

Transhumàncies del segle XXI

Ramaderia ovina i transhumància a l'Alta Ribagorça

Elisabet Nadal Subirà

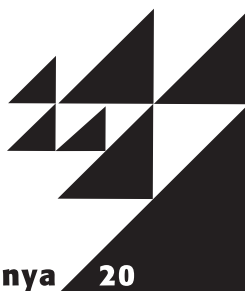
Juan Ramón Iglesias Ricou

Ferran Estrada Bonell

Transhumàncies del segle XXI

Ramaderia ovina i transhumància a l'Alta Ribagorça

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

Transhumàncies del segle XXI

*Ramaderia ovina i transhumància
a l'Alta Ribagorça*

Elisabet Nadal Subirà
Juan Ramón Iglesias Ricou
Ferran Estrada Bonell

Generalitat de Catalunya
**Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació**

Barcelona, 2010

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Nadal Subirà, Elisabet

Transhumàncies del segle XXI : ramaderia ovina i transhumància a l'Alta Ribagorça.
(Temes d'etnologia de Catalunya ; 20)

A la part superior de la portada:

Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. — Bibliografia
ISBN 9788439384106

I. Iglesias Ricou, Juan Ramón

II. Estrada i Bonell, Ferran

III. Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

IV. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

V. Títol

VI. Col·lecció : Temes d'etnologia de Catalunya ; 20

1. Transhumància — Alta Ribagorça

2. Bestiar oví — Cria i desenvolupaments — Alta Ribagorça

3. Explotacions agrícoles familiars — Alta Ribagorça

631.585(467.1 RgA)

© 2010 : els autors

© de les fotografies : els autors

© d'aquesta edició : Generalitat de Catalunya,

Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Primera edició : 2010

Direcció de la col·lecció : Joan Prat

Disseny de la col·lecció i de la coberta : Azúa/Ancochea

Compaginació i producció : Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions

Fotografia de la coberta : els autors

Tiratge : 800 exemplars

Impressió : AGPOGRAE, SA

Dipòsit legal : B-20408-10

SUMARI

PRESENTACIÓ / 9

Els estudis sobre la transhumància / 10

La recerca / 15

1. INTRODUCCIÓ: POBLACIÓ I ECONOMIA / 25

1.1. L'Alta Ribagorça: una comarca d'alta muntanya / 25

1.2. Evolució demogràfica i econòmica / 27

1.3. La ramaderia a l'Alta Ribagorça / 35

2. LES CASES I ELS DE CASA / 41

2.1. Les cases d'ahir i la crisi de les grans cases ramaderes / 41

2.2. Les cases ramaderes actuals / 49

2.3. Les cases de demà / 58

3. EL RAMAT I ELS ALTRES ANIMALS / 63

3.1. El ramat: ovelles, *crabes* i crestons / 65

3.2. Ramats transhumants i ramats estants / 72

3.3. Per omplir el rebost: *tocinos*, gallines, conills i horts / 79

4. LES TERRES / 89

4.1. Els usos del sòl / 89

4.2. Als pobles: prats de propietat i finques llogades / 92

4.3. Les *montanyes* / 97

4.4. Les finques de *pr'avall* / 109

5. **LES INSTAL·LACIONS I LA MAQUINÀRIA** / 119
 - 5.1. Els corrals / 120
 - 5.2. La maquinària i la millora de les finques / 127
 - 5.3. Dos models d'exploració segons la inversió: fixes i transhumants / 132

6. **ELS DE CASA I EL RUMANO** / 137
 - 6.1. La mà d'obra a les explotacions ramaderes / 137
 - 6.2. El treball familiar / 143
 - 6.3. El treball assalariat / 149
 - 6.4. Altres formes de treball / 156

7. **ELS PAPERS** / 163
 - 7.1. La política agrícola comuna / 164
 - 7.2. Els ajuts agroambientals / 172
 - 7.3. El sanejament / 180

8. **LA FEINA, EL CICLE PRODUCTIU I ELS COMPTES** / 191
 - 8.1. El cicle de treball anual / 191
 - 8.2. El cicle productiu / 209
 - 8.3. «Lo que no són pessetes són punyetes» / 215

9. **LA CABANERA** / 227
 - 9.1. La transhumància a peu o amb camió / 227
 - 9.2. La legislació sobre les cabaneres / 237
 - 9.3. El trajecte / 246

10. **ELS PASTORS** / 279
 - 10.1. El temps / 280
 - 10.2. L'espai / 289
 - 10.3. La sociabilitat / 296

Conclusions / 311

Bibliografia / 329

Annexos / 337

Annex I. Evolució de la població (1887-2007) / 337

Annex II. Cartografia de la cabanera / 345

Presentació

La història i la societat de l'Alta Ribagorça al segle xx no es poden entendre sense dedicar una atenció especial a la que va ser una de les activitats econòmiques principals durant segles: la ramaderia ovina i, amb aquesta, la transhumància. Avui, però, a principis del segle XXI, l'agricultura i la ramaderia en general i, sobretot, la cria de bestiar oví s'han convertit en unes activitats secundàries dins l'economia de la comarca, en comparació amb el predomini del turisme i del sector serveis. Malgrat això, a l'Alta Ribagorça continua havent ramaders d'oví, una part dels quals continua baixant amb els ramats a passar l'hivern *pr'avall*, a les pastures de la vall de l'Ebre. A més, ambdues activitats, tant l'agricultura com la ramaderia, tenen un paper important en la memòria col·lectiva i en l'imaginari de la gent de la comarca, de manera que constitueixen un referent bàsic en la visió que tenen del seu passat i del seu present i en la construcció d'una identitat col·lectiva.

En aquest llibre ens proposem descriure i explicar la situació i la pràctica actual de la ramaderia ovina i de la transhumància a l'Alta Ribagorça,¹ tant des de la perspectiva del funcionament de les explotacions ramaderes com de les vivències dels pastors i els ramaders. En concret, volem respondre a preguntes com les següents: quines són les característiques de les explotacions d'oví de la comarca i

1. L'àrea geogràfica d'aquest estudi és l'Alta Ribagorça, definida com la comarca que es troba a cavall entre Catalunya i Aragó i que integra tots els municipis de la comarca catalana de l'Alta Ribagorça (el Pont de Suert, la Vall de Boí i Vilaller), que aquí denominarem *Alta Ribagorça catalana*, més els municipis de Bonansa i Montanui, de la comarca aragonesa de la Ribagorça. Aquests cinc municipis, integrats per més de 60 nuclis de població amb un total de més de 4.500 habitants (padró de 2007), configuren una unitat geogràfica, socioeconòmica, cultural i de serveis entorn de la localitat del Pont de Suert, que és la capital de l'Alta Ribagorça catalana.

com funcionen?; quin paper hi té la transhumància i com es du a terme?; com s'integren la ramaderia ovina i la transhumància en una economia globalitzada i orientada al turisme?; quina és la seva raó de ser en aquest context?; qui són els pastors que hi ha avui a l'Alta Ribagorça?; com entenen la seva feina?; quines són les seves vivències?, o quins canvis han hagut d'encarar els darrers anys i com han afectat tant els pastors com les explotacions?

En les pàgines següents donarem resposta a aquestes qüestions i a d'altres a partir dels resultats d'una investigació desenvolupada entre els anys 2005 i 2007 sobre les explotacions ovines i la transhumància a l'Alta Ribagorça. La recerca ha estat finançada per l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.²

Els estudis sobre la transhumància

L'any 1920, l'historiador de la Universitat de Harvard Julius Klein va publicar una coneguda monografia sobre la Mesta castellana (Klein, 1979). Des d'aleshores, la ramaderia ovina extensiva i la transhumància a l'Estat espanyol han despertat l'interès de geògrafs, historiadors, economistes i antropòlegs d'arreu. La majoria d'aquests investigadors han dirigit la mirada cap a les grans rutes que travessen la península Ibèrica de nord a sud, en especial durant les èpoques medieval i moderna, quan eren controlades per la Mesta i les Casas de Ganaderos. Per contra, els camins que van des de les comarques del litoral mediterrani cap a les muntanyes de Terol i Conca i les que uneixen els Pirineus amb les terres baixes de Catalunya i Aragó han quedat en un segon terme (Castán, 2002, 2004; Pérez Romero, 2006). Tot i així, els treballs sobre el pastoralisme i la transhumància

2. *Transhumàncies del segle XXI*. Programa IPEC, anàlisi, 2005-2007. Aquesta recerca és la continuació d'un treball previ d'un dels membres de l'equip de recerca. (Nadal, 2005).

als Pirineus ja es van iniciar durant el període de 1930 a 1950 per autors com Violant (1948, 1949, 2001), Vilarrasa (1981), Krüger (1995-1997) i Vilà (1950), i cada cop són més els estudiosos que s'interessen per aquestes qüestions.³

Les investigacions sobre la transhumància n'han abordat l'estudi des de disciplines i perspectives teòriques diferents, amb independència del període i l'àrea que abasten. Tot i aquesta diversitat, en molts d'aquests treballs es parteix de la idea que la transhumància i el pastoralisme són activitats determinades geogràficament, ja que es basen en l'aprofitament de la vegetació espontània i en el desplaçament de persones i animals segons el cicle biològic de pastures situades en entorns ecològics diferents. Des d'aquest punt de vista, seríem davant d'unes activitats *naturals* en les quals l'ésser humà i la natura mantindrien una relació simbiòtica a través del pasturatge.

Al fil d'aquestes idees, molts autors consideren que el pastoralisme i la transhumància són activitats homogènies i que s'han mantingut, amb uns canvis mínims, durant mil·lennis fins a arribar les grans transformacions de la segona meitat del segle xx. Els treballs que examinen el present o el passat recent de la transhumància des d'aquesta perspectiva, la consideren una supervivència ancestral (Pérez Berdusán, 2004), una activitat amb elements materials i ideològics que tenen «una antiguitat intocada de mil·lennis» (Miralles, 2005: 83) i, per això, veuen els pastors transhumants actuals com els darrers dipositaris i els guardians d'una tradició mil·lenària. D'acord amb aquest punt de vista, l'estudi de la transhumància actual permetria explicar-ne la pràctica durant el Neolític (Vegas, 1991).

Moltes de les recerques que adopten aquesta visió de la transhumància tenen com a objectiu documentar el que, per als seus responsables, és «un món que definitivament s'acaba» (Miralles,

3. Entre els textos pirinencs cal destacar, a banda del treball de Ramon Violant, els de Daumas (1961, 1976), Pallaruelo (1988, 1994), Roigé et al. (1995) i Ros (2001a, 2001b, 2004).

2005: 11). Per això, els treballs s'orienten a presentar allò que, als ulls dels seus autors, configura el sistema tradicional vigent fins als anys seixanta i setanta.⁴ Amb aquesta finalitat, en els textos destaquen aquells elements que els semblen més *autèntics*, alhora que ignoren o refusen aquells aspectes que consideren més allunyats del model tradicional: per exemple, descriuen amb tot detall les marques de pega, els senyals d'orella, les esquelles o les banyes per guardar oli de ginebre per curar les ovelles, però, en canvi, no fan esment dels medicaments comercials i les xeringues, el telèfon mòbil, el vehicle tot terreny o les xarxes electrificades que usen avui els pastors en la feina. És més, les escasses referències al present apareixen per lamentar els canvis i enaltir la situació anterior.⁵

Però aquesta visió de la transhumància com una activitat *natural*, amb arrels ancestrals i a punt de desaparèixer és poc rigorosa. Primer, perquè tot i que el moviment del bestiar obeeixi al cicle natural de les pastures, la seva pràctica depèn de factors socioeconòmics, demogràfics, polítics i culturals. En concret, la transhumància depèn dels sistemes que regulen i organitzen la propietat, els usos i la reproducció dels factors productius en cada moment històric: pastures, animals, aigua, camins, cabanes i força de treball. Per exemple, el desplaçament dels ramats necessita una estructura política que en reguli el pas pels camins i l'accés a les herbes i a l'aigua durant els trajectes. En aquest sentit, són coneguts els conflictes que hi havia durant l'edat mitjana per establir i garantir el pas dels ramats transhumants (Llobet i Vilà, 1951).

4. A tall d'exemple, Javier Zapata, en el treball sobre la Villa y Tierra de Ayllón, afirma: «*Ofrecemos la situación general de la ganadería a lo largo de lo que hemos denominado el sistema antiguo, es decir, hasta finales de los años 60 e inicios de los 70, momento en que se dejan sentir plenamente los cambios y las transformaciones rurales.*» (Zapata, 1991: 411)

5. El pallarès Joan Lluís es lamentava així a meitat de la dècada de 1950: «Quan, pels volts de Tots Sants, el bestiar de llana baixava de l'Alt Pallars per hivernar a l'Urgell, donava goig de veure'l i sentir-lo. Abans l'espectacle era més interessant que no avui, perquè les ramades eren més grosses i els pastors eren uns altres que els d'ara.» (Joan Lluís, 1994: 18).

Així mateix, les dades històriques mostren que l'organització de la producció ramadera i de la transhumància es va transformar durant els segles XIX i XX a causa dels canvis en les formes de propietat i d'aprofitament de les herbes. Igualment, l'existència de la ramaderia ovina i de la transhumància i l'aprofitament de les pastures de muntanya avui depenen de les polítiques sanitàries, agropecuàries i mediambientals que prohibeixen o permeten la mobilitat dels animals, en determinen el sacrifici en cas de malaltia i fan possible determinades pràctiques de l'activitat pastoral o no.

Segon, per la ignorància del paper del mercat en la ramaderia. La visió naturalista del pastoralisme i la transhumància no té en compte que la ramaderia ovina depèn i ha depès històricament dels mercats exteriors a la muntanya i que ha perviscut gràcies a aquesta relació amb el mercat, tant per la venda de la llana com de la carn (Ros, 2001b; 2004: 33; Collantes, 2004: 82). És més, com assenyala Collantes (2006: 356), la ramaderia va ser un dels sectors que van impulsar la integració de les zones de muntanya al mercat capitalista durant els segles XIX i XX. Però aquesta relació amb el mercat no és recent; fins i tot l'aparició, en l'època medieval, dels grans ramats transhumants que aprofitaven les pastures d'alta muntanya està en relació amb l'especialització en la producció de llana per comercialitzar-la (Vilà, 1950; Fillat, 1980). En definitiva, la transhumància s'ha mantingut en el temps gràcies a la seva relació amb el mercat i a la capacitat d'adaptació als canvis que s'hi han produït (Ros, 2004: 33).⁶

6. En un treball fet la dècada de 1920, el geògraf francès Thierry Lefebvre explicava l'augment de la transhumància hivernal des de les valls navarreses de Baztan i Aezkoa cap al País Basc francès i la Gascunya després de la Primera Guerra Mundial per les possibilitats de vendre la llet de les ovelles a les formatgeries de la Companyia de Roquefort i els corders a un millor preu que no pas a Navarra (Lefebvre, 1928). Igualment, Ignasi Ros, en el treball sobre la transhumància a Andorra (Ros, 2004), ha mostrat les repercussions de l'evolució del mercat i del diferencial de preus entre Espanya, Andorra i França en les estratègies ramaderes i transhumants dels ramaders andorrans durant el segle XX.

I, finalment, perquè la pràctica de la transhumància ha continuat fins al present, tot i que els desplaçaments no es facin sempre a peu, malgrat que reiteradament s'ha anunciat que està desapareixent, idea que ja es manifestava en algun text del segle XVIII (Abellán i Olivera, 1979: 389).⁷

Així doncs, el desplaçament de bestiar per aprofitar zones ecològiques diferents és una pràctica amb un fort caràcter històric que, al llarg dels segles, s'ha anat adaptant a les transformacions de la societat general i de les àrees de pastura en particular. El que permet explicar la transhumància i donar-li significat a cada moment és el context en el qual es practica. Avui la transhumància és diferent de la de fa cinquanta, cent o dos-cents anys i està associada a altres sistemes socioeconòmics i formes d'organització del territori (Antón, 2004: 283). Han canviat les dimensions dels ramats, el nombre de caps de bestiar dels quals es fa càrrec un pastor, els llocs i el calendari dels desplaçaments, els recursos utilitzats i les maneres d'obtenir-los, l'organització del treball, els actors i les institucions implicades, l'orientació de la producció i les formes de vida dels pastors. Però, sobretot, el que ha canviat és la seva vinculació amb l'agricultura i les altres activitats econòmiques de les comarques pirinenques i la seva influència en la dinàmica local.

En resum, partim de la idea que la transhumància és una resposta adaptativa que es dona en un context socioeconòmic i polític particular, que permet l'aprofitament complementari d'entorns ecològics diversos a fi de disposar de pastures per al ramat al llarg

7. Abellán i Olivera (1979: 397) situen en un 12% la reducció de la cabana transhumant a Espanya entre el final del segle XIX i la dècada de 1970, per la qual cosa afirmen que no va ser tan dràstica com es podria deduir dels textos que parlen de decadència. Igualment, les dades existents semblen indicar un augment del nombre de caps de bestiar oví que practicaven algun tipus de transhumància a les comarques pirinenques catalanes durant la dècada de 1990, que haurien passat d'entorn dels 80.000 caps a principis de 1990 (Roigé et al., 1995) fins als 100.000 al final de la dècada (Ros i Abella, 1999: 154).

del cicle anual (Roigé et al., 1995: 6-7). Per això, considerem que la pràctica d'aquesta s'ha d'explicar en el marc ecològic, econòmic, social, demogràfic i polític en el qual es desenvolupa i no com a supervivència d'un passat que es resisteix a desaparèixer. Això no obstant, la transhumància que actualment duen a terme els ramaders ribagorçans no es comprèn només des del present, sinó que s'ha de contemplar a la llum de les transformacions succeïdes a la comarca i als Pirineus des del final del segle XIX, en el marc d'un procés de canvi en l'articulació de les zones de muntanya amb el conjunt del país i que, com assenyalen Comas i Pujadas (1985: 9), han suposat un procés general de marginació dels Pirineus.

La recerca

Amb la finalitat d'obtenir una imatge general però alhora detallada, complexa i matisada de la ramaderia ovina i la transhumància actuals a l'Alta Ribagorça, la recerca s'ha plantejat des d'una perspectiva doble, amb dues aproximacions diferents però que es complementen i enriqueixen mútuament:

1. Un enfocament general que té en compte el context econòmic, social, polític i legislatiu en el qual funcionen les explotacions d'oví ribagorçanes. L'objectiu d'aquest enfocament ha estat elaborar el marc històric, econòmic, polític i social de la comarca i dels Pirineus i obtenir una visió general actual de la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça i de la seva evolució al llarg de les darreres dècades.

2. Una perspectiva particular basada en els estudis de cas amb profunditat des de la qual s'han examinat l'organització i el funcionament de les explotacions d'oví, la feina dels pastors i les idees que els mateixos ramaders tenen de la seva professió, de les seves formes de vida i del present i el futur del sector. L'objectiu d'aquesta segona aproximació ha estat conèixer i comprendre les estratègies i les accions individuals que desenvolupen els ramaders en l'acti-

vitat quotidiana i la visió que tenen de la seva feina, la seva vida i el seu futur.

Totes dues perspectives han necessitat unes fonts, unes tècniques i unes estratègies de treball diferents però complementàries. Per a l'enfocament general, s'ha treballat sobretot amb dades estadístiques, documents i bibliografia. Tot i que s'ha tingut en compte l'evolució de la comarca i de la ramaderia al llarg dels darrers cinquanta anys, la major part de la informació recollida fa referència als darrers vint-i-cinc anys. Hem treballat amb dades demogràfiques, econòmiques i agràries publicades per l'Institut Nacional d'Estadística (INE), l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat) i l'Institut Aragonès d'Estadística (IAEST). També ha estat fonamental la informació proporcionada per les oficines comarcals del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya (DARP) del Pont de Suert i de l'Oficina Comarcal d'Agricultura (OCA) del Govern d'Aragó de Castelló de Sos. A banda de dades estadístiques més recents sobre el nombre de ramaders i de caps de bestiar als municipis estudiats, aquestes oficines ens han facilitat l'accés a la legislació i a normatives autonòmiques, estatals i europees sobre la ramaderia, la sanitat animal i el medi ambient. També hem consultat alguns contractes d'explotació de les pastures d'estiu de propietat pública d'alguns municipis.

L'enfocament particular i els estudis de cas s'han realitzat a partir del treball de camp. Les entrevistes amb profunditat als ramaders i l'observació participant han estat les dues formes de treball principals. A més d'estar dirigides a l'estudi d'explotacions concretes, tenien la finalitat de recollir les idees i les vivències dels pastors. L'objectiu era que fossin ells mateixos, amb les seves pròpies paraules i expressions, els que ho expliquessin. Hi ha res de millor que escoltar la narració dels protagonistes per obtenir una visió més completa i matisada que permeti entendre millor la seva vida i la seva feina? Hem dividit el guió que ha orientat aquestes entrevistes en cinc grans blocs temàtics:

1. La casa a la qual pertany l'explotació: els membres de la unitat familiar, la vinculació d'aquests a l'explotació, altres activitats econòmiques que desenvolupen i la transmissió del patrimoni.

2. L'explotació ramadera: el nombre i el tipus de bestiar, les terres i les pastures de què disposa i el règim d'accés, les infraestructures i la maquinària, la força de treball familiar i assalariada i la producció i l'evolució de l'explotació.

3. L'administració i la gestió de l'explotació: l'organització del treball, la cooperació i l'associació amb altres ramaders, els ajuts i les subvencions, els aspectes sanitaris i el sanejament.

4. La dimensió social i simbòlica de la feina del ramader: la sociabilitat i el lleure, la percepció de la seva feina i del futur, la imatge que creu que té la resta de la societat dels ramaders i la ramaderia.

5. La transhumància: el cicle transhumant, el tipus de transhumància que es practica i els motius, l'organització i la pràctica de la transhumància.

De les 51 explotacions d'oví que hi havia actives a la comarca en el moment de la recerca (2005-2007), se n'ha seleccionat una mostra representativa de 16 per fer els estudis de cas. Els criteris seguits per a la tria han estat els següents: que hi hagi explotacions dels diferents municipis de la comarca, que els ramats tinguin més de 100 caps i que els casos estudiats reuneixin una part important dels animals de cada municipi. També s'han seleccionat tant explotacions estants com transhumants i, entre aquestes darreres, algunes que facin la transhumància a peu i d'altres amb camió. A més, de les explotacions transhumants s'han triat algunes amb terres en propietat a les zones d'hivernada i d'altres que no en tinguin. Pel que fa a les explotacions estants, la mostra ha recollit casos en què la ramaderia ovina és l'activitat principal del titular de l'explotació i d'altres en què es tracta d'una activitat a temps parcial. Finalment, s'han buscat explotacions en les quals hi hagi dones amb dedicació exclusiva a la ramaderia. La taula següent mostra la distribució dels ramaders

entrevistats segons el total existent a cada municipi i el volum de bestiar que representen.

Taula 1. Explotacions estudiades i caps d'oví que tenen per municipi (2006-2007)

Municipis	Total d'explotacions	Explotacions estudiades	% explotacions estudiades	Total de caps	% caps que tenen les explotacions estudiades
Bonansa	3	1	33	2.340	38
Montanui	24	5	21	8.640	52
El Pont de Suert	13	4	31	6.994	72
La Vall de Boí	10	5	50	8.831	63
Vilaller	1	1	100	500	100
Total	51	16	31	27.305	60

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castilló de Sos.

L'observació participant s'ha dut a terme durant tota la recerca (2005-2007). Ha consistit a seguir els pastors en els desplaçaments transhumants i en altres moments de la seva feina i de la vida quotidiana al llarg de l'any. D'una banda, hem acompanyat per la cabanera tres dels ramats més grans de la comarca, que són els únics que fan la transhumància a peu de manera ininterrompuda des de fa més de deu anys: el ramat de ca de Llúcia de Durro (2004),⁸ el de ca de Sarrado de Castanesa (2006)⁹ i el de ca de Llovetó de Cardet (2007). Tots tres desplaçaments s'han fet a la primavera, de retorn cap als pobles d'origen des de les pastures d'hivern, i han tingut una durada de set o vuit dies cadascun. A més d'aquests tres trajectes

8. La tardor de 2007 el ramat de Llúcia de Durro ja no va baixar per la cabanera, ja que els propietaris se'l van vendre i van abandonar l'activitat com a ramaders.

9. Tot i que ja havia finalitzat la recerca, la primavera de 2008 es va fer un quart trajecte ascendent i es va tornar a pujar per la cabanera amb el ramat de Sarrado de Castanesa.

ascendents, també s'ha acompanyat durant dos dies el ramat de Sarrado de Castanesa durant la cabanera descendent la tardor de 2007, ja que canvia part del recorregut habitual per anar a una finca d'hivernada diferent.

L'observació participant durant la transhumància a peu ha suposat una convivència intensa i continuada amb els pastors i els seus ramats les vint-i-quatre hores del dia durant els set o vuit dies que ha durat cadascun dels recorreguts per la cabanera. Aquest fet ens ha permès accedir a informació molt important i diferent de la que s'ha obtingut amb les entrevistes, gràcies a les converses amb els ramaders, a les observacions fetes i a les pròpies vivències. A més, aquesta convivència s'ha donat en un context canviant i en moviment constant, no només pel fet d'anar-se desplaçant i transitant pels diferents indrets del camí, sinó també per la diversitat i el canvi continuat d'activitats: caminar, menjar, muntar pletes, punxar animals malalts, anar a buscar ovelles perdudes, guardar el bestiar, descansar, les trobades amb altres ramaders, etc. Tot plegat ha fet que aquesta part del treball de camp hagi estat especialment intensa tant en informació com en experiències i en relació amb els ramaders.

A més de les entrevistes amb profunditat i l'acompanyament dels pastors durant la transhumància, s'ha fet treball de camp de manera continuada al llarg dels dos anys de recerca amb visites i trobades més informals amb els ramaders de la comarca: s'ha estat amb els pastors mentre guardaven el ramat a les pastures d'estiu a l'alta muntanya i a les finques d'hivernada, als corrals quan feien les activitats diàries, durant la xolla o per escuar els corders, als pobles durant les festes majors i celebracions locals o al mercat al Pont de Suert.

Cal assenyalar que aquestes trobades i visites no s'han fet solament amb la intenció d'obtenir informació, sinó que també tenien la finalitat de mantenir i enfortir una relació amb unes persones que són, ara mateix, alguna cosa més que informants. Hi ha hagut, per tant, espais i moments de relació entre els ramaders i nosaltres que han anat més enllà de la mera obtenció de dades. Aquest fet és molt

important, ja que les relacions que s'estableixen entre investigadors i informants condicionen en gran manera els resultats que se n'obtenen. La major part de les dades que s'aconsegueixen durant un treball de camp s'obtenen mitjançant el contacte directe amb la gent. Per aquest motiu els factors personals poden facilitar la investigació o fer-la impossible.

En aquest cas, la recerca ha estat marcada pel fet que dos membres de l'equip d'investigació són de la mateixa comarca que els ramaders, hi viuen i provenen de famílies que havien estat ramaderes d'oví en el passat. Això ha permès treballar aspectes que a una persona externa li haurien estat més difícils de tractar o fer-ho més a fons gràcies al coneixement previ dels espais, les feines i les persones. Al mateix temps, però, el fet que el tercer membre de l'equip de recerca no tingués aquesta proximitat ha aportat un contrapunt i una perspectiva més externa que ha complementat l'anterior, de manera que s'ha aconseguit una visió més rica i complexa del fenomen estudiat.

Hem utilitzat diferents recursos per il·lustrar i reforçar els arguments que exposem al llarg del llibre. El text va acompanyat d'un seguit de taules i gràfiques que resumeixen, il·lustren i permeten contrastar les dades estadístiques. A més, s'han utilitzat mapes i croquis per localitzar les explotacions ramaderes a la comarca i les finques d'hivernada i per presentar els recorreguts de les cabaneres. Junt amb el llibre trobareu un DVD que conté cartografia digitalitzada en la qual, a més a més del recorregut complet de la cabanera, hi apareixen assenyalats els punts i els elements més importants: basses d'aigua, cabanes i pletes, inici i final de cada jornada, etc.¹⁰ Igualment, cada capítol incorpora algunes fotografies que il·lustren i permeten mostrar aquells aspectes que s'hi tracten.

El text també recull reproduccions literals de fragments de les entrevistes. Aquestes citacions, que reproduïen les paraules i la manera de parlar de la gent, a més de ser un recurs que dona més

10. La cartografia de les cabaneres ha estat realitzada per Josep Rosell Gallart, d'Agro90.

agilitat i fa més agradable la lectura, tenen la finalitat d'il·lustrar la nostra exposició i augmentar-ne la precisió. Sovint, la manera com expressen les idees els informants té tant interès com el contingut concret d'allò que s'està explicant. En les citacions literals s'ha buscat mantenir al màxim la fidelitat a la fonètica i a altres característiques pròpies de la parla de cadascun dels entrevistats.¹¹ Per aquesta raó s'hi poden trobar transcripcions del tipus «txent» en uns casos, corresponent a «gent» en d'altres, o «portavan» en uns casos, corresponent a «portaven» en d'altres. El motiu és la voluntat de deixar patents aspectes expressius que presenten variació i que, tot i que aquí no són objecte d'anàlisi, es poden considerar d'utilitat en una altra perspectiva de lectura. Quant als noms de casa, no se n'ha modificat la mínima tradició de què es té constància, tot i que demanarien una revisió quant als aspectes ortogràfics, com en els casos de Lloveto (més lògicament Llobeto), Llúsia (per Llúcia) o Sflia (per Cília), entre d'altres. Finalment, algunes formes apareixen en cursiva al llarg del text, com és el cas de *pr'avall* o *montanya*. La cursiva no respon a la forma ortogràficament no ortodoxa (que d'altra banda s'hauria pogut normalitzar en «per avall» i «muntanya» respectivament), sinó especialment al fet que aquestes formes tenen significats específics i d'abast local que contrasten amb els que hi donaríem en l'ús general.

Finalment, en el DVD que trobareu junt amb el llibre hi ha també el documental *Transhumants*, d'Eli Nadal. Aquest film, fruit d'una recerca prèvia (Nadal, 2005), mostra el trajecte del ramat de Llúsia entre Binaced i Durro la primavera de 2004 i ofereix una oportunitat excel·lent de veure molts dels aspectes que es presenten en aquest llibre. D'aquesta manera, el text escrit i el document audiovisual es complementen i s'il·lustren mútuament i ajuden a una comprensió

11. La transcripció de les cites de les entrevistes s'ha fet seguint els criteris suggerits per Jordi Suils Subirà, filòleg especialista en ribagorçà i professor de filologia de la Universitat de Lleida. Nosaltres som, però, els únics responsables dels errors que hi pugui haver.

millor i més aprofundida de què significa fer la cabanera i la transhumància a principis del segle XXI.

El desenvolupament de la recerca i la publicació d'aquest llibre no haurien estat possibles sense la col·laboració d'un seguit de persones i institucions a les quals volem mostrar públicament el nostre agraïment. Primer, volem donar les gràcies als ramaders de les 51 explotacions ovines de la comarca, sense els quals no hi hauria recerca, especialment als membres de les 16 explotacions estudiades amb profunditat, que ens van obrir les portes de casa seva i ens van dedicar el seu temps, contestant amb paciència al nostre extens qüestionari: Jaume Suils, de ca d'Agapito de Gotarta; Àngel Lapedra, de ca de Bellita de Taüll; Juan Carles Pallàs, de ca de Carlà de Bono; Sílvia Feixa, de ca de Gironi de Cirès; Melchor Donés, de ca de Llong de Forcat; Sergi Donés, de ca de Masses de Montanui; Daniel Badia, de ca de Moleny de Taüll; Albert i Marc Martinpé, Pere Martinpé i Teresa Farrero, de ca de Monròs de Peranera; Sergi Taüll, de ca de Mossenjoan de Senet; Abel Peguera, de ca de Peiró de Còll; José i José Luis, de ca de Ramona d'Estet; María Carmen Lanau i José Antonio Barrabés, de ca de Ribes de Bonansa, i Pepito Taüll, de ca de Sans de Barruera. Volem fer un agraïment especial a Ton Déu, Pepito i Agustí Durano, de ca de Llovetó de Cardet; a Magí, Sebastià i Enrique Plaza, de ca de Llúcia de Durro, i a José María, Ramon i Amado Cortinat i Amado Batlle, Ramon Cortinat i Montse Batlle, de ca de Sarrado de Castanesa, perquè, a més de respondre a les nostres preguntes, ens van permetre compartir amb ells la cabanera, cosa que ha estat essencial per entendre molts aspectes que, d'una altra manera, hauria estat impossible.

També volem donar les gràcies a Eze i Adrian per deixar-se engrescar en aquest projecte i atrevir-se a portar un equip de filmació per la cabanera; al Centre d'Interpretació del Romànic i a l'Ajuntament de la Vall de Boí per confiar en nosaltres i per donar-nos suport a cada moment; a les persones encarregades de les oficines comarcals del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos per les in-

formacions facilitades; a Assumpta Esquís, Roger Costa, Rafel Folch i Manel Català, de l'IPEC, pel suport que han donat a cada moment al nostre treball; a Jordi Suils per l'assessorament lingüístic, i a Marc, Pere i Aurora pels mapes, les gestions i el suport en les situacions més difícils.

I, finalment, als més importants, a la família per aguantar els nostres moments més dolents i compartir-ne els bons durant tot aquest procés.

1. Introducció: població i economia

En la presentació d'aquest treball insistíem en la necessitat d'estudiar la ramaderia ovina i la transhumància com a pràctiques actuals que es donen en un context socioeconòmic, cultural i històric determinat, i no com a activitats naturals i supervivències d'un passat ancestral. Assenyalàvem també que aquesta anàlisi no es podia fer tenint en compte solament el present, sinó que calia fer-la a la llum de les transformacions succeïdes a l'Alta Ribagorça i als Pirineus en general des de finals del segle XIX, en el marc del procés d'integració de les zones de muntanya al sistema capitalista mundial. Per això, en aquest capítol presentarem el marc socioeconòmic i geogràfic en el qual es practica avui la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça i les transformacions que ha registrat al llarg de la segona meitat del segle XX i que han donat lloc a la situació actual.

1.1. L'ALTA RIBAGORÇA: UNA COMARCA D'ALTA MUNTANYA

Un dels elements que fan possible la ramaderia ovina i la transhumància és l'existència de pastures aprofitables per al bestiar. Les característiques físiques de l'Alta Ribagorça creen unes condicions favorables per alimentar un gran nombre de caps durant l'estiu, especialment als municipis de Montanui i la Vall de Boí. Però aquestes mateixes condicions físiques fan que les pastures i els prats de dall siguin insuficients per mantenir el mateix volum d'animals durant l'hivern. Per això, la major part d'animals que s'alimenten a les muntanyes durant l'estiu es veuen obligats a desplaçar-se cap a altres zones per obtenir herba suficient durant l'hivern.

L'àrea del nostre estudi està integrada per les valls que formen la capçalera del riu Noguera Ribagorçana, a la part central dels Pirineus axials: la vall de Barravés (riu Noguera Ribagorçana), la vall de Boí (riu Noguera de Tort), la vall de Castanesa (riu Baliera de Castanesa) i la vall de Viu (barranc de Viu). Es tracta d'una comarca d'alta

El clima és de caràcter alpi per damunt dels 2.000 m i subalpi per davall d'aquesta alçària. La precipitació mitjana anual oscil·la entre 1.000 mm i 1.300 mm i és, en part, en forma de neu. Les temperatures mitjanes anuals oscil·len entre els 5°C a les poblacions més altes i els 9°C a les més baixes (Vila, 1990: 42).

La vegetació és borealpina amb boscos d'abet i pi negre i prats alpins per damunt dels 1.600 m d'altitud, i va canviant a pastures naturals en alçàries superiors als 2.300 m. Per davall dels 1.600 m, la vegetació és eurosiberiana amb camps destinats a farratges, prats de dall i boscos de roure amb boix, pi roig i faigs i boscos de ribera al fons de les valls. L'altitud, el relleu, la pluviositat i la temperatura contribueixen a configurar una vegetació en la qual els boscos i les pastures ocupen la major part del territori. L'any 1965, les terres llaurades representaven el 4,4% de tota la superfície de la comarca catalana de l'Alta Ribagorça, el terreny forestal el 28,5%, les pastures el 40,4% i les altres terres el 26,6% (Castilló i Mateu, 1981: 113). Segons el cens agrari de 1999, les terres llaurades ocupaven l'1,5% de la superfície de les explotacions, els terrenys forestals representaven el 22,9%, les pastures permanents el 57,7% i el 17,9% restant era classificat com «altres terres» (INE).

1.2. EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA I ECONÒMICA

Els municipis que integren l'àrea d'estudi sumen un total de 4.528 habitants (padró de 2007) que es troben distribuïts d'una manera desigual en 55 nuclis habitats. Mentre que el 60,3% dels residents es concentra en dos nuclis de població, el Pont de Suert i Vilaller, amb 2.184 i 548 habitants respectivament, hi ha 43 pobles que no arriben a les 50 persones i sumen tan sols l'11,1% dels habitants (taula 3). La densitat mitjana de la comarca és de 7,1 hab./km², però hi ha diferències significatives segons els municipis: la densitat mitjana és d'1,8 hab./km² a Montanui, 2,6 hab./km² a Bonansa, 4,8 hab./km²

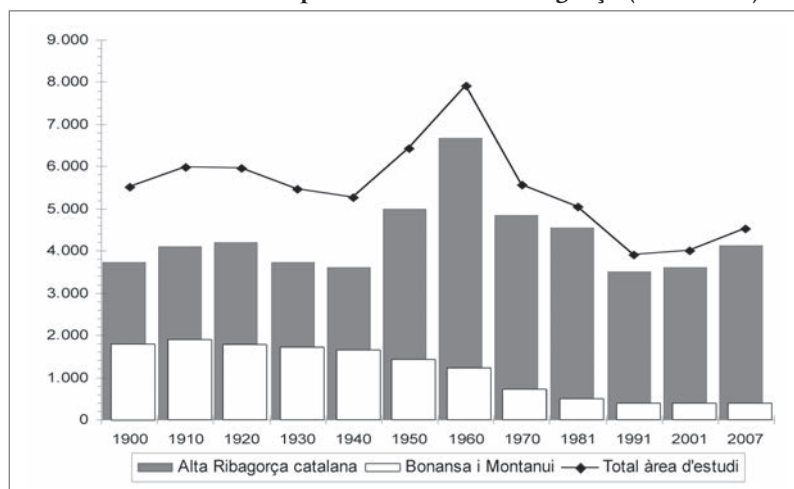
a la Vall de Boí, 11,1 hab./km² a Vilaller i 16,3 hab./km² al Pont de Suert. Aquestes diferències en la densitat de població ens posen en guàrdia d'un altre fet que caracteritza la demografia de l'àrea d'estudi: la població es concentra al fons de les valls i al costat de les vies de comunicació principals. Així, el 62,7% dels habitants viu en localitats situades per davall dels 1.000 m d'altitud (taula 4).

Taula 2. Evolució de la població per municipis (1900-2007)

Municipi	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Bonansa	421	443	398	375	367	333	276	118	66	70	80	97
Montanui	1.348	1.409	1.353	1.348	1.296	1.090	972	603	422	327	305	308
El Pont de Suert	1.782	1.763	1.884	1.749	1.672	2.911	4.710	3.056	2.961	2.285	2.150	2.418
La Vall de Boí	1.375	1.529	1.554	1.389	1.324	1.141	1.104	811	583	637	878	1.049
Vilaller	583	803	754	607	608	954	859	979	1.005	592	589	656
Total	5.509	5.947	5.943	5.468	5.267	6.429	7.921	5.567	5.037	3.911	4.002	4.528

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, l'Idescat i l'IAEST.

Gràfica 1. Evolució de la població a l'Alta Ribagorça (1900-2007)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, l'Idescat i l'IAEST.

Taula 3. Nuclis de població i habitants segons la dimensió (1900-2007)

Dimensió	1900				1950				2007			
	Nucli	%	Hab.	%	Nucli	%	Hab.	%	Nucli	%	Hab.	%
1-25 hab.	0	0,0	408	7,4	10	18,5	197	3,1	38	69,1	303	6,7
25-49 hab.	17	34,7	509	9,2	15	27,8	548	8,5	3	9,1	201	4,4
50-99 hab.	18	36,7	1.226	22,3	15	27,8	1.019	15,9	4	7,3	291	6,4
100-199 hab.	8	16,3	1.294	23,5	8	14,8	1.126	17,5	3	5,5	320	7,1
200-299 hab.	2	4,1	486	8,8	3	5,6	714	11,1	3	5,5	681	15,0
300-399 hab.	2	4,1	727	13,2	1	1,9	350	5,4	0	0,0	0	0,0
400-499 hab.	2	4,1	859	15,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Més de 500 hab.	0	0,0	0	0,0	2	3,7	2.475	38,5	2	3,6	2.732	60,3
Total	49		5.509		54		6.429		55		4.528	

Font: Elaboració pròpia a partir dels nomenclàtors de població (INE).

Nota: Les diferències en el nombre de nuclis de població són degudes a canvis en els criteris censals i a la creació del nucli del Pla de l'Ermita a l'estació d'esquí de Boí-Taüll el 1986.

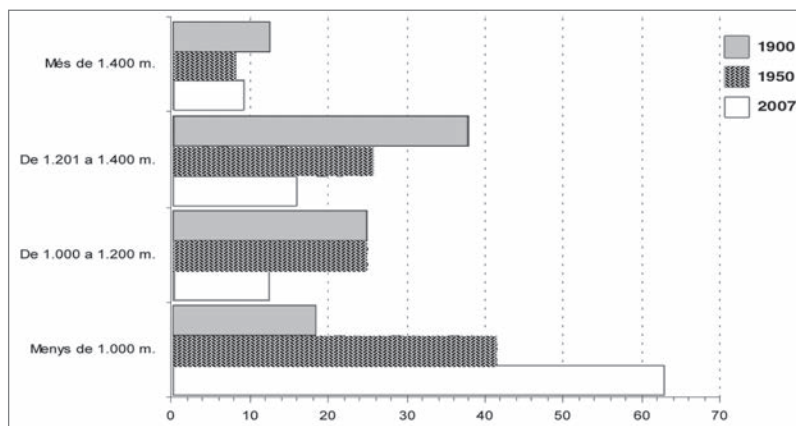
Taula 4. Nuclis de població i habitants segons l'altitud dels pobles (1900-2007)

Altitud	1900				1950				2007			
	Nucli	%	Hab.	%	Nucli	%	Hab.	%	Nucli	%	Hab.	%
Fins a 1.000 m	5	10,2	1.025	18,6	6	11,1	2.660	41,4	6	10,9	2.840	62,7
1.001-1.200 m	18	36,7	1.381	25,1	23	42,6	1.610	25,0	21	38,2	560	12,4
1.201-1.400 m	22	44,9	2.091	38,0	21	38,9	1.633	25,4	24	43,6	712	15,7
Més de 1.400 m	4	8,1	682	12,4	4	7,4	526	8,2	4	7,3	412	9,2
Disseminat, s. d.			330	6,0			0	0,0			0	0,0
Total	49		5.509		54		6.429		55		4.528	

Font: Elaboració pròpia a partir dels nomenclàtors de població (INE).

Nota: Les diferències en el nombre de nuclis de població són degudes a canvis en els criteris censals i a la creació del nucli del Pla de l'Ermita a l'estació d'esquí de Boí-Taüll el 1986.

Gràfica 2. Distribució de la població segons l'altitud dels pobles (1900-2007)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, l'Idescat i l'IAEST.

Nota: Dades en tant per cent. Falta un 6,0% de la població de l'any 1900, que consta com a disseminada i sense dades de l'altitud.

El sector serveis, en especial el turisme, la indústria hidroelèctrica i la construcció són les activitats econòmiques principals de l'Alta Ribagorça, mentre que el sector agropecuari ocupa una posició secundària tant pel valor de la producció com per la població que ocupa. L'any 1991, el sector primari donava feina al 15,8% dels ocupats majors de 16 anys de l'àrea d'estudi, la construcció al 17,9%, la indústria al 18,5% i el sector serveis al 47,8%. En canvi, l'any 2001, el sector serveis havia augmentat el seu pes fins al 63,3% de la població ocupada, en detriment de la indústria (9,9%), l'agricultura (10,7%) i la construcció (16,2%), que havien baixat el seu pes¹. Una altra dada: l'any 2007, l'aportació del sector primari al PIB de la comarca catalana de l'Alta Ribagorça va ser del 2,37%, els serveis van aportar el 69,28%, la construcció el 21,27% i la indústria el 7,98% del PIB (Oliver, 2008: 38). Aquesta situació és el resultat del procés d'integració en l'economia capitalista de mercat registrat per la comarca durant el segle xx, que va originar profundes transformacions socioeconòmiques i demogràfiques i l'ha conduït a una posició de subordinació i dependència en un món cada vegada més globalitzat.

1. Censos de població de 1991 i 2001 (INE).

A principis del segle xx, les cases de l'Alta Ribagorça tenien una economia diversificada que combinava una agricultura deficitària i destinada al consum familiar², amb la cria de vaques, ovelles, cabres i bestiar equí per al mercat. Aquestes activitats es complementaven amb el treball a bosc i l'emigració temporal d'alguns membres del grup familiar, sobretot a les cases que tenien un estatus socioeconòmic més baix. Algunes cases també es dedicaven a tasques artesanals (tèxtil, sabaters, ferrers, fusters i mestres de cases), especialment als pobles més grans. Però l'activitat que tenia un pes més gran en l'economia de la comarca era la ramaderia (bovina, equina i ovina), que produïa llana, carn, llet i animals de treball per al mercat i que es comercialitzava a través de les fires i dels marxants. Per a aquest sistema, que es basava en una força de treball barata i abundant, les institucions principals eren la casa, la família troncal i el poble, i la seva lògica s'orientava a assegurar la reproducció de les cases i la continuïtat d'aquestes a través de les generacions.

En aquest context productiu, el poblament es caracteritzava per l'existència d'un gran nombre de nuclis petits i relativament pròxims els uns dels altres, situats als llocs on l'accés a tots els recursos necessaris per a l'economia era més fàcil. Per això, la majoria de pobles es troben ubicats entre els 1.100 i els 1.500 m d'altitud, la qual cosa permetia als habitants accedir tant a les escasses zones aptes per al cultiu situades al fons de les valls i a mitja altitud, com a les pastures d'alta muntanya i als boscos. Així, a principis del segle xx, més de dos terços de la població de la comarca residia en nuclis situats per damunt dels 1.100 m d'altitud. Igualment, més de la meitat dels habitants vivien en pobles que tenien entre 25 i 200 persones (taules 3 i 4).

Els processos d'industrialització i d'urbanització iniciats a l'Estat espanyol al final del segle xix i que van rebre un fort impuls durant les dècades de 1950 i 1960 van exercir un paper fonamental en els canvis de la comarca. En primer lloc, es va produir una crisi demogràfica

2. La producció comarcal de cereals, trumfes i llegums era insuficient per alimentar els habitants, que havien d'importar cereals, oli i vi de la Baixa Ribagorça i la Conca de Tremp. (Castilló i Mateu, 1981: 100-105).

que es va accelerar durant la segona meitat de la dècada dels seixanta i va arribar a la màxima dimensió durant la dècada dels vuitanta. Aquesta crisi demogràfica es va originar per la forta emigració cap a les zones urbanes de Catalunya i Aragó causada per la demanda de mà d'obra per a la indústria i per al sector serveis. L'èxode de famílies senceres i de joves va provocar una pèrdua de població molt important en la majoria de municipis, a excepció de Vilaller i el Pont de Suert, que van augmentar temporalment el nombre de residents gràcies a la mineria i a les obres hidroelèctriques (taula 2).³ En aquest sentit, destaca la forta caiguda de la població registrada pel municipi de Bonansa: la població censada l'any 1981 representava només el 14,9% dels habitants que tenia l'any 1910. Però el cas més extrem és el de l'antic municipi de Viu de Llevata, avui integrat en el del Pont de Suert, els pobles del qual sumaven 618 habitants l'any 1920, en canvi, el 1991 només tenien 23 persones (el 3,7%).⁴

L'emigració també va repercutir negativament en la reproducció social del sistema a causa de la forta caiguda de la natalitat a partir de mitjan dècada dels seixanta, de l'envelliment de la població i del celibat masculí definitiu que va afectar especialment els hereus de les cases. Així, el creixement vegetatiu dels municipis de l'Alta Ribagorça catalana, que era del 7,25 per mil el quinquenni de 1961-1965, va caure fins al -0,88 per mil el quinquenni 1971-1975 (Castilló i Mateu, 1981: 72). Les persones més grans de 65 anys representaven el 19,1% de la població l'any 2007, i l'índex d'envelliment era de 178,7 majors de 65 anys per cada 100 menors de 15 anys. Aquestes xifres, però, suposaven una recuperació respecte a les que donava el cens de 2001: una taxa de majors de 65 anys del 22,4% i un índex d'envelliment

3. Les mines de carbó de Malpàs (avui municipi del Pont de Suert) i les de plom i zinc de Cierco (municipi de Vilaller) van contribuir a mantenir els habitants en aquestes poblacions durant les dècades de 1960 a 1980. Les mines de Malpàs, però, van tancar l'any 1972, mentre que les de Cierco, que tenien 110 treballadors l'any 1980 (Castilló i Mateu, 1981: 215), ho van fer l'any 1983.

4. Vegeu les taules en l'annex 1.

del 194,8%.⁵ Pel que fa a la solteria, segons el cens de població de l'any 2001 (INE), el 20,3% dels homes i el 6,1% de les dones més grans de 65 anys que vivien a l'àrea d'estudi eren solters. Aquestes dades, però, eren molt més elevades als municipis on l'impacte demogràfic de les obres hidroelèctriques havia estat menor, com és el cas de Montanui (on eren solters el 36% dels homes més grans de 65 anys), la Vall de Boí (el 29,7%) i Bonansa (el 27,3%).

La crisi demogràfica i els canvis econòmics també van portar a un canvi en la distribució de la població al territori. Així, els nuclis més petits, els situats a més altitud i els pitjor comunicats van ser els que van perdre més residents i fins i tot es van abandonar: 19 nuclis de població habitats al principi del segle xx estaven abandonats o deshabitats la dècada dels 90. En canvi, la majoria d'habitants es concentrava en unes poques poblacions situades al fons de les valls i a prop de les carreteres principals (taules 3 i 4).

En segon lloc, l'activitat agropecuària va registrar una transformació important. El creixement de la població de les àrees urbanoindustrials, l'augment de la renda dels habitants i les polítiques econòmiques desenvolupades durant el franquisme van potenciar el canvi de la demanda agrària i la caiguda dels preus agrícoles, de manera que van obligar a la industrialització de l'agricultura i de la ramaderia (García Pascual, 1993). A més, l'escassetat i l'encariment de la mà d'obra rural a causa de l'emigració van impulsar la mecanització de l'agricultura arreu de l'Estat. Tot això va portar a l'abandonament de l'agricultura de subsistència i de la cria d'animals de treball i a la reconversió de la ramaderia per adaptar-la a les noves condicions laborals i del mercat.

En tercer lloc, la demanda d'energia que exigien la industrialització i la urbanització, junt amb l'orografia i la hidrografia de la comarca, van impulsar la construcció de pantans i centrals hidroelèctriques a la zona i en àrees veïnes. L'empresa ENHER va arribar a l'Alta Ribagorça l'any 1947, en què va iniciar el període d'obres hidroelèctriques amb la construcció de la central de Senet (acabada l'any 1951), que va concloure

5. Elaboració pròpia a partir del cens i el padró d'habitants (INE, Idescat i IAEST).

amb la finalització de la central de Moralets l'any 1988 (Sánchez, 1991). La construcció d'aquestes infraestructures va tenir una forta repercussió en la societat ribagorçana i va accelerar la transformació de l'estructura econòmica, social i demogràfica: es van crear llocs de treball directes i indirectes que van afavorir que la població autòctona abandonés l'agricultura i la ramaderia;⁶ es van construir carreteres per a les obres hidro-elèctriques que van revolucionar les comunicacions de la comarca i van afavorir la crisi de l'economia tradicional en fer inviabilitats que es mantenien per les dificultats del transport de mercaderies (Herranz, 2002);⁷ es van inundar part de les terres planes del fons de les valls en les quals l'activitat agrícola era més favorable i es van repoblar forestalment àmplies zones de les valls laterals de la Noguera Ribagorçana que fins llavors s'havien dedicat a la ramaderia (Herranz, 2002: 219-220), i va arribar una gran quantitat d'obres, fet que va provocar el fort creixement del Pont de Suert i de Vilaller i va impulsar la creació de serveis dedicats a aquesta població. La divisió d'obres d'ENHER tenia adscrits entre 5.000 i 8.000 treballadors a mitjan 1950 (Sánchez, 1991). Tenint en compte que la comarca tenia empadronats uns 5.300 habitants en el cens de 1940, és fàcil imaginar l'impacte que va tenir l'arribada d'aquests treballadors, especialment en alguns pobles que van multiplicar diverses vegades la població: és el cas del Pont de Suert, que va passar de 467 habitants l'any 1940 a 3.449 el 1960.

6. A banda de l'ocupació directa en les obres de les preses i les centrals, la construcció d'aquestes infraestructures va comportar la creació d'una sèrie d'activitats econòmiques auxiliars que també van repercutir en l'abandonament de l'agricultura i la ramaderia: la reobertura de les mines de carbó de Malpàs, la construcció d'una fàbrica de ciment a Xerallo (Pallars Jussà) i la instal·lació d'una serradora al Pont de Suert. (Castilló i Mateu, 1981: 193).

7. ENHER va construir les carreteres que uneixen el Pont de Suert amb Sopeira (N-230) i el Pont de Suert amb Boí (L-500), obertes a la circulació el 1952 i 1953 respectivament (Herranz, 2002: 219; Castilló i Mateu, 1981: 76). L'única carretera existent fins aleshores era de 1933 i comunicava amb la Poble de Segur (N-260). Fins a la construcció de la xarxa local de carreteres i pistes durant les dècades de 1950 a 1970, l'accés a la majoria de poblacions s'efectuava a través de camins de ferradura.

Al final de la dècada dels vuitanta, les obres hidràuliques havien acabat, el funcionament de les centrals hidroelèctriques s'havia automatitzat i les mines de Vilaller havien tancat per falta de rendibilitat. Tot plegat va portar que el Pont de Suert i Vilaller perdessin part de la població i s'incorporessin al procés de crisi general de la comarca (taula 2). No obstant això, el municipi de la Vall de Boí iniciava aquells mateixos anys la recuperació econòmica i demogràfica lligada al fenomen turístic, que ha anat estenent-se a la resta de municipis des de l'any 2001. En la base d'aquesta recuperació demogràfica i econòmica es troba una sèrie de fets succeïts durant la segona meitat del segle xx, que són els següents: la millora de les comunicacions, que va facilitar l'arribada dels turistes; la creació del Parc Nacional d'Aigüestortes i Estany de Sant Maurici el 1955 i del Parc Natural Posets-Maladeta el 1994, que afecta els municipis de la Vall de Boí i Montanui respectivament; la valoració del patrimoni artístic romànic, especialment el de la Vall de Boí, amb la restauració de les esglésies iniciada a partir de 1960, i que va ser declarat patrimoni de la humanitat per la UNESCO l'any 2000; i l'entrada en funcionament de l'estació d'esquí de Boí-Taüll el 1986 i el projecte actual per connectar la vall de Castanesa amb l'estació d'esquí de Cerler (Benasc).

1.3. LA RAMADERIA A L'ALTA RIBAGORÇA

Aquest procés de transformacions que acabem de presentar ha portat el sector primari a una posició subsidiària dins de l'economia comarcal, amb unes característiques que resumim a continuació.

En primer lloc, l'agricultura s'ha convertit en una activitat annexa a la ramaderia. Les condicions climàtiques i el relleu de la zona són desfavorables per als cultius per al consum humà i la mecanització de les labors agrícoles. Aquest fet, junt amb la necessitat d'aliments per al bestiar, les millors aptituds de les terres per als farratges i l'escassetat de mà d'obra, han portat a substituir el conreu de cereals per farratges i prats en els millors camps i a abandonar les terres més difícils de mecanitzar i d'accedir-hi. Tot això ha provocat que la ramaderia s'hagi

convertit en l'activitat principal de les explotacions agropecuàries que han romàs actives. Les explotacions amb bestiar de l'Alta Ribagorça catalana van passar de representar el 61,7% del total d'explotacions en el cens agrari de 1982 al 76,3% en el cens de 1999.⁸

En segon lloc, la producció ramadera ha hagut de tecnificar-se per fer front a una situació caracteritzada per l'encariment de la mà d'obra, la demanda de productes a baix preu i un mercat sobre el qual la indústria agroalimentària exerceix un control cada vegada més gran, tant en la compra de la producció com en la venda de pinsos i altres béns de producció. Aquest procés ha repercutit de manera diversa en la ramaderia de la comarca. D'una banda, el nombre d'explotacions plenament actives ha disminuït considerablement, alhora que ha augmentat la mida de les que han continuat. Tot i que no disposem de dades del període de 1950-1980, la reducció del nombre d'explotacions a la zona estudiada entre els censos agraris de 1982 i 1999 és força significativa: es va passar de 388 explotacions agropecuàries a 227 (un 41,5% menys). Aquesta disminució va ser més forta als municipis de l'Alta Ribagorça catalana, que van reduir-ne el nombre d'explotacions un 54%, molt més afectats per la construcció hidroelèctrica i el procés de terciarització durant la dècada de 1990. Durant el mateix període, la superfície mitjana de les explotacions de l'Alta Ribagorça catalana va passar de 143,7 ha el 1982 a 347,4 ha el 1999.⁹

Moltes de les explotacions que existien a mitjan segle xx van tancar per l'emigració dels titulars, per la falta de reemplaçament generacional o per l'abandonament de l'activitat davant de la impossibilitat d'assumir les inversions necessàries per continuar. En altres casos, els pagesos van optar per desenvolupar treballs no agraris, de manera que van reduir l'activitat de la seva explotació. En aquest sentit, mentre que els agricultors a temps parcial de la zona d'estudi representaven el 8% del total en el cens agrari de 1989, havien augmentat fins al 29% en el cens de 1999. Però alhora que el nombre d'explotacions disminuïa, el total de caps de bestiar de la comarca es mantenia i fins i tot augmen-

8. No tenim dades sobre això dels municipis de Bonansa i Montanui.

9. No tenim aquesta informació de Bonansa i Montanui del cens agrari de 1982.

tava en el cas del boví. El nombre d'animals per explotació va arribar a nivells que mai abans no s'havien aconseguit (taula 5).¹⁰

Taula 5. Evolució de la ramaderia ovina i bovina a l'Alta Ribagorça (1982-2007)

Municipi	Any	Boví				Oví			
		Explot.	Caps	UR	Caps/Ex.	Explot.	Caps	UR	Caps/Ex.
Bonansa	1982	-	243	193	-	-	6.320	632	-
	1989	-	216	160	-	-	5.577	558	-
	1999	-	791	588	-	-	4.191	419	-
	2007	-	-	-	-	4	2.340	234	585,0
Montanui	1982	-	1.455	1.154	-	-	11.790	1.179	-
	1989	-	1.434	1.070	-	-	16.333	1.633	-
	1999	-	3.310	2.152	-	-	19.149	1.915	-
	2007	-	-	-	-	22	8.640	864	392,7
El Pont de Suert	1982	45	1.077	862	23,9	25	7.356	736	294,2
	1989	37	1.799	1.213	48,6	18	11.132	1.113	618,4
	1999	26	2.001	1.369	77,0	9	10.995	1.100	1.221,7
	2007	-	-	-	-	13	6.994	699	538,0
La Vall de Boí	1982	55	736	583	13,4	28	12.449	1.245	444,6
	1989	51	864	666	16,9	19	10.439	1.044	549,4
	1999	30	1.784	1.094	59,5	9	4.301	430	477,9
	2007	-	-	-	-	9	8.831	883	981,2
Vilaller	1982	23	263	201	11,4	12	1.775	178	147,9
	1989	23	381	293	16,6	6	1.061	106	176,8
	1999	10	408	302	40,8	1	69	7	69,0
	2007	-	-	-	-	1	500	50	500,0
L'Alta Ribagorça catalana	1982	123	2.076	1.646	16,9	65	21.580	2.159	332,0
	1989	111	3.044	2.172	27,4	43	22.632	2.263	526,3
	1999	66	4.193	2.765	63,5	36	20.702(+)	2.070	631,2
	2007	-	4.343(*)	-	-	23	16.325	1.632	709,8
Total de la zona d'estudi	1982	-	3.774	2.993	-	-	39.690	3.970	-
	1989	-	4.694	3.402	-	-	44.542	4.454	-
	1999	-	8.294	5.505	-	-	46.063	4.606	-
	2007	-	-	-	-	49	27.305	2.730	557,2

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos agraris de 1982, 1989 i 1999 (INE i Idescat) i de les dades de l'oficina del DARP del Pont de Suert i l'OCA de Castelló de Sos (2007).

Nota: (+) Dades de l'enquesta ramadera del DARP del Pont de Suert de l'any 1999. Segons el cens agrari de 1999 hi havia 15.365 ovelles i 19 explotacions a l'Alta Ribagorça catalana, amb una mitjana de 808,7 caps per explotació. (*) Dades de l'enquesta ramadera del DARP del Pont de Suert referides a desembre de 2007.

10. No disposem de dades sobre l'evolució de la ramaderia a la zona d'estudi durant el període 1950-1970. Ara bé, segons els censos ramaders, el conjunt de la província de Lleida va passar de 205.000 caps d'oví i 28.000 de boví el 1950 a més de 386.000 i més de 88.000 respectivament el 1980, i la província d'Osca, de 401.000 a 489.000 ovins i de 20.000 a 60.000 bovins entre 1950 i 1980. Els totals provincials per a l'any 2005 eren de 353.000 ovins i 283.000 bovins a Lleida i 926.000 ovins i 155.000 bovins a Osca.

En tercer lloc, la ramaderia s'ha desvinculat parcialment del territori i cada vegada són menys les explotacions que alimenten els seus animals exclusivament amb l'herba de les pastures i la producció pròpia de farratges. La lògica de la ramaderia industrial reclama un engreix ràpid dels animals, per la qual cosa és necessari alimentar-los amb pinsos. A més, la superfície de pastures aprofitables també s'ha reduït a causa de la repoblació forestal, l'abandonament de camps i la falta d'explotació de les pastures d'accés més difícil. No obstant això, la influència d'aquesta reducció és relativa, ja que les explotacions que han continuat aprofiten les terres més aptes propietat d'aquelles que han tancat.

Finalment, el procés d'intensificació també ha suposat l'especialització de les explotacions en un únic tipus de producció: oví per a carn, boví per a carn o boví per a llet. La cria semiintensiva de vacum per a carn s'ha convertit en l'activitat predominant avui a la comarca (taula 5). La cria i cria de bestiar de peu rodó destinat al treball, que era un dels pilars econòmics de les grans cases ramaderes, va desaparèixer en pocs anys a causa de la mecanització agrícola en la dècada de 1950. Actualment, alguns ramaders crien eugues i pollins per a carn.

En l'opció presa pels ramaders han influït factors relacionats tant amb l'explotació (les dimensions, la disponibilitat de terres aptes per al cultiu i la capacitat econòmica dels propietaris per fer inversions) com amb el context general (l'evolució del mercat i les polítiques agropecuàries). Les explotacions que, per les dimensions o la situació, disposaven de camps aptes per a la producció mecanitzada de farratges i van poder superar la crisi del bestiar equí dels anys cinquanta van tendir a especialitzar-se en la ramaderia bovina. En canvi, les que tenien menys terres aprofitables perquè eren de dimensions més reduïdes o perquè es trobaven en pobles amb terres menys bones per a l'agricultura, es van inclinar més cap a la producció ovina.

De la mateixa manera, les explotacions que tenien una capacitat econòmica més gran es van especialitzar en la producció bovina, que

requeria fortes inversions en instal·lacions, maquinària i animals, i van vendre els seus ramats d'ovelles, que reclamaven més força de treball. Per la seva banda, les explotacions amb una capacitat econòmica inferior es van especialitzar en ramaderia ovina, ja que podien intensificar l'activitat amb inversions de capital més petites, mantenint el sistema de treball i augmentant la grandària del ramat de manera gradual a partir dels animals propis. En el passat, els grans ramats eren propietat de les grans cases ramaderes, però actualment els ramats més grans pertanyen a cases mitjanes. Molts dels ramats que avui tenen dimensions més grans van ser creats pels actuals propietaris o pels pares d'aquests durant les dècades de 1960 i 1970, i pertanyen a cases que fins llavors tenien unes poques ovelles que col·locaven a conlloc¹¹ en altres ramats per anar a les terres baixes o pujar a la *montanya*. Així, mentre que els ramaders que es van especialitzar en bestiar boví van capitalitzar l'explotació, els que es van orientar cap a l'oví van intensificar la inversió de treball, especialment de tipus familiar.

L'evolució de mercats va portar que la ramaderia ovina canviés l'orientació i passés de produir llana a produir carn. La llana, que havia constituït la producció principal en el passat i que més recentment permetia pagar els costos de les pastures d'hivern, ha perdut el seu valor fins a l'extrem que avui la venda d'aquesta no cobreix el cost de xollar els animals. Igualment, el boví de llet va tenir una presència durant la dècada dels vuitanta, però també va desaparèixer i va ser reemplaçat per vaques de carn durant els anys noranta. Les vaques de llet representaven el 10,1% del bestiar boví de l'Alta Ribagorça catalana en el cens agrari de 1982, el 3,3% en el cens de 1989 i havien desaparegut per complet en el cens de 1999, sense aparèixer tampoc en les enquestes ramaderes posteriors. En el conjunt

11. El règim de conlloc fa referència a un tipus de contracte mitjançant el qual un pastor es fa càrrec dels animals d'un altre ramader durant un temps determinat a canvi d'un preu establert per animal en concepte d'alimentació i guarda. Aquest sistema s'analitza amb més detall en el sisè capítol.

de la zona estudiada, les vaques de llet eren el 4,1% del total boví en el cens de 1989 i n'havien reduït la presència fins al 0,9% en el de 1999. Aquest canvi va ser provocat pel fet que les inversions més grans que necessita el vacum de llet no es van veure compensades a causa del sistema de quotes imposat després de l'entrada d'Espanya a la Unió Europea i de la pèrdua de valor de la llet. A això es van sumar les dificultats per a la comercialització de la producció provocades per la crisi de la cooperativa Copirineu durant els anys vuitanta i la inexistència d'altres indústries làcties alternatives.

2. Les cases i els de casa

La casa ha estat una de les principals institucions socials, econòmiques i culturals de la societat pirinenca fins a les grans transformacions de la segona meitat del segle xx. Per això, en aquest capítol analitzarem les transformacions més significatives que ha registrat la casa com a institució al llarg del segle xx i que afecten el tema del nostre estudi: la ramaderia ovina i la transhumància.

2.1. LES CASES D'AHIR I LA CRISI DE LES GRANS CASES RAMADERES

La casa era l'eix vertebrador de la societat de l'Alta Ribagorça.¹ Una casa aglutinava unes persones (una família), un patrimoni material que explotaven aquestes persones i del qual intentaven viure (els edificis, les terres, el bestiar i els drets d'accés a les pastures) i un capital o patrimoni simbòlic que situava socialment els membres de la casa i els identificava (el nom de la casa, el prestigi i les relacions socials). Les cases no eren iguals: unes tenien més terres i més bestiar i d'altres en tenien menys, unes llogaven pastors i treballadors i d'altres eren les que els subministraven. Per això, com assenyala Dolors Comas d'Argemir (1994: 38), no podem parlar d'un model únic de casa, sinó que cal parlar de cases, en plural, ja que presentaven desigualtats econòmiques significatives, i això suposava explotacions

1. Sobre la família troncal, la casa i el poble com a institucions als Pirineus, vegeu Pujadas i Comas d'Argemir (1994); Comas d'Argemir i Soulet (1993); Beltran (1993); Roigé, Beltran i Estrada (1993); Roigé, Estrada i Beltran (1997).

agrícoles i formes d'organització diverses i es traduïa en estratègies econòmiques també diferents.

El grup de persones que vivien plegades i treballaven conjuntament el patrimoni de la casa estava integrat, en primera instància, per la família. A les cases que tenien una posició econòmica millor també hi havia altres persones (mossos, minyones i pastors), que eren fills i filles de les cases més pobres, i eren contractades per treballar. La forma de residència familiar preferida fins ben avançada la segona meitat del segle xx va ser la que es coneix com a *família troncal*, formada per tres generacions: la primera, els padrins, que eren els amos de la casa; la segona, els fills de la parella anterior, que incloïa l'hereu (el fill mascle primogènit) i la seva dona (la jove), i els germans i les germanes solters d'aquest, i la tercera, formada pels fills i filles de l'hereu i la jove. Cal advertir, però, que no totes les famílies tenien aquesta forma, ja que, sovint, la mort dels pares abans del casament del fill hereu feia impossible la convivència de les tres generacions.

Aquesta forma familiar anava lligada a la transmissió indivisa de la casa a l'hereu, mentre que la resta de germans i germanes (els cabalers) rebien una part molt més petita del patrimoni familiar. Amb aquest sistema es buscava, entre altres coses, mantenir unida la casa com a unitat de producció (els edificis, les terres i el bestiar) i conservar-ne el nivell econòmic i social. La transmissió de la casa i la reorganització dels béns entre els diferents membres de la família es produïa en el moment del casament dels fills i les filles i de la mort dels pares, a través dels capítols matrimonials i dels testaments. En aquests documents, els pares anomenaven hereu el fill primogènit (o, si no n'hi havia, la primera de les filles, la pubilla), que esdevenia el continuador de la casa i el propietari de la major part del patrimoni. També en aquests documents assignaven el dot o la llegítima a la resta de fills i filles, que eren exclosos de la casa i del seu patrimoni des del moment en què rebien la seva part.

La sustentació econòmica de les cases es basava en l'aprofitament agrícola i ramader, en el treball al bosc i en l'emigració temporal, en

un context físic caracteritzat per una orografia i un clima poc favorables per a l'agricultura. Això implicava que alguns dels productes agrícoles bàsics no es conreassin a la comarca (oli i vi) o no es produïssin en quantitats suficients (cereals). Tan sols al fons de les valls es conreava de manera significativa cereals com el blat. En pobles com Castanesa, Taüll o Durro, situats per damunt dels 1.400 m d'altitud, molts anys la producció de blat era insuficient per fer el pa per a tot l'any i calia comprar blat fora o mesclar-lo amb sègol, que donava una farina de més baixa qualitat però que es produïa millor en aquestes altituds.² En canvi, totes les cases, grans i petites, criaven animals, si bé hi havia diferències importants en els tipus i la quantitat.³ Els animals de corral (gallines, conills i porcs) es dedicaven sobretot al consum propi, mentre que el bestiar oví (producció de carn i llana), el vacum (producció de carn) i el bestiar de peu rodó (per al treball) es destinaven a la venda.

Malgrat que totes les cases tenien l'ideal d'aconseguir el grau màxim d'autoabastament, això no era possible i calia comprar part dels béns que es consumien. Aquestes compres, però, no sempre es pagaven amb moneda: algunes vegades es comprava amb els diners guanyats amb la venda d'algun cap de bestiar o anant a treballar a jornal, però d'altres es pagava amb el treball d'algun fill de la casa o en espècie (farina, patates, fesols, arvelles, etc.). Els traginers, especialment els d'Areny de Noguera⁴ i Barbastre, i els mercats del

2. Segons Violant (1949), el sègol, el més rústec dels cereals, en bones condicions s'havia arribat a cultivar fins a cotes de 1.800-2.000 m. Per contra, l'ordi, la civada i el blat, més exigents, es mantenien al voltant dels pobles, als 800-1.000 m d'altitud.

3. En una zona on la ramaderia representava l'activitat econòmica principal, el fet que les pastures i els boscos fossin de propietat comunal facilitava que fins i tot la gent amb patrimonis més escassos pogués accedir a uns mitjans de producció bàsics. (Comas d'Argemir, 1980: 46).

4. Fins a finals dels anys quaranta hi havia quatre cases d'Areny de Noguera, Martí, Domènec, Miquel i Nabil, que es dedicaven a tragar i portaven a tota la comarca catalana i aragonesa vi, oli, sucre, sal i altres productes.

Pont de Suert, Vilaller i Castilló de Sos subministraven tota mena de productes i manufactures, però sobretot aquells elements bàsics que no es produïen a la comarca.

Les fires eren l'escenari on habitualment es venia la producció d'animals, es llogaven i pagaven els mossos i els pastors de les cases, se saldaven els deutes amb els traginers i els venedors i es pagaven els arrendaments de les pastures. Entre les fires principals a les quals acudien els ramaders ribagorçans destaquen la fira de Tots Sants a Vilaller, la fira de primers d'octubre a la Pobleta de Bellvé (Pallars Jussà) i la fira de Salàs de Pallars (Pallars Jussà), que se celebrava la primera setmana de Quaresma. Altres fires ramaderes més petites eren la de Bonansa, que se celebrava per Sant Mateu al desembre, i la de Barruera, que se celebrava a primers d'octubre.

Els fills i les filles eren una part important de la força de treball de les cases. Des de ben aviat, durant la infantesa, els nens i les nenes començaven a treballar en benefici de la casa, ja fos participant en les tasques de la casa pròpia o bé llogant-se per altres cases. Les feines que feien anaven variant segons l'edat i segons si eren l'hereu de la casa o bé cabalers. La vinculació econòmica d'aquests darrers amb la casa finalitzava quan marxaven per casar-se o emigrar definitivament i quan eren exclosos del patrimoni familiar en cobrar el dot o la llegítima. El vincle, però, podia continuar tota la vida si es quedaven solters vivint a la casa, treballant a les ordres del germà hereu i sense reclamar la seva part de l'herència. Així doncs, el sistema hereditari, a més de regular l'accés al patrimoni dels membres de la família, també servia per controlar la força de treball de la casa excloent-ne o retenint-hi la mà d'obra que representaven els cabalers.

La casa com a institució també tenia una dimensió simbòlica que reforçava el funcionament del sistema i que era un element fonamental en les relacions socials i en la identitat dels individus. El nom de la casa, el ramat i la marca del bestiar eren elements en els quals es reflectia aquesta dimensió simbòlica.

Les persones no es coneixien ni s'anomenaven pels cognoms, sinó pel nom de la casa a la qual estaven adscrites. El nom de la casa era una mena de passaport per als seus membres, ja que remetia a un estatus econòmic i social determinat, al poder que tenia aquella casa, per sobre de les particularitats individuals de cadascú. Per això, les relacions no es vivien com a relacions entre individus sinó entre cases, de manera que el prestigi i els vincles previs entre les famílies condicionaven les relacions personals. En aquest sentit, mossos, pastors i minyones eren contractats, entre altres coses, en funció de la casa de provinença i del concepte positiu o negatiu que se'n tingués.

El bestiar, amb la marca de pega o de foc de la casa, també era un altre element que representava la casa davant la resta de la comunitat i simbolitzava la capacitat econòmica. Tot i que avui en dia l'economia és força diferent de com era en la primera meitat del segle xx, resulta poc menys que compromès preguntar a un ramader quantes ovelles té. Fa cinquanta anys, la casa que tenia un ramat amb 500

Inscripció a
la façana de
ca de Sarrado
de Castanesa,
primavera de
2006

caps de bestiar era associada a un estatus econòmic elevat, i no sense raó, ja que les ovelles eren un patrimoni que tenia un valor i que es mostrava allà on anés el ramat, reforçant aquesta idea d'estatus. En canvi, actualment, tenir aquesta quantitat d'animals, per si sola, vol dir ben poca cosa sobre el nivell econòmic de la casa ramadera.

A vere, el número d'ovelles ara és una cosa singular, no té importància; és igual que en tinga mil, dos mil, que tres mil, perquè jo ara en un cop de telèfono puc tindre 1.000 ovelles més i per quatre duros, a més. No val res la ovella avui en dia, abans sí, però avui un ramader que ti diga tinc mil ovelles, tinc dos mil ovelles, és igual que digues jo tinc un parell de sabates, jo tinc dos parells de sabates [...]. Lo que val és el patrimoni, si tens trossos, si tens corrals, això sí que té valor, però la ovella no és cap patrimoni avui en dia.⁵

Tot i així, el ramat era, i en certa manera continua sent, un patrimoni que transcendia el mer aspecte econòmic, perquè portava una càrrega simbòlica intrínseca relativa tant al poder econòmic de la casa com a la capacitat de fer bé la feina.

Les cases pirinenques van registrar un seguit de transformacions molt importants durant el segle xx. A grans trets, com ja assenyalàvem en el capítol anterior, les grans cases ramaderes van entrar en crisi els anys quaranta i cinquanta a causa del procés d'industrialització general i a l'expansió de l'economia de mercat tant en la producció i en el consum com en les relacions de treball. Aquest procés va ser complex i va afectar molts aspectes de la societat ribagorçana. Aquí, però, ens interessa remarcar-ne dos que van tenir una repercussió molt gran a les cases com a unitats econòmiques: en primer lloc, la forta emigració de població de la zona cap a les ciutats, que va suposar la desaparició de la força de treball barata i abundant sobre la qual s'aguantava tot el sistema productiu i, molt en especial, el

5. Home, 37 anys, la Vall de Boí. Les referències a les persones informants inclouen les dades següents per contextualitzar-ne les paraules: el sexe, l'edat que tenien l'any 2006 i el municipi en el qual vivien en el moment de l'entrevista.

funcionament de les grans cases ramaderes. I, en segon lloc, la mecanització de l'agricultura catalana, amb la substitució dels animals de tir per maquinària. Com a resultat d'això, la cria d'animals de peu rodó, que era una font d'ingressos bàsica de moltes cases, es va convertir en una activitat obsoleta i va desaparèixer en poc menys de tres o quatre anys.

La crisi va tenir repercussions importants en l'economia de les cases en general i sobre la ramaderia ovina en particular. Moltes de les grans cases ramaderes van haver de tancar i els seus ramats d'ovelles van ser adquirits per les cases més petites econòmicament que es van mantenir als pobles; fins i tot, persones que havien treballat de pastors per a aquestes grans cases van comprar part d'aquests ramats. Altres cases, especialment les més pobres, també van quedar deshabitades, perquè els seus membres van emigrar a les ciutats per buscar treball. Igualment, les explotacions amb un patrimoni més petit van desaparèixer en no poder assumir les inversions necessàries per continuar, en un moment en què les transformacions econòmiques generals i dels Pirineus en particular van fer impossible continuar vivint dels petits ramats (Comas d'Argemir, 1984). Una de les respostes a aquesta crisi va ser l'especialització de les explotacions en ramaderia bovina, ja fos de llet o de carn, i l'abandonament del bestiar oví. Aquesta opció, però, només va estar a l'abast de les cases que podien fer front a la inversió que representava aquesta transformació en l'explotació, ja fos a través de capital propi o de préstecs. També va ser l'estratègia adoptada per algunes grans cases ramaderes que van continuar. Tant en les que van optar per especialitzar-se en bestiar boví com les que van mantenir el bestiar de llana, la continuïtat de la casa es va fer a costa que els amos i els hereus, que fins aleshores s'havien dedicat principalment a administrar els béns, es posessin a treballar.

Llavors jo als 8 anys ja anava rader dels ovelles, home clar!

- Per què?

- Pues perquè feva falta, perquè s'era de soltar les ovelles i només hi érem naltres. Perquè aquestes cases grans també les va arruïnar molt quan el mosso que

*tiniven i el pastor ja no van vulguer fer de pastors, ja si van aumentar els sous. Jo hi haig vist, a casa meua, jo hi haig vist dos mossos, un pastor, un llaurador, quatre eh! I ja no et dic quan viniven els dalladors i els segadors. Jo hi haig vist 20 persones menjant en aquella taula de casa, treballant per casa, però clar per un fart de pa treballaven. Per aixòs, quan ja els sous no es van puguer pagar, els van fallar les mules, els va començar a fallar una mica tot i... Ensòrens, el amo que només feva sinó manar, de les cases grans, si va haver de fotre a pensar, a agafar la dalla i dallar, eh! Això va ser el meu pare, va ser Farré d'Avall, va ser Coll que són els tres casetes de Barruera, i Ferrero de Durro i Sília, per dir algo, que tamé ere la casa Déu n'hi do, tamé no pagava com volien, eh! I llavòrens, pues bueno, la canalleta que hi érom vam haver de començar a treballar. Envés d'anar a estudi, a treballar!*⁶

La crisi de les grans cases va transformar l'estructura socioeconòmica pirinenca, però no va suposar la desaparició dels grans ramats ni de la transhumància. Alguns estudiosos de l'època havien augurat la fi de la transhumància davant del tancament de les portes de les grans cases ramaderes, però no va ser així. Com assenyala Ignasi Ros (2001), l'errada en aquests pronòstics estava en la identificació que van fer aquests autors entre el fet transhumant i els grans ramats amb un tipus concret d'explotacions: les cases fortes.

Malgrat les dificultats, durant la segona meitat del segle xx, la ramaderia ovina i, amb aquesta, la transhumància van ser la resposta més eficient davant la crisi per a moltes cases mitjanes, especialment als pobles més alts i amb menys terres aptes per a l'agricultura.⁷ A diferència de l'especialització en el bestiar boví, que reclamava inversions fortes en instal·lacions, maquinària i animals, l'especialització ovina no necessitava grans quantitats de capital, com a conseqüència del baix cost dels animals i l'existència de terres i corrals que havien quedat buits a causa del procés d'emigració generalitzat. Moltes de les explotacions

6. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

7. Els tres ramats més nombrosos actualment en l'àrea d'estudi són transhumants i les explotacions estan situades a Còll, Castanesa i Durro, tots tres pobles per sobre dels 1.100 m d'altitud.

actuals són cases que, durant el període de 1950-1970, van consolidar-se com a explotacions d'oví, moltes d'aquestes transhumants.

2.2. LES CASES RAMADERES ACTUALS

Tot i que avui la casa ja no és la unitat social i econòmica principal de l'Alta Ribagorça, utilitzarem també el concepte de *casa ramadera* per referir-nos a les explotacions ramaderes actuals, ja que aquestes, en la majoria de casos, continuen girant a l'entorn de les cases: les explotacions són propietat d'un o diversos membres de la mateixa família, la mà d'obra principal ve de la família i les explotacions es coneixen i s'anomenen pels noms de les cases.

Ca de Lloveto de
Cardet, hivern de
2009-2010

2.2.1. Els propietaris i els treballadors de les explotacions

Com ja hem dit, fins fa quaranta o cinquanta anys alguns propietaris de bestiar es podien dedicar a gestionar la seva explotació sense treballar-hi directament. Totes les tasques amb els animals, les

feien amb mà d'obra contractada, ja fossin pastors llogats que s'en-carregaven del ramat o bé conllogant els animals que tenien en el ramat d'algun altre propietari. Aquesta figura del propietari que no cuidava directament els seus animals s'anomenava *ramader*, sovint anava associada a l'activitat de tractant de bestiar i apareixia gairebé sempre oposada a la figura del pastor.⁸

Troblem un exemple d'aquesta manera de funcionar a ca de Peiró de Còll. El pare del titular actual de l'explotació va començar a crear un ramat cap als anys cinquanta, comprant ovelles velles de ramats diferents i deixant-ne les filles per criar i fer créixer el ramat. És així com va anar fent el ramat, ja que no disposava del capital necessari per adquirir una ramada sencera. Més endavant, va començar a fer tractes amb altres ramaders de la comarca: llogava pastors, arrendava grans finques de pastures d'hivern als voltants de Lleida i posteriorment les rellogava als ramaders de la muntanya. Al mateix temps, molts propietaris de la zona de Castanesa, la Vall de Boí i la zona de Campo li conllogaven el bestiar. Els tractes eren per tot l'any, es feien a la tardor i podien ser de diferent tipus: alguns pagaven un tant per cada ovella que li deixaven a conlloc i altres pagaven una quantitat fixa per la finca i un altre tant pels pastors. També comprava i venia ramats. El pare del propietari actual no baixava *pr'avall* a l'hivern amb el bestiar ni transitava per les cabaneres. Tan sols anava un parell de cops per setmana a veure els animals i els pastors per comprovar que tot anés bé. D'aquesta manera es va convertir en un dels ramaders més importants de la comarca la dècada de 1980, amb un ramat al voltant de 3.000 caps.

La realitat en la qual treballa avui el seu fill és molt diferent. Actualment, tot aquest comerç paral·lel a la venda estricta de la producció de corders (compravenda de ramats i intermediació entre els pagesos de les terres baixes i els ramaders de la muntanya) és gairebé inexistent, perquè no hi ha ni demanda de ramats ni oferta de finques

8. En el capítol 6 s'examinarà amb detall la qüestió de la mà d'obra a les explotacions.

d'hivernada.⁹ Així doncs, la figura del ramader tractant ens remet a un temps en què el bestiar de llana era altament rendible. A dia d'avui la distinció entre ramader i pastor ha quedat gairebé desdibuixada, ja que el propietari del bestiar és, en la majoria de casos, la mà d'obra principal dins l'explotació, és a dir, el pastor:

Aleshores si guanyaven bé la vida amb les ovelles. Tenien 1.200 ovelles, dos pastors llogats del país i els diumenges hi anaven a veure-les i no fevem res més. Érem ramaders, ara només hi ha pastors.¹⁰

Les cases ramaderes actuals presenten tres tipus diferents d'evolució, en funció de com han anat canviant en les tres darreres generacions: l'actual, la dels seus pares i la dels seus avis.¹¹

En primer lloc, hi ha les explotacions que en la generació dels avis tenien un petit ramadet d'ovelles i alguna vaca, «com a totes les cases». Va ser la segona generació, la dels pares, la que es va dedicar de manera exclusiva a la ramaderia d'oví i va fer créixer el ramat. En la generació actual, la tercera, trobem casos en què el ramat ha augmentat, d'altres en què s'ha mantingut i, finalment, d'altres en què ha disminuït el nombre de caps respecte als que tenia la segona generació.

El segon cas són les explotacions en què la segona generació va adquirir el ramat però com a activitat complementària, i han estat els fills de la tercera generació els que han fet créixer el nombre d'animals i s'han vinculat de manera exclusiva a l'explotació.

El darrer tipus és el de les cases ramaderes fortes del passat que ja tenien ramats grans en la generació dels avis i fins i tot abans. Tant la segona generació com l'actual han continuat amb l'activitat ramadera,

9. Els problemes relacionats amb l'accés a les finques d'hivernada es presentaran en el capítol 4.

10. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

11. La generació dels avis és la que recorda la majoria de ramaders entrevistats. En dos casos el record s'allarga fins als besavis, i en un altre cas la família disposa de documentació relativa a l'explotació des del segle XIX.

tot i que en alguns casos han augmentat la mida del ramat i en d'altres l'han reduït, segons l'orientació que han donat a les explotacions.

La comparació entre aquestes tres generacions de les cases ramaderes actuals també posa en evidència altres aspectes: d'una banda, els canvis en les estratègies hereditàries i en les formes de continuïtat de l'explotació ramadera, que han repercutit també en l'organització i, de l'altra, els canvis en les formes de residència familiar.

Amb independència del moment en què la ramaderia ovina es va convertir en l'activitat principal d'aquestes cases, la transmissió de l'explotació entre la primera i la segona generació es va fer a una sola persona seguint el sistema de l'hereu en tots els casos. Per contra, el relleu generacional entre la segona i la tercera generació s'ha fet seguint estratègies diferents. En una part important dels casos, l'explotació s'ha transmès a diversos membres de la família i no a un de sol, fet que mostra una idea diferent sobre la família com a unitat econòmica. S'ha passat d'una situació en què l'hereu rebia de manera individual tot el patrimoni de la casa, la qual cosa suposava una organització i una jerarquia vertical de l'explotació, a una altra en la qual diversos membres de la família, el més freqüent un grup de germans, mantenen i continuen l'explotació i s'organitzen de manera més o menys horitzontal formant una societat.

Aquest canvi s'ha donat al mateix temps que el paper del ramader es transformava del de propietari gestor al de propietari pastor. La transmissió de l'explotació a un grup de germans, tots ells implicats en el treball amb els animals, ha permès superar la falta de mà d'obra assalariada de les explotacions i reduir-ne les despeses. Això, però, s'ha aconseguit a costa de l'explotació dels ramaders. El fet que siguin al mateix temps empresaris i treballadors ha portat al fet que la rendibilitat de l'explotació en termes econòmics hagi passat per davant de les condicions en què han de desenvolupar el treball. Aquests ramaders no tenen assignat un sou ni un horari concret: el seu salari són les rendes que queden un cop descomptades les despeses de l'explotació dels ingressos, i treballen totes les hores que sigui

necessari i en condicions força precàries. Com veurem més endavant, les necessitats laborals i les condicions amb què cal fer la feina sovint no les poden cobrir amb la mà d'obra assalariada, ja que o bé tindria un cos tan elevat que no podrien assumir, o bé ni pagant-ho trobarien algú disposat a fer-ho de manera més o menys continuada.

Les formes de les famílies en què viuen els membres de les cases ramaderes també han registrat canvis importants avui. En el passat, la forma de residència preferida era la de la família troncal, encara que no totes les cases aconseguien reunir tres generacions sota el seu sostre. Avui, en canvi, la situació és diversa i la convivència dels padrins, els pares i els fills ja no és la forma preferida, sinó que cadascuna de les parelles busca una independència residencial més gran. Les explotacions estudiades ens mostren una gran diversitat de situacions, però en cap cas no apareix la convivència de tres generacions durant tot l'any. La forma més usual és la residència inte-

Família Gironi
de Cirès al
corral de casa,
hivern de 2009-
2010

grada per dues generacions, que es dona en nou casos. De manera menys significativa trobem la residència d'una generació, ja sigui una persona sola o bé un grup de germans, que apareix en quatre casos. Finalment, hi ha dues explotacions transhumants en què, durant l'estiu, quan el ramat és a la *montanya*, avis, pares i fills viuen plegats, però quan baixen cap a les finques d'hivernada, només ho fan la segona i la tercera generació. En resum, podem afirmar que actualment la casa com a institució funciona més com un element d'adscripció i d'identitat i com una unitat econòmica, més que no pas com una estructura residencial.

Així doncs, el paper que tenen la casa i la família com a elements aglutinadors de les persones que participen en una explotació ramadera presenta avantatges i inconvenients: d'una banda, entre els aspectes positius cal destacar el fet que els ramaders són els *amos* del que treballen i que posseeixen un alt grau d'especialització i de coneixements sobre el bestiar oví. L'entorn familiar en el qual es desenvolupa l'activitat ha propiciat que la majoria de ramaders s'hagi introduït en l'activitat des de ben joves i l'hagin exercit de manera exclusiva al costat de les generacions anteriors, que els han transmès uns coneixements que difícilment haurien pogut adquirir d'una altra manera. Però, d'altra banda, el fet de treballar per a un mateix i en un entorn familiar en el context econòmic, social i polític actual ha propiciat que s'assumeixin unes condicions laborals molt dures, probablement més que no pas ara fa cinquanta anys. Avui en dia, són uns quants els ramaders que es fan càrrec d'explotacions de més de 1.000 caps a partir del treball de només dues persones. Això implica condicions de vida de vegades molt crues, amb jornades molt llargues i sense dies de descans ni festius.

2.2.2. El nom de les cases

Com assenyalàvem abans, un dels aspectes que ens porten avui a parlar de les explotacions ramaderes com a cases és l'associació que

s'estableix entre les explotacions, els propietaris i les cases, en especial a les explotacions que tenen una tradició ramadera de diverses generacions. Aquesta associació es posa de manifest en l'ús que es fa dels noms de les cases per denominar les explotacions i els ramaders.

Tant els ramaders com la resta de gent es refereixen a l'explotació amb el nom de la casa i no amb el nom i els cognoms del propietari. Així, es parla del ramat de Ribes o del ramat de Ramona fent referència a les cases ca de Ribes o ca de Ramona, amb independència de qui sigui el propietari dels animals. D'aquesta manera, el ramat, la part més visible de l'explotació, s'associa a una casa i a la seva trajectòria a través de les generacions per sobre de les persones concretes. A diferència dels noms propis i dels cognoms, que van canviant, apareixent i desapareixent, els noms de casa es mantenen estables i perduren en el temps.

Quartissos
del ramat
de Sarrado,
primavera de
2006

Per la seva banda, sovint els ramaders es coneixen només amb el nom de la seva casa d'origen: Sarrado, Llovetó, Llúcia, Gironi, Sans, Carlà, Peiró, Bellita, Monrós, Moneny, Ribes, Llong, Mossenjoan,

Ramona, Masses i Agapito. Tots aquests noms corresponen al nom de les cases, els quals acompanyats del nom del poble són la manera més habitual d'anomenar els propietaris de les explotacions ramaderes.

L'anàlisi de com es va formar el nom d'Agapito de Gotarta ens permetrà il·lustrar aquest sistema de denominació que vincula l'explotació ramadera i el ramader a una casa: l'explotació ovina d'Agapito de Gotarta està situada al poble de Gotarta, al municipi del Pont de Suert, i la regenta Jaume, que va néixer i viu al Pont de Suert. El seu pare, que es deia Agapito, era fill de ca de Teixidor de Noals. La seva ocupació no era la ramaderia ovina, però l'any 1974 va comprar 450 caps de bestiar i des d'aleshores va compaginar la seva activitat principal amb la ramaderia. Com que no disposava de terres pròpies per als animals, l'any 1982 va adquirir la propietat de ca de Piqué de Gotarta, una de les cases més grans d'aquest poble i que estava tancada, i hi va establir l'explotació, però no la residència, que va mantenir al Pont de Suert. Així, aquesta explotació, que no té una tradició ramadera vinculada a una casa o a unes terres, rep un nom que relaciona una persona (Agapito, que va ser qui va formar el ramat i va comprar la casa) amb un poble (Gotarta), però no amb la casa que va comprar (ca de Piqué) o la seva casa d'origen (ca de Teixidor). Veiem, doncs, que aquest nom individual s'ha convertit en un nom de casa en la segona generació i s'utilitza per denominar l'explotació i el ramader seguint la lògica d'ús del nom de les cases.

Un altre exemple ens permetrà il·lustrar millor aquests processos de denominació. És el cas de l'explotació de ca de Gironi, que prové de Cirès i actualment es troba ubicada al Pont de Suert. El pare, fill de ca de Micolau d'Ovís, va entrar a formar part de ca de Gironi de Cirès en casar-se amb la pubilla de la casa. Posteriorment, el matrimoni va anar a viure al Pont de Suert, va vendre l'habitatge, però va mantenir les terres a Cirès, les quals, junt amb unes finques que va comprar al Pont de Suert, són les que avui peix el ramat de l'explotació. En aquest cas l'explotació manté el nom de la casa d'origen, tot i que els propietaris ja no resideixen a Cirès ni posseeixen la casa

edifici originària, atès que el ramat i les terres que peixen provenen de ca de Gironi de Cirès i els propietaris en són els hereus i continuadors. Per això, el nom de la casa es manté viu i s'associa al titular de l'explotació.

Cal advertir, però, que no tots els titulars de les explotacions o tots els membres de la casa ramadera s'anomenen de la mateixa manera, fet que mostra l'existència d'una jerarquia social dins d'aquesta. Mentre la transmissió de la casa i del ramat es feien seguint el sistema de l'herència indivisa, l'hereu s'anomenava només amb el nom de la casa, ja que era ell qui n'assumia el rol de continuador. Per contra, la resta de germans i germanes s'identificaven pel nom propi, un diminutiu, un renom o alguna paraula que denotava la seva posició dins del grup de germans seguit del nom de la casa. Així, mentre que l'hereu de ca de Faure es coneixia com a Faure, el seu germà era anomenat Sidret de Faure o el xic de Faure.

Actualment, malgrat la diversitat de solucions seguides en la transmissió del patrimoni, amb explotacions que són gestionades i són propietat de diversos membres de la família, no s'hi ha produït un canvi en les maneres d'anomenar. Normalment, només un d'ells es coneix únicament amb el nom de la casa. Aquest fet resulta especialment significatiu quan diversos germans participen en l'explotació ramadera: encara que tots ells en poden ser propietaris a parts iguals, només un d'ells assumeix plenament el nom de la casa, mentre que els altres s'assimilen només parcialment a la casa, ja que associen el nom de la casa al seu nom propi. En aquests casos, la persona que sol rebre el nom de la casa és la que realitza les tasques considerades més importants dins l'explotació, o bé es tracta del germà més gran, posició que s'associa a la figura de l'hereu, tot i que en la pràctica no ho sigui. Avui ja gairebé no es parla de l'hereu o la pubilla d'una casa, i quan s'anomena una persona amb el nom de la casa, el que s'està designant és que es veu com el representant d'aquesta. Veiem, doncs, que la manera en què s'anomena estableix categories, classifica els diferents membres i fixa distintes significacions.

Així doncs, els ramats i les explotacions es continuen associant nominalment a les cases i no a persones concretes, especialment quan aquestes cases tenen una tradició ramadera. Aquesta identificació de persones, terres i animals amb una casa no és, però, exclusiva de les explotacions ovines, sinó que es dona de manera general quan la casa edifici, les seves terres o ambdues coses continuen vinculades a l'activitat productiva agrícola i ramadera.

2.3. LES CASES DE DEMÀ

Hem vist fins ara la relació entre les explotacions ramaderes i les cases en el passat i en el present, el pes de les relacions i les estratègies familiars en l'organització, el funcionament i la rendibilitat de les explotacions, i el paper de la casa com a element d'identitat i d'adscripció dels titulars de les explotacions. Però, quin és el paper que correspondrà a les cases en les explotacions de demà? Es podrà continuar parlant de les cases ramaderes a l'Alta Ribagorça? Per apuntar les tendències futures a les explotacions i les cases ramaderes hauríem de tenir en compte tant els condicionants de la producció externs a les explotacions (evolució dels preus de la producció i de les pastures, els pinsos i els farratges, les subvencions i les polítiques agrícoles, sanitàries i mediambientals) com els condicionants interns (capitalització, patrimoni, tecnificació, edat dels titulars i possibilitats de relleu generacional). En capítols posteriors analitzarem alguns d'aquests factors externs i interns, la qual cosa ens permetrà fer-nos una idea més precisa sobre el futur de les explotacions ramaderes d'oví a l'Alta Ribagorça. A continuació, però, ens interessa presentar quines són, a priori, les perspectives de continuïtat basades en la família i en el relleu generacional.

A dia d'avui només tres de les setze explotacions estudiades amb profunditat tenen fills entre els 15 i els 40 anys (edat en la qual es planteja el relleu generacional). En cap dels casos, però, els fills han mostrat un interès per continuar amb l'explotació dels pares. De la

mateixa manera, els ramaders que tenen fills més petits tampoc no són partidaris de aquests continuïn amb la seva activitat:

La verdat, si vols que ti siga franc, no voldria pas que si quedessen a fer ista vida. Jo voldria que estudiessen i que si saquessen una carrera i viure d'una altra manera. Perquè el tema dels pastors é molt sacrificat. Hi has d'estar molt, no entén de dies de la setmana ni de dies de l'any. Açò é dia sobre dia i nit casi sobre nit, vull dir... Avui en dia hi ha altres maneres de viure tant o millor que no puga ser ista i no tanta obligació i tanta constància.¹²

Família de
ca de Monrós a
Peranera, tardor
de 2007

L'anàlisi sobre la continuïtat de les explotacions no es pot limitar, però, a aquesta qüestió. L'edat mitjana dels titulars de totes les explotacions de la zona estudiada se situa al voltant dels 47 anys,¹³ dada que mostra que el relleu generacional ja s'ha produït en algunes explotacions. A més, hem de considerar que hi ha altres fórmules diferents de la relació pare-fill hereu per al relleu generacional i la

12. Home, 37 anys, Montanui.

13. Elaboració pròpia a partir de les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos.

transmissió de l'explotació. Són els casos en què la continuïtat de l'explotació es fa a través d'altres relacions de parentiu, com succeeix, per exemple, a ca de Lloveto de Cardet, on el nebot s'ha integrat a l'explotació dels oncles, o els casos en què el relleu generacional es produeix a través de societats formades per un pare i diversos fills, com succeeix a ca de Gironi de Cirès (el pare, un fill de 38 anys i una filla de 30) o a ca de Monrós de Peranera (el pare i dos fills de 31 i 27 anys). Aquests joves tenen clar que són i volen continuar sent ramaders d'oví. Com la resta de mortals, no saben què els espera en el futur, però tots ells coincideixen a afirmar que, si han de plegar, serà a causa dels condicionants externs i no per la falta d'interès per la seva professió i de ganes de continuar:

– [Pare]: *Jo tamé, m'hauria estimat més que estudiessen; la cosa clara, eh? Jo els hi dic ben clar; avui si poden entrar de funcionaris que se'n vaiguen de funcionaris i que fòteguen un tiro als ovelles! Ara, els funcionaris potser un dia o altre, la un espentearà l'altre, no ho sé eh?, com 'nirà això; potser n'hi harà massa tamé no? A més, si tot són funcionaris... Hi ha d'estar, no ho sé, un entremig. Ella sí [referint-se a la mare], ella voleva... I jo tamé, que si hessen estudiat, potser si ganarien la vida millor...*

– [Els dos fills a l'hora]: *O pior!*

– [Pare]: *Ara jo en aquest món, una persona que fa lo que l'agrada, jo penso que é felix i s'ha de deixar fer. Perquè han tingut maldecaps, alguna vegada no han tingut calers, però sempre se'n surten, i algun cop n'hi sobra i tot.*

– [Fill]: *D'això no en sobra mai!*¹⁴

– *Et veus jubulant-ti sent ramadera d'oví?*

– *Esperem que sí, esperem. És lo que tí deia, jo penso que qui podrà aguantar, arribarà un punt que tornaràs a tindre un ramat i tornaràs a tindre allò per ganar-te la vida i te la podràs ganar, ara..., que t'obliguen d'aquí a X anys, tí comencen a posar més traves de lo que et posen ara i has de plegar perquè no pots continuar... Pues és així, haràs de plegar, com un altre, i buscar-te una feina i fer lo que sigue.*¹⁵

14. Homes, 61, 31 i 27 anys, el Pont de Suert.

15. Dona, 30 anys, el Pont de Suert.

Però a banda de les explotacions existents, el que sí que sembla clar és la gran dificultat per a l'aparició de noves explotacions en un futur proper. El paper que té la tradició ramadera familiar en l'adquisició dels coneixements necessaris per manejar i tirar endavant una explotació d'oví i la necessitat d'un patrimoni integrat per finques, corrals i drets d'accés a les pastures, molt difícil d'adquirir de nou en nou, fan molt difícil, per no dir impossible, la formació de noves explotacions a la comarca.

La casa ha estat una de les principals institucions socials, econòmiques i culturals de la societat pirinenca fins a les grans transformacions de la segona meitat del segle xx. L'emigració d'una bona part de la població i el tancament de les grans cases ramaderes i de moltes de les cases petites i més pobres va suposar un canvi en l'estructura social i en el funcionament de les cases que es van mantenir a la comarca. El desenvolupament posterior del turisme i del sector serveis com a activitats econòmiques bàsiques també va contribuir als canvis en les cases com a institució. Tot i que avui la casa ja no és la principal unitat social i econòmica de la comarca, les explotacions ramaderes la continuen tenint com a referent: són propietat d'un o diversos membres de la mateixa família, els quals aporten la major part de la força de treball. A més, la casa continua tenint un reconeixement dins l'organització social i la identitat dels pobles, en especial a les poblacions en les quals les activitats agrícoles i ramaderes tenen una presència més gran.

3. El ramat i els altres animals

Una de les transformacions més importants que han registrat les cases ramaderes de l'Alta Ribagorça durant la segona meitat del segle xx ha estat l'especialització en el bestiar oví o boví, amb l'objectiu d'adaptar-se a la lògica de l'economia de mercat capitalista, simplificant-ne la producció per augmentar-ne la productivitat i reduir alhora la mà d'obra necessària. Fins a la dècada de 1970, la majoria d'explotacions tenien una varietat més gran d'animals. A més, la seva cria, ja fos per al treball o per a la carn, estava orientada tant a la venda com al consum del grup familiar. Avui, aquesta diversitat en la producció ramadera de les cases ha desaparegut pràcticament com a resultat de l'especialització productiva. Amb tot, també s'està donant una altra situació en la qual, cada cop més, els membres de les explotacions busquen activitats complementàries a la ramaderia, ja sigui en l'àmbit del turisme rural o en altres treballs que no els ocupin tota la jornada laboral. A continuació presentarem els trets principals d'aquest canvi registrat a les explotacions ramaderes.

Com ja hem assenyalat, la primera transformació important va afectar la cria i recria d'animals per al treball com a conseqüència del procés general de mecanització agrícola: les mules i els ases van desaparèixer de les cases, i les vaques i els cavalls van passar de ser animals de treball a productors de carn o llet exclusivament. La cria d'aquest tipus de bestiar va entrar en crisi la dècada dels cinquanta per la caiguda en picat del preu,¹ i per la pèrdua d'importància i la desaparició de les fires ramaderes que comercialitzaven aquests

1. El preu d'una mula a la fira de Salàs, que havia arribat a més de 30.000 pessetes entre 1945 i 1950, va caure fins a 3.000 pessetes a finals de la dècada dels cinquanta.

animals. Les cases ramaderes més fortes eren productores d'aquest tipus de bestiar i bona part dels seus ingressos depenien d'aquesta producció, per la qual cosa les repercussions d'aquesta crisi s'hi van sentir amb més força:

Jo era molt petitet. Les mules eren de vegades l'economia de les cases grosses. I van vindre els tractors i les mules ja no les van comprar; alshores va ser la ruïna: Farrero de Durro, Farré de Llesp i algunes cases grans que d'allò, si van vere a la misèria perquè va fallar la mula, però en dos anys va fallar, que era la economia de pr'ací, vendre dos mules era... Bueno, tinives tot l'any salvat eh!²

El segon canvi important ha estat l'especialització de les explotacions en un únic tipus de bestiar. Aquesta transformació té a veure amb la necessitat d'augmentar-ne la productivitat, mitjançant la mecanització i la reducció de la mà d'obra. Cada cop més els ramaders s'han especialitzat en la cria d'un sol tipus d'animals i es dediquen exclusivament al bestiar oví o al boví. Les explotacions que mantenen diferents espècies d'animals ho fan perquè disposen de molta mà d'obra familiar o bé combinen el boví o l'oví amb eugues, una espècie que no requereix tanta atenció. Les necessitats de força de treball fan, però, molt difícil de mantenir alhora vaques i ovelles:

Ensòrens les vaques... Bueno, que ovelles i vaques no mos lligaven, perquè casa nostra anava cap a un moment... I mos vam quedar jo i mon germà i érem d'anar amb el ramat, i les vaques no les podíem mantindre i els vam vendre l'any 1981-82.³

L'especialització també té a veure amb la modernització de les instal·lacions ramaderes: s'han tret els estables i els corrals de dins dels pobles i s'han construït naus modernes a l'exterior. Les antigues cases ramaderes disposaven de petits estables i corrals per a cadascuna de les espècies animals dins la mateixa casa o bé al costat. Actualment, en canvi, les noves instal·lacions fora del poble solen constar d'un

2. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

3. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

únic espai adaptat per a una sola espècie ramadera. Els antics corrals dels pobles han passat a tenir altres usos no ramaders, forçats les últimes dècades per les noves normatives urbanístiques i sanitàries i per l'augment del valor dels solars urbans.

Finalment, el darrer canvi que cal destacar és l'orientació de la producció cap al mercat, de manera que es redueix la producció per al consum del grup familiar. Fins als anys 1970-1980 gairebé a totes les cases ramaderes hi havia gallines, conills, porcs, es munyia alguna vaca i es feia un hort per al consum de la família. Però aquestes activitats han minvat molt les darreres dècades, malgrat que la majoria de cases ramaderes continuen produint béns per a consum propi. Això fa que, de manera general, als pobles en els quals la ramaderia continua tenint un paper rellevant com a activitat productiva, sigui més freqüent i evident l'existència d'activitats destinades al consum del grup familiar.

3.1. EL RAMAT: OVELLES, *CRABES* I CRESTONS

Les ovelles són el bestiar principal de les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça. La major part d'animals del ramat són femelles per a la reproducció o la reposició i les seves cries. Per cada 35 femelles hi acostuma a haver un marrà. La majoria de ramats inclouen també algunes cabres (*crabes*) i crestons.

La raça d'ovella predominant a gairebé totes les explotacions estudiades és la xisqueta, encara que molts ramaders també tenen algunes ovelles d'altres races i d'encreuades. Un dels encreuaments més habituals és el que es dona entre ovelles xisquetes i ovelles araneses,⁴ del qual resulta l'ovella *parda*. Una explotació que fa la

4. La raça d'ovella aranesa prové de la Vall d'Aran i està emparentada amb la tarascona, localitzada al vessant francès dels Pirineus centrals (als departaments d'Arieja, Alta Garona, Alts Pirineus i Gers). Els ramaders ribagorçans que tenen ovelles araneses o tarascones les han portat de la Vall d'Aran o de comarques franceses veïnes.

transhumància cap a la comarca de la Selva, a més de xisquetes, té ovelles ripolleses, lacaunes i segurenyes.

Ovelles
xisquetes
del ramat
de Sarrado,
primavera de
2008

La raça xisqueta és la que millor s'ajusta a les condicions dures de l'Alta Ribagorça, ja que és molt resistent i sòbria, i destaca per la seva capacitat d'adaptació a la transhumància i a les condicions ambientals i orogràfiques de la muntanya: pastures escasses i fibroses no assequibles per a altres races ovines, terrenys abruptes i climatologia adversa. Pel que fa a les característiques morfològiques, és més petita que les araneses i les aragoneses,⁵ i es distingeix per la coloració centrífuga: són blanques de cos i negres a la punta del morro, de les orelles i de les potes i al voltant dels ulls. Aquesta raça prové del tronc ibèric junt amb les races *montesina* i *ojalada* (Avellanet, 2006) i la seva producció

5. Els marrans solen pesar de 60 a 65 kg (amb una alçada mitjana a la creu de 77 cm) i les femelles, de 45 a 50 kg (amb una alçada mitjana a la creu de 70 cm). (Jordana, 2004; Avellanet, 2006).

actual és essencialment per a carn. En ambients més favorables no pot competir amb altres races del tronc entrefí (aragonesa, castellana i manxega), a causa del petit volum i la llana basta.

Des de mitjan segle xx, la raça xisqueta ha disminuït considerablement tant pel que fa al nombre com quant a l'àrea de distribució. En una tesi doctoral sobre la raça xisqueta (Avellanet, 2006) s'estimava que, a principis de la dècada actual, a l'Alta Ribagorça catalana hi havia 14.181 ovelles xisquetes (el 67,6% del cens total d'oví de la comarca), i que el 80,6% de les explotacions tenien ovelles d'aquesta raça. Pel que fa al total d'efectius, els caps de la Ribagorça representaven el 31,8% del cens total de xisquetes (Avellanet, 2006: 102). Quant a la distribució d'aquestes, actualment només es troba a les comarques de l'Alta Ribagorça catalana, als dos Pallars i a part de la Ribagorça aragonesa. A causa d'aquesta situació precària, des de fa més de deu anys s'han fet diverses actuacions amb la intenció de salvaguardar aquesta raça: l'any 1995 va ser catalogada com a raça en perill d'extinció,⁶ l'any 1996 es va crear l'Associació Catalana de Criadors d'Ovelles Xisquetes⁷ i l'any 2008 es va elaborar el llibre genealògic de la raça ovina xisqueta.⁸ Igualment, des de l'any 2004 se celebra a Sort (Pallars Sobirà) la Mostra d'Ovella Xisqueta dins la fira de Tardor.

Les cabres són una altra espècie animal habitual a les explotacions ovines de la comarca. No són animals gregaris com les ovelles i alguns ramaders pensen que és difícil de compaginar-ne el maneig dins dels ramats d'oví a causa d'aquesta diferència de comportament. En un

6. Reial decret 51/1995, de 20 de gener (BOE de 8.2.1995).

7. Aquesta associació va desaparèixer uns anys després, però posteriorment, l'any 2004, va sorgir l'Associació Catalana de Criadors d'Oví de Raça Xisqueta, que va rebre un nou impuls a partir de l'any 2007 amb la possibilitat d'obtenir ajuts directes i la creació del llibre genealògic de la raça ovina xisqueta. Tot i que alguns dels ramaders que hem entrevistat van ser socis d'aquesta Associació, cap d'ells no ho era en el moment de fer les entrevistes (2006). El motiu que van donar va ser que estar adscrits a l'Associació els suposava un increment de feina i no n'obtenien cap ajut directe.

8. Ordre AAR 185/2008, de 23 d'abril (DOGC de 30.4.2008).

dels corrals que vam visitar lligaven les cabres perquè no pugessin sobre les grípies i els andàs. El cens total de cabres a la zona d'estudi era de 736 l'any 2005. En aquesta xifra es compten tant les cabres de les explotacions que es dediquen a aquest animal de manera exclusiva⁹ com les que es tenen conjuntament amb el ramat d'oví.¹⁰ Per a aquestes darreres explotacions, les cabres són un complement, ja que els cabrits són molt preuats especialment en èpoques concretes de l'any com el Nadal. A més, les cabres fan la funció d'alletar els corders de les ovelles que tenen bessons i no tenen prou llet per als dos. Aquest sistema, l'utilitzen molts ramaders malgrat la feina que suposa.

Un altre tipus d'animal que també trobem als ramats són els crestons. Són boccs capats que tenen la funció principal de fer moure i guiar el ramat durant els recorreguts llargs, per la qual cosa adquireixen tot el sentit a les explotacions que practiquen la transhumància a peu. És un animal que es castra buscant dues finalitats: que sigui un animal més dòcil i tranquil que el boc i que adquireixi unes mides força més grans que la resta d'animals del ramat. Amb això s'aconsegueix que durant els dies de la cabanera els crestons portin unes esquelles de grans dimensions i pes (els quartissos i els trucs), que produeixen una gran sonoritat quan avancen i, així, adverteixen la resta del ramat que cal moure's i el guien darrere del pastor.

El crestó és l'animal de la ramada que es guarneix de manera més acurada, tant per les seves dimensions com per la seva funció, tot i que també hi ha ovelles i cabres que porten esquelles més petites. Els quartissos i els trucs són elements molt preuats pels pastors, amb decoracions força treballades als collars, i se'n valora la combinació de grandària i sonoritat. Segons les explicacions dels ramaders, un quartís nou de mida mitjana pot valdre al voltant dels 300 € (any 2006), mentre que els vells no tenen preu, són peces de col-

9. Les més significatives l'any 2005 eren les d'una explotació de Barruera que disposava de 88 caps i una d'Adons que en tenia 92. Hi havia també ramats de cabres més petits que tenien entre 5 i 20 animals.

10. Una explotació d'oví de Cirès tenia 90 cabres.

leccionista. De la mateixa manera, els crestons es valoren en funció de la mida i l'aspecte: els colors i la combinació, les proporcions de cos i, especialment, la cornamenta. No són animals orientats a la producció càrnia i això fa més difícil aconseguir-los. Alguns ramaders que n'han comprat ens diuen que el preu oscil·la entre 70 i 120 € segons l'animal (any 2006).

A més de guiar el ramat durant la transhumància, els crestons esquellats també tenen una funció simbòlica i estètica que es fa evident al seu pas majestuós per les cabaneres. Cal tenir en compte que els trucs i els quartissos només es porten durant els dies de la cabanera, i no tots. Habitualment es posen quan el ramat deixa el territori pla per endinsar-se en els Prepirineus¹¹ i es porten fins que s'arriba a casa,

Crestons del
ramat de
Llovetó pujant
per la cabanera,
primavera de
2007

11. En tots els casos estudiats que practiquen la transhumància a peu, els crestons s'han esquellat al mateix lloc, als corrals de Saganta, al municipi d'Estopanyà (Ribagorça).

on es treuen i es guarden fins a l'any següent. En aquest sentit, els crestons també tenen una funció de comunicació a diferents nivells, ja que es guarneixen i s'exposen com a símbol de la casa. D'una banda, amb els crestons es reafirma la identificació dels ramaders i del ramat amb la casa i, de l'altra, es mostra a la resta de la societat el prestigi d'aquesta i el saber fer dels pastors. Per això, és important que tant els crestons com els trucs i els quartissos siguin com més espectaculars i lluits millor. És el soroll de les esquelles que porten els crestons d'una bona ramada el que fa que la gent dels pobles surti a veure-la passar i a parlar amb els pastors. Al seu pas es comenta si el ramat és bo o dolent, i s'identifica el nombre i la qualitat de caps amb la casa que n'és propietària, conferint-li un grau de prestigi o un altre. Igualment, es parla de com ha anat l'hivern o l'estiu i s'expliquen les darreres novetats de la casa. Com hem dit, els crestons i les esquelles simbolitzen la casa i, per això, no s'esquellen en senyal de dol quan aquell any hi ha hagut algun difunt a la família. Això ens mostra també que esquellar s'entén com un acte gairebé festiu i d'alegria, ja que indica el retorn, el començament d'una nova etapa.

Actualment, la majoria de ramaders transhumants té crestons. Els grans ramats n'arriben a posseir vuit o nou caps, però també hi ha explotacions que han deixat de fer la transhumància i continuen tenint-ne molts anys després per la funció simbòlica i estètica que tenen.

Finalment, l'altre animal que trobem associat als ramats amb funcions de treball és el gos. Hi ha dos tipus de gossos segons la funció que desenvolupen: el gos pastor o d'atura i el mastí o gos de guarda. Totes les explotacions d'oví disposen de gossos d'atura per al maneig del ramat, tant en els desplaçaments com a les pastures. Quant a les races d'aquests gossos, hi ha ramaders que tenen pastors catalans i d'altres que tenen collies. Normalment no es valora tant la raça del gos com les aptituds que tenien els seus pares. Habitualment, els gossos no es compren, sinó que o bé es crien de casa o bé es porten cadells d'un conegut, normalment d'un altre pastor que considera que té bona raça.

El pastor estableix una relació molt especial amb aquests gossos, hi ha una comunicació molt intensa, tant pel que fa al treball (el gos ha d'entendre les ordres del pastor) com a un nivell més sentimental (es passa molt temps només amb ell). Durant el nostre treball de camp hem pogut observar que la relació que el pastor estableix amb el seu gos és molt diferent de la que estableix amb els altres animals de l'explotació. Alguns pastors, durant la cabanera, no se separen dels gossos ni per dormir, i hi parlen freqüentment dirigint-s'hi com ho farien a una altra persona. D'altres han gastat molts diners per tractar malalties dels seus gossos, malgrat que aquests eren vells i ja no hi havia expectatives que poguessin tornar a fer la seva feina.

L'altra raça de gos que trobem en algunes explotacions és el mastí. La funció que tenien aquests gossos en el passat era defensar els ramats davant de l'atac de llops i óssos. Actualment, l'Administració

Crestó i Pardo,
del ramat de
Lloveto, durant
la cabanera,
primavera de
2007

està donant gossos d'aquesta raça als pastors com a part del programa de reintroducció de l'ós als Pirineus. De tota manera, les explotacions que disposen d'aquest tipus de gos els tenen als corrals fent funcions de vigilància. No coneixem cap cas de gossos mastins que pugin amb els ramats als ports.

3.2. RAMATS TRANSHUMANTS I RAMATS ESTANTS

L'anàlisi dels diferents aspectes de les explotacions ens ha permès observar que hi ha una relació entre el nombre de caps que tenen, les estratègies productives que segueixen i altres qüestions com les instal·lacions, les terres, la mà d'obra i les inversions, que examinarem en capítols posteriors. Amb tot, alguns ramaders entrevistats ens diuen que el nombre d'ovelles que té avui una explotació no és tan important com ho era fa uns anys, a causa del baix preu de mercat de les ovelles de cria.

*Abans quan voleves vendre un ramat d'ovelles dives tinc un capital en aquelles ovelles i avui no tens res. Jo, per dir algo, si no teníem calers, era venut ovelles bessoneres a 30.000 peles cada ovella, tu. I avui una ovella no val res. Avui si vos vendre un ramat no el pots vendre.*¹²

Coneixem ramaders que han venut el seu ramat durant l'any 2007 i el preu que els han pagat per ovella de cria ha estat inferior al valor dels corders.¹³ Per això, alguns ramaders que es volen treure el ramat porten les ovelles directament a l'escorxador, ja que no hi ha demanda d'ovelles de cria. D'altres, fa més d'un any que tenen les ovelles en venda i no troben compradors. Aquesta caiguda del preu fa que un bon ramat, que fins a la dècada de 1990 representava un

12. Home, 65 anys, el Pont de Suert.

13. L'últim ramat que es va vendre la tardor de 2007 es va cotitzar al voltant de 30 € per ovella de cria, mentre que per un corder de dos mesos i mig i uns 24 kg de pes viu se'n pagaven uns 65 €.

capital important per a les cases ramaderes, actualment no tingui tanta importància. Malgrat això, creiem que el nombre d'animals d'un ramat respon a les estratègies productives adoptades pel ramader per tal de desenvolupar les seves explotacions.

Tenint en compte la mida del ramat i les estratègies seguides pels propietaris, podem diferenciar tres grans tipus d'explotació a la zona d'estudi:

- a) Explotacions amb ramats transhumants.
- b) Explotacions fixes amb més de 100 caps, on la ramaderia representa l'activitat principal de la casa.
- c) Petits ramats de menys de 100 animals.

La taula i el mapa següents (taula 6 i mapa 2) mostren la distribució territorial i el pes de cadascun d'aquests tipus d'explotacions:

Taula 6. Explotacions ovines a l'Alta Ribagorça segons el tipus (2007)

	Explotacions	%	Total caps	%	Caps/Explot.
Transhumants	17	33,3	17.958	63,1	1.056
Fixes amb més de 100 caps	17	33,3	10.047	35,3	591
Fixes amb menys de 100 caps	17	33,3	446	1,6	26
Total	51	100,0	28.451	100,0	557

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos.¹⁴

14. El total de les explotacions i caps presentats aquí és superior al que ofereixen els censos ramaders, atès que hi hem inclòs explotacions que legalment no estan registrades a la zona: una part (700 caps) d'una explotació de Peranera (el Pont de Suert) està registrada a la comarca de la Selva, malgrat que funciona com un sol ramat amb l'altra part, que sí que està registrada, i dues explotacions d'Aneto, amb 1.000 ovelles cadascuna, estan registrades a la Poble de Roda i a Binaced.

Mapa 2. Distribució de les explotacions ovines (2007)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos.

3.2.1. Les explotacions transhumants

El primer tipus d'explotacions és el d'aquelles que fan la transhumància, ja sigui a peu o amb camions. Aquestes explotacions representen el 33% de totes les que hi ha a l'àrea d'estudi i posseeixen el

63,1% dels caps del cens oví, amb una mitjana de 1.056 animals per explotació. En llegir aquestes xifres hem de tenir en compte, però, que entre aquestes explotacions n'hi ha quatre que són petits ramats que fan la transhumància en règim de conlloc i els titulars no baixen amb els animals cap a les finques d'hivernada: un ramat de Durro que té 30 caps, un altre d'Ardanui amb 380 caps i que pertany a un ramader de vacum i dos ramats més d'uns 300 caps cadascun els propietaris dels quals estan jubilats i no tenen relleu generacional. La resta de ramats transhumants tenen una mitjana de 1.338 caps i els propietaris es desplacen amb els ramats seguint el cicle transhumant.

No totes les explotacions transhumants són iguals. Podem diferenciar-ne dos subtipus, segons les estratègies seguides pel que fa a les pastures d'hivern:

a) Aquelles que han fet inversions a les finques d'hivernada: els ramaders han comprat terres o bé les tenen llogades per a tot l'any, hi han construït corrals i tenen un habitatge de propietat a prop de les finques. Són ells mateixos els que exploten la terra, bé amb maquinària pròpia o bé contractant aquestes tasques a altres pagesos, sembren els cultius que més s'adapten a les necessitats del seu bestiar i recullen els farratges i els cereals per al consum d'aquest. Tenen ramats entre 800 i 1.000 ovelles i amb aquesta estratègia aconseguixen no ser tan dependents del preu dels pinsos i les pastures i fixar de manera permanent el seu lloc d'hivernada.

b) Aquelles que lloguen les finques d'hivernada: els ramaders no hi fan cap mena d'inversió i canvien de lloc segons les necessitats del ramat i l'evolució del mercat de les finques d'hivernada. Han d'arrendar les pastures d'hivern i les instal·lacions durant la temporada que hi són amb els ramats. Normalment accedeixen a grans finques d'un sol propietari (en molts casos grans empreses agroalimentàries) que conrea algunes hectàrees de farratges exclusivament per a ells, i a més aprofiten els rostolls i les terres perdudes. Les explotacions d'aquest tipus disposen dels ramats més grans, entre 1.000 i 2.500 caps i tenen un nombre d'ovelles més gran per treballador. En la nostra

àrea d'estudi sumen un total de nou casos. Una característica d'aquest tipus d'explotació és que la despesa més gran és l'arrendament de les pastures d'hivern. La seva estratègia principal ha estat invertir a fer créixer el ramat amb l'objectiu de fer rendir al màxim la mà d'obra. Entre aquestes explotacions n'hi ha algunes que, a més de la força de treball dels titulars, tenen mà d'obra assalariada fixa.

Totes aquestes explotacions transhumants es troben als pobles de les capçaleres de les valls, on les terres de conreu són escasses, i la transhumància és una estratègia que els permet tenir grans ramats. Aquesta localització els permet accedir a les pastures de les *montanyes* durant l'estiu.

Ens sembla important remarcar que dues d'aquestes explotacions transhumants estan canviant d'estratègia amb l'objectiu d'abandonar la transhumància a curt termini: en una el propietari ha venut la meitat del ramat i ha buscat una feina complementària; en l'altra, s'ha fet una forta inversió a la comarca en terres, instal·lacions i maquinària.

3.2.2. Les explotacions estants que viuen de les ovelles

Les explotacions estants o fixes que tenen la ramaderia ovina com a activitat principal, o si més no com a molt important, són el segon tipus d'explotació ovina que trobem a l'Alta Ribagorça. De totes les explotacions censades a la zona d'estudi, n'hi ha 17 que són d'aquest tipus (el 33,3%), tenen una mitjana de 591 caps per explotació i les ovelles sumen el 35% del cens d'oví. Són explotacions que han fet inversions importants en instal·lacions, maquinària i millora de les finques. La majoria es troben ubicades als pobles dels fons de les valls i disposen de terres en propietat i terres de lloguer que normalment treballen ells mateixos. A més, també accedeixen a *montanyes* durant l'estiu, ja siguin del seu mateix poble o de pobles de les capçaleres de les valls que disposen d'un excedent d'aquest tipus de pastures i agafen ovelles a conlloc.

En aquest grup podem distingir dos subtipus bàsics d'explotació, que són els següents:

a) Aquelles els titulars de les quals tenen altres activitats complementàries a l'explotació ovina.

b) Aquelles els propietaris de les quals només es dediquen a la cria d'ovelles.

Hi ha 7 explotacions en les quals els titulars combinen la ramaderia amb alguna altra activitat econòmica, ja sigui treballant a jornal fora de l'explotació o bé en una altra activitat de la casa (carnisseria o apartaments de lloguer). Una altra explotació ha passat a la producció de llet d'ovella. Un ramader ens parlava d'aquesta estratègia de buscar activitats complementàries:

Jo crec que sí, jo crec que serà una activitat complementària pa que la txent puguin guanyar-se un sou fora de casa i tindre menos animals i cultivà'ls millor, i el terreno millor, sí. És que penso que s'ha d'acabar així, pues no si pot tindre en un poble, por ejemplo, 500 vacas i menos aquí que estem limitats, que si veuen de seguida, però si en té 50 cada un, pues no passa res, i que pugas viure indirectament d'una altra cosa. És lo que fan a França i a tots els països estos desarrollats més que nantres. [...] És lo que ti diva, allí casi tothom té animals i té una fenyia, o casi tothom, [...] És lo que fan, ho compaginen amb fenyies que tingues uns ingressos tot l'any.¹⁵

Creiem que complementar la cria d'ovelles amb altres activitats s'està convertit en una estratègia molt significativa, ja que l'estan adoptant alguns dels ramaders més joves i, per tant, amb més perspectives de continuïtat, tot i que alguns d'ells preferirien dedicar-se només a la ramaderia:

Perquè tots istos que hi ha joves... Sergi de Senet treballe a SACIR, Carllà treballe a lo de l'osso, ací jo treballo en lo de l'Ajuntament, Toni de Vinyals treballe sacant neu, Vicent d'Aneto està en la màquina... Vull dir que n'hi ha pocs que tinguen únicament allò. Agapito sí, però ho pot fer perquè té una carnisseria pròpia i é una altra història. Però tots, la majoria, lo que toque als pastors i els vaquers, la majoria

15. Home, 40 anys, Montanui.

cada vegada més van diversificant un poc la cosa, no viure única i exclusivament d'això. No é solució perquè s'harie de podre viure de lo que é, dignament i bé. No é solució, això, no res, ni fas a casa ni fas a fora, perquè val més fer una cosa bé que tres o quatre malament. Però bueno, la txent van eixint del pas com poden.¹⁶

És important assenyalar que molts d'aquests joves que combinen la ramaderia amb altres activitats complementàries ho poden fer gràcies a l'ajut que representa la mà d'obra familiar, normalment els pares jubilats. A més, en la majoria de casos aquesta dedicació a una altra activitat va lligada a la reducció del nombre de caps del ramat.

Les 10 explotacions fixes restants es dediquen quasi exclusivament a la ramaderia, almenys els titulars. La mida dels ramats d'aquestes cases depèn del nombre de persones que hi estan vinculades. Així, els casos que tenen ramats més grans (d'uns 1.000 caps) normalment involucren dues generacions i tenen unes perspectives de futur més clares.

3.2.3. Unes quantes ovelles per mantenir la tradició ramadera

Per acabar, trobem 17 explotacions petites de menys de 100 caps, amb una mitjana de 26 animals per explotació, per la qual cosa les considerem poc significatives. Tot i això, l'anàlisi d'aquests casos ens ofereix pistes per entendre alguns dels processos que s'estan donant i el paper simbòlic que té la ramaderia ovina a la comarca i per a moltes cases ramaderes.

Entre aquestes explotacions, n'hi ha sis que són ramaderies de vacum que tenen algunes ovelles. Es tracta d'explotacions que es troben en procés d'especialització i que, per motius diversos, mantenen alguns caps d'oví. La majoria eren explotacions que havien tingut un ramat d'ovelles més gran i el van anar reduint a mesura que s'anaven especialitzant en el vacum. En aquests casos, el petit

16. Home, 37 anys, Montanui.

ramat d'ovelles normalment el cuida algun familiar jubilat del titular de l'explotació.

Un segon grup el formen nou explotacions que es van veure afectades per un brot de brucel·losi molt important que es va donar a Castanesa els anys 2002 i 2003, i que va obligar els ramaders a sacrificar els ramats.¹⁷ Una part de les explotacions afectades va tornar a comprar unes quantes ovelles per no tancar, però fins al moment no han tornat a fer créixer el ramat. Segurament això és degut, en part, a la crisi actual del sector oví i al fet que la majoria d'explotacions eren transhumants i no havien fet inversions significatives. Això ens mostra la fragilitat del sistema transhumant.

Finalment, hi ha altres explotacions que tenen unes poques ovelles per mantenir la tradició ramadera de la casa o bé per requisits de la seva activitat principal: el turisme rural.

3.3. PER OMPLIR EL REBOST: *TOCINOS*, GALLINES, CONILLS I HORTS

Les activitats destinades a produir aliments per al grup familiar havien estat molt importants fins a la dècada de 1980. D'una banda, les cases tenien un o més horts en els quals es cultivaven verdures de diferents classes: enciam, mongetes, arvelles, cols, bledes, tomàquets, carbasses, cebes, alls, etc. Un dels productes bàsics eren les patates, que, en alguns casos, es venien per obtenir uns ingressos complementaris. D'altra banda, a totes les cases es criaven animals de corral (*tocinos*, gallines, pollastres i conills) i, quan es podia, es munyia alguna vaca per tenir llet per beure i fer algun formatge. Tots aquests animals s'alimentaven amb productes de la mateixa casa: es tallava fulla de *freix* per als conills i s'aprofitaven les pomes, les peres, les patates i les verdures sobrants i més dolentes per als *tocinos* i

17. Les explotacions afectades van ser 15 i s'hi van haver de sacrificar uns 7.000 caps.

les gallines. Els cereals, però, que servien tant per fer el pa com per alimentar els animals, s'havien deixat de conrear una dècada abans i calia comprar-los.

Totes aquestes activitats han anat minvant de manera progressiva a mesura que l'economia de la comarca s'ha decantat cap al sector serveis i la construcció i han anat tancant les explotacions agrícoles i ramaderes. Actualment, les activitats d'aquest tipus que continuen ho fan vinculades a les cases ramaderes, especialment quan es tracta d'explotacions fixes. Per això, la seva presència és més significativa en aquells pobles en els quals la ramaderia continua essent important (Durro, Bonansa i Castanesa) que no pas en aquells en els quals predomina el sector terciari (el Pont de Suert i Vilaller).

De tota manera, la majoria de cases ramaderes disposa d'horts i de gallines, pollastres i conills. En el cas dels *tocinos*, hi ha cases que ja no els crien, sinó que els compren tot just abans de la matança. Avui la cria dels animals de corral es fa parcialment amb pinsos industrials en gairebé tots els casos. Aquest fet és alhora causa i conseqüència de la desaparició d'altres activitats que tenien l'objectiu d'alimentar els animals de corral, com el cultiu de remolatxes per als porcs, la poda de *freixos* per fer fulla per als conills i el conreu d'alguns cereals per als porcs i les gallines, entre d'altres.

A més dels animals de corral, molts dels ramaders entrevistats maten algun corder i algun cabrit per al consum propi de carn i per elaborar productes com la girella i el freginat. L'elaboració d'aquests aliments, que en el passat era un sistema per aprofitar gairebé totes les parts del corder quan se'n matava un (la freixura, el fetge, la sang i la tripa) i les cues en escuar les borregues (l'anomenada *carn de bèstia viva*), avui ha canviat de sentit, ja que són molt preuats per la seva qualitat gastronòmica. Per això, algunes carnisseries de la comarca i de les comarques veïnes preparen aquests productes de manera semiindustrial per a la venda. També han aparegut activitats de caràcter comercial i cultural centrades en aquests productes, com la fira de la Girella, que se celebra al Pont de Suert des de l'any 2000.

Monrós de
Peranera
escuant una
cordera, tardor
de 2006

S'ha aprofitat l'auge dels productes artesans i el renom que han adquirit com a reclam turístic i pels comerciants, que han ampliat així l'oferta. De tota manera, en l'opinió dels ramaders entrevistats, de girella, «com la feta a casa no n'hi ha». Cal assenyalar, però, que l'autoconsum té un paper secundari dins la producció ovina de la majoria d'explotacions, atès que el destí principal n'és la venda:

Si anem al sentit de lo que volen, al sentit de lo que és el món. El món és producció, és fer carn i punto, lo altre s'ha acabat, el romanticisme s'ha acabat.¹⁸

Les persones que s'ocupen dels horts i dels animals de corral solen ser la gent gran, que és qui té els coneixements i el temps necessaris per fer-ho, i les dones de les cases ramaderes, en especial quan no treballen fora de l'explotació. Les cases en les quals la producció per al consum propi és més important acostumen a estar formades per

18. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

una família extensa, la qual cosa facilita el repartiment de les tasques: els homes i les dones de més edat (els padrins, els pares i els oncles) són els que s'encarreguen de l'hort i dels animals de corral, mentre que els homes més joves es fan càrrec del ramat. A banda del fet que tradicionalment eren les dones i els vells els que feien aquestes feines, l'augment de la mida dels ramats ha fet créixer la càrrega de treball dels ramaders, els quals no disposen del temps necessari per dedicar-se a aquestes activitats. Això s'accentua encara més en el cas de les explotacions transhumants, ja que passen més de la meitat de l'any a les finques d'hivernada, lluny de casa seva. En aquests casos, només es pot criar animals de corral si una part dels membres de la família no es trasllada amb el ramat. També hi ha algun cas en què es desplaça tota la família i s'emporten amb ells aquests animals, com ho fa la dona d'un ramader de Bonansa, que fa transhumar les gallines seguint el mateix cicle que el ramat.

Veiem, doncs, que un factor important per mantenir aquestes activitats productives és, sens dubte, el paper que tenen les dones dins la casa i l'explotació ramadera. A les explotacions que hem estudiat hem pogut veure que les mestresses de casa són les que fan aquestes feines, en especial els processos d'elaboració de productes a partir dels animals del corral. Normalment es tracta de dones de més de cinquanta anys que, com hem dit, disposen dels coneixements i el temps necessaris per dedicar-s'hi. No és aquest el cas de les dones joves, la majoria de les quals treballa fora de l'explotació. En aquests casos, si hi ha animals de corral o hort, és la mare o la sogra la que se n'ocupa.

La matança del porc és l'activitat dedicada a l'autoconsum que ha disminuït més i mostra molt bé el pes que tenen les dones en la continuïtat d'aquestes feines. Creiem que hi ha diversos motius que han influït en la davallada de la matança. Un té a veure amb la configuració actual de les unitats familiars, més reduïdes que en el passat. En la matança participa un nombre important de persones, algunes d'elles amb uns coneixements especialitzats que es transmeten de pares a fills

o entre parents, i estan organitzades en diferents parcel·les de treball segons el sexe i l'edat. Només els homes fan de *matadors* i només les dones fan de *mandongueres*. Però, si bé avui es poden trobar matadors que facin aquesta feina per a altres cases, no sabem de cap casa que faci la matança sense una *mandonguera* de la família, o que algun dels homes del grup hagi assumit completament aquesta feina. Per això, quan dins la casa o la parentela no hi ha cap dona que pugui fer de *mandonguera*, és difícil que es continuï matant el *tocino*. Com dèiem, l'aprenentatge i la pràctica de la matança es du a terme principalment dins les relacions familiars. Quan en una família tots els membres perden aquests coneixements, difícilment es tornen a recuperar.

D'altra banda, la matança també sol implicar la col·laboració entre algunes de les cases que duen a terme aquesta pràctica, atès el nombre de persones necessari per fer-la de manera correcta. Per això s'intenta que no coincideixi la matança en dues cases els mateixos dies. La necessitat de col·laboració amb els veïns fa que, quan en una casa deixen de matar el *tocino*, les cases amb les quals s'ajuden tinguin més complicat continuar.

Un altre factor que també complica el manteniment d'aquestes activitats són les normatives sanitàries. Actualment no es poden sacrificar animals fora dels escorxadors legalitzats i això fa més difícil la matança si es vol fer ajustant-se a la legalitat, ja que obliga a portar l'animal a matar fora del poble i després tornar a casa per elaborar tots els productes.

Però a més de les persones i dels coneixements, per poder portar a terme correctament la matança calen uns espais concrets per curar i guardar els productes elaborats. La manca d'aquests espais també està condicionant la pràctica d'aquesta activitat. El rebost és una estança de la qual no solen disposar les cases de recent construcció i, a les cases velles, en molts casos va deixar de funcionar amb la incorporació dels sistemes de calefacció. Aquests sistemes alteren les condicions de temperatura i d'humitat dels rebosts i això afecta el delicat procés de curació dels embotits. Algunes cases han pogut

traslladar el rebost a antics corrals, però n'hi ha d'altres que han optat per deixar de matar el porc davant la impossibilitat de curar i conservar els embotits.

En definitiva, el fet que l'aprenentatge i la pràctica de la matança es dugui a terme principalment dins les relacions familiars, la disminució del nombre de persones de les cases, les transformacions dels espais destinats a la conservació dels productes de la matança, l'accés fàcil i econòmic de l'elaboració industrial d'aquests i les mesures sanitàries restrictives fan que aquesta pràctica i els coneixements estiguin en procés de regressió.

En el retrocés del conreu dels horts, la competència per la terra i l'aigua amb el sector terciari s'afegeix a la manca de persones que disposin del temps i dels coneixements per dedicar-s'hi. Els horts de molts pobles s'han convertit en terrenys urbanitzables, la qual cosa fa més difícil mantenir-ne l'ús com a hort davant la pressió urbanitzadora existent. Encara més quan avui es pot obtenir una gran varietat de fruites i verdures en qualsevol època de l'any i a uns preus assequibles. D'altra banda, en alguns pobles en els quals hi ha problemes en l'abastament d'aigua tant per a les persones com per a la ramaderia, els horts són els primers a patir restriccions.

És interessant remarcar que aquest procés de disminució de les activitats dedicades a produir aliments per al consum propi s'està desenvolupant al mateix temps que es dona una valoració generalitzada d'aquest tipus de productes. Això es fa palès tant en la consciència de les famílies ramaderes, que valoren la qualitat d'aquests productes davant dels d'origen industrial, com en el creixent mercat d'aliments artesans i ecològics que omplen les antigues fires ramaderes de la comarca i les botigues d'alimentació més luxoses. Tot això ha fet que els ramaders valorin aquests productes per la seva qualitat gastronòmica i sanitària i no tant per motius econòmics, és a dir, per l'estalvi que suposadament podria representar-ne l'elaboració davant dels productes comprats.

Però els productes elaborats per al consum del grup familiar no es valoren només en termes econòmics o de qualitat, sinó que també cal

entendre'ls en termes simbòlics i d'identitat. Davant de les persones que han abandonat aquestes pràctiques heretades de les generacions anteriors i dels forans que no les han fet mai, les cases i les persones que conreen l'hort, que tenen animals de corral, que saben preparar aquests aliments i que encara els fan s'identifiquen amb la terra, amb la ramaderia i amb la tradició i el passat, en un context de grans transformacions socials i econòmiques de la comarca. Igualment, totes aquestes activitats també s'identifiquen amb unes relacions socials (familiars i veïnals) que estan en perill de desaparició i que es mantenen gràcies a la seva pràctica; el dia de la matança, parents que viuen fora del poble i alguns veïns ajuden en el procés de preparar les carns i fer els diferents embotits, de manera que reforcen els vincles i la identificació amb la casa i el poble. Des d'aquesta perspectiva, fer l'hort o matar el porc s'entén com un plus de qualitat de vida, de bona alimentació i alhora de vinculació amb una casa de tota la vida i amb la terra. Tot i que no són abundants els casos, hem pogut veure que gent que prové de famílies que havien fet aquestes activitats en el passat les han tornat a reprendre anys després i creiem que, en part, és degut a aquests factors identitaris.

Ramonet de Sarrado tallant pernil durant la cabanera, primavera de 2006

Però no tots els productes tenen el mateix valor simbòlic. No significa el mateix regalar un enciam de l'hort que un xoriç de la matança de casa, i per això no es regalen a les mateixes persones ni es mengen en les mateixes ocasions. Hem observat que com més elaboració i, per tant, més temps de treball i uns coneixements més especialitzats i minoritaris, i menys abundància, més gran és el valor simbòlic d'aquests aliments. Productes com per exemple el xoriç, al qual es destinen les millors carns del porc, es consumeixen en moments i contextos especials, com festivitats o visites d'algun familiar o amic. Quan aquest producte es regala, s'està obsequiant molt més que un simple embotit o un bé material, ja que es tracta de productes que no es valoren en termes monetaris. Un xoriç fet a casa es pot regalar, però rarament es vendrà. Un altre exemple que dóna compte del simbolisme d'aquest producte és el fet que normalment es reserva el darrer xoriç d'un any per al dia de la matança de l'any següent, de manera que el consum d'aquest xoriç remarca simbòlicament la continuació de la tradició.

Les explotacions ramaderes d'oví que trobem avui a l'Alta Ribagorça segueixen dues estratègies de producció diferents: d'una banda, hi ha les explotacions que, seguint el procés d'especialització ramadera general, han optat per augmentar el nombre de caps de bestiar fins a formar ramats de més de 1.000 ovelles i dedicar-se exclusivament a la ramaderia ovina. La majoria d'aquestes explotacions són transhumants. De l'altra, trobem les explotacions de menors dimensions, amb una mitjana de 500 caps, que són sobretot fixes, i en les quals es dóna una tendència creixent que els titulars compatibilitzin la ramaderia amb altres activitats complementàries.

Cal tenir en compte que l'opció per una estratègia productiva o una altra depèn de característiques concretes de cadascuna de les explotacions. Alguns dels grans ramats transhumants no poden

passar a fixos, ja que les terres de què disposen a la comarca no els ho permet. Són explotacions situades a les capçaleres de les valls on quasi no hi ha finques aptes per al conreu mecanitzat. A més, la inversió que han fet algunes d'aquestes explotacions s'ha destinat fonamentalment a fer créixer el ramat i actualment el preu de les ovelles ha baixat molt, fet que n'ha suposat la descapitalització.

Les activitats orientades a produir béns per al consum del grup familiar estan minvant a causa de diversos factors relacionats amb la quantitat de treball que requereixen: la disminució del nombre de persones a les cases, la desvinculació de moltes de les dones joves de l'explotació ramadera i l'augment de les exigències de treball dels ramaders. Però també és degut a la manca d'espais per desenvolupar-les, les exigències sanitàries i el poc relleu generacional que es dona en aquests coneixements.

4. Les terres

Per al funcionament d'una explotació ramadera és indispensable, a més del bestiar, l'accés a pastures on puguin péixer els animals al llarg de l'any i a terres de conreu per cultivar farratges per alimentar-los. L'existència de més o menys terres cultivables i de pastures profitables depèn de les condicions físiques de l'entorn (clima, relleu i hidrografia), però l'accés als camps i a les pastures depèn fonamentalment del tipus de propietat d'aquests (públics, veïnals o privats) i de l'evolució del mercat de la terra. A partir de les explotacions estudiades trobem tres tipus de pastures segons la forma d'accés, l'aprofitament que en fan els ramaders i els costos que representen per a l'explotació. Són els següents: els prats de dall i les finques conreades a la vora dels pobles, les pastures permanents d'alta muntanya (les *montanyes*) i les finques d'hivernada a les terres baixes. En aquest capítol explicarem els diferents tipus de terres de què disposen els ramaders per alimentar els animals i les maneres d'accedir-hi.

4.1. ELS USOS DEL SÒL

Com assenyalàvem en un apartat anterior, la pràctica de la ramaderia ovina i de la transhumància a l'Alta Ribagorça està en estreta relació amb les condicions físiques de la comarca, que creen unes condicions favorables per alimentar un gran nombre de caps durant l'estiu, però, al mateix temps, fan que les pastures i els prats de dall siguin insuficients per mantenir el mateix volum d'animals durant l'hivern.

Uns dels factors que més determinen la disponibilitat i el tipus de terres que trobem a la comarca són l'altitud i el relleu. Més del 60% dels 638,3 km² totals que té la comarca (426,8 km² l'Alta Ribagorça catalana i 211,5 km² els municipis de Bonansa i Montanui) es troba a

una altitud superior als 1.500 m d'alçària i gairebé el 90% del territori presenta pendents dels vessants de les muntanyes superiors al 20% (Pla territorial, 2006: 4.17). Ambdues característiques condicionen en gran manera els usos del sòl de la comarca, en especial pel que fa a la disponibilitat de terres agrícoles i de pastures, com es pot veure en la taula següent (taula 7):

Taula 7. Aprofitament del sòl a les explotacions de l'Alta Ribagorça (1999)¹

Municipi	Terres llaurades		Pastures permanents		Terres forestals		Altres		Total terres
	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	ha
Bonansa	3,93	139	26,07	921	39,82	1.407	30,17	1.066	3.533
Montanui	3,14	440	59,04	8.280	20,16	2.827	17,67	2.478	14.025
El Pont de Suert	1,63	248	47,77	7.252	31,68	4.809	18,92	2.872	15.181
La Vall de Boí	0,16	33	73,93	15.388	14,40	2.998	11,51	2.395	20.814
Vilaller	0,34	17	39,13	1.957	27,45	1.373	33,07	1.654	5.001
Total	1,50	877	57,72	33.798	22,91	13.414	17,87	10.465	58.554

Font: Cens agrari, 1999 (INE).

Les dades de la taula 7 mostren el poc pes que tenen les terres llaurades en el conjunt del territori, ja que només representen l'1,5% de la superfície de les explotacions. S'hi conreen farratges gairebé de manera exclusiva. En canvi, el 57,7% del total de les terres es destina a les pastures permanents, moltes situades al voltant dels 2.000 m d'alçària: són els ports on peixen els ramats d'ovelles, vaques i eugues durant els mesos d'estiu, coneguts pels ramaders de la comarca com les *montanyes*. Veiem que la major part de la terra es destina a la ramaderia a través del cultiu de farratges o com a pastures.

L'aprofitament de les terres de conreu per cultivar productes per al consum humà s'ha abandonat completament a causa de les condicions climàtiques, de les dimensions reduïdes de les parcel·les, de la inclinació del terreny i del preu de compra més baix d'aquests

1. La diferència de 52,8 km² entre la superfície total de l'àrea d'estudi i la que recull el cens agrari és deguda al fet que els resultats del cens agrari es basen en les dades de les explotacions agrícoles i ramaderes.

productes en comparació amb el cost de producció. La desaparició del cultiu de cereals, que era bàsicament per al consum del grup familiar, va tenir lloc entre els anys 1965 i 1979: l'any 1965 a l'Alta Ribagorça catalana hi havia 1.076 ha de cereals (blat i ordi principalment), el 1973 la superfície sembrada s'havia reduït a més de la meitat (477 ha) i el 1979 només en quedaven 54 ha i pràcticament havien desaparegut (Castilló i Mateu, 1981: 113). Tota aquesta superfície en la qual s'havien conreat cereals es va dedicar a cultius farratgers i a prats naturals, amb la qual cosa pràcticament tota la terra conreada es va passar a dedicar a la ramaderia.

Ovelles del ramat de Sarrado a la Serra de Sis amb la *montanya* de Castanesa al fons durant la cabanera, primavera de 2006

Les terres de conreu són fonamentalment al fons de les valls, on els terrenys són més planers i les condicions climàtiques són menys extremes. També allà és on es concentren les poques parcel·les de reg que hi ha. L'any 1999 hi havia un total de 319 ha de regadiu repartides de la manera següent: 169 ha al Pont de Suert, 57 ha a la Vall de Boí, 17 ha a Vilaller, 43 ha a Bonansa i 33 ha a Montanui.² En aquestes zones és on es concentren la major part d'explotacions ramaderes de vaques i d'ovelles fixes amb més volum d'animals. Per

2. Cens agrari de 1999 (INE).

exemple, al poble de Noals, que disposa de la major part d'hectàrees de cultiu del municipi de Montanui, hi ha més de 600 caps de vacum. En canvi, a Cardet, que no disposa de terrenys aptes per al cultiu, les tres explotacions ramaderes que hi ha són ramats d'oví i totes tres són transhumants.

Els pobles més alts gairebé no disposen de terrenys de cultiu, però és on hi ha les grans extensions de prats permanents: les *montanyes*, una reserva de pastures que pot abastir gran nombre de caps de bestiar, però només durant els mesos d'estiu, quan les condicions climàtiques són favorables. Com ja hem dit anteriorment, això obliga molts ramaders d'aquests pobles a adoptar la transhumància com a estratègia per suplir aquesta manca de pastures i de farratges durant l'hivern.

4.2. ALS POBLES: PRATS DE PROPIETAT I FINQUES LLOGADES

El primer tipus de terres de què disposen les explotacions ramaderes són els prats dels voltants dels pobles. Són terres de conreu o prats naturals de titularitat privada que formen part del patrimoni d'una casa ramadera. Les cases que han abandonat l'activitat ramadera acostumen a arrendar-les a algun ramader del poble o de pobles propers. Totes les explotacions que hem analitzat tenen algunes finques en propietat. Normalment són terres heretades dels avantpassats, encara que en algun cas van començar l'explotació sense tenir terres pròpies i n'han anat comprant posteriorment. És el cas d'una explotació del Pont de Suert que primer tenia tota la terra llogada i uns anys després va comprar les terres d'una casa a Gotarta:

Feien la transhumància, d'hivern anaven pr'avall cap a Almacelles i Juneda i a l'estiu a la montanya a la Vall d'Aran. Tota la terra que teniven era llogada: a Ventolà, a Gotarta i el prat de Cotori [al Pont de Suert].³

3. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

Aquestes finques de propietat o arrendades estan situades als voltants dels pobles i normalment són petites parcel·les disperses, rarament de més de 2 ha, que no sumen més de 40 ha per explotació. Als pobles dels fons de les valls solen ser camps més bons, aptes per conrear. Fins i tot n'hi ha que són de reg i els ramaders hi sembren cultius farratgers anomenats *braines*. Als pobles més alts, a la capçalera de les valls, les parcel·les són encara més petites i amb forts pendents, cosa que fa que normalment es destinin a prats naturals, en molts casos només aptes per pasturar-los amb els ramats. Un ramader de Cardet ens parlava de la seva terra i deia que, tot i que tenia unes 40 ha, era molt dolenta:

*Cardet no és com Barruera, que són els prats plans, allí en tractor no si pot treballar cap tros. Hi ha puestos que no hi poden entrar ni les ovelles, és pendent i s'ha boscat. Tot lo que no si puga treballar en lo tractor, què hi vos anar a buscar!.*⁴

El nombre d'explotacions ramaderes de l'àrea d'estudi ha registrat una caiguda considerable durant la segona meitat del segle xx. En uns casos ha estat per falta de rendibilitat i, en d'altres, per manca de relleu generacional. Aquesta tendència es pot observar molt bé en l'evolució del nombre d'explotacions a l'Alta Ribagorça catalana (taula 8):

Taula 8. Evolució de les explotacions agrícoles a l'Alta Ribagorça catalana (1962-1999)

	1962	1972	1982	1989	1999
Explotacions	548	369	256	266	118

Font: Censos agraris (INE i Idescat).

Com a conseqüència d'això, les explotacions que han continuat en actiu han pogut llogar les terres de les cases que han tancat. Per ser rendibles, les explotacions han hagut d'augmentar el nombre de caps,

4. Home, 30 anys, la Vall de Boí.

per la qual cosa necessiten més terres per mantenir-los i terres que siguin aptes per ser treballades amb maquinària. Per tant, a cada poble caben menys explotacions. Podem considerar la disponibilitat de terres bones com un factor limitant per al desenvolupament de la ramaderia.

La reducció del nombre d'explotacions i la concentració de les terres en mans d'uns pocs ramaders han fet que aquests es dediquin a cultivar farratges a les finques més bones i hagin abandonat les parcel·les més petites i pendents, ja que no els era rendible ni tan sols dallar-les. Com a resultat d'això i de la manca d'activitat ramadera en aquests terrenys més dolents, el bosc ha avançat i ha ocupat, en molts casos, antics camps de conreu i prats naturals. Com veurem més endavant, actualment l'Administració està subvencionant els ramaders que dallen i conreen els prats. Es tracta d'una mesura que pretén evitar l'abandonament de part dels terrenys situats al voltant dels pobles.⁵ També hi ha alguns propietaris que lloguen totes les terres a un ramader amb la condició que dalli els prats per tal que no *s'embrutin*, és a dir, que no hi creixin arbres i arbusts com aranyoners, barces, etc.

Les terres arrendades cada cop tenen més importància dins les explotacions ramaderes d'oví. En el cas de les explotacions fixes, solen representar un volum tan important com les finques pròpies. Un ramader pot tenir arrendada la propietat sencera de dues o tres cases més del poble i, fins i tot, terres d'altres pobles. Hi ha nombrosos casos que il·lustren aquesta pràctica. Al poble d'Estet, per exemple, dos ramaders d'oví treballen totes les terres del poble. A més, un d'ells té arrendades unes 22 ha a Montanui. A l'explotació d'aquest darrer, les terres arrendades suposen més del doble que les que té en propietat. Un segon exemple: a Peranera només hi ha una sola explotació ramadera, és transhumant (per tant, només són al poble durant l'estiu) i té totes les terres del poble en arrendament.

Les parcel·les que s'arrenden normalment són les que queden més a la vora de les finques de l'explotació, per tal que el maneig

5. En capítols posteriors tractarem les qüestions dels ajuts de l'Administració i de la funció que tenen els ramaders i els ramats a l'hora de mantenir el paisatge.

sigui més pràctic tant a l'hora de péixer com a l'hora de conrear-les. En altres casos es lloga la propietat sencera d'una casa amb la qual els unia algun vincle de parentiu o amistat o, simplement, perquè el propietari de les terres no vol tenir més d'un arrendador. De vegades, però, hi ha pugnes entre els ramaders a l'hora d'arrendar els camps disponibles, sobretot en pobles en els quals hi ha una forta càrrega ramadera i en els quals les finques són bones per al conreu. A Nòals, per exemple, on hi ha més de 600 vaques, hi ha una demanda molt gran de finques entre els ramaders, la qual cosa els empeny a llogar terres a altres pobles veïns que suporten una càrrega ramadera menor (Montanui, Escané, les Paüls). En aquests casos el preu dels arrendaments acostuma a pujar.

Castanesa, estiu de 2008

Els contractes d'arrendament solen ser per a tot l'any i es renoven automàticament, de manera que el ramader sol tenir arrendades les mateixes parcel·les cada any. En molts casos, els contractes es fan només de paraula.

Quant a l'ús, els camps del voltant del poble es fan péixer pel ramat durant la primavera, abans de pujar els animals a la *montanya*, i durant

la tardor, quan els ramats tornen dels ports, abans que se'n vagin *pr'avall* a les finques d'hivernada. Als pobles del fons de les valls, la qualitat dels sòls, les mides de les parcel·les i el pendent menor del terreny han permès conrear les finques amb maquinària. Els ramaders solen sembrar cultius farratgers (raigràs, alfals, sègol, ordi i panís), els quals, a més de produir una quantitat més gran de menjar que no pas els prats naturals, creixen més aviat a la primavera i es poden péixer abans. Les finques que es poden treballar amb maquinària es peixen aviat a la primavera. Després, cap al mes de maig, se'n treuen els animals i es guarden les herbes o els farratges per dallar-los els mesos de juny o juliol, depenent del temps que hagi fet durant l'any i de l'altitud. Al fons de les valls el farratge creix més aviat, en canvi, a les terres més altes l'herba creix més tard i no es pot dallar fins al mes de juliol. El farratge recollit durant l'estiu s'utilitza per alimentar el bestiar durant l'hivern, quan està establulat o per als animals de cria que no puguen als ports.

Com hem dit, les finques de conreu produeixen més farratge que no pas els prats naturals. Per això, accedir a finques bones és un avantatge per als ramaders, ja que els permet evitar comprar menjar fora:

*Jo, si no puc sembrar, no és rentable. A la terra, si la tingués d'herba de prat m'arruinaria en dos anys, hauria de comprar una barbaritat.*⁶

La producció farratgera de les terres de regadiu és molt més elevada que a les finques de secà: s'hi pot fer més d'una collita, s'aprofita el redall cap al mes de setembre i, després, si la tardor és bona (plou i no fa fred), encara es poden tornar a péixer quan els animals baixen dels ports i, en alguns casos, fins a dates properes a Nadal.

Aquestes terres que hi ha al voltant dels pobles són la base de l'alimentació dels ramats de les explotacions fixes durant la major part de l'any: d'una banda, es peixen a la primavera i la tardor i, de l'altra, es recullen farratges per a l'època d'hivern, quan els animals

6. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

s'han d'estabular. Els ramaders busquen aconseguir el grau màxim possible d'abastament de farratges a partir de la pròpia explotació. Comprar-ne fora resulta molt car, ja que al preu de la compra cal sumar-hi el cost del transport. De tota manera, la producció farratgera va lligada al clima, i els anys de sequera han de recórrer forçosament a comprar-ne.

L'accés a aquest tipus de finques és determinant quant al model de les explotacions: als pobles situats al fons de les valls, on hi ha bons prats de dall i terres per al conreu de farratges, és més viable instal·lar-hi explotacions fixes. En canvi, als pobles on les terres d'aquest tipus són dolentes i escasses, el model que s'hi adapta millor és el de les explotacions transhumants, que supleixen la manca de farratges d'hivern marxant cap a finques d'hivernada, a les terres planes de la conca de l'Ebre.

4.3. LES MONTANYES

L'altra font de pastures bàsica per als ramats són les *montanyes*. Com hem dit, les pastures permanents representen més del 57% de la superfície de l'àrea d'estudi (taula 7). Es tracta d'unes herbes que només es poden aprofitar durant els mesos d'estiu, des del juny fins a l'octubre, segons el clima. Les *montanyes* són un recurs bàsic per a les explotacions ramaderes. A banda d'oferir pastures abundants i a bon preu per als ramats, gràcies als ports les explotacions poden treure els animals dels prats de dall i recollir farratges per a l'hivern. Els ramats transhumants aprofiten aquestes pastures durant l'estiu i a la tardor es desplacen cap a les finques d'hivernada.

A diferència de les terres de conreu i els prats de dall, que són de propietat privada i accés individual, en el cas de les *montanyes* trobem una diversitat de situacions més gran, tant pel que fa a les formes de propietat com a la gestió i l'accés individual o en ramats comunals:

a) *Montanyes* de propietat pública: són de propietat estatal i la gestió d'aquestes recau generalment en els ajuntaments, que cedeixen l'aprofitament i l'organització de les pastures als ramaders de cada poble a canvi d'un lloguer mínim, generalment d'un tant per animal.

b) *Montanyes* de propietat veïnal: són propietat d'una societat o una junta de veïns del poble que les administra. Tant la manera d'accedir a les herbes com la gestió dels aprofitaments varien segons els pobles. En alguns casos, tots els propietaris tenen la mateixa part i la mateixa capacitat de decisió, mentre que en d'altres, la propietat està repartida en accions i els drets d'accés i la capacitat de decisió varien segons el nombre d'accions que posseeixi cada propietari.

c) *Montanyes* de propietat privada individual: la propietat de la muntanya pertany a una sola persona, física o jurídica, o a una entitat. Són *montanyes* d'aquest tipus les següents: una part de la muntanya de Taüll, que va adquirir l'empresa Boí-Taüll Resort i que cedeix l'explotació de les pastures als veïns del poble, i algunes parts de la muntanya de Castanosa, les anomenades capceres, que són propietat de diferents veïns del poble i que, normalment, s'exploten junt amb la resta de la *montanya*, tot i que de vegades s'han llogat per separat a algun ramader.

Les dues formes de propietat de les *montanyes* predominants són la de titularitat pública i la de societat de veïns; la de propietat privada és molt minoritària (taula 9). És interessant destacar la diferència que hi ha en el pes que tenen una i altra forma entre els municipis aragonesos i els municipis catalans de la comarca: mentre que a la part d'Aragó predominen les *montanyes* propietat de societats de veïns, a la part catalana ho fan les *montanyes* de propietat pública. Així, als municipis de Bonansa i Montanui només hi ha 330 ha de *montanyes* de propietat pública,⁷ les pastures d'estiu són propietat de juntes veïnals i algunes petites parts, les *capceres*, són propietat privada. Per contra, a l'Alta Ribagorça catalana els terrenys de titularitat pública

7. Els monts públics són la *Montanyeta Calva* (H-0005), de Bono, que té 95 ha, una partida del poble d'Aneto anomenada *Evangelis* (H-0007), de 150 ha, i *els Clois* de Montanui (H-0006), de 90 ha.

sumen un total de 32.626 ha (el 76% de la tota la superfície de la comarca),⁸ de les quals 19.240 ha són pastures permanents.

Taula 9. Ports de muntanya, propietaris i bestiar que hi peix (estiu de 2007)

Nom del port	Municipi	Propietari	Sup. en ha	Caps de vacum	Caps d'oví	Ramats d'oví	Explot. amb ovelles
Castanesa	Montanui	Soc. de veïns, per accions	6.000	1.300	5.500	2	10
Aneto	Montanui	Veïns d'Aneto	4.000	400	2.600	1	4
Vedat de la Ribera ⁹	Montanui	Soc. de veïns per accions	250	-	2.000	1	1
Buira i Torre de Buira	Bonansa	Veïns de Buira	150	-	1.500	2	2
Cirès	Bonansa	Veïns de Cirès	150	-	1.500	2	2
Taüll	La Vall de Boí	Boí-Taüll Resort i públic	400	150	1.000	1	1
Parc Nacional Aigües Tortes ¹⁰	La Vall de Boí	Públic	14.160	200	2.000	2	2
Erill	La Vall de Boí	Públic	560	100	-	-	-
Barruera	La Vall de Boí	Públic	561	200	470	1	1
Cardet ¹¹	La Vall de Boí	Públic	600	-	4.000	3	3
Cóll	La Vall de Boí	Públic	600	-	2.000	2	2
Durro i Saraís	La Vall de Boí	Públic	1.376	300	2.300	1	1
Erill Castell	El Pont de Suert	Societat de veïns	600	-	2.000	1	2
Peranera	El Pont de Suert	Societat de veïns	400	-	1.000	1	1
Senet	Vilaller	Públic i societat de veïns	2.000	50	500	1	1
Total			34.644	2.700	28.370	21	34

Font: Elaboració pròpia amb dades facilitades pels ramaders.

Nota: Les superfícies dels ports són aproximades, excepte en els de propietat pública. La càrrega ramadera que cada *montanya* pot suportar per hectàrea depèn de diferents variables, per aquest motiu hi ha diferències entre el nombre d'hectàrees i el nombre de caps que hi peixen.

8. L'Alta Ribagorça és la segona comarca catalana en percentatge de superfície de propietat pública sobre el total del territori, darrere de la Vall d'Aran, que té un 92% del sòl de propietat pública. En aquest sentit, una dada interessant que cal tenir en compte és que, segons el cens agrari de 1999, més del 97% de la superfície agrària útil (SAU) de titularitat pública a Catalunya es troba concentrada a les comarques pirinenques.

9. Hi ha dos ramats que vénen de fora de la comarca, un a Cirès (900 caps) i l'altre al Vedat de la Ribera (2.000 caps).

10. Aquesta és la superfície total del Parc Nacional al municipi de la Vall de Boí. Cal tenir en compte que només una petita part és apta per a la pastura dels ramats.

11. Els ramats que pasturen la muntanya de Cardet s'han de desplaçar el mes de juliol. Dos ho fan cap a la Vall d'Aran i l'altre cap a la muntanya de Cóll, ja que té accés a les muntanyes de Cóll i Erill Castell.

Aquesta diferència entre els municipis aragonesos i catalans segurament és deguda a la diversitat de les estratègies legals i polítiques seguides pels pobles amb l'objectiu de conservar els béns comunals i la gestió col·lectiva davant dels processos de desamortització del segle XIX. Les *montanyes* que es van declarar d'utilitat pública es van excloure de la venda i avui són de titularitat pública. Per contra, les que no van aconseguir aquest estatus van sortir a la venda i, en molts casos, les van comprar en les subhastes els mateixos veïns constituïts en societats de veïns.¹²

Les *montanyes* que van ser adquirides per societats de veïns, malgrat convertir-se en béns de propietat privada, van continuar sent gestionades i explotades de manera similar a com ho havien estat fins aleshores. D'una banda, el fet que els propietaris fossin els veïns portava a la necessitat d'una gestió col·lectiva dels aprofitaments. De l'altra, molt sovint, les normes de funcionament d'aquestes societats de veïns es van copiar de les ordenances municipals que en regulaven els usos abans de la desamortització (Iriarte, 2002b: 150). Així, per exemple, a totes les societats de veïns hi ha clàusules que impedeixen vendre la part corresponent a un veí sense l'acord de la junta, un sistema que ha fet perdurar inalterables les propietats durant anys. Igualment, la gestió dels béns recau sobre les juntes veïnals i les decisions es prenen en assemblea. De vegades en aquestes finques també hi ha altres aprofitaments diferents de les pastures (forestals, bolets, etc.) que també gestiona la junta de propietaris o veïns.

Quant a les terres de propietat pública, els ajuntaments solen cedir l'aprofitament i la gestió de les pastures als ramaders de cada poble. Aquests hi pugen els animals a canvi d'un lloguer mínim per animal. L'Ajuntament de la Vall de Boí, per exemple, administra les *montanyes* dels pobles de Durro, Saraís, Barruera, Cardet, Erill la Vall, Còll i part de la muntanya de Taüll. En el Pla anual d'aprofitaments elaborat

12. Sobre els processos de desamortització civil i les seves repercussions als Pirineus vegeu Iriarte (2002a i 2002b) i Beltran (2003).

per la Direcció General de Boscos i Biodiversitat de la Generalitat de Catalunya, es concreta l'adjudicació de les pastures als veïns de la Vall, es fixen les càrregues ramaderes per cadascuna de les *montanyes* i la quantitat que es cobrarà per cap de bestiar de cada espècie. Pel que fa a l'adjudicació, el Projecte d'ordenació forestal per a les *montanyes* de la Vall de Boí assenyala el següent:

Es realitza adjudicació directa als veïns dels pobles en qüestió. Anualment, aquests veïns es reuneixen per decidir quin nombre de bestiar pot posar cada ramader i per quin preu. També es decideix el nombre de bestiar forà i el preu. Aquesta reunió anual s'anomena subhasta, malgrat que no sigui una adjudicació al preu més alt. (Ajuntament de la Vall de Boí, 2004: 147).

Així doncs, malgrat que la responsabilitat de l'administració d'aquests béns recaigui en els ajuntaments, en la pràctica són els ramaders de cada poble els que s'encarreguen de gestionar-los basant-se en normes antigues consuetudinàries. Són aquests veïns els que regulen les partides que podran péixer les vaques, les eugues i les ovelles i el nombre de caps de cada espècie. En alguns casos, també estableixen l'ordre en què es peixeran i les dates en què hi podran entrar els diferents tipus d'animals. Aquestes normes es basen en el costum, i mentre que alguns ramaders ens diuen que sempre s'ha fet així, que és una tradició, d'altres ens diuen que aquest costum té una lògica: les vaques necessiten l'herba més llarga i peixen les partides més solanes, en canvi, les ovelles mengen herba més curta i peixen les parts més altes i les obagues. Aquesta explicació d'alguns ramaders per justificar les normes internes de les *montanyes* coincideix amb les conclusions dels estudis ecològics sobre els ecosistemes pastorals:

El vacum menja herba alta mentre l'oví cerca la gespa curta i atapeïda. Tots volen estalviar feina, esforç inútil, i a cada mossegada volen prendre el màxim de verd per remugar a l'ombra. Una pastura accessible, de qualitat, obtinguda amb poc esforç augmenta molt el rendiment dels remugants que hi pasturen. La vaca menja alt i l'ovella cerca el brot curt i ric en

proteïna: un animal sega igualant, arranant poc l'herba, i l'altre aprofitant les restes curtes més nutritives. Si l'ovella va davant del vacum tot anirà malament; els òvids cercaran el millor, els brots tendres més nutritius i deixaran la palla i l'herba seca per a unes vaques que malviuran en seguir-los. (Montserrat, 1984: 22).

La gestió de l'aprofitament ramader d'algunes *montanyes* s'ha fet més senzilla els últims temps, ja que el nombre de ramaders que hi puguen els ramats i la quantitat d'animals que hi peixen és molt menor. A més, en algunes *montanyes* com la de Cardet o la de Còll tan sols pasturen ovelles i això ha fet simplificar les normes que permetien aprofitar al màxim les herbes per part dels diferents tipus d'animals. En no haver-hi diversitat d'espècies no cal aturar el bestiar en algunes partides, ni seguir un ordre escrupolós com succeïa temps enrere, quan hi havia bestiar de diferents tipus.

Les vaques van totes juntes en una única vacada a la majoria de *montanyes* i cada ramader puja de tant en tant a vigilar-les. Cadascú vigila les seves, però, normalment, hi ha col·laboració entre els ramaders per no haver de pujar tots sempre. En alguns casos, els propietaris de totes les vaques lloguen un vaquer per guardar tot el ramat mentre els animals són a la *montanya*. En canvi, en el cas de les ovelles, el més habitual és que cada ramat vagi per separat i sigui el mateix ramader, o en alguns casos pastors contractats, el qui se'n faci càrrec. Les ovelles requereixen la presència gairebé contínua del pastor, mentre que les vaques, en aquestes *montanyes* amb pocs animals, només s'han de vigilar de tant en tant. Veiem, doncs, que, com succeeix la resta de l'any, les ovelles necessiten més atenció dels pastors, el que implica més mà d'obra. Pel que fa a les eugues, acostumen a anar en diferents grups i cada propietari puja de tant en tant a vigilar-les.

En relació amb l'administració de les muntanyes cal assenyalar que, tant pel que fa a les que són de titularitat pública com a les que són propietat d'una societat de veïns, la gestió col·lectiva genera i articula una sèrie de relacions entre els veïns que són bàsiques en la sociabilitat, en la cohesió social i en la cultura i la identitat d'aquests

pobles. D'aquesta manera, als pobles on hi ha ramaderia i *montanyes* per gestionar, les relacions de veïnatge són molt més intenses que no pas a les poblacions on aquestes activitats ja s'han abandonat o són minoritàries.

La gestió dels ports que són propietat d'una societat de veïns recau en els veïns propietaris a través de la junta veïnal. Són els casos de les *montanyes* d'Aneto, Castanesa i el Vedat de la Ribera i els termes comunals del municipi de Bonansa. La propietat d'aquestes terres pot ser de dos tipus: o bé a parts iguals entre tots els veïns, com succeeix en els comuns de Bonansa i Cirès, o bé una societat per accions en la qual cada accionista té un nombre diferent d'accions de la *montanya*, com succeeix en els casos de Castanesa i el Vedat de la Ribera. La diferència entre aquests dos tipus de propietat és força significativa: d'una banda, quan la propietat de la *montanya* està repartida en accions els propietaris que ja no són ramaders continuen molt vinculats a la gestió dels aprofitaments, atès que tenen part en els beneficis. En trobem un exemple a Castanesa, on els màxims accionistes fa anys que no tenen animals, però intervenen de manera determinant en les decisions sobre la gestió, ja que disposen de més del 50% de totes les accions. D'altra banda, als comunals que són a parts iguals i a les *montanyes* públiques, la gestió i les decisions sobre l'aprofitament de les pastures normalment són dels ramaders que les exploten. A més, el sistema d'accions comporta un repartiment de beneficis, per la qual cosa els accionistes que no tenen bestiar poden forçar a no disminuir les càrregues ramaderes, ja sigui amb animals del poble o potenciant la presència de bestiar forà a conlloc, per tal de no veure'n reduir els guanys.

El Vedat de la Ribera, que és una societat per accions, presenta una situació que ens permet il·lustrar molt bé les repercussions d'aquest sistema. Actualment, les pastures d'aquesta *montanya* surten a subhasta al millor postor i no hi ha cap ramader de la comarca que hi porti els animals. Fins i tot es dona el cas de ramaders que tenen accions d'aquesta *montanya* i no hi porten els seus animals. Les rendes que

genera el lloguer de les pastures han fet que aquestes es continuïn explotant amb una càrrega ramadera important i, alhora, que alguns accionistes portin a péixer els seus ramats a altres *montanyes* en les quals els resulta més econòmic o més pràctic.¹³

La *montanya* de Castanesa també és una societat per accions en la qual cada propietari té assignats un nombre determinat de drets de pasturatge per a cada espècie animal, segons la quantitat d'accions que posseeixi. El nombre total de drets de la societat és de 9.960 ovelles i 996 vaques i eugues, el que representa una proporció de deu drets d'ovella per cada dret de bestiar gros. Aquesta proporció es manté entre els drets que posseeix cada casa. Si un propietari no té prou drets per al nombre d'animals que té, en pot llogar a altres propietaris que no en facin ús. El preu de lloguer del dret d'ovella d'un altre propietari està al voltant de 0,45 € per animal (estiu de 2007). Com que la superfície de pastura és molt gran i els accionistes tenen menys animals que drets, es conlloguen animals forans per als drets sobrants. De fet, hi ha més animals a conlloc que no pas dels ramaders propietaris. Els propietaris també tenen prioritat a l'hora de posar-hi més animals, encara que no tinguin prou drets entre els seus i els llogats. En aquest cas, la societat els cobra un *excés* i fixa un tant per animal de més que hi puja sense tenir-ne dret. L'única diferència entre els animals dels accionistes i els animals que van a conlloc són les dates d'accés: mentre que els accionistes poden pujar-hi i treure els animals de la *montanya* quan volen, la data d'entrada a les pastures dels animals conllogats és el 20 de juny i la de sortida el 20 d'octubre.

Els ramats a la *montanya* de Castanesa es gestionen de la manera següent: d'una banda, les vaques van totes juntes en una sola vacada (uns 1.300 caps l'any 2007) i la junta de propietaris contracta dos vaquers perquè les guardin durant tot l'estiu. També és la junta la

13. Alguns dels propietaris del Vedat de la Ribera porten els seus ramats a conlloc a la muntanya de Castanesa.

que s'encarrega de buscar vaques a conlloc per completar el nombre de caps amb animals forans. Les ovelles, en canvi, van en diferents ramades, actualment dues, i cada ramada té el seu propi pastor. Els ramaders d'oví que disposen de drets sobrants, siguin propis o llogats, poden agafar altres animals a conlloc i cobrar als propietaris un tant per cap per dret de pastura i per guardar-les. En el cas de les ovelles, però, no és la junta la que busca animals per conllogar, sinó que ho fa cadascun dels pastors. L'any 2007 el preu que es comptava era d'uns 7 € per ovella i uns 70 € per vaca a conlloc. Amb aquests diners es paguen les despeses de la *montanya* (el sou dels vaquers i dels pastors, medicaments i impostos) i els beneficis resultants després de descomptar les despeses es reparteixen entre els accionistes segons el nombre d'accions.

Les diverses partides de la *montanya* tenen usos diferents. Així, n'hi ha que són d'aprofitament exclusiu per a les ovelles o per a les vaques i n'hi ha d'altres que són d'ús comú. Hi ha un ordre i unes dates establertes per accedir a cadascuna de les partides. Aquestes normes són de tipus consuetudinari i, com hem dit, responen a una lògica relacionada amb l'aprofitament òptim de les pastures segons les necessitats d'alimentació de cada espècie. A les zones comunes primer peixen les vaques i després les ovelles. Entre les zones que peix el bestiar hi ha les anomenades capceres, que són de propietat particular però que es gestionen seguint les normes de la societat.

Hem observat que els ramaders dels pobles no accepten animals a conlloc als comunals que són de propietat pública i veïnal a parts iguals, malgrat que la reducció del nombre de caps que hi ha hagut els últims temps ho permetria. La raó que donen aquests ramaders és que, com menys caps hi hagi, millor estaran els seus animals, el maneig serà més fàcil i no hauran d'anar a péixer les partides més llunyanes i d'accés més difícil. Aquesta pràctica genera una situació contradictòria, ja que obliga alguns ramaders de l'Alta Ribagorça a arrendar *montanyes* a la Vall d'Aran per portar a pasturar els seus ramats, mentre que les *montanyes* de la comarca estan subexplotades.

La paradoxa d'això és que tant els ramaders com els tècnics coincideixen a dir que les pastures amb càrregues ramaderes insuficients tendeixen a baixar de qualitat i fins i tot a desaparèixer envaïdes pel bosc:

Una pastura mal aprofitada acumula produccions vegetals, passa a rebollar i finalment a bosc; deixa d'ésser pastura (comunitat explotada intensament) per convertir-se en bosc d'arbres puixants que amb el temps poden dominar el seu ambient. (Montserrat i Fillat, 1984: 82).

La pèrdua de les pastures, tant les dels prats del voltant dels pobles com les dels ports, cada vegada té més importància tant a la zona d'estudi com als Pirineus i a les zones de muntanya en general. El paper que té la ramaderia en el manteniment dels pasturatges sembla inqüestionable; per conservar pastures de bona qualitat calen càrregues ramaderes suficients i que combinin diverses espècies (ovelles, vaques, eugues i cabres).

La ramada de la companyia de Costa, Llovetó i Farré al pas per Cavallers, estiu de 2007

Pel que fa al cost que suposa pujar els ramats a les pastures d'alta muntanya durant l'estiu, hem trobat petites variacions en els diferents ports: a les muntanyes públiques de la Vall de Boí, els ramaders paguen 0,40 € per ovella i 2,56 € per vaca i euga per l'accés a les pastures (any 2004). A Castanesa, el preu pel dret a pastura que han de pagar els ramaders d'oví que es guarden ells mateixos el ramat és de 0,45 € per cap, tant els accionistes com els que porten animals a conlloc.¹⁴ Altres *montanyes* com el Vedat de la Ribera o les de la Vall d'Aran surten a subhasta i normalment diversos ramaders s'ajunten per arrendar-les. Després ajunten els ramats i comparteixen les despeses segons el nombre de caps de cadascun d'ells, formant el que s'anomena una *companyia*. En aquests casos, la quantitat que han de pagar per animal depèn del cost de les pastures i de la càrrega ramadera que pot suportar la muntanya. Malgrat que és un sistema diferent i que en alguns casos la demanda pot fer pujar el preu dels arrendaments, no hi ha diferències significatives en els costos per animal.

Tots els ramaders, però, estan d'acord que les herbes de la *montanya* són més barates que les de les finques d'hivernada i que les dels prats de dall, tant pel que fa al preu de l'arrendament/lloguer com al cost de la mà d'obra i de les inversions necessàries per mantenir-hi el bestiar. Un ramader ens deia el següent sobre els costos de pujar amb el ramat als ports:

*Mi surt més barato pujar a la montanya que quedar-mi aquí, si no no hi aniria. Bueno, també tens més baixes, perquè no és lo mateix, aquí un animal el veus malalt i el pots punxar al moment. A la montanya, si no el veus se ti queda i probablement si more. Tens més baixes però bueno, sí que compensa. Iste ovelles estan acostumades i inclús els va bé d'anar a la montanya, se fan més fortes.*¹⁵

14. Com ja hem dit, els que porten animals a conlloc, a més del dret de pastura, han de pagar la guarda dels animals. En total, paguen uns 7 € per ovella i uns 70 € per vaca (2007).

15. Home, 40 anys, Montanui.

Si pel que fa a les finques de conreu i prats de dall dèiem que predominaven als pobles dels fons de les valls, i que això representava un avantatge per a les explotacions fixes d'aquestes poblacions, els pobles més alts són els que disposen de més pastures d'alta muntanya per a l'estiu. D'aquesta manera, les explotacions dels pobles situats al fons de les valls que tenen una quantitat gran de bestiar no disposen d'herba per alimentar-lo durant l'estiu i han de portar els seus animals a conlloc a les *montanyes* d'altres pobles o de comarques veïnes com la Vall d'Aran. Actualment, ramaders de vacum de Vilaller, el Pont de Suert i Montanui lloguen la *montanya* de Varradòs (Vielha e Mijaran) i la de Montgarri (Naut Aran) per portar-hi les vaques. Igualment, dos ramaders de Cardet van pujar les seves ovelles a la *montanya* de Montoliu (Naut Aran) fins a l'any 2007. També fins fa pocs anys hi havia ramaders de l'Alta Ribagorça catalana que pujaven les vaques a la *montanya* de Castanesa, a la part aragonesa de la comarca.

Tots aquests desplaçaments dels ramats entre comunitats autònomes i comarques veïnes està minvant i molt probablement desapareixerà a causa de problemes relacionats amb la normativa sobre sanitat animal. Cada cop és més difícil pujar el bestiar a un port d'una altra comunitat autònoma o fins i tot d'una altra comarca, ja que la classificació sanitària de les explotacions és diferent i això impedeix el moviment dels animals. Totes les explotacions ramaderes d'oví i vacum de la Vall d'Aran tenen la classificació sanitària M4,¹⁶ mentre que a l'Alta Ribagorça catalana les explotacions de vaques són M4 i les d'oví M3. A la banda aragonesa es vacunen els animals de reposició i tant les explotacions de vaques com les d'ovelles són M3. L'any 2007 ja no hi havia cap ramat de l'Alta Ribagorça catalana que anés als ports de la zona aragonesa i l'Administració aranesa

16. M3: en els darrers dos controls no s'ha detectat cap positiu i es vacunen les ovelles de reposició. M4: en els darrers dos controls no s'ha detectat cap positiu i ja no es vacunen les ovelles de reposició. El sistema de sanejament es tracta amb detall en el capítol 7.

va anunciar que l'estiu de 2008 els ramats d'oví i de vacum que no tinguessin la qualificació M4 no podrien anar als seus ports a pasturar. Aquesta mesura ha afectat bastants ramaders dels municipis de l'àrea del nostre estudi, que han hagut de buscar noves pastures per als seus ramats.

En general s'observa una tendència a la disminució del nombre de caps a les *montanyes* de l'Alta Ribagorça. Com hem dit, a moltes *montanyes* on abans s'agafaven animals a conlloc, actualment no se n'admeten malgrat que hi ha una disminució en els censos. A la *montanya* de Senet només pasturen 50 vaques i 502 ovelles, i a la Vall de Boí les càrregues ramaderes d'algunes *montanyes* com les dels pobles de Taüll i Boí són molt baixes. Un estudi sobre l'aprofitament ramader de la muntanya de Durro (Ajuntament de la Vall de Boí, 2004) calcula la càrrega ramadera real en aquesta *montanya* en 0,58 UBG/ha,¹⁷ mentre que la càrrega que pot admetre és de 4,44 UBG/ha. Això la converteix en una de les *montanyes* amb la capacitat ramadera més alta de tota la Vall. La conclusió final d'aquest estudi és que aquesta *montanya* està poc explotada i això afavoreix que avancin les zones de bosc i matoll i que es redueixi la superfície i la qualitat de les pastures existents.

4.4. LES FINQUES DE PR'AVALL

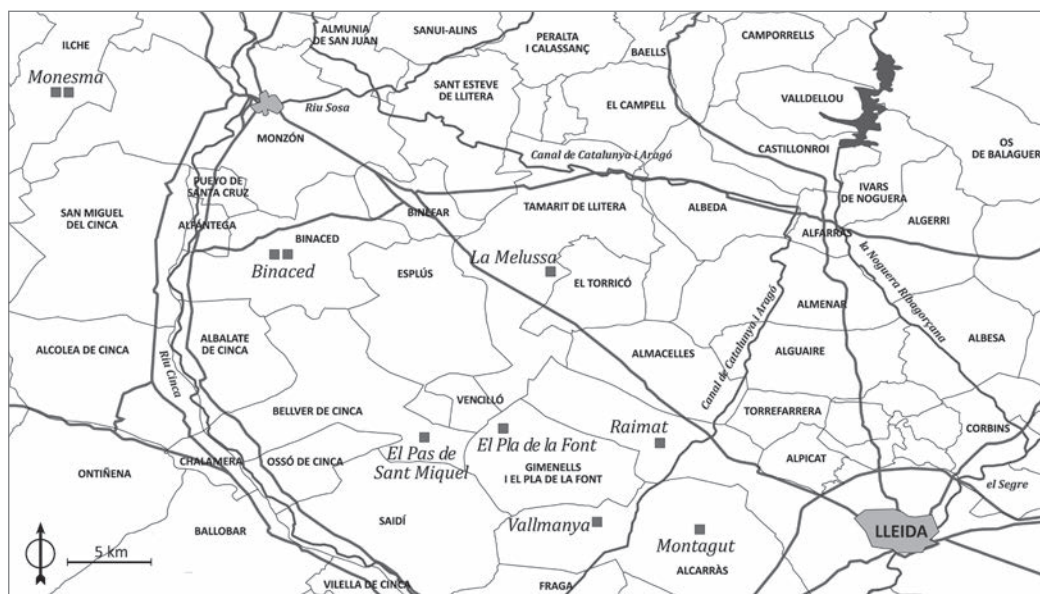
L'últim tipus de terres són les finques de *pr'avall*, les pastures que els ramaders transhumants arrenden per passar-hi l'hivern. Es tracta d'un tipus de pastures a les quals no accedeixen totes les explotacions d'oví.

L'àrea d'hivernada dels ramaders transhumants de l'Alta Ribagorça està situada al voltant de Lleida, a les comarques del Segrià, la Noguera, l'Urgell, el Pla d'Urgell i les Garrigues a Catalunya i a la Llitera,

17. UBG = unitats de bestiar gros. 1 UBG = 1 vaca = 0,75 eugues = 8 ovelles.

els Monegres, Somontano de Barbastre, Cinca Mitjà i Baix Cinca a Aragó. Els ramaders transhumants ribagorçans van passar l'hivern de 2006-2007 en finques situades als pobles de Catalunya i Aragó següents (mapa 3): dos ramats al poble de Monesma de San Juan, al municipi d'Ilche (Somontano de Barbastre); dos ramats a Binaced (Cinca Mitjà); quatre ramats a Bellver de Cinca (Baix Cinca); un ramat a Tamarit de Llitera (Llitera); un ramat a Grañén (Monegres); sis ramats al Segrià (dos a Raimat, un a Gimennells i tres a Alcarràs), i, per acabar, un ramat a Maçanet de la Selva (Selva).

Mapa 3. Finques d'hivernada l'hivern de 2006-2007

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels ramaders.

Nota: Queden fora del mapa una explotació que va a Grañén (Monegres) i una altra que es desplaça a Maçanet de la Selva (Selva).

Les finques d'hivernada són de propietaris particulars. Poden ser de tres tipus diferents:

a) Grans finques de centenars d'hectàrees que pertanyen a un únic propietari, el qual arrenda una part de les terres conreades, els erms, els rostolls i les instal·lacions als ramaders.

b) Finques d'unes poques hectàrees que cal arrendar a diferents particulars d'un mateix terme municipal o de termes veïns.

c) Finques petites de les quals els mateixos ramaders són propietaris.

Les grans finques sovint són propietat d'empreses agroalimentàries (per exemple, Vall-Companys, Benso) que normalment també posseeixen fàbriques de pinsos i les utilitzen per conrear cereals que els serveixen de matèria primera. Moltes vegades aquestes finques disposen d'instal·lacions ramaderes que havien quedat buides (antigues granges de porcs o de vaques) i que, tot i que no estan preparades per acollir ramats d'oví, han estat adaptades per a aquesta funció. El maneig dels ramats en aquestes grans finques és relativament fàcil, ja que per pasturar no els cal allunyar-se gaire dels corrals i eviten creuar carreteres o passar per zones urbanes. Els propietaris els sembren cultius farratgers, els deixen pasturar els rostolls que hi ha després de la collita i, en alguns casos, fins i tot els proporcionen gra i palla. Els ramaders que passen tot l'hivern amb el ramat a les finques no tenen cap tipus d'infraestructura ni maquinària pròpia. És el propietari o l'encarregat de la finca el qui els fa les tasques amb maquinària i en algunes ocasions fins i tot els lloga una casa a prop dels corrals. Els ramaders que van a aquestes finques fan els tractes amb el propietari o amb l'encarregat i pacten les dates en què hi estarà el ramat (normalment des de finals d'octubre fins a finals de maig). El preu que paguen és un tant per ovella i dia o bé per hectàrea cultivada. Si els proporcionen palla o gra, el paguen a part a preu de mercat.

Lloveto amb el ramat a la finca d'hivern, primavera de 2007

L'altre tipus de pastures d'hivern són les petites finques de diferents propietaris situades en un terme municipal o en termes veïns. Com en les grans finques, els ramaders compren unes hectàrees d'algun conreu de farratges perquè les pasturin els animals o bé arrenden els rostolls i les herbes després de la collita. Aquest tipus de finques té dos inconvenients importants relacionats amb les mides reduïdes i amb el fet que no solen estar juntes: d'una banda, el ramader ha de tractar directament amb molts propietaris diferents per tenir pastures suficients per al ramat. De l'altra, les mides i la dispersió fan que el maneig del ramat sigui molt més complicat, atès que els animals s'han de vigilar més per evitar que entrin a les finques veïnes d'altres pagesos; cal trobar corrals a la vora dels camps per evitar fer trajectes relativament llargs per unes poques hectàrees de pastura, i cal moure constantment el bestiar d'un lloc a un altre en uns espais cada vegada més fragmentats per vies de comunicació i infraestructures (carreteres i autopistes, vies de tren i canals de reg) que representen un gran

perill per als animals i els pastors. Aquesta fragmentació del territori també afecta les grans finques, tot i que menys.¹⁸

L'accés a les finques d'hivernada s'està fent cada cop més difícil per diferents motius: d'una banda, l'augment de la demanda de cereals i de farratges per fabricar pinsos i la imposició d'un model agrícola industrial i de mercat han forçat a la desaparició de molts erms, guarets i rostolls que s'aprofitaven per alimentar els ramats durant l'hivern. Moltes de les terres de les comarques on se situen aquestes finques han passat a ser de reg al llarg del segle xx. Aquest fet, junt amb l'ús generalitzat d'adobs químics i de maquinària, ha permès la rompuda de molts erms i l'abandonament de la pràctica del guaret. Igualment, el reg ha facilitat la transformació de moltes terres campes en plantacions d'arbres fruiters, i això fa impossible l'aprofitament ramader.

D'altra banda, els adobs químics i els fems de les granges intensives de porcs, pollastres i vacum de la zona han convertit en irrellevant per als propietaris d'aquestes finques el benefici que aportaven els ramats transhumants en forma de fems, i que s'havia arribat a considerar una part del pagament del preu de les pastures en el passat. D'aquesta manera, els ramaders d'oví han de competir pels camps amb les fàbriques de pinsos i això els obliga a pagar uns preus d'arrendament que, sovint, no es poden permetre.

Finalment, un altre factor que ha fet difícil l'accés a la terra en aquestes zones són els canvis en les normes locals sobre l'aprofitament de les herbes dels termes municipals. Fins la dècada de 1970 els ajuntaments subhastaven el dret de pastura de totes les herbes del municipi (guarets, rostolls, erms, camins, etc.). El ramader que guanyava la subhasta d'un terme podia péixer amb el seu ramat totes les terres que no estiguessin conreades, tant si eren de titularitat pública com privada. Per exemple, un ramader de Taüll va arrendar fins a l'any 2006 el terme de Malpartit (Torrefarrera, Segrià). Feia els

18. Per exemple, un ramader de Castanesa va perdre tots els marrans del seu ramat en un accident amb el tren.

tractes amb el president de l'Associació d'Herbes, que representava tots els propietaris de terres del terme, i pagava un tant per poder péixer totes les terres que no estaven conreades i els rostolls després de la collita de cereals. En aquest municipi encara es conserven les normes sobre aprofitament d'herbes, però a la majoria de municipis els ramaders han de tractar directament amb cada propietari per péixer els rostolls.

Una qüestió molt important en relació amb les pastures d'hivern és el cost que suposa l'arrendament d'aquestes finques per als ramaders, ja que pot arribar a representar més de la meitat de les despeses de l'explotació.¹⁹ Un ramader d'Estet comparava els costos de les finques d'hivernada en el temps del seu avi i actualment:

Per sentir-ho nombrar a mon abuelo, antes, fa molts anys, per la llana teniven les ovelles a conlloc tot l'hivern. [...] Si tens que anar arrendant per ixes finques tamé val molts quartos: una hectàrea de raigrass val 600 i pico euros i mil ovelles se la polissen en un rato, en un dia o un dia i mig mil ovelles se la foten i s'han fotut 100 bitllets. Tamé e caro eh! No ti penses, que anar pr'avall e molt caro.²⁰

Un ramader de Durro ens explicava que ell paga un tant per ovella i dia a la finca d'hivernada. L'any 2004 va pagar 0,18 € diaris per ovella (incloent-hi tant les hectàrees de farratges com els rostolls i erms) i s'hi va estar uns 190 dies, el que fa un total de 34,2 € per ovella i temporada d'hivern.

El fort augment del preu d'arrendament de les finques les últimes dècades i el fet que el període d'hivernada dura més de sis mesos han convertit l'accés a les pastures d'hivern en un dels problemes més importants als quals s'enfronta actualment la ramaderia transhumant. El pes que tenen aquestes despeses dins l'economia de les explotacions, junt amb l'orientació que ha pres l'agricultura a les zones d'hivernada, ha creat una situació de dependència de les ex-

19. Vegeu respecte d'això el capítol 8 i, en concret, la taula 13.

20. Home, 37 anys, Montanui.

plotacions ramaderes transhumants respecte al mercat dels cereals. Així ho expressava un altre ramader:

Pels costos no és rendible, ha deixat de ser rendible. Ara mateix, enguany una collita de collons; pues normalment quan hi havia una bona collita, pues el preu de l'ordi es moderava bastant. Ara no es moderarà, el bio-diesel, el pagès ja té altres alternatives... Nantres ja havíem de competir amb els molins d'alfals, perquè molts farratges se'ls queden ells, ara que haiguem de competir amb el bio-diesel. La palla mateix, la palla està caríssima quan abans l'enrunaven als trossos.²¹

El biodièsel s'ha convertit en l'element que resumeix i simbolitza els factors diversos que han provocat el fort augment del preu dels cereals els darrers anys, com les maniobres especuladores, l'augment del consum en països asiàtics com l'Índia i la Xina, la fabricació de biodièsel, la reducció de la producció i dels estocs o l'augment dels costos de producció. El que interessa destacar de la citació anterior és que la forta pujada del preu dels cereals preocupa molts ramaders, ja que, segons ells, farà pujar encara més el preu de les finques d'hivernada. De moment, ja pateixen l'increment del preu dels pinsos d'engreix i del gra per a les ovelles. Igualment, coneixem un cas en el qual la compra de farratges per pasturar ha passat de 600 €/ha la temporada 2006-2007 a 900 €/ha l'hivern de 2007-2008.

Per això, amb l'objectiu de reduir els costos de les pastures d'hivern, alguns ramaders intenten que el consum de farratges conreats sigui el mínim i arrenden principalment rostolls, erms i herbes perdudes, ja que el preu d'aquestes terres és molt més baix. El problema amb què es troben, però, és que no sempre disposen de suficient menjar per al seu ramat i quasi sempre han d'acabar recorrent a comprar cultius de farratge.

Una altra alternativa que van adoptar altres ramaders fa uns anys, quan els preus de la terra no eren tan elevats i la ramaderia ovina era rendible, va ser comprar terres als llocs d'hivernada. És el cas d'un

21. Home, 37 anys, la Vall de Boí.

ramader de Bonansa que va comprar una finca de 5 ha a Monesma de San Juan (municipi d'Ilche, al Somontano de Barbastre) i s'hi va fer un corral. A més de la seva propietat, arrenda altres finques per tot l'any. Ell mateix s'encarrega de conrear-les i es produeix el farratge i els cereals per al consum del ramat durant l'hivern. Aquesta estratègia, però, no és nova: a principis del segle xx, algunes grans cases ramaderes ja havien adquirit finques a la zona d'hivernada, com per exemple ca de Maneló de Bonansa, que va comprar una finca a Vallmanya (Alcarràs).

L'accés a les pastures és el factor bàsic de les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça. Hem vist que les explotacions transhumants necessiten terres i pastures situades en tres zones diferents per poder desenvolupar la seva activitat: els prats al costat dels pobles, les pastures estivals situades a les *montanyes* de la comarca i les pastures d'hivern de les finques de *pr'avall* a la plana de Lleida i la vall de l'Ebre. La propietat de les terres, la manera d'accedir a les pastures i la gestió dels ramats són diferents en cadascun d'aquests tipus de terres, però en tots tres casos respon a una lògica que permet un aprofitament millor dels recursos. De tota manera, el sistema com les explotacions d'oví organitzen la producció depèn de si és possible l'accés a un tipus de pastures o a un altre. Així, les finques del voltant dels pobles i els prats de dall tenen una gran importància per a l'existència d'explotacions fixes, ja que són les que permeten obtenir farratges suficients per alimentar el bestiar establert durant l'hivern. Per la seva banda, les finques d'hivernada són fonamentals per als grans ramats transhumants que no es podrien mantenir a la comarca durant l'hivern, de manera que l'existència d'aquestes grans ramades depèn de les possibilitats d'obtenir aquestes terres. Finalment, les pastures d'alta muntanya, les *montanyes*, són una font de pastures molt important i a un preu accessible, tant per a les

explotacions transhumants com per a les fixes. De tota manera, en alguns casos les càrregues ramaderes han baixat i l'avenç dels boscos i matolls estan reduint la superfície apta per pasturar.

5. Les instal·lacions i la maquinària

Els corrals, els pallers i la maquinària per treballar les terres són altres dels factors bàsics per al funcionament de les explotacions ramaderes. El maneig del ramat, la manera com es treballen les terres i, per tant, la rendibilitat de l'explotació depenen de la disponibilitat d'aquests elements. Les explotacions de bestiar oví de l'Alta Ribagorça presenten diferents graus d'inversió en les instal·lacions, en les finques i en l'equip de maquinària segons l'orientació.

La majoria d'estudis sobre la ramaderia ovina als Pirineus tracten, en un lloc o un altre, de les construccions ramaderes antigues (les cases amb l'era i els corrals a la vora, les bordes i les cabanes de pastor de les *montanyes*) i dels estris que feien servir per al treball amb les ovelles.¹ Totes aquestes eines i instal·lacions responien a una manera de viure i a un sistema d'organitzar el treball que han canviat força durant la segona meitat del segle xx. Durant aquest període, les explotacions agroramaderes han hagut d'adaptar el seu funcionament a la imposició de la lògica capitalista de producció i a la disminució i l'encariment de la mà d'obra. La resposta a aquests reptes ha estat l'augment de la mida de les explotacions i la incorporació d'avenços tècnics per maximitzar-ne la producció. Com a resultat d'això, les instal·lacions ramaderes antigues han quedat petites i obsoletes i s'han hagut d'adaptar a les noves màquines i a les noves necessitats.

D'altra banda, la ramaderia, que havia estat l'activitat preeminent a la comarca en el passat, avui ha de conviure amb altres activitats econòmiques, sobretot el turisme, i amb una legislació i unes normatives que regulen les explotacions agràries per fer-les compatibles amb el desenvolupament de les zones urbanes, el respecte mediambiental i el benestar animal.

En aquest capítol mostrarem com són les instal·lacions i els equips de maquinària de què disposen les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça

1. Vegeu, entre d'altres, els treballs de Krüger (1995), Violant (1948, 1985, 2001) i Pallaruelo (1988).

i com s'han hagut d'adaptar a una nova realitat productiva, tècnica i legal. També veurem quines han estat les estratègies que han seguit els ramaders per fer front a aquesta realitat nova en funció de la situació particular de cadascú. Com en el cas de les terres, hem trobat una diferència molt marcada entre les explotacions fixes i les transhumants.

5.1. ELS CORRALS

5.1.1. Uns corrals nous per fer créixer els ramats

La majoria d'explotacions estudiades van invertir en corrals i pellers nous durant les dècades de 1970 a 1990. Els corrals antics, que estaven situats dins dels pobles i al costat de la casa, es van tancar i es van construir naus a prop dels nuclis de població. Aquests corrals antics eren massa petits per encabir-hi uns ramats que havien de créixer més per ser rendibles. A més, no es podien adaptar a la mecanització: calia treure'n els fems a mà, ja que no era possible accedir-hi amb els tractors, i, en molts casos, els pellers tampoc no permetien l'accés amb maquinària.

Corral de Llúcia a Durro on tanca el ramat de cria, tardor de 2007

Els anys setanta, molts ramaders van construir corrals preparats per acollir ramats més nombrosos i facilitar la mecanització de les tasques. Algunes de les instal·lacions fetes en aquesta època es van construir seguint el model antic, que incloïa l'estable a la planta baixa i el paller al pis superior. La recol·lecció de l'herba i el farratge en bales petites feia que aquest sistema fos pràctic, ja que permetia baixar el menjar per les *trapes*² cap a les menjadores o grípies del pis inferior. A més, aquest model permetia economitjar tant l'espai que ocupava el corral com els costos de la construcció. Pel que fa a la distribució interior, els corrals es van començar a plantejar com grans espais sense separacions d'obra, que es podien subdividir amb *andàs*³ de fusta o tanques metàl·liques segons convenia. En cada una d'aquestes divisions temporals es col·locaven els caixons o grípies mòbils necessaris per donar menjar a les ovelles. D'aquesta manera els espais podien adaptar-se a les necessitats puntuals del maneig del ramat (per exemple, si hi havia més ovelles parint es feien més divisions) i es facilitava la feina a l'hora de treure els fems, ja que es desmuntaven les divisions i aquesta tasca es podia fer amb el tractor.

La localització dels corrals construïts durant els anys 1970-1980 també responia a una lògica relacionada amb el maneig del bestiar. L'objectiu era situar el corral com més a prop de la casa del ramader millor per poder tenir així un control més exhaustiu de les ovelles en les èpoques de parts. Igualment, aquesta proximitat també permetia continuar utilitzant esporàdicament els corrals antics de les cases per tenir-hi les ovelles *bessoneres* o els corders despocats. En alguns casos, aquesta estratègia va ser tan determinant que es van adaptar les dimensions i les formes dels corrals a les parcel·les urbanes (normalment molt petites) que el ramader tenia al poble. Trobem exemples de corrals construïts seguint aquest model durant aquesta

2. Les trapes són forats fets al terra d'un paller que permeten tirar l'herba a les grípies de l'estable que hi ha a sota.

3. L'andàs és una tanca feta amb barres de fusta que serveix per construir un tancat o fer compartiments per al bestiar de llana.

època dintre dels nuclis de Bonansa (tres casos, dos dels quals ja han tancat les explotacions), d'Estet, de Castanesa, de Còll i de Forcat (cadascun amb un cas).

5.1.2. Els corrals a fora dels pobles

D'ençà de finals dels anys vuitanta s'ha produït un canvi significatiu en la concepció dels corrals i els pallers. Dues n'han estat les causes més importants: la primera, els canvis en la normativa sobre les instal·lacions ramaderes; la segona, la incorporació de nova tecnologia i noves maneres d'organitzar el treball a les explotacions.

Durant les dècades de 1980 i 1990 les normes sobre les instal·lacions ramaderes i l'aplicació d'aquestes han registrat modificacions importants: d'una banda, les transformacions socioeconòmiques generals de les zones de muntanya han creat unes condicions favorables per fer complir la normativa sobre l'existència d'instal·lacions ramaderes dins dels nuclis de població que, fins aleshores, no s'havia aplicat de manera estricta a les zones rurals. La pèrdua de pes dels veïns dedicats a activitats agroramaderes va impulsar el compliment de la legislació que prohibia les instal·lacions ramaderes dins dels nuclis de població, la qual no s'havia posat en pràctica ja que afectava la gran majoria de cases dels pobles. De l'altra, s'han aprovat noves directrius europees i normes estatals i autonòmiques relatives al medi ambient, a la salut pública i a la sanitat i al benestar animal que també afecten de ple les instal·lacions ramaderes i obliguen a treure-les dels nuclis urbans.

Segons aquestes normatives, el motiu per tancar corrals i estables de dins dels pobles és evitar les molèsties que provoquen (puces, fems i males olors), millorar les condicions generals de salubritat i evitar problemes mediambientals i de salut humana i animal. Aquestes normes regulen tant les distàncies mínimes que ha d'haver entre els corrals i els nuclis urbans, les altres explotacions ramaderes i els corrents d'aigua, com la gestió dels fems i dels

residus que generen i les condicions físiques en què han d'estar els animals (nombre d'animals per metre quadrat, dimensions del femer, les fosses de cadàvers, etc.). Així doncs, per construir un corral i obtenir els permisos per al funcionament de les explotacions fa falta un projecte tècnic adaptat a les condicions exigides per aquesta normativa.

Una repercussió immediata de tota aquesta legislació ha estat l'augment considerable del cost de la construcció dels corrals. Per això, l'Administració va crear uns ajuts específics per facilitar als ramaders l'adaptació de les seves instal·lacions a aquestes noves exigències. Molts dels ramaders entrevistats van demanar aquests ajuts i consideren que van ser una bona iniciativa per al sector. En aquest sentit, alguns d'ells encara recorden el Reial decret 808/1987,⁴ que, a més de finançar la inversió a un interès molt baix, els va permetre obtenir un ajut directe que cobria part dels costos.

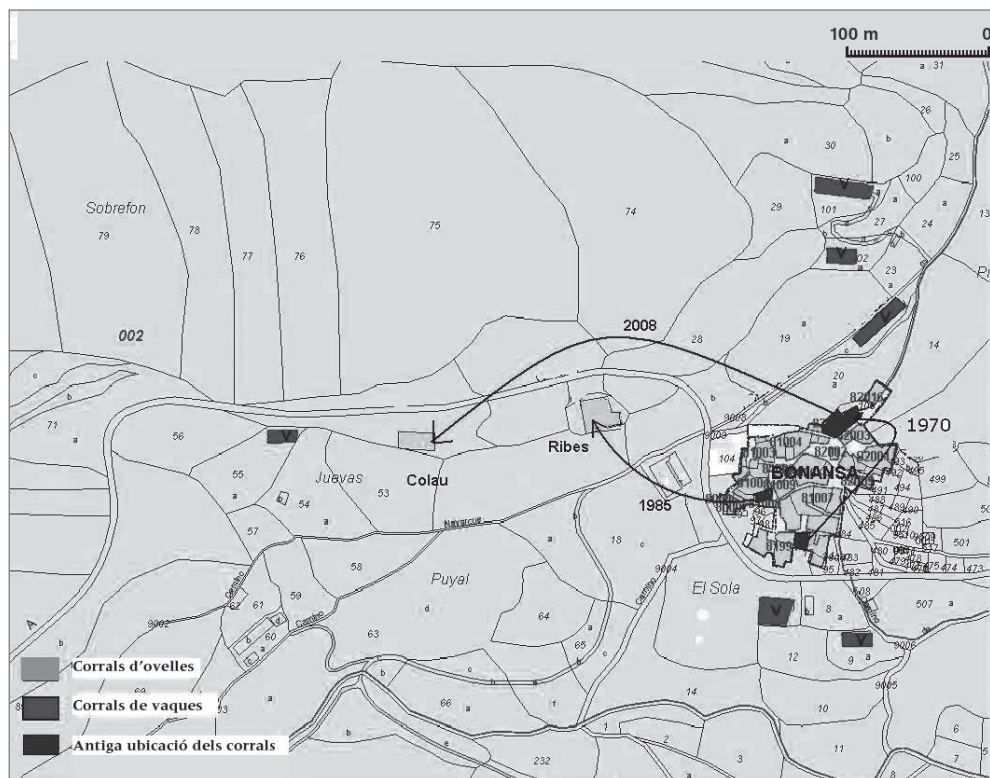
Totes les explotacions ramaderes s'estan adaptant a aquesta nova normativa, tot i que per a moltes no ha estat un procés fàcil. La inversió que han hagut de fer els ramaders ha estat molt important, malgrat els ajuts de l'Administració i malgrat que aquestes normes són especials i menys estrictes en casos de ramaderia extensiva i en zones de muntanya.

Els primers pobles en els quals es van treure els corrals dels nuclis habitats van ser els més grans, on es van desenvolupar més aviat i amb més força altres activitats que no eren ramaderes. És el cas del Pont de Suert i de Vilaller pel creixement urbà i demogràfic en l'època de les centrals hidroelèctriques, i d'alguns pobles de la Vall de Boí per la forta implantació del sector turístic, per al qual les explotacions dintre dels pobles eren especialment molestes. En poblacions més petites i preminentment ramaderes, aquest canvi

4. Reial decret 808/1987, de 19 de juny, pel qual s'estableix un sistema d'ajuts per a la millora de l'eficàcia de les estructures agràries (BOE de 26.6.1987).

ha estat més lent i, en alguns casos com Durro, Cardet, Bonansa, Forcat o Castanesa, trobem petites explotacions que mantenen els corrals dins dels pobles.

Mapa 4. Ubicació dels corrals de bestiar a Bonansa

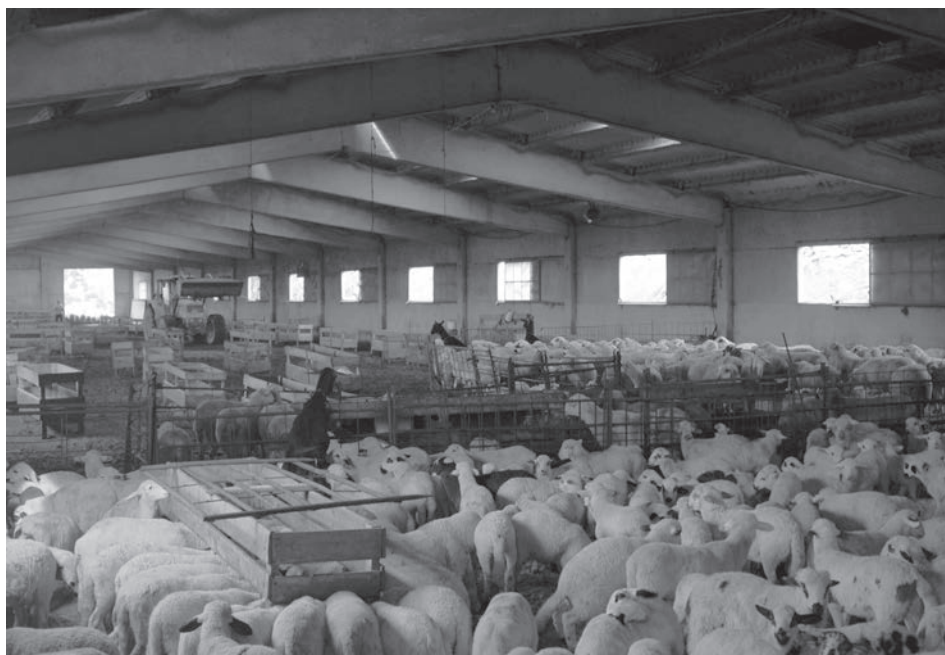
Font: Elaboració pròpia.

Els canvis tècnics són el segon factor que ha condicionat la manera com s'han construït els corrals els darrers vint anys i que ha provocat que molts dels que es van fer els anys setanta i vuitanta hagin quedat obsolets. A partir de la dècada dels noranta s'ha anat generalitzant la recol·lecció de l'herba i el farratge en bales grosses, cosa que permet mecanitzar del tot aquesta tasca. Fins a

aquest canvi, el farratge es recollia en bales d'uns 20 kg que es carregaven i descarregaven a mà; en canvi, amb les paques grosses, tota la feina es fa amb el tractor. El tipus de paca adoptat pels ramaders ribagorçans ha estat la bala rodona, d'uns 200 kg, ja que la maquinària per fer-les i manejar-les és més petita i s'adapta millor als prats de la comarca, mentre que a les zones de conreu de cereals i farratges del Pla de Lleida les bales són quadrades i pesen uns 500 kg.

La generalització d'aquest sistema ha fet que les paques petites hagin desaparegut pràcticament, sobretot a les comarques del Pla on els ramaders de l'àrea del nostre estudi compren el farratge i la palla que no poden produir ells mateixos. Però les instal·lacions ramaderes ovines pensades per a bales petites tenen, en molts casos, problemes per adaptar-se al nou sistema, sobretot les que s'han construït seguint el model que combina el paller a la planta superior del corral i l'estable a la inferior. A més, per donar menjar a través dels caixons les paques s'han de desfer a mà, la qual cosa continua suposant molta feina. Per això, alguns ramaders afirmen que per donar menjar és més pràctica la bala petita. En resum, moltes explotacions que tenen corrals i pallers construïts abans que s'imposés aquest sistema es troben ara amb unes instal·lacions que ràpidament han quedat antiquades.

Els corrals construïts a partir de 1990 estan situats a fora dels pobles (mapa 4). Són naus de més de 500 m² que tenen un magatzem a la vora i una pleta per treure el ramat mentre es reparteix el menjar. A més, la porta d'accés al corral permet l'entrada del tractor tant per treure els fems com per donar menjar, la qual cosa facilita la realització de les tasques. Als corrals més moderns hi ha un passadís central que fa les funcions de menjadora, amb *estacs* a les dues bandes. A d'altres, posen les menjadores en línia i les omplen amb el tractor. Les divisions són tanques metàl·liques mòbils, i en alguns casos tenen menjadores especials que permeten donar el farratge directament amb les paques grosses.

Corral de
l'explotació
d'Agapito,
Gotarta, 2007

El cas de ca de Ramona d'Estet il·lustra molt bé els canvis que han hagut d'afrontar els ramaders a les instal·lacions per adaptar-les a les noves normes, als nous models de tecnificació de les explotacions i a la nova realitat socioeconòmica de la comarca. El pare del ramader entrevistat va construir un corral a la vora de casa l'any 1979, una nau d'uns 380 m² amb el paller a la planta superior i l'estable a baix. Aquesta instal·lació seguia el model que s'ha explicat anteriorment, que responia a la necessitat de tenir els corrals a prop de l'habitatge per facilitar el control dels animals en el moment de la cria i permetia aprofitar els antics corrals de la casa. A més, el paller de la planta superior economitzava espai i s'adaptava bé al sistema de les bales petites.

El fill es va quedar a casa, treballant a l'explotació, i l'any 1989 van decidir fer un corral nou a uns cent metres de distància del poble, amb una nau de 500 m² i un paller de 150 m². Van demanar

un ajut a l'Administració per fer-lo i van seguir les normes per a les instal·lacions ramaderes que els obligaven a fer un femer i una fossa de cadàvers. A més, van construir el corral pensant a poder treballar amb bales rodones i amb tractor, per la qual cosa van fer un passadís amb *estacs* al mig del corral. L'any 2007, però, l'Ajuntament de Montanui va aprovar el seu Pla general d'ordenació urbana en el qual es va classificar com a urbanitzable el terreny que ocupava el nou corral de la Ramona. Això vol dir que en poc temps haurà de tornar a construir-ne un altre.

En lo cas meu tots els corrals que tinc, en lo plan nou⁵ els tinc tots... Si ací un tio si fa una casa jo tindre que tancar el corral [...]. Han fet un plan d'istos però, claro, en lo cas meu se m'han cargat lo corral, l'han fet urbà. Com a tema de corral, com a tema d'ovella, se me l'han cargat. Que a lo millor m'han fet un favor, no ti dic pas que no perquè, bueno, tamé tè un valor. Ara té un valor perquè hi són els animals, però bueno, si te'l fan tancar tamé té un valor, perquè ara tens astí una unitat d'actuació que hi pots fer trenta viviendas i tamé tenen un valor. [...] A curta distància no me n'han fet cap, de favor, perquè lo que mi puga donar tindre astí un apartament llogat, tamé me ho donen els ovelles, d'alguna manera. A curt pllaç m'han fet una putada, perquè ja no depenc de jo, depenc dels altres perquè en el moment que això s'aprova i si redacte, que s'aprovarà, per lo que sigue moleste als vesins, alsores a la primera o segona denúncia ja ti toque que tancar el corral, i com això a tots els que tenim... que mos ha passat això que no sé quants som... som sis o set.⁶

5.2. LA MAQUINÀRIA I LA MILLORA DE LES FINQUES

Un tractor de segona mà i una empacadora d'aguelles de bala petita. I fart de pagar que em vaic fotre. I uns discos, de dos discos, però ja ere molt. I un remolc, un remolquet! Un remolquet que no valeva una merda, però jo acostumat a treballar amb les eqües, i tu sabeves, una salvació! El vaic pagar amb un parell d'anys, ja em caducava una lletra i no la podeva pagar i me la tornaven a renovar, diven

5. Pla general d'ordenació urbana de Montanui aprovat per l'Ajuntament el juliol de 2007.

6. Home, 37 anys, Montanui.

«tu tranquil», el de la Fiat de Lleida diu «tu tranquil, home», i me la tornaven a renovar; em van fotre tots els favors de món, aquella gent, no sé si em deven vere a jo... «ja pagarà, aquest pobre noi». Em vaic vere negre pr'a pagar aquella empacadora i aquell tractor i el remolquet i uns discos. No tiniva ni deu-mil pessetes i ho vaic comprar tot, era bastant decidit, tiniva vint-i... quan vaic tornar de la mili. I des de llavors anar comprant màquines.⁷

Pel que fa a la maquinària, hem observat que les explotacions que disposen d'un equip més complet i modern són aquelles que també tenen terres bones per conrear. Normalment, aquestes explotacions són les que estan ubicades als pobles del fons de les valls, en els quals hi ha les finques més grans i més bones, es concentren les parcel·les de reg i la mecanització de les tasques és més profitosa. Les explotacions d'ovelles situades en aquestes zones funcionen de manera molt semblant a com ho fan les de bestiar boví: busquen que les terres produeixin el màxim possible de farratges amb l'objectiu de comprar-ne el mínim a fora. Amb aquest objectiu, els ramaders treballen les terres i hi sembren cultius farratgers que posteriorment recullen, per la qual cosa disposen de tota la maquinària i aparells necessaris per fer aquestes tasques: conrear la terra (tractor, arreus, grades i adobadora) i recollir el farratge (segadora, rascle, embaladora i, en alguns casos, encintadora per embolicar les bales de farratge i fer ensitjat). També disposen de la maquinària necessària per donar menjar i treure els fems als corrals (remolc i pala per al tractor).

Per contra, les finques que posseeixen els ramaders dels pobles situats a les capçaleres de les valls (Castanesa, Aneto, Taüll, Durro i Cardet) són menys aptes per al conreu de farratges i, per les dimensions i l'orografia, menys apropiades per al treball mecanitzat. Per això, en aquests casos, les inversions en maquinària que han fet aquests ramaders han estat molt menors. De vegades tenen un equip antic per recollir l'herba dels prats i netejar els corrals; en

7. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

altres casos, algun veí que disposa de maquinària els fa aquestes tasques.

L'Administració ha donat ajuts als ramaders per posar al dia aquest extens equip de màquines, però, malgrat això, el cost és molt elevat i l'amortització difícil. Per aquest motiu, alguns ramaders han optat per compartir la maquinària que només utilitzen puntualment: a l'hora de recollir el farratge durant els mesos de juny i juliol, o per llaurar o femejar.

Una altra inversió que han fet alguns ramaders ha anat dirigida a la millora de les terres de conreu: han obert camins per accedir-hi amb el tractor i el remolc, les han aplanat i n'han tret els marges per facilitar el treball amb la maquinària, hi han instal·lat sistemes de reg i, en alguns casos, les han tancat perquè sigui més fàcil el maneig del ramat. Una tecnologia que ha representat una millora molt important en el maneig del bestiar boví però que no ha tingut tanta repercussió en el cas de l'oví és el pastor elèctric o *vaiilet*. Els ramaders de boví deixen els animals als prats amb aquest sistema i això els estalvia moltes hores de feina. En el cas de les ovelles, encara que s'utilitza el *vaiilet* per tancar el ramat a les nits o per deixar-lo péixer una estona, l'ús és més limitat i, per tant, no ha suposat una reducció significativa del temps que els pastors han de passar guardant els animals. De tota manera, hi ha un ramader del Pont de Suert la finca del qual és al costat de la carretera N-230, una via amb molt de trànsit, amb el perill que això representa si els animals se li escapen, que guarda les ovelles amb un pastor elèctric la major part del temps i mai no ha tingut cap incident important.

5.2.1. On no hi ha inversió: les *montanyes* i les *finques de pr'avall*

Fins ara hem parlat dels àmbits en els quals els ramaders han fet un esforç inversor per introduir noves tecnologies, modernitzar les explotacions i adaptar-les als canvis de les normatives urbanístiques i

de sanitat i maneig ramader. Però hi ha altres llocs en els quals no s'han fet aquestes inversions. Fonamentalment es tracta d'espais que no són propietat dels ramaders: les *montanyes* i les finques d'hivernada.

Les *montanyes* en les quals els ramats passen els estius, malgrat que són una font important de pastures per a la ramaderia de la comarca, són espais en els quals s'han fet poques inversions i millores. D'una banda, les antigues bordes de propietat privada amb parcel·les al voltant que hi ha en algunes muntanyes estan en desús en la major part i, moltes, fins i tot caigudes. A més, a les finques del voltant ja no es fa cap tipus de conreu ni s'hi dalla l'herba. L'única activitat ramadera que s'hi practica és el pasturatge.

De l'altra banda, a les pastures d'alta muntanya, que són espais de propietat pública o col·lectiva, la majoria d'inversions les han dut a terme les administracions públiques i s'han destinat bàsicament a crear i millorar els accessos. Per als ramaders, tant els de bestiar oví com els de boví, això ha significat un benefici molt important, ja que l'accés amb vehicle els permet baixar a dormir al poble cada dia i els facilita molt el treball en general. Quan no hi havia pistes per pujar als ports, molts dels pastors passaven l'estiu a les cabanes, a la vora dels ramats, o havien de fer diàriament llargues caminades per arribar a les partides on deixaven el bestiar. A més, aquests camins també fan possible baixar cada dia les ovelles *parides* fins als corrals de l'explotació, cosa que facilita molt la feina i redueix la mortalitat dels corders.

De tota manera, encara hi ha *montanyes* a les quals no es pot accedir amb vehicle, malgrat que suporten una càrrega ramadera important, com les *montanyes* de Cardet i de Còll. En general, hem observat que a les pastures on hi ha bestiar oví i vacum les ovelles solen péixer les partides pitjor comunicades. Segurament això és degut al tipus de pastures que poden aprofitar uns i altres animals, ja que les ovelles poden aprofitar els terrenys més abruptes i herbes de menys qualitat que les vaques. Un ramader de Taüll ens explicava el cas de la *montanya* d'aquest poble:

Jo, de txau-re-mi allà a Casesnoves, tamé me'n canso; i tota la part d'allà s'ha de fer amb el cotxe de San Fernando i, en canvi, ací (a les partides que peixen les vaques) hi pujo amb el Land-Rover hasta el cap de la montanya i això canvie molt, perquè les meues potes ja no són com les de antes, ara no tiren tant. I ara ho vull començar a mirar, això. Lo fàcil pr'a uns tot, i lo difícil pr'als altres, tampoc no pot ser.⁸

A més de la millora dels accessos, l'Administració o bé les juntes de propietaris han fet altres inversions en algunes muntanyes: s'han tancat trossos que corresponen als límits amb una altra *montanya* per evitar que el bestiar passi d'una a una altra, s'han fet alguns abeuradors i s'han condicionat algunes cabanes de pastor. Malgrat això, només a la *montanya* de Durro hi ha una pleta per triar els ramats, inversió que no és gaire costosa i que, en canvi, suposa un avantatge important per al maneig dels ramats als ports d'estiu.

L'altre espai en el qual generalment no s'han fet les inversions necessàries per millorar les instal·lacions són les finques d'hivernada. En la majoria de casos es tracta de finques que els ramaders arrenden per pasturar i que els propietaris conreen per a la producció de cereals i farratges. Per als amos d'aquestes finques, el lloguer a un ramader és un aprofitament complementari que els proporciona uns ingressos secundaris en comparació amb l'activitat principal, per això no inverteixen a millorar-les per a l'ús ramader. Per la seva banda, els ramaders només inverteixen en material mòbil que es poden endur en cas de no tornar a hivernar a la mateixa finca: caixons, tanques metàl·liques per fer divisions, mànegues i abeuradors.

Sovint, els corrals que hi ha són construccions que havien estat pensades per a usos diferents (magatzems i granges de porcs o de vedells) i s'han adaptat per al ramat amb una inversió mínima o nul·la. En alguns casos, les instal·lacions són insuficients per a tot el ramat, i si fa un hivern cru, amb fred i pluja, tenen molts problemes sanitaris i el nombre de baixes es dispara. En aquestes finques els ramaders

8. Home, 51 anys, la Vall de Boí.

no necessiten maquinària, ja que arrenden les herbes i el propietari de la finca és qui conrea les terres i neteja les instal·lacions.

Malgrat que aquesta és la tendència general, hi ha alguns ramaders transhumants que han comprat terres als llocs d'hivernada o bé les tenen arrendades per tot l'any. En aquests casos, hi han construït corrals que s'adapten a les seves necessitats i han invertit en maquinària per conrear ells mateixos les finques. Aquesta estratègia els permet fixar un lloc d'hivernada i controlar el tipus de cultius que s'adapta millor a les seves necessitats. Quan els ramats són a les finques d'estiu, poden recollir els farratges i els cereals per al consum del bestiar, cosa que els fa menys dependents de l'evolució del mercat de farratges i pinsos. Així doncs, la inversió feta, a més de proporcionar-los menjar per al ramat, els permet accedir a unes herbes més barates, ja que les finques de conreu les exploten ells exclusivament, i poden aprofitar les herbes perdudes i els rostolls de finques properes, que tenen un cost molt més baix.

5.3. DOS MODELS D'EXPLOTACIÓ SEGONS LA INVERSIÓ: FIXES I TRANSHUMANTS

En conclusió, hem pogut observar que hi ha dos tipus diferents d'explotació ovina pel que fa a les instal·lacions de què disposen i al grau de mecanització: les explotacions fixes, que han invertit a actualitzar-ne l'equip de maquinària i les instal·lacions ramaderes i a millorar les finques de conreu de què disposen, i les explotacions transhumants, que posseeixen poques finques per cultivar farratges, no han fet aquesta inversió i centren l'esforç a fer créixer els ramats.

En el cas de les explotacions fixes, els ramaders han fet una inversió important en les instal·lacions i en la mecanització i millora dels conreus. De les vuit explotacions estudiades amb profunditat, en cinc han construït corrals nous després de l'any 1990 i en les tres restants

ja havien fet naus a fora del poble a finals dels anys vuitanta. Si ens fixem en l'equip de maquinària, sis d'aquestes explotacions el tenen complet i el renoven periòdicament. Són explotacions que disposen de terres de conreu pròpies i llogades i que estan concentrades al fons de les valls. Han adoptat una estratègia molt semblant a la de les explotacions bovines: explotar al màxim les finques de conreu de què disposen, en molts casos invertint-hi en millores i aprofitant el període estival per recollir farratges per a l'hivern. Així aconseguixen reduir la compra de pinsos, cereals i farratges. També han invertit en la construcció de corrals i pallers amb capacitat per a tot el ramat, els han adaptat a les paques grans i han mecanitzat al màxim les feines. Així ho expressava un dels ramaders:

Jo he invertit molt, més de cent quilos: hem comprat la finca, la maquinària, el corral, hem posat rec. Gasto tres milions de peles a l'any però el gasto de tot el ramat és de dotze quilos a l'any. Un home, que no li pago molt, costa el que produeixen les 500 ovelles.⁹

Els ramaders de les explotacions transhumants han adoptat una estratègia diferent que consisteix a fer el mínim d'inversions en instal·lacions i maquinària i fer créixer els ramats al màxim amb l'objectiu de rendibilitzar la força de treball ocupada. Aquesta orientació és el resultat de la combinació de factors diferents: en primer lloc, la manca de terres aptes per al conreu mecanitzat de farratges. Com hem vist, aquestes explotacions estan situades a la capçalera de les valls, on hi ha poques terres aprofitables per al conreu, i això fa innecessàries o impossibles d'amortitzar les inversions en maquinària. En segon lloc, l'estada dels ramats lluny dels pobles la major part de l'any, que fa poc aprofitables les naus i els corrals grans i moderns amb instal·lacions que permetin mecanitzar les tasques d'emmaatzematge de farratge i de donar menjar als animals. Els animals de les explotacions transhumants són fora la major part de l'any:

9. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

o bé tot el ramat és *pr'avall* a les pastures d'hivern, o bé la majoria d'animals són a les pastures d'estiu a la *montanya*. Durant els mesos d'estiu aquest tipus d'explotació només necessita unes instal·lacions mínimes per a les ovelles de segona cria, ja que la resta del ramat passa la temporada dalt dels ports. I, finalment, el fet que les pastures i les terres de les zones d'hivernada són arrendades temporalment i, quan ho necessiten, són els propietaris de les finques els qui fan les feines amb maquinària.

Com ja hem dit, aquests ramaders tenen, com a molt, algunes màquines per recollir una mica de farratge als prats de la casa per al consum de les ovelles que pareixen durant l'estiu. Alguns dels pastors transhumants entrevistats consideren que, davant la crisi actual del sector, va ser un encert no fer gaires inversions: «Inversions no n'ham fet cap, l'únic que mos salve és que no n'ham fet cap».¹⁰

Entre les explotacions transhumants trobem, però, un tercer tipus. Es tracta d'aquelles explotacions que posseeixen terres a la zona d'hivernada, ja sigui perquè les han adquirit o bé perquè les tenen arrendades per tot l'any, hi han construït corrals i han comprat un equip de maquinària per conrear les finques. Alguns ramaders que han seguit aquest model també han adquirit una casa a la zona d'hivernada i la família sencera s'hi sol desplaçar junt amb el ramat, vivint a la vora de les finques d'hivernada durant l'hivern i al poble a la comarca durant l'estiu. L'opinió majoritària dels altres ramaders és que aquesta estratègia ha estat la més encertada, ja que, quan van comprar les terres a les zones d'hivernada, el preu encara era accessible i la ramaderia ovina era més rendible que actualment. Avui, però, els preus de les terres ha augmentat tant que els ramaders no hi poden accedir.

De les vuit explotacions transhumants analitzades amb profunditat, en quatre casos no han invertit gens en maquinària durant els darrers 15 anys, els corrals que posseeixen no estan adaptats per

10. Home, 30 anys, la Vall de Boí.

treballar-hi amb maquinària i no hi poden encabir tot el ramat. Les altres quatre, que han fet inversions recentment, o bé conreen terres a les finques d'hivernada o bé estan en procés de deixar la transhumància per passar a ser fixes. Tots els ramaders que han canviat de transhumants a fixos van començar per invertir en instal·lacions i maquinària alhora que reduïen les dimensions del ramat.

Pel que fa les millores que han suposat les noves màquines i els nous corrals, hem observat que el sector oví té, en general, més dificultats que altres sectors ramaders per tecnificar les explotacions. Tant les paques grans com l'ensitjat, els pastors elèctrics i els tancats de finques s'han incorporat amb uns resultats molt més significatius en el sector boví. A més, mentre que les explotacions fixes de boví de carn de la comarca tenen un grau elevat d'autoabastament de farratges per a les vaques de cria, les ovines han d'adquirir cereals i pinsos per a les ovelles de cria. En definitiva, el grau d'inversions en maquinària, instal·lacions i millora de les finques que presenta la ramaderia ovina és més baix que el de la ramaderia bovina, especialment en el cas dels grans ramats transhumants.

6. Els de casa i el *rumano*

La força de treball és un altre dels elements imprescindibles de les explotacions ramaderes, junt amb el bestiar, les terres i les instal·lacions. En aquest capítol analitzarem la força de treball de què disposen les explotacions ovines de l'Alta Ribagorça i les condicions en què es desenvolupa el treball dels ramaders. Examinarem quins tipus de mà d'obra s'utilitza, per a quines feines, i quines són les maneres d'accedir a aquesta força de treball segons el tipus de feina i el moment del cicle productiu en què s'ha de fer. Aquestes qüestions resulten particularment importants, ja que el maneig del bestiar oví, en comparació amb el d'altres espècies d'animals, necessita una inversió de treball més gran i, molts cops, no es pot substituir per tecnologia i maquinària.

6.1. LA MÀ D'OBRA A LES EXPLOTACIONS RAMADERES

Les necessitats de força de treball que tenen les explotacions ramaderes ribagorçanes estan en estreta relació amb el desenvolupament d'una ramaderia ovina extensiva. En els capítols precedents hem insistit en el fet que les condicions naturals de la comarca han propiciat la pràctica de la ramaderia ovina extensiva i transhumant. La disponibilitat de pastures d'alta muntanya que abasteixen d'herba els ramats des de la primavera fins a la tardor amb un cost relativament baix explica, en gran part, per què a la comarca no hi ha cap explotació ovina intensiva que mantingui els animals estabulats durant tot l'any.

Únicament les explotacions fixes es veuen obligades a un règim de semiestabulació durant els mesos d'hivern, quan el clima i la manca d'herba fan difícil treure el ramat a pasturar. En aquests casos, però, l'estalvi en mà d'obra que pot representar l'estabulació dels animals és superat per la despesa que suposa adquirir pinsos i farratges quan no es disposa de prats de dall suficients, i que cal comprar a un preu més elevat que en altres comarques pel cost del transport des de les

zones productores. Veiem, doncs, que la ramaderia intensiva d'oví, que faria possible reduir les necessitats de treball gràcies a la mecanització, no té gaire sentit avui a la comarca.

A banda d'aquests factors econòmics i ecològics que hem analitzat en els capítols anteriors, hi ha reticències importants a la intensificació i tecnificació de les explotacions, fruit d'una determinada manera d'entendre la pràctica de la ramaderia ovina i l'ofici de pastor. Elements com els pastors elèctrics o l'herba ensitjada, que han ajudat a disminuir el temps de treball dels ramaders de boví, no han tingut la mateixa acceptació en el sector oví. De fet, les inversions en tecnologia que han fet els ramaders d'oví són molt reduïdes si es comparen amb les que han realitzat els ramaders de vacum.

Al llarg de la recerca hem identificat dues tendències en la manera d'entendre el treball del pastor i les condicions laborals en què es desenvolupa aquesta feina. D'una banda, hi ha els ramaders que consideren que les característiques intrínseques de les ovelles, en especial l'alimentació i el gregarisme, obliguen a *soltar-les* (treure-les a pasturar) i guardar-les constantment, i que cal estar-ne sempre a sobre quan són fora del corral. Consideren també que, per la intensitat i l'especialització que requereix el maneig del bestiar oví, especialment els ramats grans, és poc factible que algú els pugui substituir. Des d'aquest punt de vista, el ramader s'ha de dedicar al ramat de manera exclusiva i intensiva, sense tenir en compte horaris ni calendaris.

Si a un home li poguessis donar quatre-centes mil peles, tampoc no en tindries. Perquè la gent, què vol? Diumenge festa, i avui aquí i allà i viure normal. Ves que nosaltres no hi vivim de normal? Ara, es pugués fer una roda i fer festa... Però no sé, amb un volum de bestiar gran no sé si fóra prou rentable, m'entens? Con que, el que no es pogue fer un, malament rai.¹

S'assumeix que les persones que es dediquen a la cria d'ovelles han d'adoptar un estil de vida específic, amb una manera de pensar i de veure el món determinada, fruit de l'exigència d'una dedicació exclusiva al maneig del bestiar.

1. Home, 30 anys, la Vall de Boí.

La txent de les ovelles són diferents, tenim una manera de pensar... Som únics i viure en naltres és difícil. No donem valor a algunes coses que en tenen molt, només a allò [assenyala el corral]. Inclús la família é lo segon, i això ja ho reconec. És molt difícil viure amb un tio que té ovelles, no pels ovelles, per la seua manera de pensar.²

D'altra banda, hi ha altres ramaders que, tot i reconèixer l'especificitat del maneig de les ovelles, creuen que cal seguir l'exemple dels vaquers i buscar sistemes per no haver d'estar sempre al costat dels animals. Aquesta visió suposa tenir en compte i reivindicar un temps personal separat del temps de treball. Fer de pastor no es veu com un estil de vida marcat per les exigències del treball sinó una activitat econòmica i laboral separada. Es tracta d'una manera d'entendre la feina dels ramaders pròpia de l'economia de mercat.

El problema de l'ovella é que la cal soltar. Si ho tinguéssom tot vallat com al País Basc, per exemple, é un altre tema. Si estiguéssom parlant de vaques... Tu parlaràs amb gent de les vaques i no ti parlaran com jo, sas? El tema principal el tenen solucionat, no els hi cal guardar. Jo ara canvio el fil a les vaques i me'n vaig al Pont, me'n vaig a Lleida o a on vulga. La ovella hi cal estar, la cal soltar. Una cosa que hauria de fer l'administració és subvencionar totalment el vallar. És que hi haurien de ficar hasta la gent que mos ho vallés. É la única manera. Hasta ara encara hi era gent que els soltava, però ara això s'ha acabat.³

Com hem dit fa un moment, la pràctica extensiva de la ramaderia ovina implica que la disponibilitat de mà d'obra sigui un factor determinant en el funcionament de les explotacions ribagorçanes. Bàsicament, la força de treball ocupada en aquestes explotacions és de dos tipus: la que proporcionen el propietari de l'explotació i la seva família i la mà d'obra assalariada. Hi ha també altres maneres d'aconseguir força de treball en moments puntuals basades en l'ajut mutu i en els contractes de conlloc.

2. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

3. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

Taula 10. Titularitat i força de treball de les explotacions (2007)

Nom de l'explotació	Titular	Mà d'obra familiar	Mà d'obra assalariada i altres formes de treball
Agapito de Gotarta	Un home	Dedicació exclusiva del titular	Un pastor tot l'any i intercanvi de treball amb un altre ramader
Bellita de Taüll	Dos homes i dues dones (pare, mare, fill i jove)	Dedicació exclusiva del fill; col·laboració de la resta de titulars	Pastor a l'hivern i per fer la transhumància
Carlà de Bono	Un home	El titular complementa la ramaderia amb una altra feina; ajut diari de la mare	Pastor compartit amb altres ramaders per guardar a la <i>montanya</i> a l'estiu
Gironi de Cirès	Dos homes i una dona (pare, fill i filla)	Els tres titulars de manera exclusiva; la mare i una altra filla de manera eventual	No en tenen
Llong de Forcat	Una dona	La titular no hi treballa; dedicació exclusiva del pare, que està jubilat	A l'estiu porta el ramat a conlloc
Llovetó de Cardet	Tres homes (dos oncles i un nebot)	Un oncle i el nebot de manera exclusiva; l'altre oncle de manera eventual	Un pastor tot l'any; intercanvi de treball amb un altre ramader
Llúcia de Durro	Dos homes (germans)	Els dos germans de manera exclusiva	Esporàdicament lloguen un pastor per fer la transhumància
Masses de Montanui	Un home	Dedicació exclusiva del titular i esporàdica del pare	A l'estiu porta el ramat a conlloc
Moneny de Taüll	Un home	Treball esporàdic del titular	Pastor llogat tot l'any
Monrós de Peranera	Tres homes (pare i dos fills)	Dedicació exclusiva dels tres titulars, tot i que el pare està jubilat	Pastor compartit per guardar a l'estiu a la <i>montanya</i> ; intercanvi de treball amb un altre ramader
Mossenjoan de Senet	Dos homes (germans)	Els dos titulars complementen la ramaderia amb una altra feina; un té una dedicació més significativa; dedicació exclusiva del pare jubilat	Conlloc d'hivern; intercanvi de treball amb un altre ramader
Peiró de Còll	Un home	Dedicació exclusiva del titular	Tres pastors tot l'any (un d'ells té ovelles pròpies al ramat); intercanvi de treball amb un altre ramader
Ramona d'Estet	Dos homes (pare i fill)	Dedicació exclusiva del pare, que està jubilat; el fill compatibilitza la ramaderia amb una altra feina	A l'estiu porta el ramat a conlloc
Ribes de Bonansa	Un home	Dedicació exclusiva del titular i la seva dona; col·laboració eventual del pare, que està jubilat, i esporàdica del fill	Esporàdicament (xollar)
Sans de Barruera	Dos homes (germans)	Dedicació exclusiva dels dos titulars	Un pastor tot l'any
Sarrado de Castanesa	Tres homes (germans)	Dedicació exclusiva de dos germans i esporàdica del tercer; l'oncle matern treballa de manera fixa a l'explotació	Un pastor tot l'any. Intercanvi de treball amb un altre ramader

Font: Elaboració pròpia a partir de les entrevistes i les dades del DARP del Pont de Suert.

La taula 10 recull la força de treball ocupada a les 16 explotacions estudiades amb profunditat.⁴ Per cadascuna examinem el nombre de persones que hi treballa en un moment o altre del cicle anual, la implicació (permanent, eventual o esporàdica), la procedència (familiar, assalariada o altres formes), els vincles existents entre els titulars de les explotacions i la força de treball familiar i les feines que fa cadascun dels tipus de mà d'obra.

Les dades de la taula mostren una gran diversitat de situacions pel que fa a la titularitat i la força de treball ocupada a les explotacions. Cal destacar, però, algunes qüestions:

La primera qüestió fa referència al nombre de persones implicades a les explotacions i al tipus de participació que hi tenen. Les dades ens mostren que es tracta d'explotacions que, tant pel nombre de caps que posseeixen com per la manera en què estan organitzades, necessiten una quantitat de mà d'obra relativament important. En nou de les setze explotacions estudiades hi ha dues persones o més que hi treballen de manera exclusiva durant tot l'any, i en cinc d'aquests casos hi treballen a temps complet tres individus o més. Les persones que es dediquen exclusivament a la ramaderia poden ser tant els titulars de les explotacions, com familiars seus o pastors contractats.

Però a banda de la mà d'obra que treballa de manera permanent a les explotacions, en la majoria de casos també trobem altres persones que hi participen de manera parcial (combinen el treball ramader amb altres activitats), eventual (durant uns mesos l'any) o bé de

4. Tot i que a l'àrea d'estudi hi ha un total de 51 explotacions d'oví, per a l'estudi de la mà d'obra hem desestimat aquelles que estan integrades per persones jubilades i amb ramats de dimensions reduïdes (menys de 100 caps). Aquests casos, tot i que són molt interessants per analitzar qüestions relatives a la identitat dels ramaders (per què un gran nombre de ramaders continuen tenint petites explotacions probablement no rendibles després de jubilar-se?), no ens serveixen per a l'anàlisi de les estratègies relatives a la força de treball. Tampoc no hem tingut en compte les explotacions afectades pel brot de brucel·losi a la vall de Castanesa l'any 2001 i que actualment continuen en actiu però amb ramats que no superen els 50 caps.

manera esporàdica (donen un cop de mà de tant en tant o en moments de major activitat). No hi ha cap cas en què una persona sola s'encarregui de l'explotació durant tot l'any. Fins i tot en aquelles en les quals hi ha un únic treballador, en algun moment o altre del cicle productiu es recorre a altres persones per fer alguna tasca. En general, les explotacions que tenen un nombre més gran de treballadors permanents són les més grans i transhumants, mentre que a les explotacions fixes i amb menys caps de bestiar, la presència de persones que combinen la participació en l'explotació amb altres activitats és proporcionalment més gran. La ràtio de caps per treballador és més elevada en el cas de les explotacions transhumants (entre 350 i 1.000 caps) que no pas a les fixes (entre 150 i 500 caps).

La segona qüestió que s'evidencia a partir de les dades de la taula és que el treball de les explotacions és assumit principalment pels titulars. A diferència del que succeïa en el passat, quan el ramader propietari dels animals no anava amb el ramat i era un pastor llogat qui se n'encarregava, avui l'amo del bestiar també és el pastor que les guarda. En dotze de les setze explotacions estudiades, com a mínim un dels titulars s'hi dedica de manera exclusiva, i en altres quatre, en les quals no hi treballa a temps complet, ho fa de manera parcial. Només hi ha dos casos en els quals cap dels titulars participa en el treball i les tasques són assumides per altres persones. Es tracta de situacions molt particulars: en un cas l'encarregat de l'explotació és l'antic propietari que, en jubilar-se, va canviar la titularitat de l'explotació en favor de la seva filla. En l'altre, es tracta d'una explotació petita que, en gran manera, continua perquè el pastor està molt vinculat a la casa i mantenen el ramat per ell.

Però a les explotacions també treballen altres persones que no són els propietaris legals. Podem trobar implicats alguns familiars dels titulars, persones vinculades en més o menys grau a la casa del ramader, habitualment el pare, la mare, el cònjuge, els germans o un oncle. En alguns casos la participació és esporàdica en forma d'ajut puntual; en d'altres, en canvi, la contribució és imprescindible per

al funcionament de l'explotació. També hi ha els treballadors llogats per fer de pastors durant tot l'any o bé durant una temporada (pujar per la cabanera i guardar el ramat a la *montanya* durant l'estiu), que poden estar contractats només per una explotació o bé per diversos ramaders. Finalment, hi ha altres maneres d'obtenir força de treball a través de diverses fórmules d'intercanvi de treball entre els ramaders, o bé mitjançant el conlloc dels animals en un altre ramat durant l'hivern o l'estiu, de les quals parlarem més endavant.

La darrera qüestió que volem destacar és el fet que els vincles familiars són bàsics no només per obtenir força de treball sinó també en la propietat de les explotacions. En nou de les setze explotacions estudiades la titularitat és compartida per dos o més membres de la família, i en cinc d'aquests casos hi ha més de tres titulars, tots ells emparentats. Les relacions més freqüents són les de pares i fills (quatre casos) i de germans (quatre casos), que deriven de l'anterior per mort o jubilació del pare. A l'explotació restant, el vincle que uneix els titulars és el d'oncles i nebot, però es tracta d'un cas en el qual els oncles són solters i no tenen descendència. En un dels casos, a més de la relació entre pares i fills, també hi ha el vincle conjugal. No hem trobat, en canvi, cap cas en què els titulars fossin persones sense vincles de parentiu. Aquesta importància dels vincles de parentiu està en relació amb el fet que no hi ha cap explotació de nova creació. En tots els casos els titulars actuals són ramaders de segona generació com a mínim, i s'ha donat o es dona una transmissió de l'explotació i dels coneixements de pares a fills (amb l'excepció del cas que vincula oncles i nebot). Veiem, doncs, que tant el treball com la propietat de l'explotació estan molt lligats a les idees de la casa i la família.

6.2. EL TREBALL FAMILIAR

Com hem vist en el capítol sobre les cases ramaderes, i també posen en evidència les dades sobre la titularitat i la mà d'obra utilitzada

a les explotacions (taula 10), la casa i la família són dos elements importants dins l'organització de la producció de les explotacions ramaderes ribagorçanes. Hem pogut observar que les relacions de treball i de propietat s'articulen sovint a partir dels vincles entre pares i fills, entre germans, cònjuges i oncles i nebots, fet que propicia un lligam estret entre parentiu, treball i producció.

Tot i que les explotacions funcionen dins del marc d'una economia de mercat i d'unes relacions capitalistes de producció (es busca produir en les millors condicions per vendre en un mercat dependent de les lleis de l'oferta i la demanda), el recurs a la mà d'obra familiar respon a una lògica econòmica diferent de la contractació de força de treball assalariat. Principalment perquè no es té en compte una remuneració del treball familiar per unitat de temps treballat, sinó en funció dels beneficis de la producció, i perquè el treball s'organitza sovint en funció de les relacions familiars i de la mà d'obra disponible dins del grup familiar, i no segons les necessitats estrictes de l'explotació.

La identificació entre casa i explotació ramadera és la que porta, molts cops, que els membres de la casa s'impliquin en les feines de l'explotació que hi està vinculada. La contribució a les tasques ramaderes que fan els membres del grup familiar que no són titulars de l'explotació té una dimensió simbòlica i ideològica, a més de l'econòmica i pràctica. Es tracta d'una obligació moral que assumeix la major part de membres de la casa pel fet de ser-ho i que els empeny a participar en les feines implicant-s'hi en un grau diferent segons el lloc on visquin, el vincle de parentiu o l'activitat professional: des de l'ajut puntual i la col·laboració en moments de més feina (xolla, transhumància, època de cria i arreplega de l'herba) fins a la implicació quotidiana assumint unes tasques concretes.

En aquest sentit, cal destacar la participació de les dones del grup familiar, ja siguin les mares, esposes, sogres o germanes dels titulars, que duen a terme tasques importants dins les explotacions i que n'afecten el funcionament de manera directa (administració i comptabilitat, *soltar* el ramat i donar menjar) o bé indirecta (comercialització dels corders

en una carnisseria i tasques domèstiques per als treballadors contractats). Moltes d'aquestes feines passen desapercebudes al costat de les activitats desenvolupades pels homes, però resulten imprescindibles per al funcionament i la continuïtat de l'explotació.

Com hem assenyalat, el treball dels membres de la casa no es remunera amb un salari en la majoria de casos, sinó que es compensa amb la participació en els beneficis de l'explotació en la mesura que es donen, o bé de manera indirecta a través de l'economia general de la casa a la qual està associada l'explotació. Per això, recórrer a la força de treball familiar esdevé una estratègia clau per adaptar les explotacions als canvis econòmics conjunturals. Així, per exemple, la mà d'obra familiar actua com a amortidor dels efectes de la davallada dels preus dels corders, assumint una reducció en les despeses en treball. Igualment, pot contribuir a augmentar la rendibilitat de l'ex-

Fent popar un corder al corral de l'explotació de Carlà, Bono, hivern de 2007

plotació quan es fa créixer el ramat i el nombre de caps per treballador en comptes d'invertir a intensificar l'explotació amb pastures, maquinària i tecnologia. En aquest sentit, les estratègies desenvolupades pels ramaders de l'Alta Ribagorça per fer front a la crisi del sector oví, en funció de si són estants o transhumants, ens donen pistes per entendre el paper que té la força de treball familiar a les explotacions.

Una de les estratègies seguides per les explotacions transhumants de l'Alta Ribagorça per fer front a la baixada del preu dels corders té a veure amb la manera com es du a terme la transhumància. Des de l'any 2006 s'ha produït un increment del nombre de caps i d'explotacions que fan la transhumància a peu en comptes de fer-la amb camió. Aquest augment no és degut al creixement del nombre total d'explotacions transhumants, ni al foment de l'ús de les cabaneres per part de l'Administració, sinó que és una estratègia per reduir costos en un context de crisi general del sector de la ramaderia ovina. Com veurem en el capítol dedicat a la cabanera, resulta més econòmic traslladar el ramat a peu que no pas fer-ho amb camions, però alhora suposa més treball per als pastors i la col·laboració d'altres persones. Aquest canvi en la manera de fer la transhumància es dona, sobretot, en explotacions transhumants de tipus mitjà (entre 1.000 i 1.500 caps), que tenen una o dues persones treballant a temps complet.

En canvi, les explotacions amb ramats més grans (sobre els 2.000 caps) han fet sempre la transhumància a peu, ja que la despesa que els comportaria moure el ramat amb camions seria molt elevada. Un dels trets bàsics d'aquestes explotacions és la mà d'obra familiar de què disposen, ja que hi treballen a temps complet dues o tres persones de la mateixa família i, en algun cas, també treballadors assalariats. La ràtio de caps per pastor en aquestes explotacions gira entorn de les 1.000 ovelles. Aquestes explotacions només disposen de la força de treball familiar i dels animals: no conreen finques *pr'avall*, ni tenen terres bones a la comarca i han fet poques inversions en maquinària i corrals. Aquest fet els dona una flexibilitat que els permet adaptar més ràpidament les dimensions de l'explotació a les oscil·lacions del

preu dels corders i a la mà d'obra disponible, però, al mateix temps, les fa més vulnerables a l'augment dels costos d'alimentació del bestiar. Aquesta flexibilitat també va acompanyada d'unes condicions laborals i de vida força dures.

Jo ho veic malament, tal com està avui el sector; si puc fer una altra cosa, no faré això. N'has de puguer viure i d'això no se'n pot viure. Si no et plantejes la manera de treballar, aquest tema, el anar-te'n cap a baix i viure tot l'hivern en una cabana a Montagut o a Ventafarines i a l'estiu, tot l'estiu a davall d'un roc a la Vall d'Aran. Si ti plantees ixa manera, encara pots viure, sas? Com que no tens res, tens només les ovelles i tu, i com que no has de fer cap inversió, encara pots viure.⁵

Creiem que si els ramaders estan disposats a assumir aquestes condicions de vida és, en gran manera, perquè no conceben l'explotació i el seu treball en termes exclusivament econòmics i materials, sinó també de patrimoni ideològic i simbòlic. Així s'explica que molts ramaders joves i grans no hagin fet mai vacances o tinguin problemes per conciliar el temps laboral amb el temps personal.

L'altre exemple de l'ús de la força de treball familiar en l'adaptació de les explotacions a la crisi del sector és la conversió en estants d'algunes explotacions transhumants. Els darrers anys, alguns ramaders han abandonat la transhumància i han reduït els caps del ramat fins a un nombre assumible per un titular, molts cops amb l'ajut d'algun familiar o contractant mà d'obra externa en moments puntuals (per exemple, un pastor a l'estiu per portar el ramat a la *montanya*). Aquesta estratègia va associada sovint al fet que el ramader deixa de ser-ho a temps complet i compatibilitza el seu treball a l'explotació

5. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

6. Seria el cas de Carlà de Bono, que va deixar de fer transhumància el 1997 i combina el treball amb el ramat amb una ocupació al parc Possets-Maladeta; de Ramona d'Estet, que es va quedar estant l'any 1989 i va crear una empresa de serveis; de Sans de Barruera, que és estant des de l'any 1985 i es dedica al turisme rural. L'any 2006, l'explotació de Mossenjoan de Senet va vendre, aproximadament, la meitat del ramat i es va fer estant. Un dels fills, que era el que s'hi dedicava de manera exclusiva, compatibilitza ara el ramat amb el treball en una empresa.

amb altres ocupacions temporals o fixes.⁶ Segons alguns ramaders que han fet aquest canvi, la diversificació laboral, ja sigui per motius econòmics o personals, és una tendència que està prenent cada vegada més força els darrers anys i ho veuen com una alternativa per a la continuïtat de les explotacions ovines:

Mos haran de pagar pr'a fer de jardiners pal monte, sí, ja està. Com a Suïssa penso jo; quatre ovelletas, quatre vaquetes i s'acabó. I anar a treballar pues a fora de casa. Sí, una feina que pugues compaginar i ale! Al tinre menos animals tamé ti donaran menos faena, i ja està, jo penso que acabarà així.⁷

Hem de tenir en compte, però, que aquesta opció requereix algunes condicions que no sempre es compleixen: d'una banda, l'activitat laboral complementària ha de compensar la disminució dels ingressos que suposa reduir el nombre de caps del ramat per convertir l'explotació en estant i abandonar la transhumància. De l'altra, cal accedir a més terres per cultivar farratges per alimentar els animals durant l'hivern i invertir en maquinària i instal·lacions perquè l'explotació estant pugui ser viable. Finalment, cal disposar de la força de treball d'algun familiar que es faci càrrec de l'explotació mentre el titular treballa en un altre lloc.

Alguns ramaders que han dut a terme aquest tipus de conversió plantegen altres alternatives per mantenir l'explotació a partir del treball familiar: la venda directa de la carn de corder o la conversió a ovelles de llet per fer formatges. Per aquests ramaders, si fos possible diversificar i elaborar els productes dins de la mateixa explotació no caldria buscar altres feines fora. Aquestes alternatives, però, xoquen amb la prohibició de la venda directa del ramader al consumidor per part de l'Administració.

Allà a França això és normal, no ti fiquen cap impediment de vendre corders, que tu ti vulgues vendre els teus formatges, només et demanen uns mínims requisits

7. Home, 40 anys, Vilaller.

*de sanitat i s'ha acabat. Aquí a Espanya, no... Bueno, els mataderos municipals estan tancant tots, només cal vere això. Estam amb tot lo contrari que a França. Allí ho van disgregant i que tothom que ho tingue més a mano, que qualsevol que vulgue comprar un formatge, que no tingue que anar a un supermercat, que vaigue a la casa que el fan de pagès i puga comprar un formatge. [...] Sí, sí, és que això comporta que la família pues hi estiga.*⁸

Siguin quines siguin les estratègies que adopten les explotacions per ser rendibles, el cert és que a dia d'avui la mà d'obra familiar resulta clau per a la viabilitat de la majoria. Així doncs, el funcionament d'aquestes explotacions s'inscriu en gran manera dins d'una lògica basada en la idea de la casa i les persones que la representen.

6.3. EL TREBALL ASSALARIAT

L'altra opció per obtenir la força de treball necessària per al funcionament de l'explotació ramadera és la contractació permanent o eventual de treballadors. Set de les explotacions que formen part de l'àrea d'estudi disposen de mà d'obra assalariada durant tot l'any.⁹ Igualment, la gran majoria de ramaders que tenen un nombre significatiu de caps de bestiar contracta treballadors en un moment o altre de l'any per a feines eventuais: durant el període de cria, per a la xolla, per realitzar cabanera, per tenir els animals a la *montanya* durant l'estiu o per guardar els animals *pr'avall*. Només hem trobat dues explotacions amb ramats significatius que no han tingut mà d'obra assalariada, en una de les quals, tres persones del grup familiar treballen de manera fixa a l'explotació.

A continuació volem parar atenció sobre diverses qüestions relatives a la força de treball contractada, de manera que ens permetran veure a grans trets com funciona i s'articula el mercat laboral dels

8. Home, 40 anys, Vilaller.

9. Hi ha un cas, però, en què la relació entre el pastor i el propietari no és estrictament laboral.

pastors i quina és la visió que tenen els ramaders d'aquests treballadors: com es cobreix la demanda de mà d'obra assalariada, quina és la provinença, el grau d'especialització i les formes i condicions de contractació. Tots aquests aspectes estan íntimament lligats, no funcionen de manera independent.

El Botis fent de pastor per a l'explotació de Llúcia durant la cabanera, primavera de 2006

Per examinar les condicions contractuals de la mà d'obra, la primera qüestió que cal tenir en compte és la diferència entre els pastors fixos, que treballen en una mateixa explotació de manera continuada al llarg de l'any, i els treballadors eventuais o esporàdics, que ho fan puntualment per a algunes tasques o bé durant uns mesos a la *montanya* o a les finques d'hivern. Tant els salaris com les condicions laborals varien substancialment en un cas i en un altre, com també canvien, en el cas dels eventuais, segons el tipus de tasca que hagin de desenvolupar. Tots els pastors que treballen de manera fixa per a explotacions de l'àrea d'estudi disposen de contracte

laboral regularitzat i d'acord amb la normativa. En general, aquesta també és la situació dels treballadors eventuais, tot i que no hem tingut accés a tots ells. A continuació examinarem les condicions laborals i salarials a partir de dos casos de l'any 2007, un pastor fix i un altre d'eventual, que són força representatius d'ambdós tipus de contractació.

El contracte del pastor eventual és de tipus laboral i té una durada de quatre mesos, des de mitjan juny fins a mitjan octubre. La feina que ha de fer és guardar una ramada de més de 2.500 caps de bestiar a les pastures d'alta muntanya. El salari és d'uns 100 € diaris, a més de les despeses en alimentació. El pastor no disposa de cap dia festiu en tota la temporada i ha de dormir en un petit habitacle a la *montanya*, al costat del bestiar.

El pastor que està en règim fix té un contracte laboral indefinit i ha de participar en totes les tasques que es fan a l'explotació, que té entre 500 i 700 caps d'oví. El salari és de 700 € al mes i l'amo del ramat també li cedeix un apartament equipat fora de l'explotació. Els dies festius són negociables, però depenen del cicle productiu: en època de cria no en té cap i en els períodes de menys feina pot tenir un dia de festa a la setmana o bé acumular-los per fer-los seguits en una setmana o dues.

Creiem que val la pena destacar dues qüestions en relació amb les condicions d'aquests contractes: la primera, la gran diferència salarial entre el pastor eventual i el fix. A priori, el salari del contracte eventual pot semblar molt elevat, però cal tenir en compte que, a més de ser una feina temporal, la jornada laboral del pastor a la *montanya* s'allarga des de la matinada, abans de sortir el sol, fins a la nit, mentre hi hagi llum de dia. Així mateix, el pastor té una gran responsabilitat i se li exigeix un nivell molt gran de coneixements sobre el maneig del bestiar i les muntanyes on peix, ja que queda al seu càrrec una gran ramada de diferents propietaris. Per contra, en el cas del contracte fix, no es demana un grau elevat de coneixements sobre el bestiar; de fet, es contracten pastors sense experiència, ja que habitualment

treballen al costat del ramader i aquest els va dient què han de fer i els va transmetent els coneixements necessaris.

I la segona, les llargues jornades laborals que han de realitzar tant els pastors fixos com els eventuals. Com dèiem, els pastors que guarden a la *montanya* tenen jornades de treball de més de dotze hores i una disponibilitat que abasta les vint-i-quatre hores del dia, ja que molts d'ells també dormen al costat del ramat. En el cas dels treballadors fixos, les jornades sempre superen les vuit hores diàries i, en ocasions, comparteixen l'habitatge amb el ramader. Com a resultat d'això, de vegades, al pastor contractat li resulta difícil desvincular-se de la feina, que acaba convertint-se també en una forma de vida però sense ser el propietari del ramat.

Al nostre entendre, les dificultats actuals per trobar mà d'obra assalariada vénen sobretot d'aquestes condicions laborals: jornades molt llargues que fan complicat separar el temps de treball i la vida privada, amb salaris baixos per a feines fixes i poc especialitzades i salaris elevats però per a feines temporals i molt especialitzades.

Josep M. de Sarrado amb Marian durant la cabanera, primavera de 2008

Davant dels problemes per trobar pastors, molts ramaders han optat per contractar treballadors immigrants provinents de països de l'est d'Europa, els *rumanos*. De fet, amb l'excepció d'un cas, els pastors fixos que trobem a les explotacions ovines de l'Alta Ribagorça són persones de nacionalitat romanesa. No obstant això, no tots els ramaders pensen que la contractació d'immigrants sigui el remei a la manca de mà d'obra. En relació amb això, els ramaders entrevistats manifesten dues postures diferents:

D'una banda, hi ha els que consideren que els immigrants no són la solució, però que no tenen altra opció que recórrer a ells. Segons aquests propietaris, els immigrants només busquen un contracte laboral que els permeti regularitzar la seva situació al país, per això, un cop han aconseguit el permís de residència i treball, deixen de fer de pastors per dedicar-se a una altra feina menys sacrificada. Els ramaders creuen que aquesta manera d'actuar dels immigrants els perjudica, ja que han invertit temps, esforços i diners a fer els tràmits per regularitzar la seva situació i a ensenyar-los l'ofici i la llengua¹⁰ (la majoria no té experiència ni sap català ni castellà). En certa manera, se senten enganyats, ja que l'esforç que fan no es veu compensat i els immigrants deixen la feina a curt o mitjà termini. Com assenyalava un ramader, el problema no és tant trobar algú com que els treballadors continuïn a l'explotació.

Al principi, quan van començar a sortir aquesta gent, pensaves que hi hauria una solució, però ara veus que no, que no n'hi ha de solució pel manejo d'estos animals, perquè lo que no et pots fer tu, no te ho farà digú. Ara aguet [referint-se al pastor llogat que té], 'nem a suposar, pensant en que ti marxe, torna'n a agafar un; sí vale, el trobaràs, no sap ni parlar, l'has d'ensenyar des de baix de tot, l'has d'arreglar papers, perquè sense papers no el pots tindre, i quan l'has arreglat els papers tornen a marxar. Sempre estàs començant a fer d'alumno [de mestre] una altra vegada. No et solventa res. Perquè, ara per exemple, aguet ja t'entén, sap

10. També hi ha ramaders que han après a entendre i fins i tot parlar de manera més o menys fluida la llengua romanesa.

més o menys com funciona, però clar, si demà et diu que marxa, no et solventa res que n'hi haigue un altre que vulga vindre.¹¹

D'altra banda, hi ha els ramaders que consideren que els immigrants, tot i que no són una solució definitiva al problema de la força de treball de les explotacions, fan possible que avui algunes explotacions puguin continuar.

Ara perquè han vingut aquesta txent, eh?, si no aquestes ovelles ja no hi furen, perquè han vingut els rumanos! Esta txent de fora que mos ho fan, o de sud-americans tamé n'hi ha algun que ho fa. [...] Si no res! No tinive deu anys de vida açò. Algun n'hi quedarà, però molt poc, mos han salvat esta txent.¹²

Des d'aquest punt de vista, el problema de la continuïtat d'aquests treballadors no depèn tant del fet que siguin immigrants, sinó de les pròpies característiques de la feina que han de fer, que la fan poc atractiva també per als treballadors autòctons.

Passa lo mateix que passa amb la txent del país, pues que ho fan uns anys però després se'n cansen perquè claro, és pesat, no ho vol fer digú.¹³

A més, a aquestes condicions laborals cal afegir el fet que al mercat hi ha altres ofertes de feina que, amb salaris similars o superiors, presenten unes condicions de treball millors.

De moment és una solució; a llarg plaç, no ho sé. Normalment no aguanten guaire, perquè veuen que a la construcció viuen millor i guanyen més. El que aguanta és perquè allà [referint-se al seu país] ja ho ha fet i li agrada.¹⁴

Així, el que dificulta que els treballadors immigrants continuïn a les explotacions són les condicions econòmiques i laborals en què han de desenvolupar el seu treball, més que no pas la feina en si.

11. Home, 43 anys, Montanui.

12. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

13. Home, 40 anys, Vilaller.

14. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

Es que hi ha ganaders que no els donen un duro. É normal, si jo tinc un tio que li dono set-cents euros i a la vora en guanyarà mil dos-cents, tu què faries? No é culpa de que sigue rumano o que sigue americà, que sigue lo que vulga. La culpa é del tio que é un tacanyo. Claro que val diners arreglar papers, eh! Però tu no pots tindre un tio treballant set dies a la setmana de sol a sol per set-cents euros i después dir que l'hai arreglat els papers i te cola, no... Home el jornal ha de ser una mica raonable. Aquesta gent quan vénen aquí te treballarien per un tros de pa i de sol a sol, però bueno ja ho vas veient si aquest tio és bo i d'això... Amb aquest aspecte jo no hai tingut... Perquè sempre l'hai donat lo que m'ha demanat ell i fa 3... 4 anys que tinc pastor i quan n'hai volgut un altre, com són de la mateixa família, ja me ho diu què l'haig de pagar. Mi funcionen, bé, que no van bé, no van bé tu.¹⁵

Veiem, doncs, que la dificultat per trobar mà d'obra assalariada per treballar a les explotacions ovines està relacionada amb les condicions laborals. En termes generals, podem dir que el salari pagat per la feina i pel temps treballat només compensa en els contractes per tasques especialitzades com guardar a la *montanya*. En haver-hi pocs pastors que estiguin disposats a assumir aquest tipus de feina i que tinguin els coneixements i l'experiència necessaris per fer-la, el seu treball està ben remunerat. També cal tenir en compte que en la majoria de casos es tracta de pastors autòctons.

Per contra, el sou dels pastors a temps complet, habitualment immigrants, resulta molt baix si es mira la quantitat d'hores i les condicions de treball. A aquest fet cal sumar que, molts cops, al pastor contractat li toca viure la *vida del ramader*, habitant a casa seva, amb els avantatges i els inconvenients que comporta la convivència, compartint amistats, etc. En definitiva, el pastor ha d'assumir, a més a més de la feina, un estil de vida que és l'opció del ramader propietari del bestiar. Per aquest motiu, els treballadors immigrants opten per canviar d'ocupació tan bon punt tenen regularitzada la seva situació i els surt l'oportunitat. De vegades les feines que agafen tenen una remuneració més alta, però sovint el sou és similar o fins i tot més

15. Home, 37 anys, la Vall de Boí.

baix, han de fer jornades de treball de 10 o 12 hores, amb tasques més perilloses i que requereixen un gran esforç físic. Però, en canvi, es tracta d'activitats que els permeten disposar d'un o dos dies de festa a la setmana i mantenir la vida privada que ells trien.

Fins a la primera meitat del segle xx la majoria de treballadors que es llogaven a les explotacions ramaderes ho feien en les condicions següents: els mossos treballaven i vivien a la casa i per a la casa. Avui, però, només estan disposats a assumir aquesta manera de treballar els membres de la unitat familiar, i no tots.

Per fer una feina d'aquestes, hauries de dir: jo ho faic deu anys i em retiro [...], em retiro forrat, però no és el cas, el problema és aquest, és molt sacrificat i això només ho fa la gent molt especial, una gent que se hi ha criat, i jo potser seria capaç de fer-ho perquè me hi haic criat i com jo també d'altres, potser, no? Però te hi has de criar, t'ha d'agradar molt, però a més te hi has de guanyar la vida. Lo que no pot ser és que et fotes un fart de pençar, de sacrifici, perquè sinó els que ho han fet, els altres no ho saben lo que és això, és que no us ho podeu imaginar lo que és això.¹⁶

6.4. ALTRES FORMES DE TREBALL

Al marge de les relacions familiars i de la contractació d'assalariats, les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça recorren a altres maneres d'obtenir i d'organitzar el treball necessari. Ens referim principalment a dos sistemes amb característiques específiques: els contractes consuetudinaris, com el conlloc i la formació de companyies, i les formes d'intercanvi de treball.

El conlloc és un tipus de contracte consuetudinari segons el qual un ramader que disposa de pastures, ja sigui a la *montanya* o *pr'avall*, admet al seu ramat ovelles d'un altre propietari a canvi d'una quantitat de diners, normalment un tant per cap, en concepte de guarda i alimentació. És el cas, per exemple, de Sarrado de Castanesa, que

16. Home, 65 anys, la Vall de Boí.

durant els mesos d'estiu guarda el seu ramat a la *montanya* de Castanesa¹⁷ i conlloga els animals de Llong de Forcat i Ramona i Pereta d'Estet (any 2007). Aquesta pràctica representa un benefici per al ramader que es fa càrrec dels animals, ja que gairebé amb la mateixa feina obté uns guanys per guardar el bestiar dels altres propietaris. Al mateix temps, els ramaders que han enviat els seus animals a conlloc, tot i que els representa una despesa, s'alliberen de l'obligació de guardar els animals i obtenen temps per realitzar altres activitats com *fer l'herba* o anar a treballar en una altra ocupació.

Un segon tipus de contracte és la formació de companyies per guardar conjuntament els ramats en moments concrets de l'any, especialment a la *montanya* durant l'estiu i a les finques de *pr'avall* durant l'hivern. Es tracta d'una associació entre diferents ramaders per arrendar les herbes i portar-hi conjuntament els animals. Per això, o bé contracten un únic pastor que guarda tots els ramats junts, o bé els mateixos propietaris s'organitzen entre ells per fer la guarda. L'objectiu és accedir tant a les pastures com al treball. Les despeses generades pel lloguer de les herbes i per la guarda (en el cas que s'hagi llogat un pastor, el sou, la manutenció i la seguretat social) es distribueixen entre els propietaris, que paguen un tant per ovella.

Aquest sistema és el que utilitza actualment (any 2007) el grup de ramaders format per Carlà de Bono, Feixa, Extremito i Seira d'Aneto. Entre tots quatre reuneixen una ramada d'uns 2.600 caps de bestiar i lloguen un pastor que durant l'hivern treballa per Seira i a l'estiu té tots els animals a la *montanya* d'Aneto. Un sistema similar utilitzen Monrós de Peranera, Badia de Benés, Sunyer de Sentís i Ricou de Rivert (aquests tres darrers pobles al Pallars Jussà). Entre tots reuneixen uns 2.800 caps i lloguen la *montanya* d'Erta (municipi del Pont de Suert). El pastor que habitualment contracten és de Benasc i compar-

17. El sistema de gestió de la *montanya* de Castanesa s'explica en el capítol 4. En ser una *montanya* veïnal, Sarrado ha de disposar d'un excedent de drets per tal de poder tenir-hi ovelles a conlloc.

teixen despeses. L'any 2004 van fer aquesta feina els dos germans de ca de Monrós, els quals expliquen que és un treball extremadament dur i que, si no és per necessitat, no el tornaran a fer.

Una opció una mica diferent és la de Llovetó i Farré de Cardet i els germans Costa de Merli, que també formen companyia, però en comptes de llogar un pastor comparteixen la guarda. Com que no disposen de pastures suficients a les *montanyes* dels seus pobles, a mitjan juny reuneixen els tres ramats i fan transtermitància per la cabanera fins a la Vall d'Aran. Allà arrenden la *montanya* de Montoliu (Bagergue, Naut Aran) i s'hi estan fins a mitjan o final setembre. Reuneixen al voltant de 5.000 caps i els guarden entre tots tres propietaris. S'organitzen de manera que un dels germans Costa i Llovetó solen ocupar-se dels animals, mentre Farré es fa càrrec de l'abastament.¹⁸ Bellita de Taüll i Mossenjoan de Senet també han compartit la finca d'hivernada amb Barbas d'Almacelles l'hivern de 2006-2007.

Associar-se amb l'objectiu de minimitzar les despeses i obtenir força de treball per a les tasques puntuals és una estratègia que també utilitzen els ramaders per fer altres tasques diferents de guardar el ramat, com per exemple dallar i embalar el farratge dels prats. És el cas, per exemple, de Mossenjoan de Senet (ramader d'oví) i Visent d'Aneto (ramader de boví), que han comprat entre els dos la maquinària per arreplegar l'herba dels prats, de manera que comparteixen la despesa i s'ajuden durant la temporada de l'herba. Aquest mateix sistema també l'utilitzen Ramona d'Estet i Llong de Forcat, que tenen maquinària i arrepleguen l'herba junts.

18. Aquesta companyia va funcionar fins a l'estiu de 2007. L'any 2008, la classificació sanitària diferent de la Vall d'Aran ha impedit que els ramats ribagorçans accedeixin a les *montanyes* araneses i això ha obligat a aquests tres ramaders a buscar pastures alternatives. Actualment, els dos ramaders de Cardet continuen fent companyia i pasturen la *montanya* de Durro conjuntament.

Finalment, a banda de les relacions contractuals o associatives, els ramaders ribagorçans també utilitzen l'ajut mutu com a sistema per obtenir mà d'obra per a determinades activitats i realitzar les feines més de pressa i en el moment oportú. És el cas de Monrós de Peranera (ramader d'oví) i Sirvent de Castellars (ramader de boví), de pobles veïns, que s'ajuden mútuament en els moments en què requereixen més força de treball de la que disposen habitualment a les seves explotacions.

Ramaders de la companyia formada per Costa de Merli, Lloveto i Farré de Cardet al pas per Tuirigo (Vall de Boi) dirigint-se a la montanya de Montoliu (Vall d'Aran), estiu de 2007

I diuen que els dels vaques i els dels ovelles no s'avenen, i si volen és una mentida. Perquè naltres açò é una família i ells pa naltres... eh! I si s'ha d'anar a ajudar als vaquers 'nem als vaquers i si han de vindre a ajudar als ovelles, ells vénen a ajudar als ovelles...¹⁹

19. Home, 66 anys, el Pont de Suert.

Igualment Sarrado de Castanesa i Lloveto de Cardet, que passen l'hivern en finques properes, s'ajuden en tasques com la xolla, de la mateixa manera que ho fan Ramona d'Estet i Llong de Forcat.

Les necessitats i la disponibilitat de mà d'obra esdevenen un element determinant en el funcionament de les explotacions ovines. Aquestes necessitats de treball de les explotacions deriven de dos factors: la pràctica de la ramaderia ovina extensiva en un context geogràfic i socioeconòmic com el de l'Alta Ribagorça que, molts cops, fa que no es pugui substituir el treball per tecnologia i maquinària, i de la manera d'entendre la ramaderia i la feina del pastor per part dels ramaders, que consideren que és necessari estar sempre sobre les ovelles quan són fora dels corrals i que s'han de dedicar al ramat de manera intensiva i exclusiva, sense tenir en compte horaris ni calendaris.

La manera principal de cobrir les necessitats de força de treball és recórrer a la mà d'obra familiar. A més del fet que la majoria d'explotacions són propietat d'un grup de parents (pares i fills, germans), en moltes també treballen altres familiars de manera exclusiva o a temps parcial. Els ramaders també contracten treballadors fixos o temporals assalariats, ja sigui per ajudar-los durant tot l'any o bé per a feines concretes com guardar el ramat a la *montanya* o fer la transhumància. En el cas dels contractes fixos, consisteix en una feina poc especialitzada i amb uns salaris relativament baixos que es cobreix amb immigrants. En canvi, els contractes eventuais són per a feines especialitzades i amb uns salaris més elevats i solen ocupar-los pastors autòctons.

Hi ha, però, una qüestió que afecta tant la mà d'obra contractada com la familiar, la temporal i la permanent, l'autòctona i la immigrada, i és que els pastors han de fer front a unes condicions de treball dures, amb jornades molt llargues, sense pràcticament festes

o vacances, i això fa complicat separar la vida privada de l'activitat laboral. Aquest fet és difícil d'acceptar en un context socioeconòmic i cultural com l'actual, en el qual el treball és vist com una dimensió més de la vida de les persones però no l'única, per la qual cosa hi ha dificultats per cobrir les necessitats de treball de les explotacions i, com veurem més endavant, també en limita la continuïtat.

7. Els papers

De moment pinta bastant magre la cosa. Perquè, a vere, nantres visquem de lo que mos donen, tu. É molt vergonyós això, é trist això. Vius dels papers dels subvencions i subvencions... Quatre d'aquí, dos d'allà... A vere, tothom eh? Avui no penso que hi haiga cap explotació que siga autosuficient, de dir, viure per si mateixa.¹

Per entendre el funcionament de qualsevol explotació ramadera en l'actualitat cal tenir en compte una sèrie d'aspectes legals i administratius que deriven de la legislació i de les polítiques agrícoles, econòmiques i mediambientals de les administracions autonòmiques, estatal i europea. Aquestes normatives regulen aspectes molt diversos de les explotacions: d'una banda, hi ha la normativa sobre els requisits que han de complir les explotacions per estar legalitzades i el que es coneix com a *bones condicions* i *bones pràctiques* agrícoles, ramaderes i mediambientals. En aquest sentit, l'Administració cada cop controla i regula més aspectes de l'activitat dels ramaders. De l'altra banda, l'Administració dóna una sèrie d'ajuts i subvencions als ramaders que representen al voltant del 40% del total d'ingressos de les explotacions. Normatives i ajuts formen part d'un mateix sistema, no es tracta de qüestions independents. El compliment de les disposicions legals és un requisit indispensable per rebre els ajuts; és el que es coneix com a *condicionalitat*. A més, és la mateixa Administració la que vigila el compliment de les normatives i gestiona els ajuts.

Totes aquestes directives i reglaments comunitaris i normatives nacionals i autonòmiques, a més de determinar la manera com els ramaders han de desenvolupar les seves activitats diàries, provoquen que aquests hagin de dedicar una part cada cop més important del seu temps a fer tasques de gestió i a acudir a les oficines comarcals dels departaments d'agricultura i ramaderia aragonès i català. Avui, la fotografia del pastor amb el ganxo i el gos guardant el ramat a la muntanya o fent alguna tasca al corral reflecteix només en part la

1. Home, 37 anys, la Vall de Boí.

seva realitat. Per obtenir-ne un retrat complet cal afegir-hi la imatge del ramader amb una carpeta plena de papers sota el braç esperant el seu torn per resoldre algun tràmit administratiu a les oficines del Pont de Suert o Castelló de Sos. Els ramaders han de tenir, cada cop més, una mentalitat empresarial, han de fer tràmits burocràtics, han d'estar pendents de les diferents disposicions legals i han de desenvolupar la seva activitat en relació amb múltiples factors polítics i econòmics externs a l'explotació.

En aquest capítol presentarem quines són aquestes normatives i polítiques agràries, com repercuteixen en la feina diària a les explotacions i quina és la percepció que en tenen els ramaders.

7.1. LA POLÍTICA AGRÍCOLA COMUNA

La política agrícola comuna (PAC), que es va crear l'any 1962, és una de les polítiques més antigues de la Unió Europea i un dels seus pilars bàsics: més del 60% del pressupost de la Unió Europea es dedicava a les polítiques agràries fins al principi de la dècada de 1990 i, malgrat la reducció, aquest percentatge arribarà al 40% durant el període 2007-2013. Els objectius inicials de la PAC eren garantir la suficiència alimentària dels països europeus després de la Segona Guerra Mundial, assegurar que els preus dels aliments fossin estables i raonables per als consumidors i, al mateix temps, garantir un nivell equitatiu de les rendes dels agricultors.² Aquesta política que subventionava la producció va provocar l'existència d'uns grans excedents i un fort creixement de la despesa comunitària. Amb l'objectiu de frenar aquesta situació, durant la dècada dels vuitanta es va posar en marxa un sistema de quotes per limitar la producció i adaptar-la a les necessitats del mercat.

2. Aquests objectius van ser definits en l'article 39 del Tractat de Roma (1957).

La darrera reforma de la PAC de l'any 2003 ha suposat un canvi substancial en els objectius.³ Ja no es tracta només de produir gran quantitat d'aliments, sinó que l'agricultura i la ramaderia han de ser compatibles amb la conservació del medi ambient i amb una producció amb garanties de qualitat i sanitat. Seguint aquesta lògica, s'han desvinculat els ajuts de la producció, s'han substituït els ajuts als preus per ajuts directes al pagès i s'han condicionat al compliment d'una sèrie de normes relatives al medi ambient, a la qualitat alimentària i a la sanitat animal.

Com hem assenyalat, l'impacte de la PAC en la ramaderia és cada cop més gran. Les directrius comunitàries s'han traduït en un seguit de lleis i normes autonòmiques i estatals que regulen les explotacions ramaderes i les seves activitats en tots els aspectes: sanitat i benestar animal, sanitat pública i repercussió mediambiental. Totes les explotacions han de disposar d'un llibre de registre en el qual estan identificats tots els caps de bestiar i s'enregistra tot allò referent a cadascun dels animals. Igualment, hi ha un control de les terres de l'explotació i la manera com es treballen, dels moviments dels animals, de la gestió de residus i dels animals morts, dels tractaments veterinaris, de les condicions sanitàries, higièniques i de benestar animal de les instal·lacions, etc.

Però, a més de la seva complexitat, aquestes normatives canvien constantment i cada pocs anys hi ha modificacions puntuals o generals de la PAC o de les legislacions estatals i autonòmiques.⁴ En aquest sentit, els ramaders es queixen de no poder saber què passarà amb aquesta trama complexa de lleis i subvencions: «Això durarà hasta

3. Reglament (CE) núm. 1782/2003 del Consell, de 29 de setembre, pel qual s'estableixen disposicions comunes aplicables als règims d'ajut directe en el marc de la política agrícola comuna i s'instauraen determinats règims d'ajut als agricultors.

4. Des de la dècada dels seixanta s'han realitzat diferents reformes de la PAC. Les més importants, però, són les de 1992, amb la reforma MacSharry, que tenia els objectius de reduir els excedents i aproximar els preus agrícoles comunitaris als preus del mercat mundial; l'Agenda 2000 de l'any 1999, que va suposar el canvi en l'orientació de les polítiques, i la reforma de Fischler de 2003.

que s'acabe. Al 2008 fan una revisió i com a molt al 2013 s'acaba...».⁵ Aquesta incertesa condiona el futur de les explotacions, que s'han d'anar adaptant a aquests canvis legislatius continuats i depenen en gran manera dels ajuts per continuar.

Un dels aspectes que regula la PAC són els diferents tipus d'ajuts als quals poden optar les explotacions agrícoles i ramaderes. Alguns d'aquests ajuts són comuns arreu de la Unió Europea; d'altres varien en funció de les necessitats de cadascun dels estats membres i d'allò que els governs autonòmics estimen pertinent. Aquí ens referirem a les subvencions recollides per la normativa catalana i aragonesa, que són a les que es poden acollir els ramaders de la nostra àrea d'estudi.

L'any 1989 es va crear una prima per al bestiar oví i cabrum amb l'objectiu de compensar les pèrdues en la renda dels productors del sector.⁶ Aquesta prima, un tant per cap,⁷ variava cada any en funció de l'evolució dels preus del mercat. A partir de la campanya de 1991 es va crear un complement fix per ovella per als ramaders amb explotacions dins de les zones desfavorides (tots els municipis de l'àrea estudiada hi són) o que fossin transhumants i hi portessin els animals durant un mínim de 90 dies l'any. Aquest complement s'afegia a la prima i es regia pels mateixos límits que aquesta.⁸ L'any 1993 es va produir un canvi substancial en la normativa sobre les primes: atès l'augment del nombre d'ovelles que havien provocat aquestes

5. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

6. Reglament (CEE) 3013/1989, de 25 de setembre, pel qual s'estableix l'organització comuna de mercats en el sector de les carns d'oví i cabrum. Aquestes primes també es creen per a altres espècies ramaderes, tot i que amb condicions diferents.

7. La normativa establia que les explotacions situades en zones desfavorides podrien cobrar la prima sencera per un màxim de 1.000 caps (500 caps en la resta d'explotacions) i el 50% de la prima per als animals que superessin aquest màxim. En tots els casos, però, l'explotació havia de tenir un mínim de 10 caps.

8. Reglament (CEE) 1323/1990 del Consell, de 14 de maig, pel qual s'estableix un ajut específic a la cria d'oví i cabrum en zones desfavorides. Ordre de 21 de desembre de 1990 del Ministeri d'Agricultura (BOE de 29.12.1990).

subvencions, es va fixar un límit màxim en el nombre de caps pels quals un ramader tenia dret a cobrar la prima, calculat en funció dels animals declarats en les campanyes dels anys 1991 i 1992.⁹ El següent canvi important es va produir en la reforma de 2001, quan la prima variable es va convertir en fixa i va quedar definida de la manera següent:¹⁰

a) La prima base, comuna per a tothom, de 21 € per cada cap del qual es posseeix el dret de cobrar.

b) El complement per zona desfavorida, de 7 € per cap, que poden sol·licitar les explotacions ubicades en zones classificades com a desfavorides i les explotacions localitzades en zones classificades com a zones tradicionals de transhumància i que desplacin el 90% dels animals a zones desfavorides durant un mínim de 90 dies l'any.¹¹

La darrera reforma de 2003 ha suposat un canvi molt important tant en la concepció dels ajuts, seguint l'esperit de separar les subvencions de la producció, com en les exigències als ramaders per cobrar-los. S'ha separat (desacoblat, en el llenguatge de la UE) els ajuts del nombre de caps amb dret a cobrar-los que posseeix el ramader. A l'Estat espanyol l'opció ha estat desvincular el 50% del valor de la prima. Per calcular aquesta quantitat s'ha pres com a referència la mitjana d'animals que tenia l'explotació durant els anys 2000, 2001 i 2002. A partir d'aquesta mitjana d'animals, s'ha comptat el

9. Reglament (CEE) 2069/1992 del Consell, de 30 de juny. Ordre de 21 de desembre de 1992 del Ministeri d'Agricultura (BOE de 6.1.1993).

10. Reglament (CE) 2529/2001 del Consell, de 19 de desembre, pel qual s'estableix l'organització comuna de mercats en el sector de les carns d'oví i cabrum. Reial decret 139/2002, d'1 de febrer, sobre els ajuts comunitaris en el sector de les carns d'oví i cabrum.

11. Les comarques d'on provenen ramats que pugen a *montanyes* ribagorçanes durant l'estiu i que estan definides oficialment com a zones de transhumància tradicional són l'Hoya d'Osca, els Monegres, la Llitera i el Baix Cinca a l'Aragó i les catalanes de la Noguera, el Segrià, el Pla d'Urgell i l'Urgell (annex XVII del Reial decret 1618/2005, de 30 de desembre, BOE de 31.12.2005; annex XVIII del Reial decret 1470/2007, de 2 de novembre, BOE de 7.11.2007).

valor de la prima a raó de 14 € per ovella, en concepte de prima base més el complement de zona desfavorida. El 50% restant de la prima s'ha mantingut vinculat a la producció, i s'ha comptat a 14 € per ovella present a l'explotació amb dret a pagament. Cal tenir en compte que en els casos en què els ajuts percebuts superen els 5.000 € per explotació, s'aplica una reducció sobre el total rebut del 3% l'any 2006, del 4% al 2007 i del 5% de l'any 2008 al 2012. És el que s'anomena *modulació*.

Pel que fa a les condicions que han de complir les explotacions per tenir dret a cobrar les primes, es continua exigint tenir cada any un mínim de 10 caps amb dret a prima i, i aquesta és l'altra novetat, complir els requisits regulats per la condicionalitat referents al sanejament i el benestar animal, la seguretat alimentària i el medi ambient.

Taula 11. Evolució dels ajuts a ovelles i vaques

	1990	1992	1994	1996	1999	2001	2003	2005	2006
Euros / Ovella	21,9	24,9	27,1	23,3	28,3	15,7	29,2	27,0	13,5 ^(*)
Euros / Vaca^(*)	37,4	45,7	165,9	218,2	221,0	306,1		324,1	

Font: DARP del Pont de Suert.

Nota: (*) A aquesta quantitat s'ha de sumar la part de la prima desvinculada de la producció, que és de 13,50 €. (+) A més d'aquests ajuts hi ha els ajuts a l'engreix de vedells i la prima de sacrifici.

Els efectes de la darrera reforma sobre el sistema de primes no es poden valorar encara de manera general a causa del poc temps que fa que està implantada. Tot i així, ja es poden observar algunes repercussions: el càlcul de la part desvinculada de la prima a partir del nombre de drets que es tenien durant el període 2000-2002 fa que els ramaders que han augmentat els ramats posteriorment no tinguin dret a cobrar per aquests caps la part dels ajuts desvinculada de la producció. Entre els casos estudiats, es dona aquesta situació sobretot a les explotacions amb ramaders més joves, que busquen viure exclusivament de la ramaderia. A més, aquest sistema afavo-

reix la reducció del nombre de caps de les explotacions que van tenir els ramats més nombrosos durant el període de referència, ja que ara, amb menys animals, continuen rebent la mateixa quantitat pel 50% de l'ajut desvinculat, i la quantitat que deixen de percebre per l'altre 50% lligat al nombre de caps és menor que les despeses que suposaria mantenir-los.

Així doncs, fins ara, aquesta reforma està afavorint la disminució del nombre total de caps de bestiar, sobretot en casos de ramaders que estan pròxims a la jubilació, i fa més difícil la incorporació de joves al sector. Tot plegat està provocant una situació que els mateixos ramaders veuen amb perplexitat, ja que en comptes d'afavorir la continuïtat de l'activitat ramadera, que és el que creuen que haurien de potenciar les polítiques ramaderes, fa l'efecte contrari.

Jo no l'acabo d'entendre. Jo el que no entenc és que un jove agricultor que a l'any 2000, que l'han agafat de referència, del 2000 cap endavant, al 2003, pues que un xaval agricultor, de 18 anys, que aquell any va començar a comprar drets d'ovellas i ficar-se, ara li queda sol el 50% de la subvenció. Si por ejemplo tingués 1.000 ovellas, 1.000 drets que s'haigut comprat ara, li pagaran 500 ovellas. Conque, no volen que si fique digú... Això és lo que comportarà que la txent que tenen ja 60 anys, que pleguen antes de la quienta.¹²

A més, segons alguns ramaders, aquest nou sistema és el principi de la desaparició dels ajuts:

Poco a poco las irán quitando. Que empiezan así pa ir restando, restando y al final adiós subvención. De momento, pues una cosa por la otra, como se viene a quedar por el estilo, pues ahí te quedas. Mejor..., no creo que nadie te diga que puede ser mejor; pienso que va a peor y que van en miras de ir... Yo sí, yo pienso que las subvenciones las irán quitando pero no sé... Desaparecerán las ovejas, eso seguro, eso clarísimo. Hoy en día, si aguantas esto es porque te ayudas de la subvención; si no, no... Últimamente, con los precios del cordero... A ver, este año mismo, los piensos están subiendo en plan exagerado y el cordero más bien se está manteniendo. Yo, cuando me casé, vendían corderos a 10.000 pesetas y hoy en día

12. Home, 40 anys, Montanui.

*estamos por ahí por ahí, y el pienso no compares, y los pastos no compares. Por eso te digo que a veces, cuando dices: porque tú hijo, no te gustaría... [que continuara l'explotació] es que trabajas, trabajas, trabajas, para ir justito.*¹³

En un altre sentit, alguns ramaders també consideren que la reforma de 2003 ha provocat una devaluació del preu de les ovelles. El que val diners és el dret de prima, l'animal per si sol no val gairebé res:

*Molt confús, això és un... No ho sé, no m'ha agradat a mi aquest sistema. El que vulga plegar que igual... Jo si tinc ovelles, mi venc les ovelles, jo cobro... Hasta el 2013 cobraré el 50% dels drets. Què ha passat aquí? Amb en el cas de l'ovella, que la ovella s'ha devaluat completament, ha perdut el seu valor, perquè els drets ara van vinculats al desacoplament. Si tu te vénis una ovella i al vendre la ovella estàs obligat a cedir aquells drets, aquella ovella tindrà valor, però si els drets te queden a tu que tu seguiràs cobrant la subvenció, jo la ovella no m'interessa per res. Això ha trencat, ha destruït el mercat, perquè ja és un mercat inexistent, de la ovella, no del corder, de la ovella. Per què? Perquè, primer, jo te ho haig dit, nantres visquem de les subvencions, no visquem de... [la producció]. Claro; i si tu vens un animal sense cap dret de cobrar res... Bueno, sí que cobrarie el 50%, però ja estave prou malament, per fer això... Potser ho han fet expressament perquè la gent no plegue; si hagués sigut el 100% desacoplada, jo penso que la gent... La mitat dels ramats harien acabat als escorxadors, perquè estàs en un tema de costos, sas?*¹⁴

Una altra línia d'ajuts a la qual es poden acollir tots els ramaders de la comarca és la indemnització compensatòria de muntanya (ICM). Es tracta d'unes subvencions que tenen la finalitat de compensar els costos addicionals i les pèrdues de renda dels pagesos i ramaders pel fet de ser-ho en explotacions ubicades en zones de muntanya.¹⁵ Per sol·licitar aquesta prima cal tenir més d'un 50% dels ingressos anuals provinents de la ramaderia¹⁶ i que l'explotació estigui ubicada

13. Dona, 49 anys, Bonansa.

14. Home, 37 anys, la Vall de Boí.

15. Reglament (CE) 1257/1999, de 17 maig, d'ajut al desenvolupament rural. Reial decret 3482/2000, de 29 de desembre, que regula la indemnització compensatòria en zones desfavorides.

16. També es comptabilitzen certs aspectes d'agricultura i cases de pagès.

en una àrea considerada de muntanya.¹⁷ És una compensació fixa de 2.500 € per explotació. Fins a l'any 2007, però, només podien acollir-se a aquests ajuts les explotacions amb titulars individuals i no les explotacions propietat d'una societat jurídica¹⁸

En definitiva, segons els ramaders, i les dades que hem obtingut així ho confirmen, sense els ajuts no podrien tirar endavant i viure de les seves explotacions.¹⁹ L'any 2007 un corder valia una mitjana d'uns 60 € i, en concepte de prima, per ovella es cobraven 14 € per la part vinculada a la producció i 14 € per la part desvinculada. L'ingrés total per ovella amb un corder venut l'any de mitjana i amb tota la prima era d'uns 88 €. L'ajut representava, per tant, el 31,8% dels ingressos per ovella.

*Suerte tenemos de ellas, si no no viviríamos. Hoy con el ganao, si no es con las subvenciones, no vivirías; no habría ovejas. Explotaciones pequeñas por lo menos.*²⁰

Ara bé, malgrat afirmar que sense els ajuts no podrien viure, molts dels ramaders entrevistats també creuen que el sistema no és bo. Majoritàriament s'estimarien més poder viure del producte de la seva feina i consideren que dependre dels ajuts de l'Administració no és sostenible a llarg termini:

És que... Jo sempre haig pensat que un negoci que l'han de subvencionar per ajudar a sobreviure, mai no serà un negoci de futur. Perquè no... No veus que s'haria de valorar amb això, amb la producció. Lo que passa que, mira, és lo que

17. Cada comunitat autònoma defineix els municipis situats en zones de muntanya, de despoblament o amb dificultats especials i que són susceptibles de rebre ajuts en concepte d'indemnització compensatòria de muntanya. Els criteris utilitzats per definir les zones de muntanya són l'altitud (1.000 m) o el pendent (20%).

18. A partir de la campanya de 2007 també la poden sol·licitar els pagesos que formin part d'una societat sempre que compleixin els mateixos requisits que els titulars individuals.

19. En el capítol següent s'analitzarà de manera més detallada aquesta qüestió.

20. Dona, 49 anys, Bonansa.

hi ha i no hi ha més. Però un negoci que l'han d'ajudar, això algun dia té un final. Futur, jo no le n'haig vist mai, però bueno, has d'agafar lo que hi ha avui. Vint anys enrere jo li haig sentit contar al meu pare, pues aquestos animals eren més rentables, hi havie més margen.²¹

7.2. ELS AJUTS AGROAMBIENTALS

En les dues darreres reformes de la PAC, l'Agenda 2000 i la reforma Fischler de 2003, i especialment a partir d'aquesta darrera, el model d'ajuts a la ramaderia s'està reconduint cap a aspectes que cada cop tenen menys a veure amb la producció i, en canvi, es valoren més les conseqüències que té la ramaderia en el medi ambient i en el paisatge agrari. Aquest canvi en l'orientació dels ajuts es reflecteix en dos conceptes bàsics que apareixen en la normativa: *agroambiental* i *condicionalitat*.

El concepte *agroambiental* fa referència a tots aquells aspectes de l'agricultura i la ramaderia que tenen l'objectiu de protegir el medi ambient i mantenir el paisatge agrari. En aquest sentit, els ajuts agroambientals tenen l'objectiu de fomentar que les explotacions agropecuàries siguin respectuoses amb el medi ambient i amb el paisatge.

La *condicionalitat* va lligada al pagament d'ajuts als ramaders i fa referència al compliment dels «requisits legals de gestió»²² i de les

21. Home, 43 anys, Montanui.

22. Els requisits legals de gestió són les normes vigents relatives al medi ambient, la salut pública i la sanitat dels animals, a qüestions veterinàries i fitosanitàries, a la notificació de malalties i al benestar animal que els ramaders han de complir per tenir dret a rebre els ajuts. Aquests requisits estan definits en el Reial decret 2352/2004, de 23 de desembre, d'acord amb l'annex III del Reglament (CE) 1782/2003, de 29 de setembre. Entre les normatives europees, estatals i autonòmiques sumen més d'una cinquantena de normes, tot i que no totes afecten les explotacions ramaderes de l'Alta Ribagorça.

«bones condicions agràries i mediambientals»²³ que defineixen les diverses normatives i que són condicions per accedir a les subvencions. El no-compliment d'aquestes condicions i requisits pot suposar, a més d'una sanció, una rebaixa en la quantitat total dels pagaments directes i de determinats ajuts al desenvolupament rural i, fins i tot, la supressió dels ajuts.

La implicació que té aquest canvi en la filosofia dels ajuts que reben els ramaders és molt important, ja que són ells els que, amb la seva activitat, han creat i mantenen el paisatge: conserven els prats nets, mantenen amb els seus ramats unes pastures d'alta muntanya de gran valor ecològic, conviuen amb un seguit d'espècies de flora i de fauna protegides que, en ocasions, els són perjudicials i que, en algun cas, com el de l'ós, s'han reintroduït recentment.

En definitiva, aquesta política busca potenciar una funció dels ramaders que resulta de la seva activitat i que, cada cop més, s'està convertint en una finalitat en si mateixa: ser jardiniers dels espais que gestionen. Per això, una bona part dels ajuts als quals poden accedir actualment els ramaders estan pensats exclusivament per fomentar pràctiques agràries que tinguin repercussions beneficioses per al medi ambient i el paisatge agrícola.

23. Les bones condicions agràries i mediambientals són els requisits mínims productius i mediambientals que s'exigeixen als pagesos i ramaders amb l'objectiu que les seves terres es mantinguin en un estat acceptable des del punt de vista agrari i mediambiental. Aquestes condicions estan definides en el Reial decret 2352/2004, de 23 de desembre, d'acord amb l'annex IV del Reglament (CE) 1782/2003, de 29 de setembre. Fins a l'any 2005, les bones pràctiques agràries que s'havien de complir per accedir als ajuts agroambientals quedaven definides en el Reial decret 4/2001, de 12 de gener, d'acord amb el que establia el Reglament (CE) 1257/1999 del Consell, de 17 de maig. Els àmbits d'aplicació d'aquestes pràctiques agràries eren la gestió de l'aigua, el control de l'erosió i l'estructura dels sòls, la prevenció de riscos naturals i l'ús dels espais rurals, la sanitat animal i la protecció de la biodiversitat i dels paisatges agraris.

7.2.1. Foment de prats i pastures

Un dels ajuts agroambientals és la prima per a la millora i el foment de prats i pastures naturals en zones de muntanya, finançada pel Fons Europeu Agrícola de Desenvolupament Rural (FEADER).²⁴ A Catalunya aquest ajut s'ha implantat des de la campanya de l'any 2007 (abans estava inclòs en les mesures d'ajut a la ramaderia ecològica), però a Aragó ja existeix des de l'any 2001.²⁵ L'objectiu d'aquesta subvenció és fomentar els usos agropecuaris del sòl i evitar-ne l'abandonament. Les quantitats que es pagaven en la campanya de 2007 eren les següents:

- 57 €/ha de prat que es pastura amb el ramat.
- 89 €/ha de prat de dall que es treballa (replegar l'herba).
- 119 €/ha de prat que es ressembri.

Les terres que es declaren només poden pertànyer a un dels tipus d'ús esmentats i, per poder-s'hi acollir, els ramaders s'han de comprometre a mantenir l'ús de les parcel·les durant cinc anys.

Alguns dels ramaders entrevistats no entenen que es valori ara la funció mediambiental que fan i que s'apliquin normes que ells consideren il·lògiques, quan a les zones on hi ha ramaderia les pràctiques ramaderes mateixes han fet aquesta funció des de sempre. Així, per exemple, una de les bones pràctiques agràries per evitar l'erosió reglamenta el sentit i la profunditat en què s'han de llaurar els camps segons el pendent. Els ramaders entrevistats consideren absurda aquesta normativa, ja que ells sempre ho han fet tal com assenyala. Per això, creuen que, moltes vegades, aquestes normes són pensades per tècnics que no coneixen a fons les pràctiques agràries del país i les perceben com a imposicions sense sentit. A més, no entenen que l'Administració ara es preocupi, per exemple, per qüestions com l'im-

24. Reglament CE 1698/2005 del Consell, de 20 de setembre.

25. Ordre de 20 de febrer de 2001 dels departaments d'Agricultura i de Medi Ambient de la Diputació General d'Aragó, per la qual s'estableixen les mesures per a la concessió dels ajuts agroambientals per a l'any 2001 (BOA de 26.2.2001).

pacte visual del color dels plàstics utilitzats en l'ensitjat dels farratges o, a la Vall de Boí, per substituir per abeuradors les banyeres que usen els ramaders per abeurar els animals als prats, quan ha deixat de banda els ramaders durant molts anys:

L'administració sempre va més de cara a ajudar a que tot estiga majo i bé, i a que hi haiga tots els animalons possibles. I, en canvi, a l'hora dels ganaders ti donen pel cul tant que volen. É un poc... una cosa contradictòria. Si si carguen els animals, se'ls poden fotre al nas, els [ajuts] agroambientals, que... Lo que fa una agroambiental é una vaca que peix allà an una costera i te ho llímpie o un ramat d'ovelles i que ti quede ben majo... És que isto país està molt pels animalonets i que hi haiga de tot i, en canvi, al que hi ha estat tota la vida, que ho ha mantingut, a aquell totxo [garrotada]. I d'ixa manera no fem res.²⁶

D'altres, en una reivindicació de la seva professió, es neguen a ser jardiniers. Simplement volen ser ramaders i viure dignament del producte del seu treball:

I lo que no podem ser és jardiniers tapoc. Si tenim un ramat é pa viure'n, del ramat; molt bé que vaigue bé pa'l terreno, però jardiniers no.²⁷

7.2.2. Ajuts a la ramaderia ecològica

Els ajuts a la ramaderia ecològica són una prima que només existeix a Catalunya i que es va implantar l'any 2001. Aquesta línia d'ajuts exigeix establir un contracte d'una durada mínima de cinc anys entre el ramader i l'Administració. La prima pagada al ramader es defineix en termes d'incentiu i de compensació per la disminució de renda que pot significar les pràctiques exigides.

Fins a la campanya de l'any 2007, la quantitat que rebien els ramaders que s'acollien a aquesta prima es calculava a partir del nombre d'hectàrees dedicades a ús ramader: es pagava el 100% de

26. Home, 37 anys, Montanui.

27. Home, 32 anys, el Pont de Suert.

la prima (180 €/ha) de les primeres 80 ha declarades, el 60% de la prima (108 €/ha) de la superfície que anava entre les 80 ha i les 160 ha, i les terres que superaven les 160 ha es comptaven al 30% de la prima (54 €/ha). En la superfície de cada ramader, a més de les pastures pròpies, també s'hi disposava de la part proporcional de les *montanyes* comunals.²⁸ Des de la campanya de 2008 també es pot sol·licitar l'ajut pel nombre de caps de bestiar. En aquest nou model s'estipula un preu fix per ovella ecològica de 16,5 € i, a més a més, per cada corder que es porti a sacrificar a un escorxadador ecològic es rep un increment de 8,5 €.²⁹

Els ramaders que s'acullen a aquests ajuts han de complir una sèrie de condicions tant pel que fa a la producció³⁰ (entre d'altres, prohibició d'usar adobs químics, obligació de consumir pinsos de producció ecològica, que són més cars que els convencionals i restriccions en l'ús de productes fitosanitaris i medicines), com en relació amb l'explotació (superfície mínima de 7 ha amb aprofitaments comunals o de 3 ha sense aprofitaments comunals, càrrega ramadera mínima i màxima per hectàrea, les pastures d'alta muntanya han d'estar per sobre dels 1.000 m d'altitud, mantenció de la superfície de conreus farratgers, prats de dall i pastures de muntanya, conservació d'elements com marges, cabanes, etc.).

Segons els ramaders, les explotacions transhumants no poden complir les condicions exigides per sol·licitar els ajuts per a la ramaderia ecològica, ja que no troben finques d'hivernada amb cultius ecològics. A més, creuen que s'adapta molt més al sector de les vaques que al de les ovelles:

28. Segons una estimació de l'oficina del DARP del Pont de Suert, les explotacions acollides als ajuts per a la ramaderia ecològica de l'Alta Ribagorça catalana declaraven una mitjana de 111 ha, entre pròpies i pastures comunals.

29. Els escorxadors del Pont de Suert, la Pobla de Segur i la Seu d'Urgell estan inscrits en el registre d'escorxadors ecològics.

30. Compliment de les normes de producció establertes en els reglaments 2092/1991 i 1804/1999 de la CE, que regulen la producció ecològica i les normes tècniques del Consell Català de la Producció Agrària Ecològica.

L'ecològica ho volévem provar però al final vam decidir que no. És que, a vere, vam vere que les condicions que mos donaven per criar un corder no mos sortiven a compte. Abans. Ara això ho han modificat i poder sí, però amb les condicions que teniven abans allò no podeva ser. Tu cries un corder amb tota la calitat i que després l'haigues d'acabar venent al mateix preu que l'altre, no te surt a compte. I aleshores quan ho van plantejar l'altra vegada, vam decidir que no. Ara me van dir que s'era canviat la norma, que surtiria, ara. Depèn de les condicions, se podrà fer o no.³¹

L'any 2006 només tres explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça s'havien acollit als ajuts a la ramaderia ecològica (una de les quals tenia menys de 50 caps), malgrat que les quantitats rebudes eren econòmicament importants. Per contra, la majoria d'explotacions de boví s'hi havien acollit (33 en total) i van rebre de mitjana uns 15.000 € per explotació. Amb la nova normativa, una explotació d'oví de 500 caps que porti els corders a un escorxadador ecològic rebrà uns 12.500 € l'any.³²

7.2.3. L'ós bru i les espècies protegides

Un altre tipus d'ajut són les compensacions relacionades amb els danys i perjudicis causats als ramats per les espècies de fauna protegida. A l'àrea del nostre estudi, els animals que poden ocasionar aquests danys són l'ós bru i el voltor. Com a conseqüència de la reintroducció de l'ós bru i per pal·liar els efectes negatius que té la possible presència d'aquest (augment de la vigilància amb pastors, gossos i tancats i estrès i avortament dels animals encara que no siguin atacats), també s'han aprovat uns ajuts específics per als ramaders que pasturen en zones amb óssos i s'han proporcionat gossos de la raça muntanya dels Pirineus per a la vigilància als pastors locals.

31. Dona, 30 anys, el Pont de Suert.

32. Comptant un corder per ovella i any: 500 caps x (16,5 € per ovella + 8,5 € per corder) = 12.500 €.

Ramat de Lloveto a la Serra de Sis, primavera de 2007

A Catalunya, la Llei d'espais naturals de l'any 1985³³ ja tenia en compte el pagament d'indemnitzacions pels danys causats en l'agricultura i la ramaderia per espècies protegides de fauna salvatge.³⁴ La regulació d'aquestes compensacions s'ha complementat amb el Decret del Departament de Medi Ambient de l'any 2007.³⁵ Els barems

33. Llei 12/1985, de 13 de juny, d'espais naturals (DOGC de 28.6.1985).

34. Des de l'any 2003, el protocol d'actuació per determinar si els danys produïts a la ramaderia han pogut estar causats per l'acció de fauna protegida i, en cas de ser així, indemnitzar el ramader afectat és el següent: el ramader ha de comunicar al Servei Territorial de Medi Ambient, en un període no superior a set dies, el dany sofert. En un període no superior a 24 hores el Departament ha d'enviar un tècnic per tal de verificar i certificar els danys i ha d'emetre un informe pericial. Un cop fet aquest informe, el ramader pot fer la sol·licitud de compensació en un temps no superior a 30 dies. La Direcció Territorial del Departament de Medi Ambient, en el termini de 10 dies des de l'entrada de la sol·licitud, emet un informe en relació amb la procedència o improcedència de la compensació. El termini màxim per resoldre la sol·licitud presentada és de dos mesos a comptar de la data de presentació de la sol·licitud. Un cop transcorregut el termini màxim sense que s'hagi notificat la resolució, la persona interessada pot entendre estimada la sol·licitud.

35. Decret 176/2007, de 31 de juliol, del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya (DOGC de 2.8.2007).

per indemnitzar els danys sobre ramat oví són els següents:³⁶ per un corder de menys d'1 any, 95 €; per una ovella de més d'un any i menys de set, 115 €; per una ovella de més de set anys, 55 €; per un marrà de més d'un any, 415 €; per l'avortament d'un fetus, 55 €. La valoració dels danys produïts per l'ós bru pot incrementar-se 90 € si s'acredita de manera fefaent l'existència de perjudicis en la gestió del bestiar, com l'augment del pastoreig, la dispersió del ramat o l'estrès del bestiar que n'afecti la qualitat. L'Administració aragonesa també ha posat en marxa uns protocols per indemnitzar els danys produïts per la fauna protegida als ramaders.³⁷ Actualment, al municipi de Montanui hi ha dos vigilants contractats per fer el seguiment de l'ós, un dels quals és ramader d'oví.

L'Administració també compensa pels perjudicis que ocasiona als ramaders el fet d'estar en zones amb possible presència de l'ós. En aquest sentit, el Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya i el Ministeri de Medi Ambient, en col·laboració amb la Federació d'Oví i Cabrum de Catalunya (FECOC), han iniciat des de l'any 2007 un programa de suport als ramaders perquè puguin aplicar mesures de protecció i vigilància dels ramats mentre es troben a les pastures de muntanya en zones amb presència de l'ós. Els ramaders cobren una compensació anual de 6.000 € per explotació amb una quantitat igual o superior a 1.000 caps, o de 4.000 € si el ramat és inferior a aquesta xifra en concepte de mesures per a la vigilància. A Aragó, també l'any 2007, s'ha aprovat un ajut de les mateixes característiques: els ramaders que pasturin durant un mínim de 100 dies l'any als ports o en pastures situades per sobre dels 1.500 m en zona amb presència d'óssos (els municipis de Bonansa i Montanui estan inclosos dins la zona) reben una compensació de 7

36. A la Vall d'Aran, els barems són diferents, ja que se n'ocupa el Conselh General dera Val d'Aran.

37. Ordre de 31 de març de 2003 del Departament de Medi Ambient de la Diputació General d'Aragó, per la qual s'estableixen mesures per a la protecció i conservació de les espècies de fauna silvestre en perill d'extinció (BOA d'11.4.2003).

€ per ovella i 30 € per vaca. També es té en compte la possibilitat de demanar subvencions per contractar pastors i adquirir elements per a la guarda del bestiar.³⁸

7.3. EL SANEJAMENT

*Tot va canviar quan l'Administració va començar les campanyes de sanejament. Mos ho van sacar tot; lo poc que teníem, que era la llibertat de moviment, mos ho han sacat.*³⁹

En els apartats anteriors hem vist que la sanitat animal és una de les qüestions bàsiques de la PAC i de la condicionalitat dels ajuts als ramaders. El control sanitari dels animals i les repercussions que té en el maneig del ramat i en la feina dels ramaders són qüestions que apareixen en moltes de les converses i afecten el dia a dia de les explotacions. La brucel·losi, la malaltia de la llengua blava i la tremolor ovina o *scrapie* són les malalties que actualment es controlen més i que poden tenir unes conseqüències més negatives per als ramaders.

La brucel·losi és una malaltia de tipus zoonòsic (que es pot transmetre dels animals cap als humans) desenvolupada per la bactèria del gènere *Brucella*, i que ocasiona les anomenades *febres de Malta*. És altament infecciosa i la bactèria pot restar en estat latent durant força temps. En l'espècie ovina cal destacar dos tipus de bacteri: la *Brucella ovis*, que només afecta els marrans i que els produeix una epididimitis i, com a conseqüència, la pèrdua de fertilitat de l'animal, i la *Brucella melitensis*, que afecta les ovelles i es caracteritza per l'alta abortivitat, retenció de placenta i disminució de la fertilitat.

38. Ordre de 31 de juliol de 2007 del Departament de Medi Ambient de la Diputació General d'Aragó, per la qual s'estableixen les bases reguladores per a la concessió dels ajuts excepcionals per compensar els costos indirectes causats a les explotacions ramaderes durant l'any 2006 a les zones de presència de l'ós bru (BOA de 27.8.2007).

39. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

Pel fet de ser zoonòsica i per l'afectació que té en la producció de l'animal, l'Administració pública fa un seguiment constant de la malaltia mitjançant els controls sanitaris coneguts com a *campanyes de sanejament*, que consisteixen a fer anàlisis de sang de tots els animals de més de sis mesos. Segons els resultats obtinguts, s'estableixen una sèrie de mesures que cal seguir amb l'objectiu d'eradicar la malaltia del ramat. Les campanyes de sanejament són obligatòries des de l'any 1989 i estan regulades per la normativa estatal i autonòmica.⁴⁰

En funció dels resultats de les anàlisis de les campanyes de sanejament, les explotacions ramaderes obtenen una qualificació sanitària o una altra. Les diferents qualificacions possibles són les següents:⁴¹

– M1: no hi ha cap constància que s'hagi realitzat un control sanitari dels animals en els darrers dos anys.

– M2 positiu (+): en el control s'ha detectat algun animal portador de la malaltia. Si el nombre d'animals que han donat positiu és inferior a l'1% del total del cens de l'explotació, només s'aïllen o se sacrifiquen aquests animals i es fan més proves (cultiu, ELISA, serologia, anàlisi de vísceres) amb l'objectiu de confirmar els resultats. Si aquestes noves proves donen resultat negatiu, es considera que el primer positiu és fals i el ramat no en perd la qualificació. En canvi, si una d'aquestes noves proves dóna una altra vegada un resultat positiu, aquest es confirma i l'explotació perd la qualificació. Quan això succeeix, a més de sacrificar els animals malalts, cal anar repetint les proves cada tres mesos fins que els resultats de dues anàlisis suc-

40. Decisió del Consell 90/638/CEE, de 27 de novembre de 1990; Reial decret 2611/1996, de 20 de desembre (modificat pels reials decrets 1047/2003, d'1 d'agost, i 51/2004, de 19 de gener); Llei 8/2003, de 24 d'abril; Reial decret 1941/2004, de 27 de setembre; Ordre de 22 de març de 1989 del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya (DOGC de 5.4.1989); Ordre de 19 de setembre de 1990 del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya (DOGC de 29.10.1990); Ordre de 26 de maig de 1993 del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya (DOGC de 9.6.1993); Ordre de 29 de maig de 2003 del Departament d'Agricultura de la Diputació General d'Aragó (BOA de 16.6.2003).

41. Reial decret 2611/1996, de 20 de desembre.

cessives siguin favorables. Si el nombre d'animals positiu és superior a l'1% cal sacrificar-los, fer les proves per confirmar o desestimar el positiu o negatiu i, en cas de confirmar-se el positiu, tornar a prendre mostres immediatament. Segons el percentatge d'animals afectats, el veterinari de l'Agrupació de Defensa Sanitària (ADS) pot determinar que cal sacrificar tot el ramat. És el que s'anomena *fer un buidatge sanitari*.

– M2 negatiu (-): en el darrer control no s'ha detectat cap animal amb la malaltia. Aquest resultat també es coneix com a *zero*. A les explotacions amb aquesta qualificació sanitària o superior (M3 i M4) les anàlisis es fan anualment.

– M3: en els dos darrers controls cap animal no ha donat positiu. Les explotacions amb aquesta qualificació tenen l'obligació de vacunar tots els animals entre tres i sis mesos (les ovelles de reposició i els corders que es deixin com a mascles), ja que es considera que hi ha alguna possibilitat que contraguin la malaltia. Totes les explotacions de l'àrea d'estudi tenen actualment (any 2007) la qualificació M3.

– M4: en els darrers dos controls no s'ha detectat cap positiu i les autoritats sanitàries ja no creuen necessari vacunar les ovelles de reposició. L'explotació amb aquesta qualificació es considera indemne oficialment. Aquesta és la qualificació que tenen les explotacions ovines de la Vall d'Aran (any 2007).

– MS: explotació amb la qualificació suspesa temporalment, mentre no es determina si es tracta d'un positiu fals o real.

– MR: explotació que perd la qualificació M2(-), M3 o M4 perquè s'hi ha confirmat algun resultat positiu.

Quan cal sacrificar algun cap perquè ha donat positiu a la malaltia en les anàlisis, els ramaders poden reclamar a l'Administració una indemnització que pot arribar al 75% del valor de l'animal.⁴² Les quantitats que en resulten són les següents (any 2007):

– 56,34 € per oví menor de cinc anys.

42. Els barems de les indemnitzacions i el valor dels diferents tipus d'animals estan fixats pels reials decrets 1328/2000, de 7 de juliol, i 1473/2005, de 9 de desembre.

- 31,55 € per oví major de cinc anys.
- 33,81 € per cabrum menor de cinc anys.
- 17,13 € per cabrum major de cinc anys.

En el cas que calgui dur a terme un buidatge sanitari, la indemnització per animal sacrificat es pot incrementar un 25%.

Però a més a més del sacrifici dels animals afectats per la malaltia, la qualificació de l'explotació també determina la mobilitat del ramat i la possibilitat de venda dels animals. Els animals de les explotacions qualificades com a M4 i M3 es poden traslladar i vendre lliurement, tant per al consum com per a la reposició. Per contra, les explotacions amb la qualificació M2(+), MS i MR només poden vendre animals a l'escorxador i els ramats resten immobilitzats fins que obtenen la qualificació M2(-). Els animals dels ramats M2(-) poden vendre's per a l'escorxador i a altres ramaders, però tenen restriccions de moviment segons la qualificació del lloc de destí.

Els ramaders de l'Alta Ribagorça coneixen bé el problema de la brucel·losi i hi són molt sensibles. D'una banda, per la importància que tenen les pastures comunals i la transhumància en la gestió dels ramats, ja que són pràctiques en les quals les possibilitats de contagi dels animals són més elevades. De l'altra, perquè molts dels ramaders s'han trobat que els ha sortit algun animal positiu en alguna campanya de sanejament. A més, a la comarca s'han donat casos de brots de la malaltia molt significatius, com el que es va produir els anys 2003 i 2004 entre els ramats que hi havia a la muntanya de Castanesa. En aquests dos anys, només un dels ramats que pasturaven aquesta muntanya va quedar lliure del contagi, i es van haver de sacrificar uns 7.000 caps de 15 explotacions. Malgrat això, les opinions que manifesten els ramaders sobre la malaltia i l'eficàcia de les campanyes de sanejament són diverses.

É un problema... Potser resolt no, però que està bastant controlat. La incidència que hi pot haver és super, super, supermínima. Ara, amb això l'Administració hauria de ser més flexible [...]. Hi ha hagut casos esporàdics, que a Aragó són uns episodis que s'han repetit, s'estan repetint. Comencem per Castanesa: a Castanesa

hi havia... Què hi havia, 10.000 ovelles? I quantes n'hi queden ara? Només hi queda un ramat..., dos ramats: Sarrado i Guillamó. Eren ramats que estaven tots a zero; va haver-hi una eclosió i després han seguit Carrera de la Rivera, el de Betesa i alguns més que estan per la banda de l'Aragó [...]. Jo lo que haig vist que nantres ham seguit sempre els dictàmens de l'Administració: feu això, nantres ho ham fet; no feu això, nantres no ho ham fet. Jo ara estic a M3, estic amb 2 zeros, ja estic bé, jo, sas? Que hi ha hagut problemes per part de l'Administració amb vacunes defectuoses, se veu que hi ha hagut algun problema amb vacunes defectuoses, però no és una vacuna que garantitze una immunitat, perquè tu encara que tingues totes les corderes vacunades amb vacuna viva, si tens un foc de infecció, ho agafarà tot el ramat; potser hi ha una mínima immunitat...⁴³

Després de vint anys de campanyes de sanejament, alguns dels ramaders expressen dubtes sobre l'eficàcia, ja que creuen que hi ha causes d'aquesta malaltia que l'Administració no controla:

Jo penso que é un tema que no sap digú lo que passa astí, perquè veus coses rares. Alguna vegada potser sí que el patxés ha tingut la culpa, jo no ti dic pas que no, tant sigue en vaca com en ovella; perquè, bueno, antes els coses anaven una mica... mira, sacar els velles i ja està. Però de uns anys ent'ací no. Jo penso que é una cosa imprevisiblle, que no si pot trobar la raó d'a on ve tot. Això é una lacra que si podria cargar la ganaderia, tant siga la una coma l'altra. Com pot ser que un tio faiga els coses bé i de golpe i porraso 50 vaques dolentes...?⁴⁴

D'altres atribueixen el contagi als animals salvatges, ja que també poden ser portadors de les malalties:

Jo hai sentit dir molt que potser que la tuberculina ve a través dels txavalins, però jo penso «Déu vulga que no tinga res a vere», perquè si això e verdat «apaga i vámonos», ací no hi ha de quedar digú perquè ja ho veus, els txavalins se mos foten a dins de casa, i si això pot vindre a través d'iixos bitxos, «apaga i vámonos», que ací no hi ha de quedar digú perquè tu, els ovelles allà al corral te 'ls controlaran, els vaques a l'estac... Però tu, qui anirà a controlar els txabalins i els isards i els corzos? I tots iixos acamparan a sus anchas... Si realment hi ha una variant de

43. Home, 37 anys, la Vall de Boí.

44. Home, 37 anys, Montanui.

*la tuberculosi que si pot passar a l'animal, llana neta: no n'hi ha de quedar ni un. Perquè si en lo tema de la sanidad dels animals s'ha de ser tan rectes, tant, tant, tan tallar per lo sano, matar, matar, matar... bé se n'avançarà prou, si jo puc matar a tot maria santíssima, i a jo no mi pot dir res digú, bé se n'avançarà prou... ara, si tu això ho ragonas en l'Administració, ti diran que no...*⁴⁵

Alguns fins i tot dubten que l'Administració tingui un interès real a eradicar la malaltia i consideren que el sanejament i la normativa sobre la sanitat animal són una manera de fer pressió als ramaders perquè tanquin les seves explotacions:

*No hi ha res segur, no sas mai lo que podràs fer. Està clar que lo que fan ara no é solució. És difícil la solució perquè és una cosa que està a l'ambient. Ademés l'analítica que fan ara jo no sé si és prou fiable perquè, un animal vell, pot tenir la brucel·la a l'os i no la detecten i aquell animal igual infecta. Jo com que sóc anti-sanejament... El millor sanejament, deixar de sanejar. A nivell de medicina no sé si repercutís molt. Però lo que sí està clar que n'hi ha i n'hi haurà. Perquè jo conec gent que tenien 4 o 5 zeros i ara estan matant 150 0 200 ovelles i no n'han comprat cap ni han barrejat amb ningú. No 'nem bé amb lo que fan. [...] A vere si no l'han de portar els isards, si la porten els crabes. Però això no els interessa. O tots blancs o tots negres. A jo no mi va, lo que fan. [...] Lo que sí està clar que a l'Alta Ribagorça fa 10 anys hi ere 25.000 ovelles, avui no sé si en queda 12.000 i amb tendència a anar disminuint més. El mateix poc ànimo que tinc jo el tenen tots.*⁴⁶

Per contra, altres ramaders consideren que les campanyes de sanejament són positives i han notat millores en el ramat des que es fan:

Jo crec que algo hi ha, no 100% però algo hi ha. Jo, de quan hem eliminat la brucel·losi, haig tingut menos problemes d'avorts, menos diarrees i en general menos problemes de tot amb malalties. Jo hi crec algo; encara que en vaiga matar alguna que no ho era i en vam deixar alguna que n'era i no va marcar, jo penso

45. Home, 37 anys, Montanui.

46. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

*que sí, que és molt bo fer saneament, que ha estat bo. Tamé hi era més febres de Malta antes que ara.*⁴⁷

Els ramaders transhumants són especialment sensibles a les qüestions relacionades amb les malalties i les campanyes de sanejament, ja que les repercussions que tenen en el funcionament de les explotacions són pitjors per als ramats transhumants que per als fixos. Això fa que, de vegades, visquin el control i la rigidesa en l'aplicació de la normativa com una persecució de l'Administració a la transhumància, amb l'objectiu d'eradicar-la. De fet, les complicacions que els suposa el sanejament és una de les raons que donen els ramaders per reconvertir el ramat transhumant en estant.

A part de que també, lo que volen [l'Administració], suposo jo que ho fan pr'això, per la comoditat de que les ovelles estiguen més estacionades. Perquè, ja canviant de província has de tornar a mirar sang; això te crea uns problemas de la punyeta: si estàs a diferente comunidad igual no pots tornar, si te surt una ovella tan siquiera. I estàs a pastos allà baix i se t'acaba les fetxas que has de deixar els pastos, i és un gran problema. I això què és? pues la txent han reduït, coma jo.

– Va tenir a veure el tema del sanejament perquè tu deixessis de fer transhumància?

– Pues claro; sí, perquè jo anava en Peguera de Castanesa i al voldre tornar a baixar li van sortir brucel·losis i li van matar totes, i a l'hivern anterior anavan txuntas amb les meues, i a l'estiu si van contagiar las suas, i les hi van matar totes. Llavors ja vaic deixar de baixar.

– I els altres ramaders que van amb tu a la montanya d'Aneto, han tingut problemes?

*– Pocs. Que jo sepa no, perquè si no ja estariem tots, totes les ovelles infectades a l'anar txunts a l'estiu.*⁴⁸

Els ramats transhumants no poden començar el trasllat sense tenir les guies corresponents que certifiquin que estan lliures de qualsevol malaltia contagiosa. Per obtenir-les, han d'haver fet el sanejament un màxim de trenta dies abans d'iniciar el viatge. Si les anàlisis donen

47. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

48. Home, 40 anys, Montanui.

algun cas positiu, tot el ramat queda immobilitzat fins que els resultats de la contraanàlisi el desestimen (fals positiu) o, si es confirmen, fins que tornen a sortir favorables dues anàlisis consecutives (dos zeros).

Jo hasta la fetxa hi hai estat de sort, sempre me n'ha sortit poques. Però bueno, això és un problema pels transhumants. Si et surt una ovella dolenta, i et pot sortir demà, pues alshores... És el problema que tenim els que som transhumants, com que no quedam dingú desafortunadament, no hi ha força de res. Alshores l'administració, per controlar aquesta emfermedat, pues diu que els animals aquí naixen i aquí s'han de morir, no? O sea, que no es botxen. Alshores clar, los quatre que quedam que ni podem estar aquí, ni podem estar allà, pues aquestos, som els que ham de bailar sempre en la más fea. Si l'administració partigués de que Espanya està llímpia, pues igual tindria que un anés cap ací que cap allà. Però que ara, si jo no em botxo d'aquí, que no necessito una guia de transhumància i em surt una ovella dolenta, la mato i ja s'ha acabat. Sin embargo, si tinc que necessitar una guia, pues tinc que fer dos zeros... Però bueno, com que només quedam que quatre que mos moguem... Pes jo suposo que perquè desapareguem... És lo que volen.⁴⁹

La immobilització del ramat a la finca d'hivernada o a les pastures d'estiu és un problema molt greu per als ramaders transhumants, especialment quan tenen la finca o les pastures arrendades amb una data d'entrada i una de sortida. L'any 2005, una explotació de Bonansa va haver de passar l'estiu a la finca d'hivernada per un brot de brucel·losi. En aquest cas, el ramader disposava d'instal·lacions i terres pròpies i va poder salvar la situació comprant farratge. Però les explotacions que no disposen de terres ni instal·lacions en propietat a la zona d'hivernada ho tenen més complicat per trobar-hi una solució, ja que el propietari pot reclamar aquestes terres per a altres usos. La situació tampoc no resulta fàcil quan la immobilització del ramat es produeix a les pastures d'estiu: els ramaders transhumants no solen tenir instal·lacions prou àmplies i preparades per passar l'hivern amb tot el ramat, ni disposen de prou herba emmagatzemada per alimentar tots els animals i els cal comprar grans quantitats de farratge.

49. Home, 43 anys, Montanui.

Un altre factor que agreuja les dificultats que suposa el sanejament del ramat és de tipus politicoadministratiu. L'àrea en què es mouen els ramaders de l'Alta Ribagorça és una zona fronterera entre dues comunitats autònomes, Catalunya i Aragó, i inclou diverses comarques amb qualificacions sanitàries diferents. Sovint, les dues administracions autonòmiques no apliquen de la mateixa manera els criteris per immobilitzar explotacions. Igualment, comarques veïnes poden tenir qualificacions sanitàries diferents, amb la qual cosa els ramats de les explotacions de la comarca pitjor qualificada tenen dificultats per desplaçar-se a la que té una qualificació superior o no poden fer-ho. És el que succeeix, per exemple, amb la Vall d'Aran. L'any 2007 totes les explotacions d'oví i de vacum de la Vall d'Aran estaven declarades oficialment indemnes a la brucel·losi (tipus M4) i l'Administració aranesa posa impediments perquè accedeixin als seus ports ramats amb la qualificació M3 (indemnes però no declarats oficialment). Alguns ramaders de boví de la part aragonesa ja han renunciat a portar-hi les vaques, i això s'acabarà estenent als ramaders d'oví (tots són M3).⁵⁰ Per la seva banda, hi ha explotacions a la vall de Barravés que tenen finques a les dues bandes del límit autonòmic i aquest fet els causa molts problemes per moure els seus ramats d'un costat a l'altre. Igualment, ramaders de pobles situats a Catalunya o a Aragó que tradicionalment anaven a pasturar a *montanyes* de pobles de l'altra comunitat autònoma, actualment ja no ho fan per causa de les dificultats administratives.

Al llarg d'aquest capítol hem conegut quines són les normatives europees, estatals i autonòmiques que afecten la ramaderia ovina a l'Alta Ribagorça i com repercuteixen en la feina diària dels ramaders.

50. L'any 2008, cap explotació amb la qualificació M3 no ha obtingut l'autorització per accedir a les muntanyes araneses. Com a conseqüència d'això, diversos ramats d'oví de l'Alta Ribagorça ja no han pogut anar a l'estiu a aquesta comarca i els ramaders s'han vist obligats a buscar noves pastures de muntanya.

Hem pogut veure també l'abast d'aquesta normativa, que regula aspectes molt diversos de la gestió de les explotacions i del maneig del ramat, així com la vinculació entre el compliment d'aquesta i els ajuts que reben els ramaders. Tot plegat ens ha permès comprendre la importància que tenen aquests aspectes legals i administratius en el funcionament i la continuïtat de les explotacions, i com això ha transformat la manera de treballar dels ramaders de la comarca.

Aquest repàs també ens ha aproximat a la visió que tenen els ramaders de la normativa, dels ajuts que reben i de com tot això els afecta en el seu dia a dia. Les repercussions que tenen aquests aspectes legals en la continuïtat de les explotacions i en la seva vida diària han fet que els ramaders sentin que han perdut el control d'una part important de la seva feina i del seu futur. D'una banda, estan sotmesos a una reglamentació i a un control exhaustiu i continuat de les seves activitats per part de l'Administració, que els obliga a un seguit de tràmits burocràtics i de pràctiques que, sovint, consideren poc lògics o sense sentit. De l'altra, no poden viure del producte del seu treball, sinó que depenen d'uns ajuts amb un grau elevat d'incertesa que els exigeixen un sens fi de tràmits i el compliment de moltes condicions.

Finalment, amb les darreres reformes de la PAC, els ajuts estan cada cop menys lligats a la producció i, en canvi, s'orienten més a la gestió ambiental i del paisatge, la qual cosa entra en contradicció amb la seva manera d'entendre la ramaderia i l'ofici de pastor. A més, la manera com es calculen avui aquests ajuts ha fet que, en molts casos, sigui més rendible reduir la mida de l'explotació que no pas continuar amb el volum actual, a l'hora que està fent molt difícil l'aparició de noves explotacions. És a dir, hi ha la sensació que les polítiques agrícoles i ramaderes i la gestió de l'Administració no estan afavorint la conservació dels ramats sinó tot el contrari i. Per això, molts dels ramaders ribagorçans tenen una visió força negativa tant dels tràmits que els fan fer, els papers, com de la gestió de l'Administració en general.

8. La feina, el cicle productiu i els comptes

Una de les qüestions que preocupen els ramaders d'oví és aconseguir la força de treball necessària a cada moment per a la seva explotació. El tipus de maneig que requereix aquest bestiar, atès que les ovelles s'han de guardar mentre pasturen, fa que una explotació estant o transhumant de mida mitjana requereixi la participació de diverses persones perquè funcioni. Però les necessitats de treball varien molt durant l'any: hi ha moments, com les èpoques de cria, la xolla o el sanejament, en què es concentra un gran volum de treball, mentre que en d'altres l'activitat és més reduïda. Hi ha feines per a les quals cal contractar mà d'obra específica, d'altres que es poden fer amb l'ajut de familiars i veïns i d'altres que es poden fer només amb la mà d'obra fixa de l'explotació. En tots els casos, però, els ramaders es veuen obligats a fer jornades de més de vuit hores diàries, amb poques possibilitats de fer festa o vacances.

En aquest capítol es descriuen quines són les feines que es fan al llarg de l'any, com s'organitzen i com repercuteix això en la manera de plantejar el cicle productiu. Veurem les diferències que presenten les explotacions fixes i les transhumants en les activitats i en la manera d'organitzar-se, tant a l'hivern com a l'estiu. Per acabar, examinarem com repercuteixen aquestes necessitats de treball en la rendibilitat de les explotacions i analitzarem els ingressos i els costos de producció i les estratègies seguides pels ramaders per optimitzar els resultats.

8.1. EL CICLE DE TREBALL ANUAL

Els treballs en una explotació ovina van canviant seguint un cicle anual. Si per als ramaders transhumants les estacions suposen el

moviment pendular de pastors i animals entre la plana i les *montanyes*, per als fixos també hi ha una diferència marcada en el maneig del ramat i el treball de les terres segons l'època de l'any. L'element bàsic que explica aquest cicle és la variació de les herbes disponibles al llarg de l'any: durant els mesos centrals de l'hivern no hi ha pastures profitables a la comarca, les terres dels voltants dels pobles es poden pasturar a la primavera i la tardor i les pastures d'alta muntanya només són accessibles durant els mesos d'estiu. A més, els treballs que cal fer als camps amb conreus farratgers també canvien al llarg de l'any en funció del creixement de les diferents espècies sembrades. Finalment, la reproducció de les ovelles també té un caràcter cíclic i les necessitats de treball també van variant.

Ara bé, tot i que les feines que fan transhumants i estants canvien al llarg de l'any, el cicle que se segueix en cadascun d'aquest tipus d'explotació és distint: d'una banda, hi ha diferències en les feines relacionades amb l'aprofitament de les herbes, que deriven dels tipus de pastures que utilitzen uns i altres i de la manera com ho fan. De l'altra, hi ha diferències en el treball als camps per a cultius farratgers: mentre que els ramaders estants posseeixen terres de conreu que acostumen a treballar ells mateixos, els transhumants solen arrendar finques cultivades a les zones d'hivernada. Un ramader estant explicava així la diferència entre uns i altres:

Ací pues estàs a casa, no estàs pr'ixos mons de Déu. Jo penso que é millor estar ací. Ara, a nivell de treball, poder millor allà baix, perquè ixa txent no necessiten femear ni repllegar l'herba, no necessiten tirar abono; péixer una micota de tardaor i un micota de primavera i pr'avall. Ací, pues si estàs ací, tens que femear, tens que sembrar i això ti ocasione uns gastos i una faena. De l'altra manera agafes el ramat, el cargues o cabanera avall, i tanques la porta i ja no ti cal fer res més, esperar que hi haigue mentxar quan arribes allí, i pagar i p'arriba. Ací ja ho sas, si no dalles no repllegaràs res i si no femees no dallaràs i é una cadena.¹

1. Home, 37 anys, Montanui.

De tota manera, hi ha excepcions pel que fa al treball de les finques, i mentre alguns ramaders transhumants treballen les finques d'hivernada, n'hi ha d'estants que lloguen altres pagesos perquè els treballin les seves terres.

Les dates que han marcat tradicionalment el calendari de les explotacions ovines són Tots Sants (1 de novembre) i Santes Creus (3 de maig). Al voltant d'aquestes diades era quan els ramats transhumants es traslladaven des de les pastures d'estiu a la *montanya* cap a les finques de *pr'avall*, i viceversa. Actualment, però, els ramats transhumants puguen de les finques d'hivernada a finals de maig i hi retornen entre els mesos de setembre i d'octubre. Aquestes dates també marquen el moviment cíclic de les explotacions estants, però en aquest cas entre els prats del voltant del poble i les *montanyes*. De vegades, però, el calendari varia: hi ha ramats que només puguen a la *montanya* des de Sant Pere (29 de juny) fins al Pilar (12 d'octubre).

Taula 12. Calendari de les feines bàsiques de les explotacions d'oví

Ramats transhumants	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Set.	Oct.	Nov.	Des.
Pastures	Finques d'hivernada			Montanya			Finques d'hivernada					
Desplaçaments	Cabanera					Cabanera						
Feines amb el ramat	Sanejar			Xollar								
Ramats estants	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Set.	Oct.	Nov.	Des.
Pastures	Corrals	Prats del poble			Montanya			Prats del poble			Corrals	
Feines als camps		Femear Sembrar				Recollir l'herba			Llaurar Sembrar			
Feines amb el ramat	Sanejar			Xollar								

Font: Elaboració pròpia.

8.1.2. A l'estiu, els ramats a la *montanya*

L'estada dels ramats a les pastures d'alta muntanya durant l'estiu és un dels moments del cicle anual que té unes característiques més especials, tant pels espais que aprofiten els animals com per les feines que han de fer els ramaders. Com hem assenyalat, les ovelles pugen a les *montanyes* entre final de maig i principi de juny. Les transhumants ho fan a peu o amb camió des de les finques d'hivernada, tot i que en algun cas poden estar uns dies als prats del voltant del poble. Els ramats fixos solen pujar més tard, a partir de mitjan juny, sobretot si porten les ovelles a conlloc.² També hi ha algunes explotacions que opten per quedar-se tot l'estiu als prats i als erms dels voltants dels pobles i no pugen a les pastures d'alta muntanya.³

Hi ha diferents sistemes per portar els animals a la *montanya*, segons la mida del ramat i les característiques de les pastures d'estiu: d'una banda, hi ha els propietaris dels ramats més grans, que guarden ells mateixos els animals durant tot l'estiu; i, de l'altra, hi ha els que tenen ramats més petits, que opten per formar una gran ramada amb els animals de diversos ramaders i contractar un pastor per guardar-los tots plegats. En aquests casos, fer un únic ramat facilita arrendar les herbes, especialment quan van a *montanyes* d'altres pobles o a pastures en les quals no s'hi tenen drets, alhora que redueix els costos del treball en contractar un únic pastor. En el cas dels pastors que agafen ovelles a conlloc en el seu propi ramat, aquesta estratègia els permet rendibilitzar més el seu treball i obtenir uns ingressos suplementaris.

Guardar a la *montanya* és una feina molt dura: són tres o quatre mesos de treball seguits, sense cap dia de festa i amb una jornada que

2. És el cas de les explotacions de Llong de Forcat, Masses de Montanui, Ramona i Pereta d'Estet, que van a conlloc a la *montanya* de Castanesa i no hi pugen fins a finals de juny.

3. Per exemple, Colau i Ribes de Bonansa, Moneny de Taüll i algunes altres explotacions de menys de 100 caps.

va des d'abans de la sortida del sol fins que aquest ja s'ha post. Segons la partida on peix el bestiar, cada dia cal caminar llargues distàncies per arribar-hi o bé quedar-se a viure en una cabana a la muntanya durant tot l'estiu. A més a més, cal aguantar a la intempèrie tot tipus de condicions meteorològiques i manejar els animals per terrenys abruptes i difícils. Uns ramaders de Peranera que van fer de pastors un estiu a la *montanya* d'Ertà ens expliquen la duresa d'aquesta feina:

Als quatre del matí t'havies d'aixecar, pujaves en lo cotxe hasta mitja montanya, llavòrens una hora de caminar hasta dalt on dormiven les ovelles i hasta els onze de la nit no tornaves a casa. Quant ti quedave pa dormir? Quan arribaves aquí, t'eres dutxat i eres sopat, quant temps ti quedave pa dormir? Tres hores [...] Són moltes hores sol. Són massa hores. Sortives d'aquí a les quatre del matí, als dotze del mesdia ja no sabeves si ere de tardi o ere de matí. Et cansaves de ràbia i et cansaves de tot; són massa hores. Claro, com que estaven sueltas, eres d'arribar antes que es fes de dia perquè si no ja... És que aquesta montanya é una mica atípica, normalment a totes les montanyes s'apleten i aquí no, venga foteu lo que vulgheu i tu a córrer al seu rader i això no é manera.⁴

Actualment, la majoria de ramaders que guarden a les *montanyes* baixen cada nit a sopar i dormir a casa seva, sempre que les distàncies els ho permeten. La companyia de Lloveto i Farré de Cardet i els germans Costa de Merli són els únics que no ho fan, ja que arrenden la *montanya* de Montoliu (Naut Aran) i el viatge fins a casa és més llarg.⁵ Aquests ramaders, com també solen fer els pastors contractats, es queden a dormir en una cabana situada a les pastures a prop del ramat i, per tant, passen les vint-i-quatre hores amb les ovelles.

Guardar el ramat a la *montanya* és una feina que ha canviat relativament poc des de fa generacions. Les tasques que fan els pastors durant aquest període bàsicament són conduir els animals a les partides que han de péixer cada dia, vigilar-los i apletar-los quan arriba

4. Home, 32 anys, el Pont de Suert.

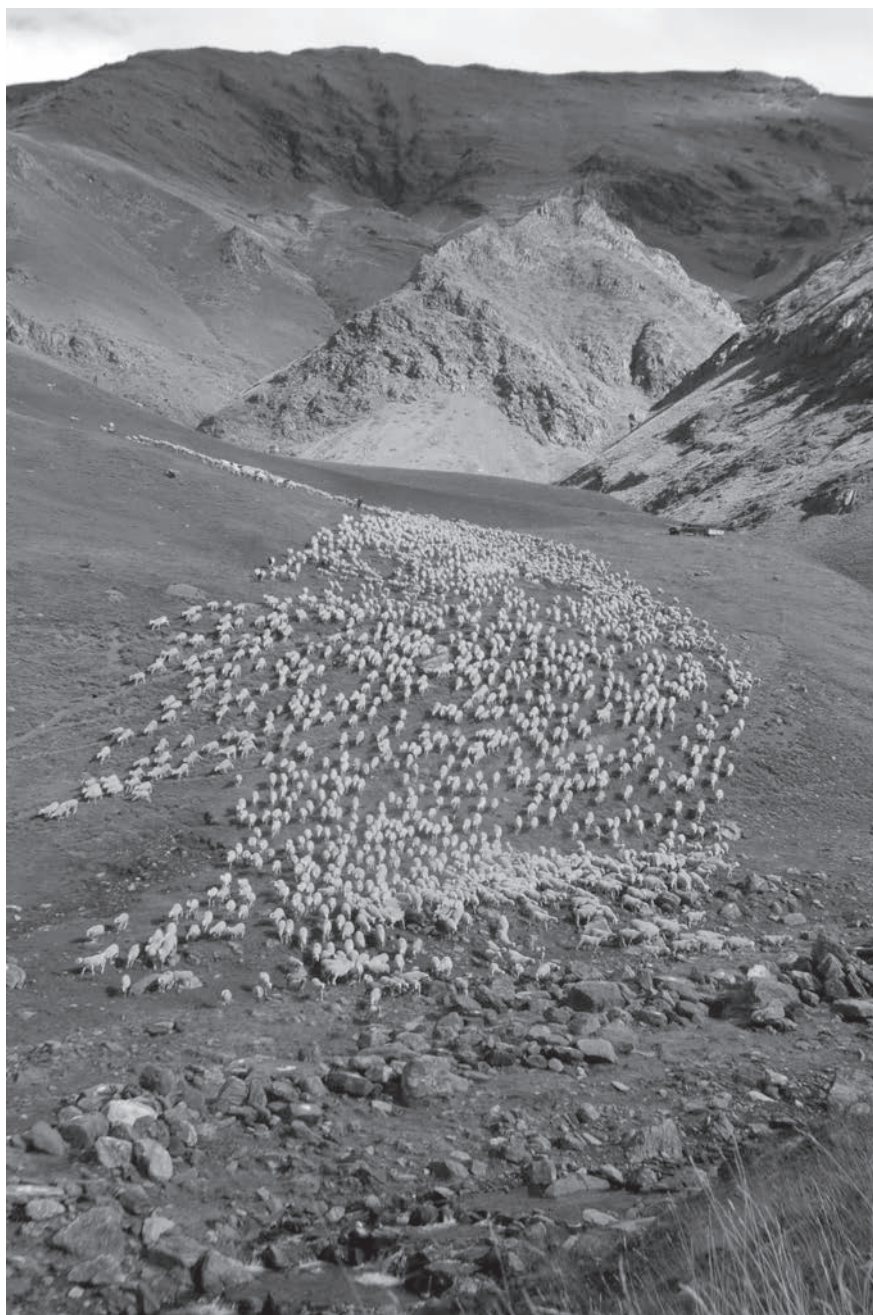
5. Aquesta situació es va donar fins a l'any 2007. Des de l'estiu de 2008, els dos ramaders de Cardet pasturen la *montanya* de Durro, la qual cosa els permet tornar cada dia a dormir a casa i, fins i tot, fer alguns dies de festa.

la nit, curar les ovelles que prenen mal o estan malaltes, controlar les que s'aproximen al part per baixar-les cap als corrals del poble i pujar i donar sal al bestiar un cop per setmana.⁶ Els canvis més importants que ha registrat aquesta activitat són l'augment del nombre d'animals per pastor, que en fa més difícil el maneig; la possibilitat d'accedir amb vehicle a moltes de les *montanyes*, fet que permet retornar cada nit a casa, i l'aparició del telèfon mòbil, que fa possible als pastors comunicar-se sense necessitat de baixar fins als pobles.

Però a més de la duresa, guardar a la *montanya* requereix un grau de sabers elevat, i són pocs els pastors que poden fer bé aquesta feina. La major part d'aquests sabers s'han adquirit de ramaders de generacions anteriors. A més dels aspectes bàsics del maneig del ramat, el pastor ha de conèixer bé el terreny on portarà els animals: ha de saber identificar les partides de la *montanya* i els seus límits; quines es poden péixer i quan i quines no; saber reconèixer el perill d'accident que pot haver en cadascun dels indrets i en quines situacions climatològiques, i els llocs on es pot apletar el ramat en cas de necessitat o per passar la nit. En aquest sentit, resulta imprescindible disposar de gossos de treball bons per poder guardar el ramat. El pastor també ha de tenir un coneixement profund dels animals: saber identificar i curar les possibles malalties; poder separar les ovelles segons l'estat de gestació, etc. Entre la gent de la comarca es diu que un mal pastor d'ovelles pot ser un bon vaquer, però un bon vaquer probablement serà un mal pastor. La duresa de la feina, els coneixements necessaris per fer-la i la responsabilitat que tenen fan que el salari que cobren els pastors per guardar a la *montanya* sigui força elevat, atès que arriba a superar els 100 € diaris (any 2007).⁷

6. La sal és un complement alimentari fonamental per a les ovelles. La freqüència amb la qual es dona depèn del tipus de pastures que peixen els animals i l'època de l'any. Així, quan el ramat és a les finques d'hivernada, no és necessari donar-los-en tan sovint, mentre que quan són a la *montanya* se'ls n'ha de donar un cop per setmana.

7. El salari d'un pastor contractat per guardar a la *montanya* pot superar els 100 € diaris, és a dir, els 3.000 € al mes, a banda de la manutenció (any 2007). Vegeu respecte d'això el capítol 6.

Ramat de Sarrado a la montanya de Serra Negra, Castanesa, estiu de 2006

Molts ramaders prefereixen fer ells mateixos aquesta feina i no confien el seu ramat a ningú altre. A les explotacions en les quals treballen diverses persones, habitualment una d'elles s'especialitza a guardar a la *montanya*. Aquesta persona sol ser també la que fa de majoral durant la cabanera; en general, s'acostuma a considerar que té més coneixements sobre el ramat. Per això, els pastors que guarden grans ramats a les *montanyes* tenen un prestigi, almenys entre els ramaders d'oví.

Una de les tasques que suposa més feina per als ramaders és atendre les ovelles durant el període de cria. Per això a moltes explotacions s'intenta que les ovelles no pareixin durant l'estiu, sobretot quan la distància entre les pastures d'estiu i els corrals és molt gran, quan no es disposa de mà d'obra suficient per atendre els animals a la muntanya i als corrals o quan es posen els animals a conlloc en una ramada d'un altre propietari. Les explotacions que opten per fer una cria a l'estiu han de poder assumir un increment important de la càrrega de treball: cal anar baixant ovelles de la *montanya* cap al corral a mesura que s'aproxima el part, cal controlar que tots els corders trobin la seva mare i s'alletin, cal fer un altre ramat amb les ovelles que ja han parit (les *acorderades*) i un pastor s'ha d'encarregar de guardar-les en pastures properes al corral. Gestionar una temporada de cria a les pastures d'estiu és complicat i demana unes condicions que no sempre es donen: s'ha de poder accedir a la *montanya* amb vehicle, ha d'haver corrals amb pastures properes per a les ovelles de cria i s'ha de disposar de mà d'obra suficient per guardar el ramat de cria i el baciu.⁸

8. Molts dels topònims de les *montanyes* reflecteixen el seu ús per a la guarda d'aquesta part concreta del ramat, com és el cas del Baciver de Castanesa, que és la part de la *montanya* destinada al pasturatge d'estiu de les ovelles bacives i és on hi ha les bordes.

8.1.3. A l'hivern, donar menjar als corrals i *soltar*

La temporada a la *montanya* finalitza al principi de la tardor, i els mesos de setembre i d'octubre les ovelles baixen dels ports. Els ramats transhumants marxen cap a les finques d'hivernada i els ramats estants es queden als pobles i peixen els prats i les pastures properes. Comença aleshores un període en què l'activitat dels ramaders gira al voltant dels corrals i de la cria de les ovelles, ja que la majoria d'explotacions concentren els parts durant la tardor, l'hivern i el principi de la primavera, aproximadament fins al final del mes d'abril.

Mentre les ovelles crien, els ramaders han de dividir els animals en dos ramats, el de cria i el baciú, ja que l'atenció que requereixen uns i altres és diferent. La necessitat de separar els animals en dos ramats fa que la càrrega de treball i la complexitat en l'organització de la feina augmentin, especialment en el cas de les explotacions

Posant palla als
corrals a la finca
d'hivernada a
Maçanet de la
Selva, Monrós,
primavera de
2007

transhumants: el mes de setembre es baixen les ovelles de cria amb camió des de les pastures d'estiu cap a la finca d'hivernada perquè hi puguin parir, però el baciú es queda algunes setmanes més a la *montanya* per acabar d'aprofitar les herbes i fa la transhumància més tard. Així, les explotacions que adopten aquesta estratègia han de disposar com a mínim d'un parell de persones treballant a temps complet, perquè mentre un pastor està amb el ramat de cria a la finca d'hivernada, un altre es queda amb el baciú a les pastures d'alta muntanya.

La feina principal que cal fer amb les ovelles bacives durant l'hivern és *soltar-les* mentre hi ha menjar per pasturar, cosa que a les finques d'hivernada succeeix gairebé tota la temporada. Cal, per tant, una persona dedicada a guardar aquest bestiar des del migdia fins que es fa fosc. Per la seva banda, les tasques amb el ramat de les *acorderades* es concentren al corral i als seus voltants: cal alimentar les mares, ja que normalment se'ls dona un suplement de cereal i farratge (palla, alfals o herba recollida durant l'estiu), i cal vigilar les ovelles que pareixen i assegurar-se que alleten els corders. Quan una ovella rebutja el seu corder cal alimentar aquest amb biberó o bé intentar que alguna altra ovella o una cabra l'alleti, i això requereix un treball extra. Les ovelles que més feina donen són les bessones, i per facilitar-ne el maneig habitualment estan separades de la resta. A més d'aquestes tasques amb les mares i els corders, també cal *soltar* el ramat de cria una estona cada dia quan hi ha possibilitat de fer-ho per reduir la compra de farratges, cereals i pinsos industrials. Normalment aquest ramat peix menys estona i ho fa en pastures més properes als corrals: les mares surten una estona a pasturar mentre els corders es queden a les naus.

Uns ramaders transhumants explicaven com és una jornada a l'hivern:

Mos llevem als set i mitja vuit, esmorzem a Blanes, 'nem cap al corral, si trien els ovelles que tinguen el corder gros, si mire si n'ha parit alguna, els que no crien

si foten a fora al pati, si fa bo. Si done menjar als corders, si fa txaç, perquè allà s'ha de fer txaç, si dina allà als dotze i allà a la una s'avien.

Mentre un dels pastors avia el ramat, l'altre s'ha d'ocupar dels animals que queden als corrals:

Sempre tens bestiar tancat; bessonereres o... I aquelles mengen a dins, se'ls n'hi dóna al matí quan arribes i després a la tardi se'ls n'hi ha de tornar a donar. Bàsicament un dia seria això.

L'horari varia segons sigui hivern o primavera, tant per les hores de llum com per la temperatura i la disponibilitat de pastures. A la primavera, la jornada s'allarga fins que es fa fosc:

Hasta allà als vuit o els vuit i pico no tanques. Amb lo sol, 'nem amb lo sol.

Aquest horari i la manera de treballar és diferent del de l'estiu, quan són al poble:

Sí, é diferent, clar. Aquí tamé tens la casa a la vora del corral, que allí marxés de casa als vuit o als vuit i mitja i a l'hivern arribes als sis, i a la primavera tornes als nou, t'estàs tot lo dia allà. En canvi aquí vas al corral, els arregles i te'n tornes cap a casa.⁹

Les explotacions estants que passen l'hivern a l'Alta Ribagorça han de tenir el ramat tancat al corral durant els mesos més freds, desembre i gener, ja que, a més a més de les baixes temperatures i la neu, no hi ha herba als prats ni a les pastures. Durant aquests mesos els animals s'han d'alimentar als corrals amb l'herba i els farratges recollits durant l'estiu i amb menjar que cal comprar (gra, palla i alfals). Per fer-ho, els ramaders solen tenir una pleta a prop en la qual tanquen les ovelles mentre reparteixen el gra i el farratge per les grípies.

La manera de fer totes aquestes feines als corrals varia molt segons les característiques de les instal·lacions. Les condicions del treball són

9. Homes de 33 i 30 anys, el Pont de Suert.

millors i la feina és més fàcil i es fa més ràpid quan les instal·lacions s'han tecnificat, ja que la part més pesada de la feina sol estar mecanitzada. Als corrals més antics, en canvi, aquestes tasques es fan manualment, són més dures i requereixen més temps. En general, s'observa que a les explotacions fixes en les quals s'han fet inversions per adaptar les instal·lacions a l'ús de paques rodones i de maquinària s'ha aconseguit una millora substancial en les condicions en què es fa la feina i una reducció en el temps de treball, tant a l'hora d'arreplegar l'herba com de donar menjar als corrals. Una ramadera transhumant explicava les condicions que han de tenir els corrals perquè el model de treball de les explotacions fixes sigui avantatjós:

Si uno en el sitio que está puede pasar todo el invierno, yo le veo ventajas. Si Colau aquí tiene el corral acondicionado pa todo el ganao... Gasto de pienso, eh! No lo sé, que en invierno aquí, si es un invierno largo, tienes que mantenerlas mucho tiempo en el corral. Y si tienes un rebaño grande, tienes que tener muy buenas condiciones de trabajo, o tiene que ser muy pesao. Ahora, por otro lado, el no desplazar-se, siempre es una comodidad, teniendo las cuadras en condiciones... Si tienes que dar comida a mucho ganao cuidado tambien, eh!¹⁰

8.1.4. Treballar la terra: llaurar, sembrar i arreplegar l'herba

A més de la feina amb les ovelles, els ramaders que disposen d'una finca pròpia o llogada tot l'any han de treballar la terra per recollir farratges i tenir peixius per als animals. Les explotacions transhumants que cultiven la finca d'hivernada són poques, mentre que les que conreen prats al poble i recullen l'herba a l'estiu són algunes més. Les que ho fan, però, arrepleguen poca quantitat d'herba i només els arriba per alimentar algunes ovelles de cria que no pugen a la *montanya*.¹¹ Per fer aquestes tasques, alguns ramaders transhumants

10. Dona, 49 anys, Bonansa.

11. Per exemple, Sarrado de Castanesa recull unes 500 bales petites d'herba als seus prats del poble, tot i que té un dels ramats més nombrosos.

disposen de la seva pròpia maquinària, però d'altres contracten els serveis d'algun altre pagès perquè els faci la feina.

La majoria d'explotacions estants conreen els camps i els prats que tenen en propietat i en arrendament. Aquests ramaders busquen produir la màxima quantitat de farratges per alimentar el bestiar durant l'hivern i tenir prats per péixer a la primavera i la tardor. Les tasques principals que fan són adobar els camps i els prats, sembrar el farratge, dallar i arreplegar i emmagatzemar l'herba i els farratges. Per fer totes aquestes activitats, els ramaders necessiten força de treball complementària. Normalment és el propietari de l'explotació qui fa aquestes tasques, mentre que una altra persona s'ocupa del ramat. A l'estiu, els animals solen estar a la *montanya* sota la vigilància d'un pastor contractat o a conlloc, però durant la primavera i la tardor és necessari que algú es faci càrrec del ramat mentre es treballa als camps. Sovint qui guarda les ovelles en aquests moments és algun familiar que participa a temps parcial en l'explotació. En altres casos, quan hi ha mà d'obra contractada, el propietari és qui treballa la terra i el jornalier qui s'ocupa de les ovelles. També hi ha algunes explotacions que no tenen maquinària i contracten aquestes feines a altres pagesos, independentment de si es tracta de ramats grans o petits. Finalment, també hem trobat ramaders que comparteixen maquinària i s'ajuden entre ells a l'hora de fer les feines més grosses com arreplegar l'herba.

És interessant destacar que el treball amb maquinària ha estat un dels motius pels quals alguns ramaders van decidir continuar amb l'explotació familiar. Per als fills joves d'un ramader sol ser més engrescador conduir un tractor que no pas fer altres feines com guardar el ramat:

Als 17 anys que vaig eixir jo d'estudi, alhores al que no l'agrada estudiar, lo que vol é eixir d'estudi i... Anar-te'n ta casa i portar el tractor i d'això, vui dir. Si ara pogués tornar enrader, potser no fóra igual. Alhores tu lo que vos, n'estàs hasta el nas d'estar a estudi, é colar tà casa i fer de patxès i que no ti digue digú res... i això. Astí potser va ser el fallo de la txuventut que ara estem ficats en isto tema,

*que poder si héssom estudiat una mica més, héssom vist les coses des de una altra perspectiva, poder la cosa no fóra igual, bastant general això eh!*¹²

El treball als camps varia segons el tipus de finca i les explotacions. Així, els prats naturals s'han d'adobar a la tardor o a la primavera amb fems provinents dels corrals, tot i que, de vegades, també s'usen adobs químics (nitrat, fosfat i urea) a la primavera. L'herba es recull els mesos de juny i juliol. S'ha de segar, rampillar, embalar i transportar des dels prats fins al paller. De vegades es pot fer una segona sega d'herba a la tardor, del redall, als prats de reg o en anyades bones de pluja. A banda d'aquestes feines més grans, n'hi ha d'altres que cal anar fent de tant en tant com netejar els prats, regar-los, mantenir les tanques, etc.

L'altre tipus de terres són els camps de conreu, on es cultiven diferents classes de farratges, alguns perennes com l'alfals, i d'altres que cal sembrar cada any com el panís, el raigràs, el sègol, l'ordi farratger i la civada. Hi ha ramaders com Agapito de Gotarta que fan rotació de farratges en alguns camps: a la tardor sembren raigràs com a conreu d'hivern i després que el ramat l'ha pasturat, a principi d'estiu, llauren el camp i el tornen a sembrar de panís com a cultiu d'estiu, que seguen en verd a la tardor. En general, el cultiu dels camps reclama un treball continuat al llarg de l'any i, per tant, suposa fer un nombre d'hores més elevat que no pas amb els prats, dedicades a feines amb el tractor i la maquinària. Al mateix temps, però, implica un augment considerable de la quantitat de farratges que s'obté per alimentar els animals.

8.1.5. Altres feines: xollar, sanejar i fer la cabanera

Les explotacions ovines requereixen altres feines per al funcionament, a banda de les que hem presentat fins ara. Es tracta de tasques més o menys puntuals però que s'han de fer en poc temps, per la qual cosa és imprescindible disposar de més força de treball de la

12. Home, 37 anys, Montanui.

que hi ha normalment a l'explotació. Ens referim a xollar, sanejar, vacunar o fer la cabanera.

A la primavera, normalment al mes de maig, es xollen les ovelles. Els ramaders transhumants acostumen a fer-ho a la finca d'hivernada unes setmanes abans de pujar cap a les pastures d'estiu, de manera que quan facin la cabanera i arribin a la *montanya* les ovelles ja s'hagin aclimatat. Els ramaders estants ho fan als corrals del poble, quan els animals peixen les pastures i els prats propers, i solen fer-ho unes setmanes més tard.

La xolla, tallar la llana de les ovelles, és una feina que requereix uns coneixements, unes eines i una quantitat de mà d'obra que els ramaders no acostumen a tenir. Per això, la majoria d'explotacions contracten especialistes per fer-la i els paguen un tant per cap (1,30 € per ovella l'any 2007). La procedència i la composició de les colles de xolladors és molt diversa: d'una banda, els ramaders transhumants utilitzen habitu-

Xolla del ramat
de Sarrado
a Montagut,
primavera de
2007

alment colles molt nombroses per xollar a les finques d'hivernada. Són colles d'immigrants polonesos que cada any fan la campanya de la xolla per diferents explotacions de les províncies de Lleida, Osca i Saragossa i després retornen al seu país, i estan integrades per una dotzena de persones (vuit o deu xolladors més un parell o tres de travadors). D'altra banda, hi ha les colles que xollen a les explotacions estants, que, com explicava un ramader, són molt més heterogènies:

A jo? [em xolla] la Comunidad Europea, francesos, espanyols, de tot! [riu]. Eric, un francès que viu aquí a Espanya, ja fa anys. Vénen altra txent de França o d'aquí; és igual. Aquí s'han atxuntat, un any hi era un marroquí, un africano de Mali, un francès, una alemana i un de Mequinensa. Tamé hi és Jérôme que és de França, que té unes 500 ovelles i tamé si dedica a xollar i ve a atxudar; i Eric, que és transportista, porta una quitanieves a l'hivern, allà al sur de França, i després, de primavera, a esquilar.¹³

Algunes explotacions estants amb un volum d'animals més reduït xollen ells mateixos amb l'ajuda d'altres ramaders, com havia fet Ramona d'Estet amb alguns ramaders veïns. La reducció del nombre d'explotacions, però, fa que cada vegada sigui més complicat utilitzar aquests sistemes d'ajut mutu:

Naltres mos vam xollar molts anys naltres. Jo teniva una màquina i m'agradava. Mos atxudàvem amb Pereta, veniva tamé Mario de Lagrà i mon tio de Llong i Manolet de Forcat, i mos xollàvem els nostres. Jo anava a Benifons, ells veniven ací... I ara ja ho vam deixar córrer, perquè després els de Benifons si van vendre els ovelles i bueno, tothom té molta faena... I a llavors ara mos xolla Eric aguell d'Avi.¹⁴

La xolla és una activitat que suposa molta feina, ja que es talla la llana de tots els animals del ramat de cop, en una o dues jornades intensives. A tall d'exemple, un ramat d'uns 2.500 caps es xolla en un parell de dies aproximadament i hi treballen uns deu xolladors i tres travadors. Els xolladors són els que tallen la llana de les ovelles amb les màquines elèctriques. És l'única feina que fan, cap rere cap. Es tracta

13. Home, 40 anys, Montanui.

14. Home, 37 anys, Montanui.

d'una activitat molt feixuga per la postura en què cal fer-la: l'animal és a terra ajagut i el xollador ha de tòrcer el tronc cap endavant per aguantar-lo i anar tallant la llana amb la màquina. Els travadors són les persones encarregades d'agafar les ovelles una per una i atansar-les als xolladors. Fins fa pocs anys, les ovelles es lligaven per xollar-les, i els travadors eren els que les havien de lligar, d'aquí ve el seu nom. Els travadors també embalen la llana: van recollint la llana, la posen en un caixó i, quan està ple, la lliguen amb unes cordes fent unes bales quadrades d'un metre aproximadament. Els ramaders i els treballadors de l'explotació fan feines auxiliars durant la xolla: trien les ovelles en petits grups per facilitar el treball, separant també les borregues i les velles que no es xollaran;¹⁵ curen els talls que es fan de vegades a alguna ovella, i porten menjar i beguda als xolladors.

Unes altres tasques que cal fer a les explotacions de manera puntual i que necessiten especialistes i mà d'obra abundant són les campanyes de sanejament i les vacunacions. Es tracta de feines que requereixen la presència d'un veterinari que faci o supervisi l'extracció de la sang i l'administració de les vacunes, i d'altres persones que ajudin amb el maneig dels animals. Es fan passar totes les ovelles per una mànega, una per una, se'ls treu sang i, de vegades, s'aprofita per vacunar-les i desparasitar-les. Les agrupacions de defensa sanitària ramadera (ADS) contracten els serveis d'un veterinari per als seus associats, que paguen un tant per cap i any, però el cost del sanejament l'assumeix l'Administració. Quan l'explotació té la qualificació sanitària M3, només cal fer el sanejament un cop l'any. Els ramaders transhumants fan el sanejament a les finques d'hivernada abans de desplaçar el bestiar, ja que les instal·lacions que tenen els permet treballar millor que no pas a les pastures de *montanya*.

A banda de les vacunacions i desparasitacions, els ramaders no utilitzen gaire els serveis dels veterinaris. Quan els problemes sanitaris

15. Les borregues no es poden xollar el primer any, ja que no tenen la llana ben formada. Les ovelles velles tampoc no es xollen, ja que es preveu vendre-les aviat i així s'evita una despesa.

afecten un sol animal no és rendible avisar el veterinari, ja que el cost dels possibles tractaments pot ser superior al valor de l'animal. Així, per exemple, rarament es reclama la seva presència per problemes relacionats amb el part de les ovelles, cosa que, per contra, és bàsica a les explotacions de boví. Només s'avisar el veterinari quan el problema afecta un nombre significatiu d'animals: diarrees dels corders, augment del nombre d'avortaments, etc. Per a casos aïllats és el mateix ramader el que aplica els tractaments o assisteix els parts, ja que, normalment, té uns coneixements suficients per fer petites cures a les ferides, administrar medicació, assistir els parts, fer pegats, guarir trencadures dels animals, etc.

En el capítol anterior hem vist el control creixent de l'Administració en l'activitat diària de les explotacions ramaderes i les repercussions que tenen els aspectes legals i les subvencions públiques en el funcionament d'aquestes. Per complir tota aquesta normativa, els ramaders han de dur a terme un seguit de tràmits burocràtics que, per la diversitat i per les conseqüències negatives que poden tenir en l'explotació, reclamen una despesa de temps i una especialització cada cop més gran. Molts d'aquests tràmits s'han de realitzar en uns terminis específics o en moments concrets del cicle anual, per la qual cosa tots els ramaders els fan durant les mateixes dates i les oficines estan col·lapsades. Així, a la inversió de temps que cal fer per desplaçar-se fins a les oficines comarcals cal sumar-hi també el temps d'espera per ser atesos i tramitar els papers. Per això, a la majoria d'explotacions un dels membres s'especialitza en la realització dels tràmits, és qui coneix quins s'han de fer a cada moment i l'encarregat de realitzar-los. Això vol dir que mentre aquesta persona es dedica a aquesta activitat, algú altre ha d'assumir la seva feina amb els animals. Cal tenir en compte que moltes d'aquestes gestions coincideixen amb les èpoques de més feina a les explotacions i això ho fa encara més complicat. Per exemple, durant els preparatius de la cabanera s'han de tramitar les guies, el sanejament i les declaracions de la PAC.

Finalment, a les explotacions transhumants s'ha de dur a terme una altra activitat puntual que requereix una inversió de treball més gran i que, sovint, no es pot fer només amb els membres fixos de l'explotació. Es tracta del desplaçament dels animals dues vegades l'any entre les pastures d'hivern i les pastures d'estiu, tant si es fa a peu com amb camió. D'aquesta activitat, però, en parlarem en el proper capítol.

8.2. EL CICLE PRODUCTIU

L'objectiu de les explotacions d'oví és produir corders per vendre'ls. Per aconseguir-ho, els ramaders organitzen el cicle productiu de manera que els faciliti el treball i els permeti obtenir uns guanys més grans amb unes despeses mínimes. La manera com ho fan i els factors que tenen en compte són diversos. En general, hem observat que els ramaders d'oví de l'Alta Ribagorça segueixen dos models diferents de cicle productiu: un que busca tenir sempre corders per vendre i l'altre que persegueix concentrar la cria i la venda de corders en moments determinats de l'any. Hem vist, també, que hi ha diversos factors que condicionen l'organització del cicle productiu i les estratègies productives de cada ramader: les característiques de l'explotació (instal·lacions, terres, pastures i mà d'obra disponible), el cicle reproductiu de les ovelles, els canals de venda dels corders i la variació anual del preu d'aquests. Cal assenyalar que en la pràctica no se segueix un model o un altre de manera exacta, sinó que les estratègies individuals donen com a resultat un ventall molt ampli de situacions, unes més properes a un model i unes altres a l'altre.

Els ramaders que segueixen el primer model productiu, tenir sempre corders per vendre, acostumen a subministrar els corders a algun carnisser de la comarca o bé els comercialitzen ells directament, de manera que obtenen un preu pels corders superior al preu de mer-

cat. És el que podríem anomenar *venda de proximitat*.¹⁶ Aquest model suposa fer criar les ovelles durant tot l'any. Per aconseguir-ho, els marrans sempre són al ramat. D'aquesta manera, tot i que el cicle reproductiu de les ovelles és estacional (crien més a finals d'hivern i a la primavera), sempre tenen una quantitat més o menys gran de corders per vendre. En general, es tracta d'explotacions estants, de mida mitjana i que habitualment només tenen una persona treballant a temps complet. A banda d'aconseguir un preu més alt pels corders, aquesta estratègia també va lligada al fet que aquestes explotacions no poden assumir les puntes de treball que comporta acumular molts parts en poc temps, per la qual cosa la cria de les ovelles al llarg de l'any també afavoreix l'organització del treball.

Josep Maria de Sarrado amb una ovel·la parida durant la cabanera, tardor de 2007

El segon model productiu, concentrar els parts en determinats períodes de l'any, és el que segueixen les explotacions que venen

16. Seria el cas de Ramona d'Estet o de Llong de Forcat, que abasten carnisers del Pont de Suert i Vilaller, o d'Agapito de Gotarta, que té carnisseria pròpia. També hi ha algun ramader que adopta aquest tipus de cicle productiu i aprofita per vendre ell mateix algun corder directament als consumidors.

els corders a intermediaris. Aquests ramaders intenten regular els moments en què les ovelles queden prenyades per concentrar així els parts i la venda dels corders en aquells moments que consideren més favorables des del punt de vista del funcionament de l'explotació o del preu dels corders en el mercat. Cal tenir en compte que el temps de gestació d'una ovella és de cinc mesos i els corders es venen amb dos mesos i mig de vida, quan fan uns 24-25 quilos. És a dir, el temps de producció d'un corder és de set mesos i mig.

Per regular el moment en què les ovelles es *marrixen*,¹⁷ els ramaders utilitzen diferents mètodes. El sistema més habitual és separar els marrans del ramat durant uns períodes determinats per evitar que les ovelles puguin quedar prenyades i, per tant, no pareixen en moments que no interessa. Una altra manera és induir les ovelles al zel amb hormones durant la primavera, però només ho fa una de les explotacions estudiades. Aquest sistema té un cost de 2,4 € per ovella (any 2007). A més de buscar concentrar el període de cria a la tardor, té l'objectiu d'incrementar la producció. Un altre sistema utilitzat per afavorir que les ovelles es marreixin i per potenciar els parts dobles és millorar l'alimentació de les ovelles. Alguns dels ramaders també afirmen que les ovelles transhumants es marreixen més fàcilment que les estants.

Com hem assenyalat, aquestes pràctiques d'inducció de les ovelles al zel persegueixen augmentar la producció del ramat escurçant el temps no reproductiu de les ovelles i afavorint els parts dobles. En general, i segons l'alimentació, les ovelles tenen de mitjana tres cries en dos anys: un any fan dos parts i l'any següent, un. Cal tenir en compte que a les ovelles els costa més de quedar prenyades quan estan alletant i que solen tornar a marrir-se quan es despopen els corders. Així, si una ovella pareix al setembre, es torna a marrir al novembre i cria cap al mes de maig, i es torna a quedar prenyada a l'agost per fer el tercer part al febrer. De tota manera, després de descomptar les baixes i les corderes que cal deixar per reposició del

17. *Marrir*: cobrir el marrà l'ovella.

ramat, la producció normal de les explotacions de la zona està al voltant d'un corder venut per ovella i any.

Les explotacions que controlen l'època de cria de les ovelles solen tenir ramats més grans, acostumen a ser-hi diverses persones treballant i venen els corders a algun intermediari, ja que no hi ha cap carnisser que pugui absorbir-ne tota la producció.¹⁸ Normalment intenten vendre sempre al mateix tractant:

Tot té lo seu. Si tu cada dia canvies de comprador, quan los corders no es venen trucaràs amb un que no hi tractes i et dirà «escolta, tu, espavilat». En canvi, si te 'ls treu un casi tot l'any pues no hi haurà venda però ell t'ha de traure els corders, conque té... No pots allò, de dir, ara sí, ara..., canviar continuo, perquè quan no valen res també te diran espavil, quan tothom està ple.¹⁹

Les raons per fer parir les ovelles en una època concreta són diverses i estan relacionades amb la variació anual del preu dels corders, amb el cicle reproductiu de les ovelles, amb el clima i amb la necessitat d'organitzar el treball per ajustar-lo a les característiques de l'explotació. Segons els factors que té en compte cada ramader, farà criar les ovelles en un moment o un altre.

En primer lloc, la decisió de concentrar o evitar els parts en determinats períodes de l'any depèn, en gran manera, de les característiques de l'explotació, que fan possible o impedeixen una manera determinada d'organitzar el treball. En presentar les feines de l'explotació, hem vist que el part i l'atenció dels corders i de les mares són unes de les activitats que reclamen una quantitat de treball més gran dels ramaders. Per això, fer parir moltes ovelles en un període concret exigeix un sobreesforç que no tots els ramaders estan en condicions d'assumir.

Una pràctica molt usual entre els ramaders ribagorçans és evitar

18. Un mercat creixent que estan aprofitant alguns ramaders transhumants és la venda directa d'ovelles bacives o velles a immigrants, sobretot musulmans, de Lleida i les poblacions properes. El preu de venda d'aquests animals és força més alt que als escorxadors.

19. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

que les ovelles pareixin quan el ramat és a la *montanya*, a les pastures d'estiu, sobretot els mesos de juliol i agost. Ja hem explicat les complicacions que suposa que les ovelles vagin criant quan són als prats d'alta muntanya. Aquests entrebancs són més grans per als ramaders transhumants, que no solen disposar de corrals suficients als pobles per a les acorderades, i per als ramaders que porten els seus animals a conlloc i no es poden encarregar de les ovelles de cria. En alguns casos, tot i disposar d'instal·lacions suficients, els ramaders eviten que les ovelles criïn aquests mesos per simplificar l'organització del treball.

Les condicions climatològiques són la segona qüestió que influeix en la decisió d'evitar que les ovelles pareixin durant uns mesos concrets. Hem trobat ramaders que procuren que les ovelles no criïn durant els mesos més freds, habitualment desembre i gener, ja que el nombre de baixes de corders augmenta significativament. Es tracta d'explotacions estants que es mantenen a la comarca durant l'hivern. Això té una altra conseqüència que també reforça aquesta opció, i és que durant aquests mesos, en moltes ocasions, el ramat no pot sortir a pasturar i ha de quedar-se tancat al corral. Això fa més difícil la gestió de les ovelles de cria, sobretot quan les instal·lacions no són prou grans.

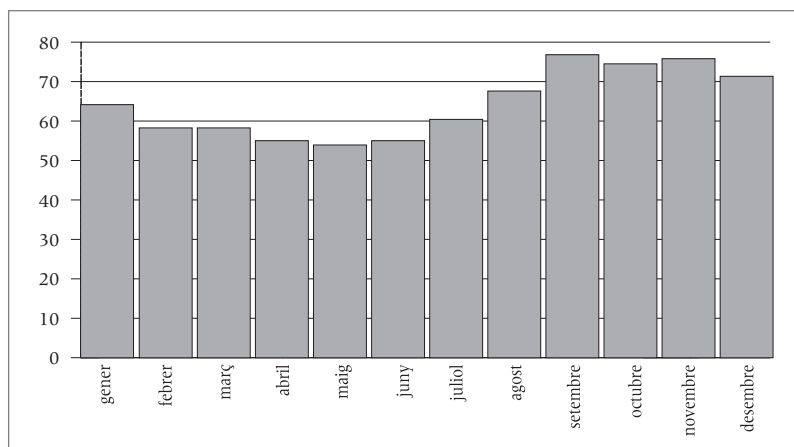
Finalment, hi ha explotacions que determinen concentrar els parts en una època de l'any amb l'objectiu d'aprofitar millor el preu de venda dels corders. Així, molts ramaders eviten els parts durant els mesos de juliol i agost, pugen les ovelles prenyades a la *montanya* i concentren la cria més important de l'any al principi de setembre. Com ja hem assenyalat, això obliga alguns ramaders transhumants a carregar les ovelles avançades amb un camió i marxar a la finca d'hivern a primers de setembre. Igualment, hi ha explotacions que, malgrat les dificultats, deixen parir les ovelles a partir de finals de juliol i van baixant les ovelles avançades des de la *montanya* cap als corrals dels pobles. Es tracta de ramaders que tenen corrals suficients als pobles per atendre les acorderades i disposen de mà d'obra per fer-ho.

L'objectiu de les explotacions que fan criar les ovelles entre finals de juliol i mitjan octubre és tenir el màxim de corders per vendre els

mesos de tardor, entre octubre i desembre, que és l'època de l'any en què els preus són més elevats, i evitar tenir molts corders per vendre a la primavera, entre els mesos d'abril i juny, que és quan els preus són més baixos (gràfica 3). L'any 2007, per exemple, un corder d'uns 24-25 kg en viu es pagava per sota dels 60 € a la primavera i per sobre dels 80 € a la tardor, el que representava una diferència d'uns 25 € per animal. Aquesta quantitat és prou alta com per determinar que el ramader perdi o guanyi diners amb la seva activitat.

La venta, perquè l'any passat en vaic fer 17.000 pessetes per corder. Enguany no, enguany [2007] no han valgut un ral, però al setembre com que no en parís gaires... Ara ja ho han estudiat, enguany ja ho han agafat la txent, i mira, ja han trobat de que n'hi era més. Però han passat tres o quatre anys que jo era fet molts quartos, allà al novembre, era fet molts quartos, perquè no vinien, no pariven al setembre. Algun, però ara ja haig trobat de que la txent ho han... Ara haig de canviar. Haig de tornar a estudiar, això s'ha d'estudiar bé, eh? I jo ho haig 'nat mirant, cosetes aixís.²⁰

Gràfica 3. Variació anual del preu mitjà del corder de 24 kg (1998-2007)

Font: Elaboració pròpia amb dades d'un carnisser de la comarca.

Nota: Mitjana mensual calculada per al període 1998-2007; el preu està expressat en euros per corder.

20. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

La variació anual del preu dels corders depèn de la combinació de dos factors diferents: d'una banda, els canvis en el consum segons l'època de l'any, essent els mesos anteriors a Nadal i cap d'any quan la demanda és major i els preus són més alts. De l'altra, el cicle reproductiu de l'ovella, que es marreix millor a la tardor que a la primavera; per tant, quan no hi ha un control per part del ramader, és durant la primavera quan hi ha més corders per vendre i això també en fa baixar el preu.

8.3. «LO QUE NO SÓN PESSETES SÓN PUNYETES»

Una de les qüestions en què estan d'acord tots els ramaders entrevistats és que les explotacions d'oví avui no són prou rendibles i que hi ha una crisi molt forta en el sector. Des de fa anys, els guanys obtinguts de les explotacions han anat minvant: mentre els costos de producció no han parat d'augmentar, el preu de venda dels corders i de la llana s'ha mantingut i, fins i tot, ha baixat tant en xifres relatives com absolutes.

Actualment, els ingressos de les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça provenen sobretot de dues fonts: la venda de corders per a carn i els ajuts de l'Administració. La venda de la llana, que en el passat havia representat una entrada important de diners a les explotacions, avui no arriba ni a cobrir les despeses de la xolla:

L'any passat mi sembla que mos van cobrar [xollar] un euro trenta [per cap] i la llana no sé si valeda 30 pessetes, quant é en cèntims això? Una altra cosa que tamé se n'ha anat a... Jo m'acordo un any que mo'la van pagar a 20 duros. I nantres, perquè mos ho févom nantres, però els que feven anar pr'avall ti cobraven 30 pessetes o 35 [per cap]. I per sentir-ho nombrar a mon abuelo antes fa molts anys per la llana teniven els ovelles a conlloc tot l'hivern.²¹

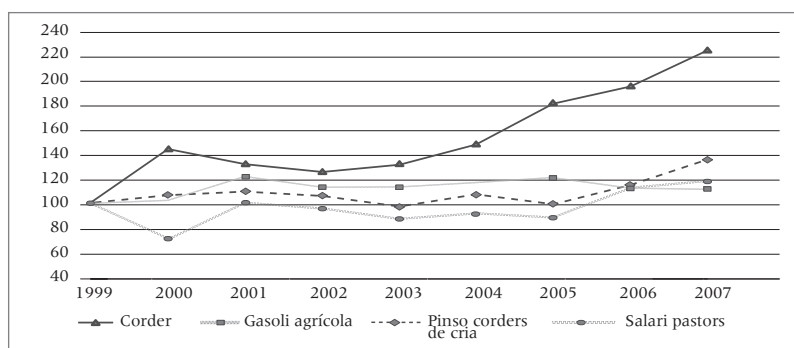
Alguns ramaders també obtenen uns ingressos extres agafant ovelles d'altres propietaris a conlloc durant l'estiu, a la *montanya*, o a les finques

21. Home, 40 anys, Montanui.

de *pr'avall* durant l'hivern. Com ja hem vist, però, aquests ingressos extres suposen també un increment del treball per al ramader.

La venda dels corders és la font d'ingressos principal de les explotacions. Com assenyalàvem, però, el preu dels corders al mercat no ha evolucionat de la mateixa manera que els costos de producció, de manera que cada cop es redueix més el marge obtingut (gràfica 4). Si comparem l'evolució dels preus entre els anys 1999 i 2007, podem veure que la quantitat pagada pels corders s'ha mantingut més o menys estable entre l'any 2001 i el 2007, mentre que els costos han augmentat, especialment els darrers anys. Així, a la llotja de Mercolleida, els corders de 2,5 mesos i 24 kg de pes en viu es van pagar a 2,62 €/kg de mitjana l'any 2007 (uns 63 € per corder), quan el seu preu havia estat de 2,36 € de mitjana l'any 1999 (uns 57 € per corder). Això significa un increment de l'11,3% entre 1999 i 2007. En canvi, els costos de producció van augmentar en una proporció molt superior durant aquest mateix període (1999-2007):²² el gasoil agrícola va passar de 0,33 a 0,73 €/l (un augment del 120,8%), el pinso per als corders de cria de 21,92 a 29,49 € els 100 kg (un 34,6% d'increment) i el salari d'un pastor de 29,42 a 34,46 € per dia (un 17,12%).

Gràfica 4. Evolució dels preus (1999-2007) (preus 1999=100)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Departament d'Agricultura de la Generalitat de Catalunya, del Ministeri d'Agricultura i de l'IAEST.

22. Segons les estadístiques publicades pel Ministeri d'Agricultura per al conjunt de l'Estat espanyol. Aquestes dades ens donen una orientació de l'evolució dels costos, però no es corresponen necessàriament amb els preus pagats pels ramaders ribagorçans.

A la vista d'aquesta situació, les opcions dels ramaders per mantenir el nivell de rendes de les explotacions són augmentar la productivitat de les ovelles (més parts i parts dobles), retallar els costos de producció i buscar estratègies de venda que els permeti obtenir uns preus més elevats. En parlar del cicle productiu hem vist algunes estratègies seguides pels ramaders que apuntaven en aquest sentit, ja fos reduint el temps entre els parts, potenciant la fertilitat de les ovelles o venent els corders en els moments de major preu o directament als consumidors o als carnisers. Una altra estratègia possible per vendre a un millor preu va lligada a la producció de qualitat, ja sigui a través de la ramaderia ecològica o bé creant una marca de qualitat de l'ovella de la comarca. Hem parlat d'aquestes possibilitats amb els ramaders, però molts no ho veuen gaire viable, ja que creuen que els consumidors no comprarien aquesta carn si fos més cara. A més, caldria fer-hi inversions abundants i el sector no està prou unit per assumir-les. D'altra banda, els ramaders creuen que ells ja fan un producte de qualitat i que la qualitat de la carn que arriba al consumidor depèn fonamentalment de com es tracten els animals a partir del moment en què ells els venen:

Jo no haig pogut vendre un corder ecològic com a ecològic; i ho haig intentat, però no te ho compre dingú. Jo, si no fan una altra estructura, ho veic molt malament. S'harien de fer carnisseries i donar-ho al mateix preu, perquè la txent no vol pagar 1.000 pessetes més. Carlos en va vendre i no en comprave digú. [...] Psicològicament potser és una mica més bona [la carn], psicològicament, però jo, la veritat.... Jo no ho trobo. Mato un corder d'aquí, però l'altre que no és ecològic tamé el trobo molt bo. [...] [El que fa] un corder bo [és] l'herba; l'herba i la llet. Què és el que el fa dolent? Sapiguer quin comprador cargue un camió a tope, que faigue calor, el descarregarà a Benabarre i arribaran sugats. El tornarà a carregar l'ondemà o l'ondepardemà, els corders no hauran mentxat res, assugats, maneats, el tornarà a carregar i a Barcelona, un dia més de camió. Suguen, set, febre, al final els animals s'enfebren; quan passen tanta set, al final s'enfebren, la llana sugada tamé. La carn de corder és molt delicada, la llana és molt puta, aquella carn no pot valdre res; és que jo no sé com se la poden fotre. Jo agafo un corder que està popant allí, l'agafo i li foto el ganivet allí, no passarà estrés, ni passarà res. Però tu sas, un corder antes que no arribe allà a Mercabarna a matà'l, lo que passe el corder! É maltractat, maltractat,

eh? Perquè jo a vegades haig venut corders aquí i dir: «a vere», dic «aquí encara els tractareu bé, els animals, quan ja marxeu, ja fareu lo que vulgueu però aquí no els pegareu pa ficà'ls al camió, i anireu amb cuidado i no fareu ni un crit!». Tamé haig fotut algun comprador fora, eh? «I tu no tornaràs més i no tornes més! Perquè no et vull ni sentir». Els compradors són una colla d'animals! I a puntades!, carguen al cargador a barronades! I mira que ja no són meues de fet, però dic «aquí encara els tractaràs bé, quan haigues colat del poble avall, fes lo que vulgues, però aquí no ho faràs això». Molt mal tractats, l'animal s'enfebre, patís, més la de corder, el vedell ho aguante millor, però el corder, no sé ni com ni mentxen de carn, no sé ni com ni mentxen, perquè la llana a l'estiu que van tan aprets als camions, suguen i la llana, penetre dessiguit la olor de la llana. I la carn de corder s'harie de fer a la brasa, i mentxar-la al prat, i ara ja no deixen ni fer foc [riuu].²³

L'altra font bàsica d'ingressos de les explotacions són els ajuts de l'Administració. Com hem vist en el capítol anterior dedicat a la normativa i les subvencions, la quantitat que reben els ramaders com a prima de la PAC són 27 € per ovella. A més, totes les explotacions reben 2.500 € més en concepte d'ICM pel fet d'estar situades en zones de muntanya, amb independència de la seva mida. La resta de subvencions que reben els ramaders varien en funció de les característiques de l'explotació i segons si es troben a la part catalana o aragonesa de la comarca.

Fent un càlcul aproximat per a una explotació amb 1.000 caps i unes 40 ha de terres de conreu i pastures, l'ajut per pasturar en zona d'óssos pot suposar uns 6 € per ovella de mitjana i les mesures agroambientals uns 8 € per cap.²⁴ Les explotacions que s'acullen als ajuts de producció ecològica reben també altres ajuts, però els costos de producció (pinsos, farratges, palla, productes veterinaris, etc.) també són més elevats que a les explotacions convencionals.

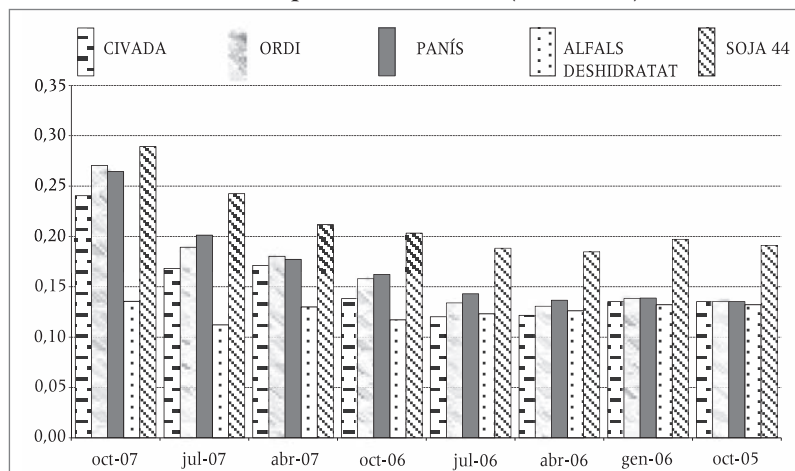
En resum, tenint en compte els ingressos fixos per explotació i prenent com a referència una explotació amb un ramat d'uns 1.000

23. Home, 56 anys, la Vall de Boí.

24. Aquestes quantitats varien en cada explotació, ja que depenen de la superfície i del tipus de terres declarades i del nombre d'animals que les utilitzen. Tot i que la quantitat resultat per cap és més alta a les explotacions més petites, el volum total de l'ajut sol ser més alt per a les grans explotacions.

que cobren un tant per animal i dia, al voltant de 0,20 € per ovella i dia l'any 2007. Si comptem que l'estada mitjana és de 210 dies, el cost total de mantenir una ovella a la finca d'hivern seria de 42 €.

Gràfica 6. Evolució dels preus dels cereals (2005-2007)

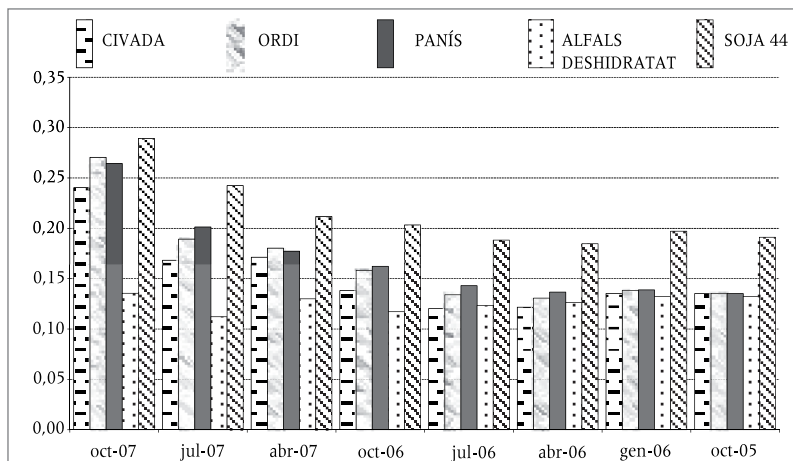
Nota: Preus en euros per quilo.

Font: Elaboració pròpia amb dades del MAPA.

Les despeses en pinsos, cereals i farratges representen un volum més gran per a les explotacions fixes, ja que durant els mesos d'hivern el ramat no pot sortir a pasturar i s'ha d'alimentar als corrals. Una part d'aquest menjar es produeix a la mateixa explotació, però aquesta producció també té uns costos (maquinària, combustible i adobs). Segons els ramaders entrevistats, mantenir una ovella al corral val uns 0,20 € per ovella i dia (any 2007), i les explotacions fixes han de tenir els animals estabulats uns 90 dies l'any de mitjana, el que representa un cost total d'uns 18 € per ovella. A més, cal tenir en compte que les ovelles, tant les estants com les transhumants, s'han d'alimentar al corral uns 45 dies per criar els corders. Tot plegat fa que un ramader estant dediqui gairebé una quarta part de totes les despeses de l'explotació a alimentar els animals. Un altre cost alimentari és el pinso d'engreix dels corders. Un corder consumeix uns 25

que cobren un tant per animal i dia, al voltant de 0,20 € per ovella i dia l'any 2007. Si comptem que l'estada mitjana és de 210 dies, el cost total de mantenir una ovella a la finca d'hivern seria de 42 €.

Gràfica 6. Evolució dels preus dels cereals (2005-2007)

Nota: Preus en euros per quilo.

Font: Elaboració pròpia amb dades del MAPA.

Les despeses en pinsos, cereals i farratges representen un volum més gran per a les explotacions fixes, ja que durant els mesos d'hivern el ramat no pot sortir a pasturar i s'ha d'alimentar als corrals. Una part d'aquest menjar es produeix a la mateixa explotació, però aquesta producció també té uns costos (maquinària, combustible i adobs). Segons els ramaders entrevistats, mantenir una ovella al corral val uns 0,20 € per ovella i dia (any 2007), i les explotacions fixes han de tenir els animals estabulats uns 90 dies l'any de mitjana, el que representa un cost total d'uns 18 € per ovella. A més, cal tenir en compte que les ovelles, tant les estants com les transhumants, s'han d'alimentar al corral uns 45 dies per criar els corders. Tot plegat fa que un ramader estant dediqui gairebé una quarta part de totes les despeses de l'explotació a alimentar els animals. Un altre cost alimentari és el pinso d'engreix dels corders. Un corder consumeix uns 25

kg de pinso durant el procés de creixement per a la venda, que a un preu de 0,30 €/kg representa un total de 7,5 € per corder venut.

El fort increment dels costos d'alimentar el bestiar l'any 2007 per l'augment del preu dels cereals i farratges (gràfica 6) i de l'arrendament de les finques d'hivernada ha fet créixer la incertesa davant del futur de la ramaderia.

És lo que diem: una ovella a naltres què mos coste? Vuit o nou mil peles a l'any i, bueno, si has de contar massa fi, més quartos i tot. Un corder què valdrà enguany, nou mil peles de promig? Si les val. Ja verem què passarà ara amb estos de segona cria. Pues a vere, què fots? Ara, a Extremadura, una ovella amb un tio potser li pot costar dos mil peles tot l'any, ni que tingue que vendre els corders a sis mil peles pues ja hi guanya quartos. I pr'això, a n'istes zones, és que no són rentables el bestiar. Si tu pots tindre 600 ovelles allà dalt que no ti gasten un duro, molt bé; però coma tingues que baixar ací i venga i venga... [donar-los farratge i pinso] i et costen vuit o nou mil peles... És impossible, és impossible de d'això... I, bueno, l'única solució é que no et gasten lo que et gasten ara, si t'han de gastar lo que et gasten ara, fes-t'ho com vulguis que no lligaràs, perquè quan sacaran la subvenció... Ara te salve la subvenció i istos anys, pues fent-t'ho de casa te quedava la subvenció, la segona cria... Pues naes fent no? Però quan sacaran la subvenció...²⁵

A més de l'alimentació, les explotacions d'oví tenen altres costos que representen entre una tercera part i la meitat de les despeses de l'explotació: els veterinaris i els medicaments, la mà d'obra en els casos en què es té algú contractat, el transport per als viatges de transhumància, assegurances, la seguretat social, llavors, adobs químics, combustible i, per acabar, les inversions en instal·lacions, millora de les finques i adquisició de maquinària.

Les dades de la taula 13 ens mostren que el percentatge més gran de les despeses el representen les partides destinades a alimentar el ramat. Per als transhumants, reduir el cost en alimentació és la millor estratègia per augmentar els beneficis. Per als fixos, en canvi, el gran problema en la majoria de casos és amortitzar les inversions i reduir la mà d'obra contractada: un pastor llogat representa un cost

25. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

per cap molt elevat per a un ramat de 500 animals i, en canvi, la seva repercussió és menor en un gran ramat transhumant.

Taula 13. Estimació dels ingressos i les despeses d'una explotació (2007)

Ingressos	Ramat transhumant de 2.000 caps		Ramat fix de 500 caps	
	Euros / Ovel·la	%	Euros / Ovel·la	%
Venda de corders	65,00	61,41	65,00	59,31
Prima PAC	27,00	25,51	27,00	24,64
ICM	1,25	1,18	5,00	4,56
Ajut zona d'òssos	6,00	5,67	6,00	5,47
Ajuts agroambientals	6,00	5,67	6,00	5,47
Venda de llana	0,60	0,57	0,60	0,55
Total d'ingressos	105,85	100,00	109,60	100,00
Despeses d'alimentació	Euros / Ovel·la	%	Euros / Ovel·la	%
Finca d'hivern	42,00	51,98	0,00	0,00
Arrendament de terres de conreu	0,00	0,00	15,00	18,12
Muntanya	6,00	7,43	6,00	7,25
Pinso i farratge per a les ovel·les	8,00	9,90	20,00	24,15
Total d'alimentació	56,00	69,31	41,00	49,52
Altres despeses	Euros / Ovel·la	%	Euros / Ovel·la	%
Pinso per als corders	7,00	8,66	7,00	8,45
Transport amb camió	4,60	5,69	0,00	0,00
Medicaments	3,00	3,71	3,00	3,62
Mà d'obra contractada	5,40	6,68	21,50	25,97
Xolla	1,30	1,61	1,30	1,57
Seguretat social	2,50	3,09	5,00	6,04
Assegurances i altres	1,00	1,24	4,00	4,83
Total d'altres despeses	24,80	30,69	41,80	50,48
Total de despeses	80,80	100,00	82,80	100,00
Rendiment per ovel·la	25,05		26,80	
Rendiment per explotació	50.100,00		13.400,00	

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació dels ramaders entrevistats.

Nota: En les despeses no es compten l'amortització de les instal·lacions i de la maquinària ni el treball dels propietaris del ramat.

En aquesta estimació dels ingressos i les despeses d'una explotació no hem comptat l'amortització de les instal·lacions i de la maquinària, ja que el càlcul és força complicat per la diversitat de situacions i canvis en les subvencions obtingudes per a la modernització de les explotacions. De tota manera, donarem algunes dades per tenir una idea de la importància que tenen aquests costos en la viabilitat de les explotacions: la construcció d'un corral per a un ramat de 500 caps costa actualment uns 100.000 €, sense tenir en compte el valor del sòl. Un equip de maquinària complet²⁶ per recollir l'herba i treballar la terra val uns 120.000 €. A més, els ramaders han de disposar d'un vehicle tot terreny per accedir a les *montanyes*, el que suposa uns 24.000 € més. Les despeses en la millora de les finques són molt variables, però creiem que no exagerava un ramader que ens deia que havia invertit més de 600.000 € des que és a l'explotació, tenint en compte que una part de la despesa era per comprar terres.

En resum, i sense tenir en compte les inversions en les finques, una explotació fixa mitjana haurà d'amortitzar una inversió d'uns 244.000 €. Tenint en compte l'estimació d'un rendiment per ovella al voltant d'uns 25-28 €, quants anys són necessaris per amortitzar aquestes inversions? De què viurà mentrestant el ramader? Quina possibilitat hi ha que apareguin noves explotacions?

Tampoc no hem comptat el treball dels propietaris de l'explotació. De fet, els guanys obtinguts són considerats pels ramaders el salari pel seu treball, més que no pas el rendiment del capital que tenen invertit. Tampoc no hem trobat cap pastor que compti el valor del seu treball en funció de les hores que hi dedica. Aquesta falta de valoració del seu treball al preu del mercat és un factor clau per entendre la continuïtat de moltes d'aquestes explotacions. Si tenim en compte que la jornada de treball d'un ramader és de més de 10 hores gairebé tots els dies de l'any (unes 300 hores al mes), i considerant que es

26. Tractor amb pala, embaladora, remolc, rascle, segadora, arres, grades i adobadora.

tracta d'una professió que requereix un grau d'especialització elevat, podem calcular un sou d'uns 2.000 € mensuals: 24.000 € l'any. Així, veiem que els salaris dels propietaris de l'explotació puguen més que no pas el rendiment obtingut del ramat tant en les explotacions estants com en les transhumants (en explotacions de 2.000 caps hi ha, almenys, dos titulars).

L'anàlisi del treball i de l'organització de la producció ha posat de manifest diferències significatives entre les explotacions ramaderes de l'Alta Ribagorça, especialment entre les estants i les transhumants, atès que ha mostrat estratègies diverses segons les característiques de cadascuna: terres de conreu, instal·lacions, força de treball disponible, nombre de caps, transhumància, etc. Les dades també han fet evidents dos models de cicle reproductiu (cria contínua i venda de proximitat, i cria concentrada i venda a intermediaris), en la configuració dels quals també té un paper fonamental la manera de comercialitzar la producció. Es tracta de models i d'estratègies que busquen organitzar el treball de manera més fàcil i aconseguir uns beneficis més grans a partir de les condicions particulars de cadascuna de les explotacions i de l'evolució del mercat.

L'estudi dels ingressos i de les despeses de les explotacions ha mostrat les dificultats perquè aquestes siguin rendibles i ha posat de manifest la forta crisi que pateix avui el sector oví. Si no fos per les subvencions, que arriben a representar el 40% dels ingressos d'una explotació, molts ramaders perdrien diners i haurien de plegar. Això suposa una dependència molt forta dels ramaders envers de l'Administració i afavoreix un clima d'incertesa davant del futur. Cal tenir en compte, però, que molts dels ramaders es dediquen a aquesta feina perquè els agrada i prefereixen continuar treballant amb ovelles per a ells mateixos que no pas anar a jornal, tot i que guanyin menys diners. Igualment, alguns ramaders que compaginen la cria d'ovelles

amb una altra activitat diuen que continuaran tenint animals encara que només sigui com a afició. És a dir, es tracta d'una activitat econòmica que no es pot entendre sense tenir en compte el component vocacional de les persones que la realitzen.

La crisi actual del sector és un dels problemes que més preocupa els ramaders, ja que dificulta la viabilitat de les explotacions, el relleu generacional i, en general, la continuïtat de la ramaderia ovina a la comarca. Hem vist que els ramaders transhumants que han hagut de sacrificar tot el ramat per problemes sanitaris en cap cas no han continuat amb l'activitat, almenys com a tasca principal. També hi ha explotacions que deixarien la transhumància i es convertirien en estants per intentar compaginar la ramaderia amb altres activitats econòmiques, però no poden assumir la inversió necessària per fer aquest pas. Sabem també de ramaders que han posat en venda el seu ramat (any 2007) i que no troben comprador, o han hagut de portar totes les ovelles a l'escorxador i vendre-les a preu d'ovella vella, ja que no hi ha demanda d'ovelles reproductores. Hem parlat, també, de la inversió que cal fer per posar en marxa una explotació ramadera, i com això fa difícil la instal·lació de nous ramaders. Sembla, per tant, que les explotacions que podrien continuar serien les que passarien de pares a fills. La qüestió que es planteja és si les noves generacions assumiran la continuïtat d'aquestes explotacions si això implica condicions laborals molt dures i un nivell d'ingressos molt baix o, per contra, optaran per desenvolupar altres activitats econòmiques i abandonaran la ramaderia.

9. La cabanera

La transhumància és l'element que introdueix diferències més significatives entre les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça, tant pel que fa als recursos que necessiten (terres, pastures i força de treball) com quant a l'organització del treball i a les estratègies productives. Es tracta d'una activitat que, junt amb els espais per on discorre, té un caràcter simbòlic important i un paper fonamental en la identitat dels pastors i en el patrimoni cultural de la comarca. Per això, en aquest capítol presentarem quins són els ramats transhumants que hi ha avui a l'Alta Ribagorça, com es desplacen entre les pastures d'estiu i les finques d'hivernada, quins factors tenen en compte els ramaders per triar la manera de fer el desplaçament i quina és la legislació que afecta els camins ramaders. Acabarem el capítol descrivint la cabanera que segueixen els ramats de la nostra àrea d'estudi: l'itinerari, els espais i les jornades.

9.1. LA TRANSHUMÀNCIA A PEU O AMB CAMIÓ

Durant el període de la nostra investigació, un total de 17 explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça han dut a terme transhumància

1. Seguim la distinció proposada per Roigé et al. (1995) entre transhumància hivernal i estival, segons l'època en què els animals es desplacen fora del seu lloc d'origen: hivernal, quan les explotacions originàries de la muntanya marxen cap a la plana a l'hivern; estival, quan els ramats de la plana pugen cap a la muntanya a l'estiu. En el cas estudiat el desplaçament es realitza a l'hivern per anar *pr'avall*. Així l'any ramader s'inicia en el moment en què el ramat marxa cap a la finca d'hivernada i finalitza l'any següent, quan el ramat retorna a casa.

hivernal entre les *montanyes* i els pobles de la comarca i les finques d'hivernada a la plana de Lleida i la vall de l'Ebre.¹ Hi ha dues explotacions més que practiquen la transhumància estival i tenen com a destí la comarca: una és la de Perevigo, registrada al poble de San Lorenzo de Flumen (municipi de Lalueza, Monegres), el titular de la qual és fill d'Ovís (municipi d'Areny de Noguera, Ribagorça), tot i que no hi viu ni hi posseeix cap propietat. A l'hivern, el ramader resideix a San Lorenzo de Flumen i a l'estiu fa transhumància per pasturar la *montanya* d'Ovís, a la Serra de Sis. Després fa un nou desplaçament fins a la *montanya* el Vedat de Ribera, al municipi de Montanui, que és propietat d'una societat de veïns. L'altre ramader que fa transhumància estival és Perequintana, fill de Cirès (municipi de Bonansa), el ramat del qual pastura la *montanya* d'aquest poble durant els mesos d'estiu. A l'hivern, però, viu i té la finca d'hivernada al municipi de Binèfar.

La taula 14 resumeix les característiques de la transhumància de les 17 explotacions que la van practicar l'any ramader 2006-2007, i que van moure un total de 18.380 caps de bestiar. Les dades que recull posen en evidència diferents aspectes que comentem a continuació amb una mica més de detall.

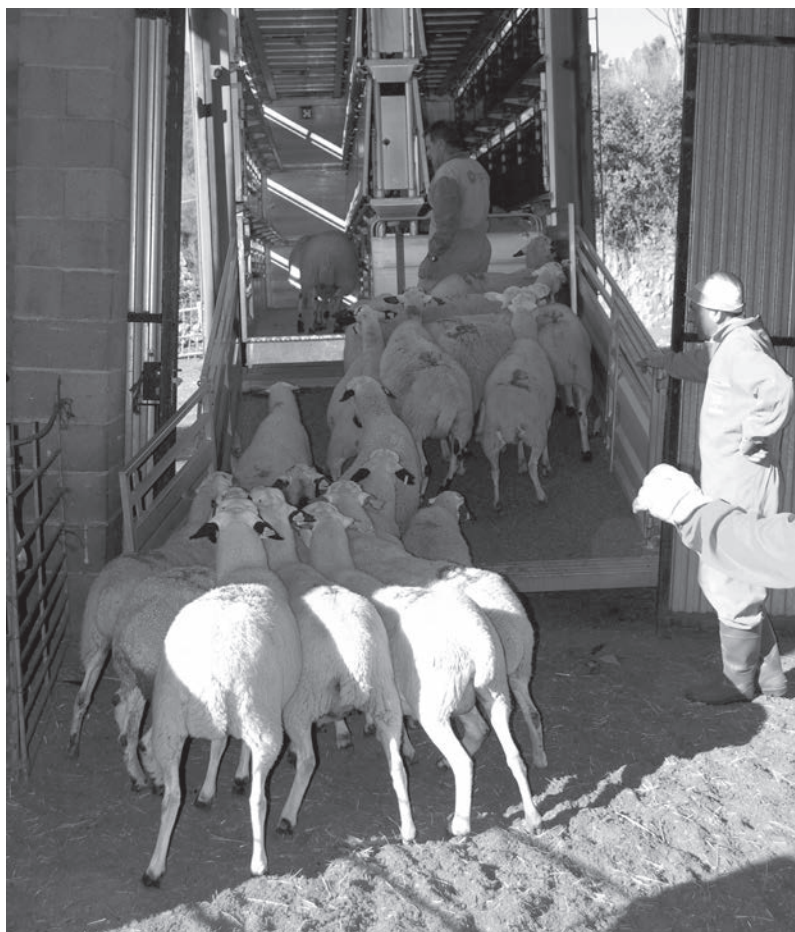
En primer lloc, la mida dels ramats. Tot i que hi ha quatre explotacions amb menys de 500 caps, la majoria tenen ramats relativament grans: sis tenen entre 500 i 1.000 caps i set són ramades de més de 1.000 animals. Cal assenyalar que les explotacions que tenen menys de 500 caps fan la transhumància en règim de conlloc, és a dir, porten els seus animals junt amb els d'altres ramats més grans i els seus propietaris no baixen *pr'avall* durant l'hivern.

En segon lloc, la zona d'hivernada. Com ja hem explicat en el capítol 4, les finques on van a passar l'hivern els ramats transhumants de l'Alta Ribagorça estan situades a les comarques catalanes i aragoneses de la plana de Lleida i la vall de l'Ebre. El Segrià és la comarca que acull un major nombre de ramats i de caps.

Taula 4. Explotacions transhumants amb lloc d'origen i de destí, tipus de desplaçament i nombre de caps (any ramader 2006-2007)

Nom de l'explotació	Lloc d'origen	Lloc d'hivernada		Nre. caps transhum.	
		(localitat, municipi, comarca); finca	Desplaç. tardor		Desplaç. primavera
Armengol	Cardet	Montesusin (Grañén, Monegres); finca Pozuelo	Camions	Camions	+ de 1.000
Bellita	Taüll	Sant Miquel (Bellver de Cinca, Baix Cinca); finca el Pas	Camions	A peu	+ de 1.000
Bernat	Igüerri	Raimat (Lleida, Segrià); finca Mas de Vilanova i vinyes de raïmat	Camions	A peu	- de 500
Extremo	Aneto	Binaced (Cinca Mitjà); finca propietat del ramader	Camions	Camions	500-1.000
Farré	Cardet	Tamarit de Llitera (Llitera); finca la Melusa	Camions	A peu	+ de 1.000
Feixa	Aneto	Sant Miquel (Bellver de Cinca, Baix Cinca); finca el Pas	Camions	Camions	- de 500
Gillamó	Castanesa	El Pla de la Font (Gimenells i el Pla de la Font, Segrià)	Camions	A peu	500-1.000
Guasc	Boí	Monesma de San Juan (Ilche, Somontano)	Camions	Camions	500-1.000
Llovetó	Cardet	Vallmanya (Alcarràs, Segrià); finca Torre Cortassa	Camions	A peu	+ de 1.000
Llúcia	Durro	Binaced (Cinca Mitjà); finca Los Tuzales	A peu	A peu	+ de 1.000
Monrós	Peranera	Maçanet de la Selva (Selva); finca can Soms	Camions	Camions	500-1.000
Mossenjoan	Senet	Sant Miquel (Bellver de Cinca, Baix Cinca); finca el Pas	Camions	Camions	500-1.000
Peiró	Cóll	Raimat (Lleida, Segrià); finca Mas de Vilanova i vinyes de raïmat	Camions	A peu	+ de 1.000
Ribas	Bonansa	Monesma de San Juan (Ilche, Somontano); finca propietat del ramader	Camions	Camions	500-1.000
Sarrado	Castanesa	Montagut (Alcarràs, Segrià); finca el Vilot	A peu	A peu	+ de 1.000
Tedó	Castanesa	Sant Miquel (Bellver de Cinca, Baix Cinca); finca el Pas	Camions	A peu	- de 500
Visent	Durro	Vallmanya (Alcarràs, Segrià); finca Torre Cortassa	Camions	A peu	- de 100

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos.

Càrrega del camió per baixar cap a la finca d'hivernada, ramat de Ribes de Bonansa, tardor de 2008

Finalment, la manera de traslladar els animals. Les dades de la taula mostren que el sistema de desplaçament predominant és el camió: en 22 dels 34 trajectes fets durant el període 2006-2007 es va utilitzar aquest mitjà de transport, mentre que el ramat es va desplaçar a peu per la cabanera en 12 viatges. Si ens fixem una mica més podem veure que, en la majoria de casos, el desplaçament per la cabanera va ser el trajecte de pujada durant la primavera, i només dos ramaders, Llúcia i Sarrado, que posseeixen dos dels ramats més grans de la comarca, van baixar també a peu cap a les finques d'hivernada a la tardor.

El predomini del transport amb camió queda matisat i augmenta la importància de l'ús de la cabanera si llegim les dades anteriors de manera diferent. Així, 10 de les 17 explotacions transhumants fan a peu com a mínim un dels dos trajectes anuals. Les explotacions que la primavera de 2007 van fer la transhumància a peu reunien un total de 12.058 caps, el que representava el 66% de tots els caps transhumants que hi havia a la comarca.² Amb tot, cal tenir en compte que no tot el bestiar dels ramats que utilitzen la cabanera es desplaça a peu: n'hi ha que no estan en bones condicions per fer-ho i, si ho fessin, el maneig del ramat seria molt més complicat. Les ovelles malaltes o les que han parit fa poc, els corders i, en alguns casos, els marrans es carreguen amb camions. Aquests animals poden representar entre un 15% i un 20% de tots els caps de les explotacions que van a peu.

En resum, descomptant un 20% de la xifra anterior tenim que, la primavera de 2007, haurien pujat a peu per la cabanera 9.647 caps, el que representa més de la meitat de tots els caps transhumants i el 35% de tot el cens oví de la comarca. Les dades dels animals que baixen *pr'avall* a peu per la cabanera a la tardor són inferiors: 3.844 (havent descomptat igualment el 20%), el que suposa un 20,9% dels caps transhumants i el 14% del total d'ovelles. Aquestes xifres ens mostren que la transhumància a peu no és una activitat residual a la comarca, especialment durant el desplaçament de primavera.

L'ús del camió com a mitjà de transport també es veu matisat pel fet que, durant la recerca, dos ramaders que havien utilitzat el camió fins aleshores van tornar a pujar per la cabanera a peu la primavera de 2007. Al mateix temps, però, en aquest període, alguns dels ramaders que anaven a peu havien abandonat la transhumància o bé havien reduït la mida dels ramats. Comptant aquestes variacions, la primavera de 2007 van pujar a peu un miler de caps més que la primavera de 2006. Aquestes fluctuacions anuals responen a circumstàncies parti-

2. Segons les dades proporcionades per l'oficina del DARP del Pont de Suert i l'OCA de Castelló de Sos.

culars de cada explotació, però no amaguen una disminució general de l'ús de les cabaneres produïda de manera paral·lela a la reducció de la transhumància i de la ramaderia ovina a la comarca (taula 15). Els gairebé 10.000 caps que van pujar des de la plana de Lleida i la vall de l'Ebre per la cabanera la primavera de 2007 representen una mica més d'una tercera part dels que ho van fer l'any 1991: «*La cabanera más utilizada es la más oriental, denominada de Bonansa. Por ella transitan 27.000 ovejas entre el citado pueblo y Saganta, en el municipio de Estopiñán del Castillo, en el año 1991.*» (Pallaruelo, 1993).

Taula 15. Nombre d'explotacions i caps de bestiar que es desplacen a peu o amb camions a l'Alta Ribagorça

Període	Nombre de caps transhumants		Total	
	A peu	Camions	Explotacions	Caps
1991-1992	27.000	6.375	46	33.375
2006-2007	9.647	8.733	17	18.380

Font: Elaboració pròpia a partir de Pallaruelo (1993) (1991-1992) i les dades del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos (2006-2007).

Hem vist fins ara quin pes té l'ús de la cabanera entre els ramats transhumants i dins de la ramaderia ovina a l'Alta Ribagorça. Ara bé, per entendre què comporta fer la transhumància a peu o amb camió i les raons que porten als ramaders a carregar el ramat o anar per la cabanera, cal anar més enllà del nombre de caps que es mouen d'una manera o d'una altra.

Examinant cadascuna de les explotacions transhumants, hem trobat que hi ha dues maneres diferents de plantejar aquests desplaçaments entre les pastures d'hivern i les d'estiu: d'una banda, hi ha ramaders que utilitzen sempre el mateix sistema, ja sigui fer tots els viatges amb camió, fer-los tots a peu, o pujar a peu i baixar amb camió. De l'altra, hi ha explotacions que trien cada any el sistema segons les circumstàncies particulars en què es troben.

Entre els primers, hi ha ramaders que sempre traslladen els animals amb camió, i d'altres que des de fa més de 15 anys fan sempre

un desplaçament anual o els dos a peu per la cabanera. Només hi ha un cas que sempre ha fet tots els trajectes amb camió. Es tracta d'una explotació que passa l'hivern a Maçanet de la Selva (Selva), on conrea una finca que té arrendada tot l'any, i no s'ha plantejat mai desplaçar-se a peu per la distància i el desconeixement de l'itinerari. Els ramaders que sempre fan algun dels desplaçaments per la cabanera són els que tenen els ramats més grans, per la qual cosa anar a peu els suposa un estalvi considerable. Així doncs, les explotacions que sempre es desplacen de la mateixa manera tenen unes característiques (lloc d'hivernada i volum de bestiar) que fan molt difícil plantejar la transhumància d'una altra manera.

Els ramaders que no segueixen sempre el mateix sistema per fer la transhumància trien la manera de moure el ramat en funció de factors diversos. En les entrevistes hem comprovat que l'elecció d'un tipus de desplaçament o d'un altre respon sobretot a criteris econòmics, d'organització de l'explotació i, tot i que menys, a problemes sanitaris. En el cas dels ramats mitjans i petits, amb menys de 1.000 caps, el nombre d'animals no ha estat un element determinant a l'hora d'escollir el mitjà de transport: explotacions que s'havien traslladat amb camió, després s'han reunit per pujar plegades per la cabanera en una única ramada. Però, aleshores, quins són aquests factors?

La primera qüestió que es té en compte a l'hora de triar un sistema o un altre és el cost. Els ramaders es decanten cap a una manera de viatjar o una altra segons la repercussió que té el trasllat dels animals en el balanç entre els ingressos i les despeses de l'explotació. El preu de pinsos, farratges, finques d'hivernada i transport no ha parat d'augmentar els dos darrers anys (2006 i 2007), mentre que el preu mitjà de venda dels corders ha disminuït. Davant d'aquesta situació, els ramaders han intentat reduir al màxim les despeses, i una de les estratègies que han adoptat per aconseguir-ho ha estat canviar els camions per la cabanera.

Tot i que traslladar-se a peu pot comportar haver de contractar un pastor per set o vuit dies a uns 100 € per dia més despeses, transpor-

tar 300-400 caps de bestiar amb camió costa entre 600 i 700 € (any 2007), que, multiplicat per dos o tres camions, fan una quantitat no menyspreable per a una explotació. Si a això afegim que els set o vuit dies que el ramat va per la cabanera s'alimenta de franc,³ podem comprendre la tria de fer la transhumància a peu com una estratègia de reducció dels costos de producció. En aquest sentit, és significatiu el comentari d'un dels ramaders entrevistats davant de l'augment del nombre d'explotacions que pujaven a peu per la cabanera la primavera de 2007: «Sí, però sas què vol dir això? Pues que no hi ha moneda, que estem a les últimes!».⁴

Una altra qüestió que incideix en l'elecció del tipus de desplaçament és l'organització del treball i el funcionament de l'explotació. Un dels ramaders que la primavera de l'any 2006 es plantejava pujar a peu per la cabanera finalment no ho va fer per les dificultats d'organització que suposava canviar el sistema, ja que feia molts anys que transportava els animals només amb camió. Traslladar un ramat per la cabanera no és només posar els animals al camí, començar a caminar i continuar fins que s'arriba al lloc de destí, sinó que implica tenir en compte un conjunt complex d'aspectes organitzatius i econòmics.

Desplaçar un ramat per la cabanera exigeix la participació de més persones de les que treballen a l'explotació habitualment, ja sigui per acompanyar els animals o per proporcionar als pastors la intenció necessària i servir de suport durant el recorregut. Igualment, a diferència del trasllat amb camions que es fa en un o dos dies, anar per la cabanera demana gent disponible durant set o vuit jornades, si han d'acompanyar el ramat, i persones que disposin d'un vehicle tot

3. Comptant que a les finques d'hivernada es paga 0,20 € per cap o que aquest és el cost de l'alimentació d'una ovella al corral, mantenir durant set dies un ramat de 1.000 animals puja 1.400 €. Això sumat als 1.800 € que costen els tres camions necessaris per desplaçar els 1.000 caps fa un total de 3.200 €. Aquesta quantitat és lluny dels 1.000 € que pot costar el salari i el manteniment del pastor durant la cabanera.

4. Home, 31 anys, la Vall de Bofí.

terreny i coneguin el camí i els llocs de parada per portar el menjar i el material necessari i anar recollint les ovelles que no poden caminar. A més a més, també fa falta personal per guardar els animals que no poden anar a peu per la cabanera i són transportats amb camió. Per tant, no disposar de prou força de treball sovint suposa un impediment insalvable per fer la cabanera.

Fer la transhumància a peu també reclama als ramaders una organització del treball i del cicle productiu molt més complexa que no pas traslladar el bestiar amb camions. Mentre que el desplaçament amb camió implica poc més que carregar, descarregar i pagar al transportista, anar a peu exigeix conèixer i controlar moltes qüestions i situacions que se succeeixen al llarg d'una setmana com a mínim.

D'una banda, cal conèixer el recorregut, que es transmet oralment i en la pràctica entre ramaders, i cal organitzar les jornades segons les instal·lacions disponibles pel camí i l'estat del ramat (si les ovelles estan ben alimentades i no n'hi ha de malaltes, si se'n porta moltes de prenyades avançades,⁵ si n'hi ha que pareixen pel camí, si van moltes borregues, etc.). Igualment, cal tenir en compte la previsió del temps que farà durant els dies de viatge i el temps que ha fet els mesos anteriors, ja que això determinarà les condicions en què es farà el desplaçament i la quantitat de menjar i d'aigua de què es disposarà pel camí. Com afirmava Vilà Valentí, «*estos caminos pueden considerarse como pastos alargados y como abastecedores de agua para el ganado, por lo que su recorrido supone una adaptación y explotación del medio, y no únicamente una vía de tránsito*» (1950: 417). També és important la coordinació amb els altres ramaders que utilitzen la cabanera, atès que tots els ramats marxen en una mateixa època i cal evitar que les jornades coincideixin per impedir que els ramats es barregin, ja que això comportaria haver-los de triar després. A més, durant el recorregut estan en contacte per comentar problemes amb què es poden

5. Quan les ovelles prenyades estan més avançades, cal fer jornades més curtes per evitar avortaments o parts prematurs.

trobar els que passaran després, donar-se un cop de mà si és necessari o informar-se de llocs on hi ha pagesos que ofereixen peixius.

D'altra banda, traslladar el ramat a peu per la cabanera també té implicacions importants en el funcionament de l'explotació que cal preveure amb antelació i que poden suposar canvis importants en l'organització. Ens referim, sobretot, al fet que cal gestionar el cicle reproductiu del ramat per tal que els viatges es facin abans o després de l'època de cria i les ovelles no pareixin durant el trajecte. La decisió de fer el desplaçament es pren en funció del lloc on cada explotació tingui les instal·lacions més apropiades per gestionar la cria. També és necessari calcular bé l'estat gestacional dels animals per evitar parts durant el recorregut, posar en camions molts animals avançats als quals el viatge els representaria un esforç massa gran o haver d'anar carregant ovelles en un remolc durant el trajecte.

La darrera qüestió que condiona la manera com es farà el desplaçament és l'estat sanitari del ramat. Per traslladar els animals des de les finques d'hivernada a les pastures d'estiu cal tenir tots els papers del ramat en regla i que cap animal no hagi donat positiu en el darrer sanejament. Aquestes condicions són inexcusables per als desplaçaments a peu. Per això, poc temps abans de marxar els ramaders han de resoldre tots els tràmits administratius que puguin tenir pendents i haver superat el sanejament. Ja hem vist en el setè capítol que una mala qualificació pot significar la immobilització del ramat, o una qualificació inferior a la del lloc al qual es vol anar pot impedir la transhumància. Aquesta és una de les qüestions que més preocupa els ramaders abans de moure els animals. A més, gairebé fins a últim moment no saben si podran fer la transhumància i si podran marxar a peu o no.

Per exemple, la primavera de 2006, un dels ramaders que estava a punt de pujar per la cabanera no va poder fer-ho perquè unes quantes ovelles van sortir dubtoses en el control de la brucel·losi. L'Administració, tot i que no li va immobilitzar el ramat, el va obligar a traslladar-lo amb camions. Així doncs, un cop el ramader ha pres

la decisió de desplaçar el ramat d'una manera o una altra, en darrera instància, sempre són els aspectes administratius i sanitaris els que acaben determinant la manera en què es farà la transhumància.

En definitiva, els elements que intervenen en la decisió de desplaçar el ramat per les cabaneres són diversos: d'una banda, hi ha factors externs a l'explotació com el preu de venda dels corders, el cost del transport i dels altres factors de producció, i la legislació sobre sanitat animal i l'aplicació concreta d'aquesta en el moment de fer les guies sanitàries per als desplaçaments a peu o per accedir a unes *montanyes* determinades. De l'altra, hi ha els factors interns de l'explotació com la disponibilitat de mà d'obra familiar durant el desplaçament, l'estat sanitari del ramat i l'organització del treball i del cicle productiu.

El cert és, però, que la disminució general de l'ús de la cabanera va lligada, en gran manera, a la reducció del nombre total de caps d'oví. Les dades que hem presentat mostren que els desplaçaments per les cabaneres no són una pràctica minoritària entre els ramaders ribagorçans: els animals que es desplacen a peu per la cabanera són més de la meitat de tots els caps transhumants i representen més del 35% del cens oví de la comarca. En disminuir el nombre d'explotacions i d'animals també ho ha fet l'ús de les cabaneres, però els ramats que queden actualment continuen utilitzant-les en un percentatge força significatiu. Per als ramaders, anar a peu per la cabanera és una estratègia plenament vàlida en el context actual.

9.2. LA LEGISLACIÓ SOBRE LES CABANERES

Les vies pecuàries constitueixen un sistema de camins públics que, des de fa segles, utilitzen els ramaders transhumants per traslladar el seu bestiar entre àrees de pastura aprofitables en moments diferents del cicle anual. No es tracta només d'una xarxa de camins, sinó que dins d'aquest sistema també s'inclouen tots aquells espais i recursos

destinats a alimentar i abeurar el bestiar que hi circula i a facilitar el descans d'animals i pastors: les franges de pastures laterals, els espais per al descans o la pernoctació dels animals (amorriadors i acampadors), les pletes, les cabanes i els abeuradors.

Senyals de via pecuària a la cabanera

A l'Estat espanyol, la xarxa de camins ramaders abasta uns 125.000 km de longitud i ocupa unes 425.000 ha (l'1% del territori de tot l'Estat) (García Martín, 1996: 146). La realitat actual, però, està lluny de les èpoques d'esplendor medieval i moderna, quan més de tres milions de caps de bestiar circulaven cada any per aquests camins (García Martín, 1996: 150). La ramaderia extensiva transhumant ha reduït el pes que tenia dins l'activitat agropecuària i l'economia en general. A més, actualment, una part dels animals transhumants es traslladen amb tren o amb camions. L'agricultura, la construcció d'infraestructures i el creixement urbanístic han anat fent pressió sobre les cabaneres per apropiar-se del sòl que ocupen. Tot plegat ha provocat que una part d'aquestes vies s'hagi ocupat per a altres usos públics i privats o s'hagi perdut per desús.

La importància econòmica i social de la ramaderia transhumant des de l'edat mitjana a l'Estat espanyol, junt amb la necessitat d'ordenar l'ús de les vies pecuàries i d'assegurar als ramats la circulació lliure i l'accés a l'herba i l'aigua necessàries per al camí, va fer necessari promulgar una legislació específica des de ben aviat. Aquesta normativa ha anat evolucionant al llarg dels diferents períodes històrics i contextos socioeconòmics fins a arribar a la llei bàsica vigent avui,

la Llei 3/1995,⁶ i a les diverses lleis desenvolupades per les comunitats autònomes.⁷ Tota aquesta normativa té com a finalitat regular la naturalesa, la propietat, les característiques i els usos dels camins ramaders.

La Llei actual defineix les vies pecuàries com «*las rutas o itinerarios por donde discurre o ha venido discurrendo tradicionalmente el tránsito ganadero*» (article 1.2, Llei 3/1995). A més del camí estricte, en aquesta definició també s'inclouen tots els elements destinats al trànsit i a l'ús ramader com cabanes, pastures, amorriadors, basses, ponts, etc.⁸ És a dir, l'element que defineix els camins ramaders és l'ús per al trànsit d'animals. Es tracta d'una definició que presenta poques variacions respecte a la que feia la Llei 22/1974, segons la qual les vies pecuàries eren els béns públics destinats al trànsit ramader.⁹ Hi ha, però, un canvi significatiu entre ambdues lleis: la referència al passat en la definició de 1995. Malgrat que aquesta podria semblar una qüestió sense importància, es tracta d'un aspecte fonamental relacionat amb la conceptualització de les cabaneres com a patrimoni

6. Llei 3/1995, de 23 de març, de vies pecuàries. L'article 149.1.23 de la Constitució espanyola estableix que la legislació bàsica sobre els camins ramaders és competència exclusiva de l'Estat.

7. La nostra àrea d'estudi està afectada per les legislacions aragonesa i catalana, però mentre que Aragó va promulgar la seva llei de vies pecuàries l'any 2005 (Llei 10/2005, d'11 de novembre, de vies pecuàries d'Aragó), Catalunya encara no ho ha fet després de més de deu anys de la Llei general, malgrat que es va elaborar un esborrany l'any 1997 que no es va arribar a tramitar. Les altres comunitats autònomes que han aprovat reglaments i lleis pròpies sobre les cabaneres són Navarra (Llei foral 19/1997, de 15 de desembre), la Rioja (Decret 3/1998, de 9 de gener), Madrid (Llei 8/1998, de 15 de juny), Andalusia (Decret 155/1998, de 21 de juliol), Castella-la Manxa (Llei 9/2003, de 20 de març) i Extremadura (Decret 49/2000, de 8 de març).

8. La Llei aragonesa precisa que «*tienen la consideración de vías pecuarias las balsas, abrevaderos, sesteaderos, descansaderos, refugios, corrales, puentes y cualesquiera otras instalaciones o terrenos anexos a las mismas y destinados al tránsito y uso ganadero*» (article 4.3, Llei 10/2005 de vies pecuàries d'Aragó).

9. «*Las vías pecuarias son los bienes de dominio público destinados principalmente al tránsito de ganados.*» (Article 1, Llei 22/1974, de 27 de juny, de vies pecuàries).

natural, històric i cultural que obre la possibilitat de reconèixer nous usos diferents del ramader.

Quant a la propietat de les vies pecuàries, la llei vigent especifica que són un domini públic de les comunitats autònomes, que no es poden vendre ni embargar, i que la seva condició pública no prescriu mai.¹⁰ A banda de concedir la titularitat de les vies pecuàries a les comunitats autònomes, la Llei de 1995 introdueix una altra diferència substantiva respecte a la de 1974: la condició de camí ramader no prescriu mai malgrat que puguin estar en desús o se n'hagi perdut el rastre i, per tant, no són alienables.

Tot i que la Llei 22/1974 reconeixia la naturalesa demanial de les cabaneres, també establia la possibilitat de vendre el sòl que ocupaven quan fossin considerades inútils des d'una perspectiva ramadera.¹¹ Així, el títol segon estava dedicat a l'alienació de les vies pecuàries i les definia com a innecessàries i vendibles «*cuando no tengan utilidad para el tránsito de ganado, ni sirvan para las comunicaciones agrarias*» (article 11.1). A més, assenyalava que l'excés resultant de classificar, a partir de la Llei, els camins ramaders amb unes dimensions més petites de les que constaven en registres anteriors, seria considerat terreny sobrant i també podria vendre's (article 3.2). Finalment, la Llei també acceptava i consolidava les pràctiques anteriors d'apropiació i d'invasió dels camins ramaders: l'article 15 reconeixia el dret de compra per part dels particulars o institucions que havien ocupat il·legalment la cabanera amb conreus, edificis i instal·lacions. El precedent creat en la Llei 22/1974 amb el reconeixement de les invasions i la manca d'interès de les autoritats encarregades de vetllar per la integritat de les cabaneres ens permeten entendre fets com els produïts l'octubre

10. «*Las vías pecuarias son bienes de dominio público de las comunidades autónomas y, en consecuencia, inalienables, imprescriptibles e inembargables.*» (Article 2, Llei 3/1995).

11. La possibilitat de venda de les vies pecuàries recollida a la Llei es va desenvolupar després en el Reglament d'aplicació de la Llei (Reial decret 2876/1978, de 3 de novembre), en el qual també s'establia el procés per classificar, delimitar i fitar les cabaneres.

de l'any 2007 a la Cañada Real Galiana al seu pas per la comunitat de Madrid, on es van desallotjar centenars de persones que havien construït l'habitatge en sòl pertanyent a la cabanera.¹²

Trànsit de bestiar, motos i quads per la cabanera als plans d'Almenar, primavera de 2007

L'altra diferència primordial entre la llei actual i la precedent té a veure amb els usos que reconeixen de les vies pecuàries. Si bé ambdues normes assenyalen el trasllat d'animals com la utilització principal i prioritària de les cabaneres, la Llei 3/1995 inclou noves funcions ecològiques, recreatives i culturals. Aquests nous usos deriven de la concepció dels camins ramaders com a patrimoni natural, històric i cultural i com a instrument afavoridor del contacte de l'home amb la natura.¹³

12. La notícia va aparèixer en diferents mitjans de comunicació el dia 18 d'octubre de 2007 i en dies successius.

13. «*Han de ser consideradas las vías pecuarias como auténticos corredores ecológicos, esenciales para la migración, la distribución geográfica y el intercambio genético de las especies silvestres. Finalmente, y atendiendo a una demanda social creciente, las vías pecuarias pueden constituir un instrumento favorecedor del contacto del hombre con la naturaleza y de la ordenación del entorno medioambiental. Todo ello convierte a la red de vías pecuarias —con sus elementos culturales anexos— en un legado histórico de interés capital, único en Europa.*» (Exposició de motius, Llei 3/1995).

El títol II de la Llei de 1995 distingeix entre usos «compatibles» i «complementaris» en la circulació de bestiar. Els primers són les comunicacions rurals i els usos agrícoles tradicionals sempre que no afectin el trànsit ramader i no suposin l'ocupació del camí (article 16). Són usos que no representen un canvi significatiu respecte als reconeguts en la legislació anterior. En canvi, els usos complementaris¹⁴ estan relacionats amb el lleure i s'inspiren en el desenvolupament sostenible i en el respecte al medi ambient, al paisatge i al patrimoni cultural (article 1.3). Així, tot i que la utilització principal continua sent el trànsit d'animals, la llei actual ha posat els camins ramaders al servei de la cultura, del lleure i del turisme¹⁵ i els ha convertit en un instrument més de les polítiques de conservació ambiental.¹⁶ En relació amb aquest darrer aspecte, és molt il·lustrativa la llei aragonesa, en la qual s'assenyala que les vies pecuàries s'han de considerar un

14. Els usos complementaris que defineix la Llei són «*el paseo, la práctica del senderismo, la cabalgada y otras formas de desplazamiento deportivo sobre vehículos no motorizados siempre que respeten la prioridad del tránsito ganadero*» (article 17, Llei 3/1995).

15. La Llei de vies pecuàries d'Aragó preveu la possibilitat de declarar algunes vies pecuàries o trams d'aquestes «vies pecuàries d'especial interès» quan continguin un «*destacado valor para la protección natural o un destacado valor cultural-recreativo o turístico*» (article 11, Llei 10/2005). En el mateix sentit, Extremadura regula que determinades vies pecuàries puguin ser declarades espais naturals protegits (corredors ecoculturals o ecoitineraris). Castella-la Manxa té en compte la possibilitat de declarar algunes vies pecuàries paisatges protegits, la comunitat de Madrid protegeix els camins històrics amb més de cent anys d'antiguitat i la norma reguladora del turisme rural d'Andalusia considera les vies pecuàries recurs turístic.

16. La funció de les cabaneres en la conservació del medi s'ha recollit en diferents normatives. El seu paper com a corredors ecològics reconegut en l'exposició de motius de la Llei 3/1995 ha estat considerat prioritari en la Llei del patrimoni natural i de la biodiversitat (article 20 de la Llei 42/2007, de 13 de desembre). Igualment, el Reial decret 1997/1995, de 7 de desembre, pel qual s'estableixen mesures per contribuir a garantir la biodiversitat mitjançant la conservació dels hàbitats naturals i de fauna i flora silvestres, defineix en l'article 7 les vies pecuàries com un element primordial per a la conservació de la fauna i la flora silvestres. Tot això fa que les actuacions contra les vies pecuàries puguin incloure's dins la figura del delictu ecològic que recull l'article 319 del Codi penal (Llei 10/1995, de 23 de novembre).

instrument del Govern per a la conservació de la naturalesa (article 2.f) de la Llei 10/2005). Així doncs, resulta indiscutible que l'èmfasi en el lleure i el medi ambient que apareix tant en la legislació general com en la normativa específica de les comunitats autònomes, tot i que s'allunya dels usos ramaders dels camins ramaders, de moment, n'ha afavorit el ressorgiment i reconeixement.

La normativa sobre les vies pecuàries també defineix tipus diferents de camins ramaders segons l'amplada. En l'article 4, la Llei 3/1995 reconeix amb caràcter general tres tipus de camins ramaders i en fixa les amplades màximes, seguint el que determina el Codi civil:¹⁷

- Cabaneres: són les vies que no superen els 75 m d'amplada.
- Cordells: són els camins que no superen els 37,5 m.
- Senders i assegadors: l'amplada d'aquests camins no supera els 20 m.

A més d'aquesta tipologia existeixen altres classificacions legals i consuetudinàries que tenen en compte altres subdivisions i que fan difícil la uniformització.¹⁸ Nosaltres, però, hem preferit no entrar en la discussió sobre els tipus de camins ramaders i les amplades teòriques d'aquests per dos motius: el primer és que es tracta d'una discussió i d'una tipologia hereva d'un context geogràfic, històric i econòmic diferent del del nostre estudi. Cap dels ramaders i dels pastors amb els quals hem conversat coneix amb precisió les mides de la cabanera, sinó que en sap l'amplada aproximada en trams concrets. A més, tampoc no utilitzen la tipologia oficial, senzillament, parlen de la cabanera i, en alguns casos, de ramals per referir-se a una bifurcació.

17. L'article 570 de Codi civil espanyol assenyala: «*Sin perjuicio de los derechos legítimamente adquiridos, la cañada no podrá exceder en todo caso de la anchura de 75 metros, el cordel, de 37 metros 50 centímetros y la vereda, de 20 metros.*»

18. Per exemple, la Llei aragonesa estableix un quart tipus, les *coladas*, que es defineixen com a vies pecuàries de caràcter consuetudinari i d'amplada variable i menor de 20 m (article 6.d) de la Llei 10/2005). Per la seva part, la legislació de Navarra fa una classificació totalment diferent: «*Las vías pecuarias de Navarra se clasifican en cañadas reales, traviesas, pasadas y ramales.*» (Article 3 de la Llei foral 19/1997, de 15 de desembre, de vies pecuàries de Navarra).

En aquest sentit, coincidim amb S. Pallaruelo en la idea que:

Vamos a prescindir también de las denominaciones de cañadas, cordelles y veredas, que además de ser trasplantados al Alto Aragón desde el vocabulario ganadero castellano en el siglo XIX —desde la eliminación de la mesta—, nunca fueron demasiado empleadas por los ganaderos ni respetadas en su medida. (Pallaruelo, 1988: 74).

L'altre motiu per no entrar en la discussió és que l'amplada dels camins no és uniforme ni ho ha estat mai. Les mides de la cabanera es van eixamplant i reduint al llarg del recorregut, adaptant-se a l'entorn pel qual transcorre. A més, les dades aportades pels diferents estudiosos de la transhumància a Catalunya i Aragó sobre l'amplada dels camins no coincideixen les unes amb les altres. La referència més explícita que hi ha sobre la mida de les cabaneres a Catalunya es troba en el segon volum del costumari català titulat *Costums sobre termenals, camins i aigües en terres de pagès* (Mancomunitat de Catalunya, 1921), en el qual s'especifica que aquestes vies tenen una amplada màxima de 29 passes, corresponents a 11,504 m. Quan la via travessa conreus ha de tenir l'amplada d'«*un camino de carro y un poquito más*», i si una part del camí està marcada amb fileres de fites, ha de tenir una amplada «*entre las dos hileras*» que ningú no pot arrancar ni canviar de lloc.

Finalment, una darrera qüestió recollida en la Llei 3/1995 és la necessitat d'inventariar i classificar els camins ramaders i la incorporació d'aquesta informació en el fons documental de la xarxa de vies pecuàries. El capítol II de la Llei 3/1995 està dedicat a definir les línies generals de la classificació, delimitació i fitació de les vies pecuàries,¹⁹ tot i que aquest procés correspon a les comunitats au-

19. La classificació consisteix a determinar l'existència del camí, el seu traçat, amplada, instal·lacions i altres característiques. La delimitació és l'acte de reconeixement dels límits entre la cabanera i les finques veïnes. La fitació és l'acte de col·locar les fites que marquen els límits del camí.

tònomes, que en són les propietàries.²⁰ Es tracta d'un procediment fonamental per reconèixer els camins ramaders i establir-ne els límits de manera precisa, condicions imprescindibles per protegir-los, regular-ne i garantir-ne els usos ramaders i no ramaders i assegurar-ne la conservació.²¹ Per això, l'article 5 de la Llei defineix la investigació i classificació de les cabaneres com un deure de les comunitats autònomes i no només com un dret, a la vegada que estableix el caràcter urgent de la seva classificació en la disposició addicional primera.

A partir d'aquestes disposicions, diverses comunitats autònomes, comarques i municipis han inventariat i classificat les vies pecuàries que transcorren pel seu territori, i han contribuït així a recuperar-ne una part i a reivindicar-ne la propietat pública.²² Malgrat aquest mandat legal, el procés de catalogació i classificació dels camins ramaders és molt desigual. A l'àrea del nostre estudi, la comarca catalana de l'Alta Ribagorça té catalogades les seves cabaneres des de l'any 2005.²³ En canvi, aquesta feina no s'ha fet als municipis aragonesos de Bonansa i Montanui, malgrat que Aragó té una llei pròpia sobre vies pecuàries en la qual s'especifica que «*Se creará un fondo documental de vías pecuarias de Aragón como registro público en el que constarán todas*

20. La Llei 10/2005 de les vies pecuàries d'Aragó dedica tot el capítol II a regular de manera detallada aquestes qüestions.

21. L'article 3 de la Llei 3/1995 assenyala que l'actuació de les comunitats autònomes sobre les vies pecuàries ha de tenir com a finalitat regular-ne l'ús, defensar-ne la integritat, garantir-ne l'ús públic tant per al trànsit ramader com per als usos compatibles i complementaris i, finalment, assegurar la conservació dels camins i dels elements ambientals i culturals vinculats a aquestes.

22. El Ministeri de Medi Ambient va iniciar un programa de recuperació de les vies pecuàries signant convenis amb els governs d'Extremadura, les dues Castelles, Navarra, el País Valencià i Múrcia, que afectaven més de 1.500 km fins a 2004, amb la previsió d'actuar sobre 6.000 km més la dècada de 2005-2015 (Mangas, 2005).

23. Inventari de cabaneres de l'Alta Ribagorça. 2005. Estudi promogut pel Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça i finançat per la Fundació Territori i Paisatge.

las vías pecuarias de titularidad de la comunidad autónoma.» (Article 9 de la Llei 10/2005)

Quan ens preguntem quina utilitat pot tenir per als ramaders de la comarca aquesta catalogació i fem extensible aquest plantejament a tot el sistema estatal, la conclusió a la qual arribem és clara: fins ara, la transmissió del coneixement dels camins ramaders s'ha fet de manera oral, per la qual cosa sempre s'ha pogut posar en qüestió. A partir de l'inventari i el registre dels camins elaborat per l'Administració pública s'esvaeix, o almenys així hauria de ser, la possibilitat de qualsevol litigi o conflicte per la verificació o no d'un camí reconegut com a cabanera.

9.3. EL TRAJECTE

El que ens proposem en aquest apartat és, més que elaborar un registre de tots els camins ramaders de l'àrea del nostre estudi, descriure les cabaneres que utilitzen els ramaders de l'Alta Ribagorça per als desplaçaments entre els seus pobles d'origen i les planes lleidatanes i la depressió de l'Ebre. Tot i que són unes rutes més utilitzades actualment, el seu traçat complet no està descrit ni catalogat per cap de les dues administracions de les quals depèn (la Generalitat de Catalunya i la Diputació General d'Aragó).²⁴ Hi ha alguns mapes que recullen aquestes cabaneres o part d'aquestes, però són generals i no permeten veure'n els detalls. Són els elaborats durant la primera meitat del segle xx per Violant i Simorra, el de Llobet i Vilà Valentí (1951) i el de Costa (1987).²⁵

24. Segons les dades del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, els següents municipis del Segrià per on transcorre la cabanera tenien els camins ramaders classificats l'any 2006: Lleida, Torrefarrera, Alguaire i Almenar.

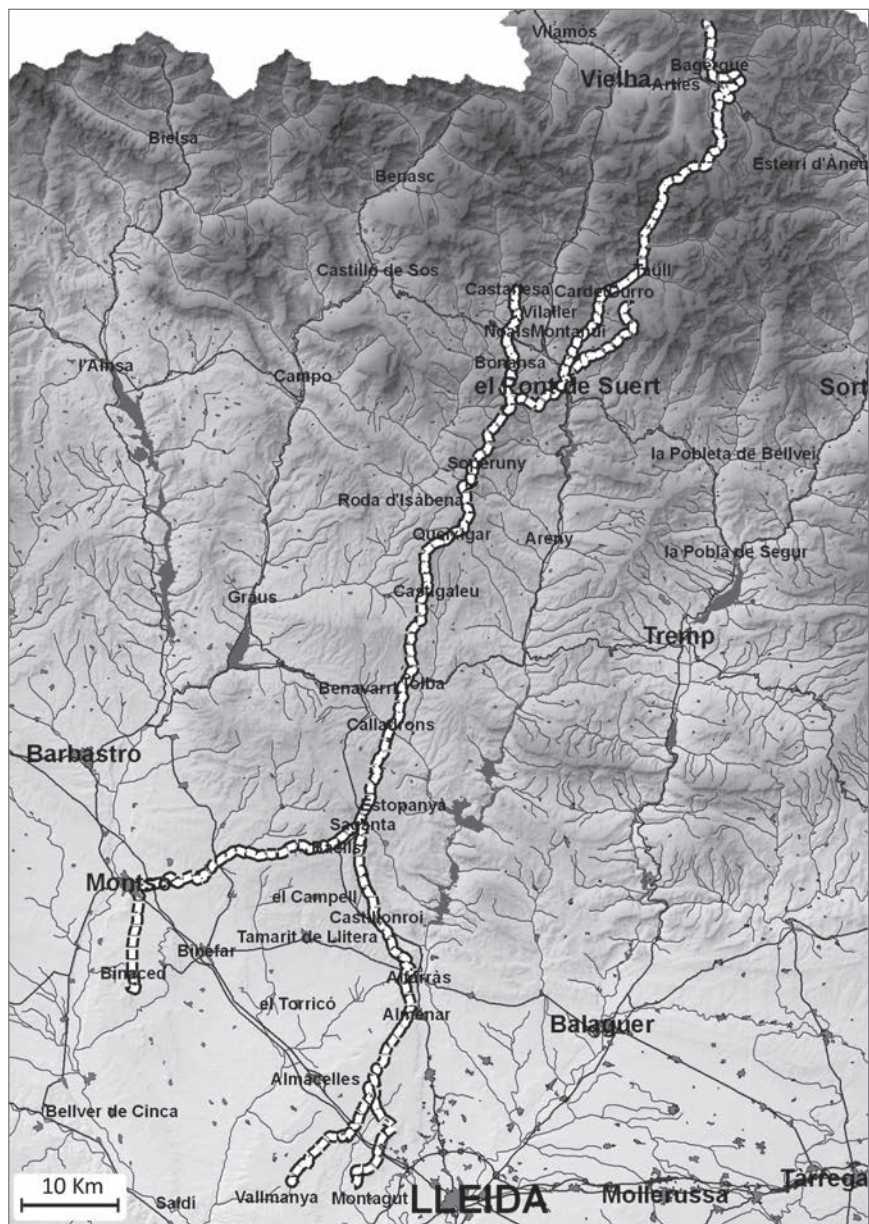
25. N'hi ha d'altres, com l'elaborat l'any 1916 per E. Martí Lamich, però que resulta molt imprecís.

Com explicàvem en la introducció, una part important del treball de camp d'aquesta recerca ha consistit a acompanyar els ramaders transhumants en els desplaçaments a peu per la cabanera entre les finques de *pr'avall* i les *montanyes* de l'Alta Ribagorça. En concret, l'any 2004 vam anar des de Binaced a Durro amb Llúcia; de Montagut a Castanesa l'any 2006 amb Sarrado, i amb Llovetó des de Vallmanya a Cardet l'any 2007 (mapa 5). Tots tres recorreguts es van fer a la primavera, durant la darrera setmana de maig i la primera de juny, de retorn cap a les localitats d'origen, tot i que dos dels tres ramaders també fan el de descens a peu a la tardor.²⁶

Tots tres ramaders han transitat per les cabaneres tota la seva vida professional i, evidentment, no els fan falta els mapes per saber per on han de passar. La cartografia, els catàlegs i els senyals no entren dins les seves prioritats. El que els preocupa és tenir les guies sanitàries del ramat per poder sortir el dia previst, el temps que trobaran pel camí, si tindran prou aigua i menjar per al bestiar durant el trajecte, o saber els animals que no aguantaran el viatge i que caldrà carregar. Tot i això, tots tres ens han ajudat a elaborar la descripció i el mapa dels seus recorreguts, que hem anat elaborant a mesura que anàvem caminant amb ells, marcant l'itinerari i les dades d'interès sobre una cartografia d'escala 1:25.000. Així doncs, l'elaboració d'aquest mapa no és només una línia sobre el paper, sinó també el fruit d'unes vivències compartides amb els ramaders.

26. La tardor de 2007 vam acompanyar durant dues jornades Sarrado en un tram diferent del trajecte que va fer per anar a una altra finca durant una temporada.

Mapa 5. Mapa general dels trajectes per les cabaneres

Font: Elaboració pròpia.

Els tres trajectes que presentem tenen origen en finques d'hivernada distintes i arriben a diferents pobles i *montanyes* de la comarca. A més, cadascun dels ramaders organitza les jornades de manera específica, en funció de les característiques del seu ramat i de com planifica el cicle productiu. Tots tres recorreguts, però, comparteixen el tram central del camí, que representa la major part del trajecte. La cabanera que segueixen té la peculiaritat que transcorre per la zona fronterera entre Catalunya i Aragó: la part central de la cabanera passa per Aragó, per les comarques de la Llitera i la Ribagorça, i es ramifica als extrems pels municipis catalans i aragonesos, tant a la plana (el Segrià, el Pla d'Urgell, la Noguera, la Llitera, el Baix Cinca, el Cinca Mitjà, els Monegres i el Somontano) com a la muntanya (l'Alta Ribagorça, la Ribagorça aragonesa i la Vall d'Aran). Per això, la cabanera rep noms diferents: a Aragó es coneix com la cabanera oriental o de Bonansa; a Catalunya, en canvi, se situa a l'àrea de transhumància de Ponent.

Abans de descriure la ruta i les jornades que fa cadascun dels ramaders, presentarem els preparatius que cal fer i els aspectes que cal tenir en compte abans de començar el trajecte. Es tracta de qüestions tant de tipus administratiu, com d'intendència i d'organització del cicle productiu, que són bàsiques perquè el viatge es pugui fer.

Una primera feina que cal fer abans d'iniciar el trasllat és xollar les ovelles aproximadament un mes abans de marxar. Hi ha dues raons per fer-ho així: la primera és l'organització del treball a l'explotació ramadera. La preparació de la transhumància demana una dedicació per part del ramader que és difícil de compaginar amb la xolla; a més, aquest lapse també permet vendre la llana. La segona raó és el benestar de les ovelles. Els primers dies de la cabanera transcorren per la plana i les ovelles passen més calor, per això van més còmodes i no suen tant si ja s'han xollat. A més, el fet de deixar passar un temps entre la xolla i la transhumància facilita l'aclimatació de les ovelles i evita que sentin els canvis de temperatura que suposen la xolla i el trasllat de la plana a la muntanya. Per acabar, també dóna

temps de curar les possibles ferides fetes durant la xolla i s'eviten complicacions.

En el capítol dedicat a la feina i el cicle productiu, ja hem vist que els ramaders busquen compaginar la cria de les ovelles amb la transhumància. Així, procuren que les ovelles pareixin fins a finals de març, de manera que la majoria de mares ja no tinguin els corders quan el ramat es traslladi per la cabanera a finals de maig o primers de juny. D'aquesta manera, només cal portar amb camió les ovelles que han parit últimes i les seves cries. També es carreguen les que estan a punt de criar, ja que es calcula que el part s'avança una setmana com a conseqüència de la transhumància. A més, sembla que el desplaçament pot fer augmentar l'índex d'avortaments, tot i que hi ha ramaders que afirmen que hi ha més avortaments quan el trasllat es fa amb camió.

Carregar una part del ramat amb camions fa que, uns dies abans, els ramaders hagin de contractar els transportistes i fixar amb ells la data del trasllat. Habitualment, els animals que es portaran amb camió es carreguen i transporten el dia abans o el mateix dia en què s'inicia la marxa per la cabanera. Això suposa que algú ha hagut d'anar a preparar els corrals al lloc de destí i que es farà càrrec d'aquest bestiar mentre l'altra part del ramat puja per la cabanera. Per això, de vegades, cal contractar un pastor per portar el ramat a peu ja que, com veiem, fan falta almenys dues persones per fer la cabanera i una que es quedi amb les ovelles de cria.

El trasllat dels animals no és lliure. Abans de sortir de cabanera, els ramaders han de fer un seguit de tràmits per complir la normativa relativa al moviment de bestiar referida a la sanitat, al benestar i a la identificació dels animals i al registre dels seus moviments. Les guies d'origen i sanitat pecuària o certificats sanitaris de moviment són el document bàsic per poder circular amb els animals. Per obtenir aquestes guies cal haver fet el sanejament prèviament i haver obtingut uns resultats favorables. A més, la classificació sanitària del lloc d'origen i del lloc de destí han de ser compatibles. Els tres ramats dels quals

hem seguit la transhumància tenen la classificació sanitària M3, per tant, només fan un control anual: dos el fan a la finca d'hivernada i l'altre el fa a la *montanya*. Així doncs, cal fer el control analític un o dos mesos abans de la sortida per tenir temps de repetir-lo en cas que surti algun animal dubtós.²⁷

Un cop s'ha xollat el bestiar, s'han triat els animals que es carregaran al camió i els que aniran caminant, es tenen les guies i els papers a punt i hi ha dues persones com a mínim per menar el ramat per la cabanera, cal preparar la intendència del viatge. Un element que resulta de gran ajuda i facilita molt el desplaçament és disposar d'un vehicle tot terreny de suport que acompanyi el ramat. Si no se'n disposa, cal portar amb motxilles el menjar dels pastors i dels gossos, el sac de dormir, la roba d'abric, els medicaments per als animals, etc. Anys enrere, quan no hi havia tants vehicles i circulaven més ramats per les cabaneres, era habitual utilitzar animals de bast per transportar tots aquests materials. A més, també hi havia més fondes on menjar i dormir al llarg del camí. Per això, actualment, si no es disposa d'un vehicle, cal programar molt bé les jornades. De tota manera, no sempre és possible tenir un vehicle de suport, ja que fa necessària la participació d'una tercera o quarta persona que se n'encarregui. Per això, un altre sistema que s'utilitza freqüentment és anar sense vehicle i recórrer a algun familiar o amic perquè, en determinats punts del trajecte o moments del dia, porti les coses necessàries o carregui els animals que tenen problemes per seguir.

Disposar d'un vehicle també té un altre avantatge: permet carregar les bateries del telèfon mòbil. El telèfon s'ha convertit en una eina imprescindible per a la transhumància. Gràcies al mòbil, i sempre que hi hagi cobertura, els ramaders poden estar en contacte amb altres persones. Aquest fet tan bàsic resulta essencial molts cops, no només per a les qüestions quotidianes com coordinar-se amb el cotxe de suport o avisar a una fonda que s'hi anirà a menjar, sinó també per

27. Vegeu respecte d'això l'apartat 3 del capítol 7.

resoldre imprevistos i aspectes més puntuals: demanar a algú que vagi a recollir un animal, comprar un rostoll a un pagès, trucar als mossos d'esquadra per creuar o transitar per una carretera, etc.

Amb tot, al llarg del recorregut hi ha diversos establiments o fondes en els quals es pot carregar la bateria del telèfon, comprar menjar, dinar o sopar. Aquests punts d'abastament són les botigues i els bars de Castillonroi (dos dels ramats apleten a la vora del poble la segona nit), els restaurants del Portal dels Pirineus a Saganta (els tres ramats hi passen entre el segon i el tercer dia), la fonda de Queixigar (els tres ramats hi passen entre el quart i el cinquè dia) i els establiments del Pont de Suert (dos dels tres ramats passen la sisena nit a la pleta del poble).

Però tan important com l'avituellament de les persones és l'aigua i el menjar per al bestiar. Al llarg del recorregut de la cabanera hi ha un seguit de basses en les quals el ramat es pot abeurar. En el tram central de la cabanera, les abeurades es fan a la bassa de la Teuleria, passat Castillonroi; a la bassa i els còms que hi ha abans d'arribar a Natjà; a la font de Cubells, abans de la pujada de l'ermita de Tarrés; a la bassa del Romeral, poc després del mas Romeral; a les basses de la Madrona, després de creuar la carretera de Lluçars a Lasquarri; a la bassa de la baixada de l'ermita de Sant Isidre de Castigaleu, i a la bassa situada després del mas de la Morera, abans de Queixigar. En funció de les pluges, aquestes basses s'assequen. Quan es preveu que això ha pogut passar es pot modificar l'horari de la jornada per evitar les hores de més calor. Les estratègies per abastar de menjar els animals són diferents. No hi ha, o són molt pocs, llocs fixos per pasturar al llarg del camí. A banda de l'espai que ocupa la cabanera, el ramat ha d'aprofitar els erms, els boscos i els camps segats que encara no s'han llaurat. Quan l'any és sec i no hi ha prou herba a la cabanera i als erms veïns, cal comprar el farratge o el rostoll d'algun camp proper al camí. Aquestes estratègies per alimentar els animals varien cada any segons el moment en què es passa per cada indret (si han passat altres ramats abans, si els pagesos han llaurat, si hi ha

ramaders locals que vulguin aprofitar rostolls i herbes) i el clima (si ha plogut més o menys i s'ha fet més o menys herba).

Un cop previst tot el necessari per a l'abastament, només cal agafar els gossos, el ramat i disposar-se a caminar. Hem elaborat una taula en la qual es mostren els llocs de pernoctació de cada jornada.

Taula 16. Jornades i llocs de pernoctació durant la cabanera

Ramat i sortida	1a jornada	2a jornada	3a jornada	4a jornada	5a jornada	6a jornada	7a jornada	8a jornada
Llúsia. Los Tuzales, Binaced (Cinca Mitjà)	Pont de Larén o Quatre Ulls	Ermita de Tarrés	Ermita de Sant Isidre de Castigaleu	Pleta de coll del Vent	Pleta de la capella de Belarta	Pleta del Pont de Suert	Durro	
Sarrado. Lo Vilot, Montagut (Alcarràs, Segrià)	Lo Coscollar	Castillonroi	Corrals de Saganta	Colladeta de Tolba	Pleta de Queixigar	Pleta de la capella de Belarta	<i>Montanya</i> de Sant Aventí	Castanesa
Llovetó. Torre Cortassa, Vallmanya (Alcarràs, Segrià)	Cases de Vallfonda	Castillonroi	Ermita de Tarrés	Ermita de Sant Isidre de Castigaleu	Pleta de coll del Vent	Pleta del Pont de Suert	Cardet	

Font: Elaboració pròpia a partir del treball de camp.

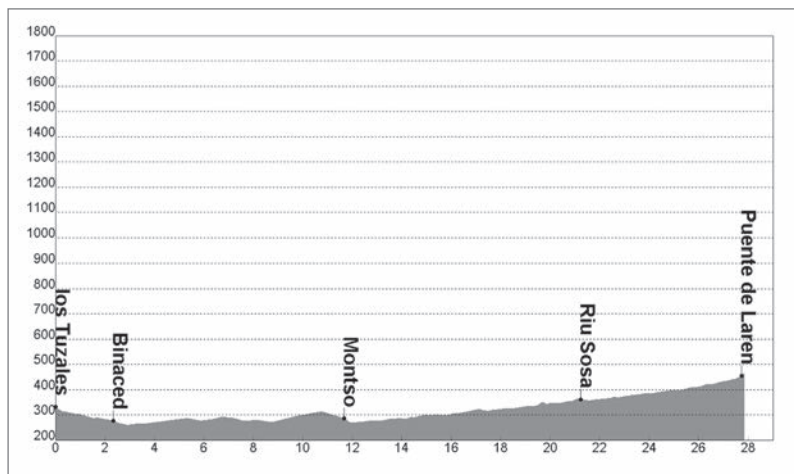
En la taula anterior podem observar que els llocs de pernoctació dels tres ramats són els mateixos en la major part de la cabanera. La ruta que utilitzen tots tres ramaders és la mateixa entre el tercer i el sisè dia de camí. El que varia més és la manera en què cada ramader organitza les jornades. També hi ha diferències entre la primavera i la tardor, en funció del nombre d'hores de claror i el clima: a la primavera, tot i que hi ha més hores de llum, fa més calor i les ovelles s'amorrien i caminen menys; a la tardor, en canvi, el dia és més curt però les ovelles caminen més perquè la temperatura és més suau. El ramat emprèn la marxa quan comença a clarejar i la jornada transcorre fins que es fa fosc, amb diferents parades pel camí per menjar, beure i descansar. La durada de les jornades varia segons la distància que s'ha de cobrir aquell dia, la duresa del trajecte i si es

podrà tancar el bestiar en una pleta o no. En aquest darrer cas, cal vigilar el ramat perquè no marxi fins que es fa completament fosc. Una jornada de primavera s'inicia entre les 5.30 i les 6.00 hores i acaba entre les 21.00 i les 21.30 hores, mentre que a la tardor l'horari aproximat va de les 7.00 a les 20.00 hores. Les jornades recorren una distància aproximada que va entre els 10 i els 20 quilòmetres, amb algunes excepcions.

A continuació descriurem breument el recorregut sencer que va fer Llúcia de Durro entre Binaced i Durro la primavera de 2004, i després anotarem les diferències amb els trajectes i l'organització de les jornades dels desplaçaments de Sarrado de Castanesa entre Montagut i Castanesa (primavera de 2006), i de Llovetó de Cardet entre Vallmanya i Cardet (primavera de 2007).

9.3.1. LA CABANERA DE BINACED A DURRO

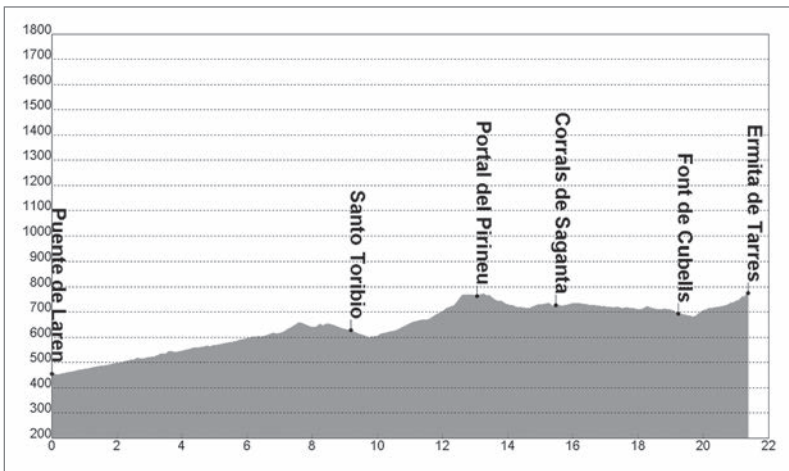
Primera jornada: de Los Tuzales al pont de Larén

La primera jornada transcorre entre la finca Los Tuzales (Binaced, Cinca Mitjà) i el pont de Larén o Cuatro ojos (Peralta i Calassanç, Llitera). El traçat d'aquesta jornada és força variat. En sortir de la finca

es va fins al poble de Binaced, que es creua en direcció nord, i d'allà la cabanera segueix la carretera fins a arribar a Montsó (Cinca Mitjà). Es travessa aquesta ciutat per l'est, creuant la N-240 pel costat d'un bar anomenat la Cabanera, i es fa la primera parada en un planell que hi ha a la sortida de la localitat. Allà cal calçar-se les botes d'aigua, ja que tot seguit s'entra al curs fluvial del riu Sosa, que se segueix un tram aigües amunt en direcció nord-est. El Sosa és un riu d'aigua salada provinent de Peralta de la Sal. A la primavera no sol portar gaire cabal d'aigua i s'hi pot passar, en canvi, a la tardor, s'evita aquest recorregut perquè hi ha més risc de crescuda. El vehicle tot terreny no pot fer aquest tram pel riu, per la qual cosa cal deixar-lo un dia abans al lloc on hi ha el desviament del curs fluvial, a la finca la Tosquilla, a prop del pont de Denui. Des de la sortida del riu Sosa fins a arribar al pont de Larén el recorregut és pla, i la cabanera segueix una pista ampla entre rostolls i algun sembrat. L'espai on es para a dormir és un planell que hi ha al peu d'una petita serra just passat el pont pel qual la carretera A-2216 travessa el barranc de Larén. No hi ha cap pleta per tancar el bestiar, així que s'estén una xarxa elèctrica per evitar que el ramat entri als sembrats que hi ha al costat.

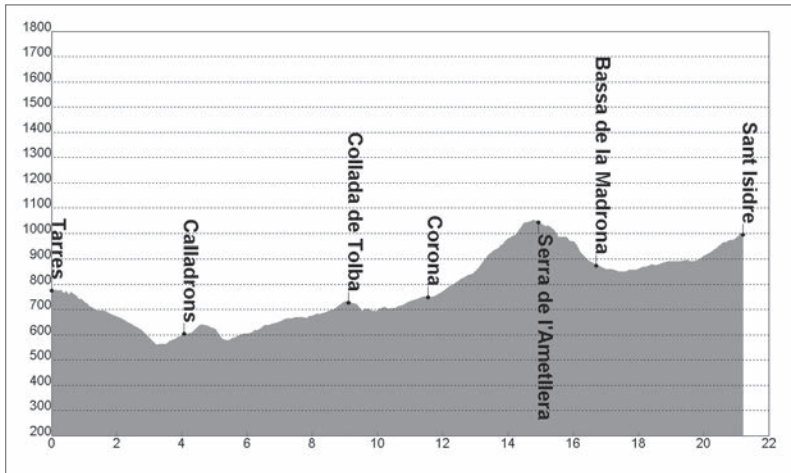
Segona jornada: del pont de Larén a l'ermita de Tarrés

Des de la sortida del pont de Larén i fins al Portal del Pirineu, al peu de la N-230, el terreny pel qual transita la cabanera es caracteritza per les grans extensions de camps sembrats. Tot aquest recorregut es fa per camí de terra. Es passa pel poblet de Quatrecorts (Peralta i Calassanç, Llitera), que són tres o quatre cases, magatzems i granges, i es travessa el terme de la Baells passant pel nord del poble fins a trobar la carretera nacional. Al Portal del Pirineu s'arriba seguint la carretera pel marge esquerre en direcció nord.²⁸ Es para en un alzinar que hi ha davant d'un restaurant i es dina allà. La cabanera segueix pel costat esquerre de la N-230 en direcció nord i, uns 500 metres passat el Portal, creua la carretera cap al costat dret per dirigir-se cap als corrals de Saganta, a la partida de la Rebollosa (Estopanyà, Ribagorça), on hi ha una pleta i una cabana per als pastors. El camí continua en direcció nord entre sembrats i erms amb boixos, passa pel costat d'unes granges de porcs i creua la carretera d'Estopanyà. A partir d'allà es continua seguint la carena d'una serreta amb boixos i barces fins a arribar a la font de Cubells (Estopanyà), bassa on s'abeura el ramat. El camí avança per un tram delimitat amb murs de pedra seca que s'enfila fins a arribar a un planell i d'allà s'emprèn la pujada de la serra de Pilzà fins a un coll on es troba l'ermita de Tarrés, entre els pobles de Pilzà i Estanya (Benavarri, Ribagorça). Al costat de l'ermita hi ha una cabana per als pastors. No hi ha pleta, però la forma d'olla envoltada d'arbres del lloc fa que el ramat no es mogui i no sigui necessari filat elèctric per apletar-lo.

28. El Portal del Pirineu és un parador al peu de la N-230 en el qual hi ha dos restaurants i una benzinera. Està situat a uns 500 metres del poble de Saganta (Estopanyà, Ribagorça).

Tercera jornada: de l'ermita de Tarrés a l'ermita de Sant Isidre de Castigaleu

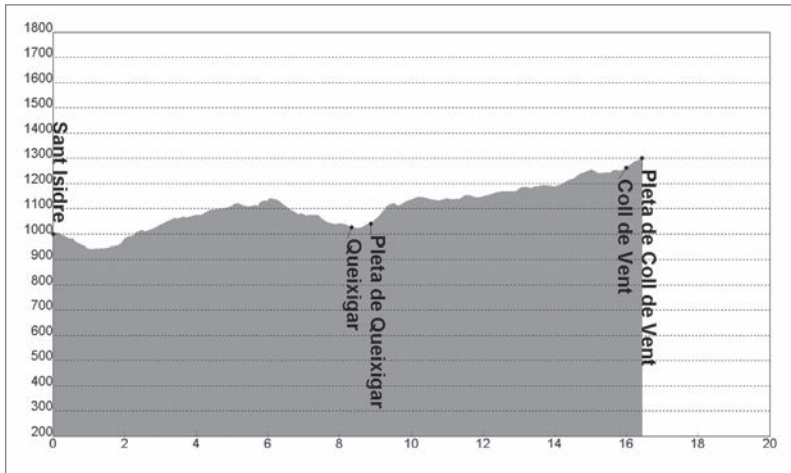
El trajecte d'aquesta jornada comença amb la baixada de la serra per un camí de terra vermellosa en direcció al riu Guart, de manera que a mà esquerra queda el poble de Pilzà (Benavarri) i al davant i dalt d'un turó el de Calladrons (Benavarri). Al final de la baixada es troba el riu, que sol estar sec, es creua i es puja cap a Calladrons per un camí força dret que passa pel costat de l'ermita de Santa Anna. Es travessa el poble pel carrer central, on hi ha una placeta amb una creu de terme i un cartell indicatiu de la cabanera. A la sortida de la localitat per la carretera de Siscar s'agafa un camí a l'esquerra i, després de creuar un barranc que normalment està sec, es continua per la carena d'una serra fins al camí que porta al mas del Romeral (Tolba, Ribagorça). La cabanera passa a prop del mas i tot seguit es troba la bassa del Romeral, que, tot i que s'asseca freqüentment, també és un lloc d'abeurada dels ramats. Se segueix entre rostolls i algun sembrat fins que s'arriba a un planell pròxim a la colladeta de Tolba, punt on es creua la N-230 per sota d'un pont que travessa el riu Sec. Es continua fins a arribar a Corona, dues masies que antigament havien fet de fonda per als ramaders transhumants, i des

d'allà s'emprèn la pujada de la serra de l'Ametllera. Aquest tram és llarg i pendent, i el camí té força pedres soltes que dificulten la marxa als animals. La cabanera va pujant enmig d'ametllers, carrasques i, finalment, un bosc de pins que arriba fins al cim de la serra. Allà s'obre un espai de prat on el bestiar pot menjar i on es para a dinar i descansar. La baixada pel costat nord de la serra es fa per un terreny pedregós ple de barces i ginebres, fins a arribar a la pista de Lluçars a Lasquarri. Es creua la pista i se segueix per la partida de les Obagues, on hi ha dues basses per abeurar el ramat, i poc després es troba el pilaret de Sant Vicenç. Al cap de poc la cabanera arriba a la carretera de Castigaleu a Lasquarri, es travessa i es continua per un camí que puja fins a dalt d'un turó en el qual hi ha l'ermita de Sant Isidre (Castigaleu, Ribagorça). Allà hi ha una pleta amb paret de pedra seca per al bestiar. L'ermita disposa d'un porxo amb bancs per asseure's i s'hi pot dormir.

El ramat de Sarrado al seu pas per l'ermita de Sant Isidre de Castigaleu, primavera de 2006

Quarta jornada: de l'ermita de Sant Isidre a la pleta de coll del Vent

La jornada transcorre entre l'ermita de Sant Isidre de Castigaleu i la pleta de coll del Vent, al límit dels termes de Serradui (Isàvena, Ribagorça) i Soperuny (Areny de Noguera, Ribagorça). La cabanera baixa de Sant Isidre per una pista de terra en direcció nord. Al peu del turó hi ha una bassa per abeurar el bestiar, just abans de travessar una pista asfaltada que porta a les cases d'Estanya (Castigaleu). Un cop passada la pista comença un tram en què la cabanera està delimitada per murs de pedra seca a ambdues bandes. Aquestes parets es van trobant al llarg de tot el recorregut fins a arribar a Queixigar (Monesma i Queixigar, Ribagorça), amb l'excepció dels trams en què es creua la pista per on van els vehicles, els indrets on les parets ja han caigut o els bocins on la cabanera va per la carena de la serra. El camí passa pel costat de l'ermita de Sant Pere (Castigaleu), després per la vora d'alguns masos com el de Llanera (Castigaleu) o el de la Morera (Monesma i Queixigar), una important casa ramadera de la comarca. En un prat a prop d'aquesta darrera masia es para a esmorzar. Poc després d'aquest punt hi ha una bassa per abeurar els animals. A mà esquerra queda el mas del Sino. La cabanera passa

després pel pilaret de Santa Baldesca, travessa una pista asfaltada pel mas de Bonaire i, poc després, arriba al poble de Queixigar (Monesma i Queixigar), que es travessa de punta a punta pel carrer Major. A Queixigar hi ha una fonda, casa Gironi, on es pot menjar i dormir. Habitualment els ramaders avisen que hi passaran perquè els tinguin el menjar preparat.

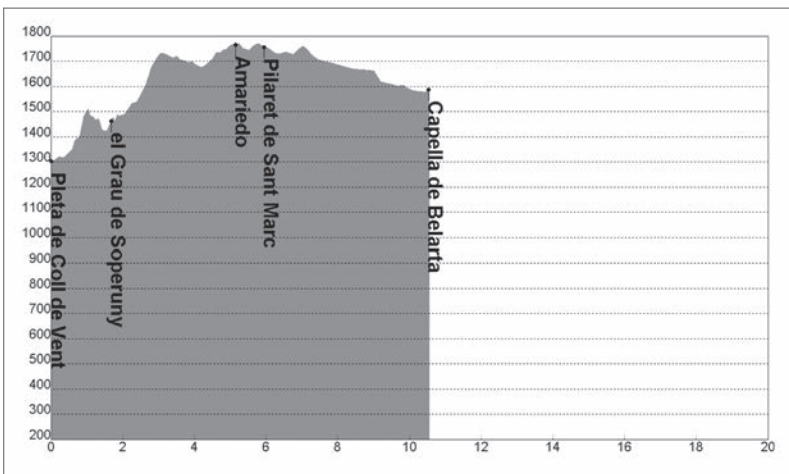
Ton de Lloveto
amb el ramat
sortint del poble
de Queixigar,
primavera de
2007

A uns 500 metres a la sortida del poble hi ha el pilaret de Sant Josep i, al costat, una pleta per al bestiar on es tanca mentre es va a la fonda. El camí continua pel darrere de la pleta, segueix primer per una serra i després per un camí entre camps. Es creua el barranc del Fornó i després es gira cap a l'oest per trobar un encreuament en el qual cal anar en direcció a la partida de la Paül. La cabanera es va enfilant fins a arribar a coll del Vent, que és un pas estret i rocós, amb penjant a les dues bandes, que separa els termes de Soperuny i Serradui. Se segueix fins a arribar al planell on hi ha una pleta i

una cabana, coneguda com a pleta de coll del Vent, just a la base del grau de Soperuny.

Cinquena jornada: de la pleta de coll del Vent a la capella de Belarta

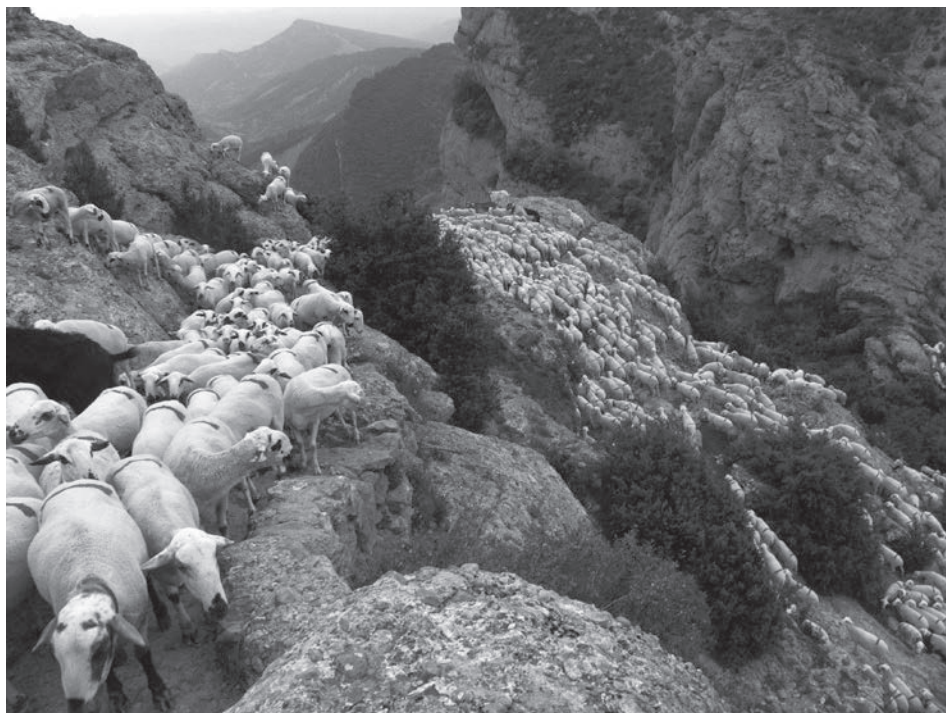

El ramat de Lloveto de Cardet pujant cap a coll del Vent, primavera de 2007

El trajecte que va de coll del Vent a la capella de Belarta (Ovís, Areny de Noguera, Ribagorça) és un dels més espectaculars de tot

el recorregut. Només sortir de la pleta de coll del Vent, el camí comença la pujada a la Serra de Sis pel grau de Soperuny, un tram del camí molt dret i estret que puja verticalment per arribar al coll que separa dues muntanyes, el Brocoló i la roca Cirera, i que després va guanyant alçada fent ziga-zagues enmig de boixedes. A banda del fort desnivell, les pedres rodones del conglomerat desfet fan difícil caminar. En començar a enfilarse des del coll cap a la serra, el camí arriba al punt més estret. Una part d'aquest tram s'ha reparat fixant les pedres amb ciment al terra i instal·lant unes baranes de cable d'acer per evitar la caiguda de persones i animals. Un d'aquests punts tan estrets per on el ramat ha de passar en fila d'un es feia servir antigament com a pas comptador.

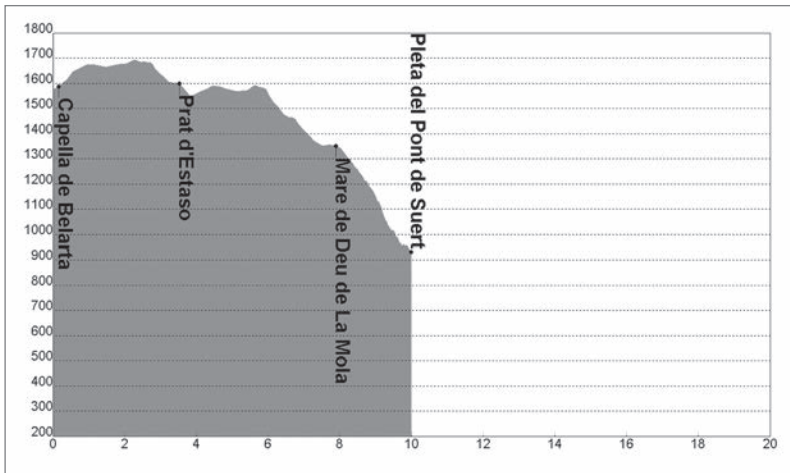
Pujada del grau de Soperuny, ramat de Lloveto, primavera de 2007

A partir d'aquí el camí gira cap a la dreta en direcció nord i continua pujant per una zona rocosa, després per una ampla extensió de

prat amb boixos, passant per sota el penya-segat de la roca Cirera. Un cop s'arriba a dalt es va seguint la carena de la Serra del Sis. El clima i el paisatge canvien considerablement: la temperatura baixa uns quants graus, el vent és constant i el paisatge es transforma, ja que tota la carena són pastures alpines. Aquest tram fins a Belarta és on la cabanera és més ampla. El camí passa pel cap de la Pala, el pilaret de Tonic, l'Amariedo, el tossal de Puialto i el pilaret de Sant Marc. A Belarta hi ha una pleta amb un triador i una cabana, aquesta última en molt mal estat, a la vora dels quals hi ha les ruïnes de la capella que hi havia hagut antigament.

Sisena jornada: de la capella de Belarta a la pleta del Pont de Suert

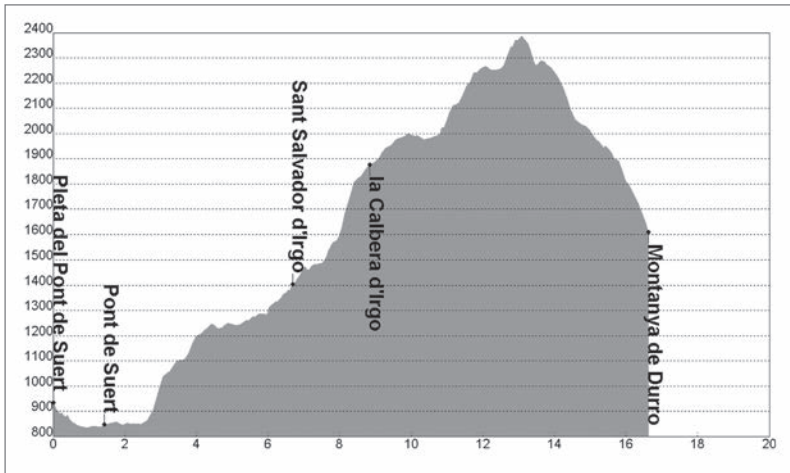
La sisena jornada és probablement la més curta de tot el trajecte. Sortint de la capella de Belarta es va per la pista forestal fins que s'arriba al bosc. Un cop a l'alçada de la Cucurulla aproximadament, la cabanera gira cap a l'est per la serra de Buira. Primer es va per una pista, que s'acaba perdent, i després es continua per la carena de la collada del prat d'Estaso cap al tossal Gros. Des d'aquí es gira al nord

cap al serrat de la Mola fins a arribar a l'ermita de la Mare de Déu de la Mola, a sobre del poble de Buira (Bonansa, Ribagorça). D'allà fins a la pleta del Pont de Suert el terreny és força dolent, ja que la cabanera baixa en direcció al poble per una boixeda espessa, amb fort pendent i pedres soltes fins que arriba a la carretera de Buira. D'aquí es va seguint la carretera fins a la pleta del Pont de Suert (Alta Ribagorça), situada a uns 500 metres del poble. La pleta està en mal estat i no disposa de cabana.

Magí de Llúcia
amb el ramat
a la pleta de
la capella
de Belarta,
primavera de
2006

Setena jornada: de la pleta del Pont de Suert a la *montanya* de Durro

El darrer dia se surt de la pleta i es baixa al Pont de Suert seguint el sífó. Es creua el riu pel Pont Vell i, un cop passat, es gira a l'esquerra i es va aigües amunt fins a l'alçada de l'edifici de la Confraria de Sant Sebastià. Un cop allà se surt a la N-230 i, acompanyats pels mossos d'esquadra, als quals cal avisar la vigília, es travessa el poble i es continua per la carretera fins a arribar a un prat que hi ha abans del riu la Noguera de Tor. Allà es gira en direcció nord-est per pujar cap al tossal Roi, després cap al tossal del Pla fins a arribar a la carretera que va cap al poble d'Irigo (el Pont de Suert). Se segueix per aquesta fins a arribar a l'ermita de Sant Salvador d'Irigo, on es para a dinar. Es torna a girar en direcció nord-est per pujar per la Calbera d'Irigo, cap a l'Estaso, zona d'empriu amb la *montanya* d'Esperan. Es torna a girar en direcció nord per emprendre la carena de la *montanya* d'Iran, seguit de la de Saraís fins a arribar a la de Durro (la Vall de Boí, Alta Ribagorça). La cabanera arriba fins al poble passant entre el Pinar Gran i el de Rivallons.

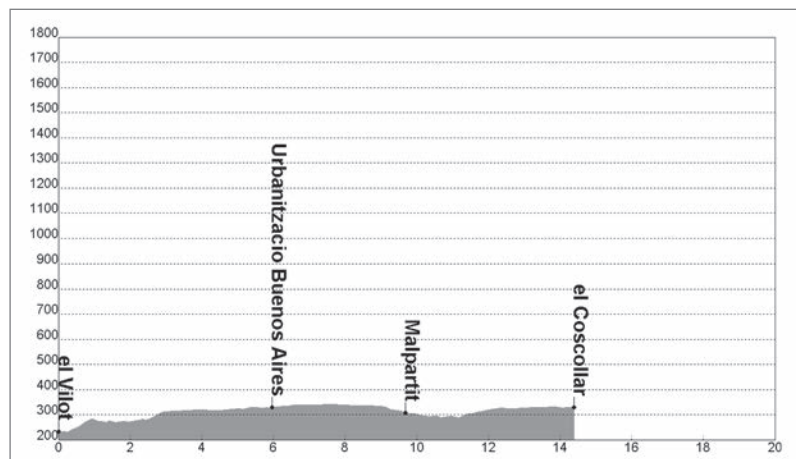
Agustí de Llovet amb el ramat a la sortida de la pleta del Pont de Suert, primavera de 2007

9.3.2. La cabanera de Montagut a Castanesa

La diferència entre aquest trajecte i el descrit anteriorment és en les dues primeres jornades, des de Montagut al Portal dels Pirineus, i les dues darreres, de la capella de Belarta fins a Castanesa. Descriurem, doncs, aquestes quatre jornades.

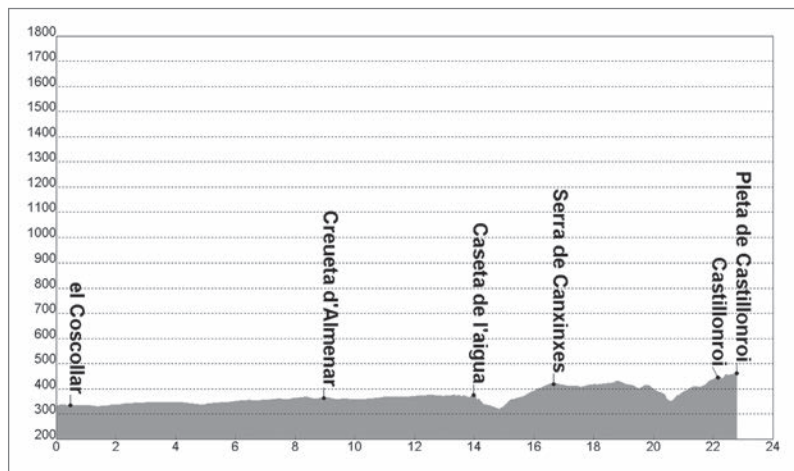
Primera jornada: des del Vilot de Montagut fins al Coscollar

El trajecte s'inicia a la finca el Vilot de Montagut (Alcarràs, Segrià). Se surt vorejant el tossal de Vallseca i d'allà es va a buscar la séquia de les Torres seguint una pista de terra. Es para a dinar en una bassa que hi ha a la vora. Es continua pel mateix camí entre sembrats fins a arribar a una rotonda de la N-240. Es passa la rotonda i es continua per la carretera que passa entre la urbanització Buenos Aires (Lleida, Segrià) i un camp de golf, fins a arribar a l'encreuament amb la carretera que va d'Alpicat a Malpartit. Es continua en paral·lel a la carretera fins a arribar a aquest últim poble. Poc després de passar Malpartit (Torrefarrera, Segrià) es troba una bassa per abeurar el ramat, es voreja i es continua per la carretera fins a trobar un camí de terra a mà dreta. S'agafa aquest camí, que transcorre entre sembrats i alguns camps d'arbres fruiters, fins a trobar el canal de Catalunya i Aragó, que es creua per un pontet. Un cop a l'altre costat del canal hi ha una gran esplanada amb una bassa al costat. És el Coscollar (Alguaire, Segrià), on es pernocta. No hi ha pleta ni es posa el filat elèctric per apletar el ramat.

El ramat de Sarrado sortint de la cabanera des del Vilot de Montagut, primavera de 2008

Segona jornada: del Coscollar a Castillonroi

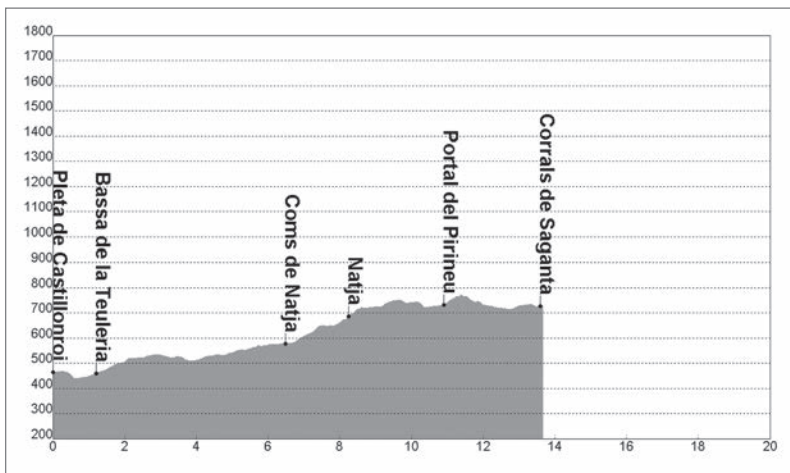
La cabanera surt del Coscollar en direcció nord. El canal de Catalunya i Aragó queda a mà dreta. Es creua la carretera d'Alguaire a Almacelles, es passa per la masia del Gel i, uns 500 metres després, es creua el canal per un pontet. A partir d'aquí la pista de terra es va allunyant del canal i es dirigeix cap a l'est. El terreny és pla amb grans extensions de sembrats. Poc abans de la Creueta d'Almenar (Almenar, Segrià), un pilaret situat a l'encreuament amb una carretera a l'est de la població, hi ha l'explotació de Manel del Molí, un ramader d'oví que habitualment surt a saludar els pastors transhumants que passen per la cabanera. Pocs metres després es para a esmorzar en un erm situat a mà dreta del camí. Es continua pel pla del Sas fins a arribar a la torre de la Mola, més coneguda com la caseta de l'Aigua (Alfarràs, Segrià). Allà, mentre es para a dinar, el ramat menja a l'erm del pendent de la serra. La cabanera continua baixant fins a arribar a la carretera C-26. Es creua la carretera i es camina pel marge en direcció est fins a trobar una pista que puja pel coll de Foix fins a arribar a la serra de Canxinxes (Alfarràs, Segrià). Un cop allà, es gira en direcció oest i es continua per dalt la serra. Es baixa fins al Reguer i s'arriba a la carretera N-230, a dos quilòmetres de Castillonroi (Llitera). Es travessa la carretera nacional

per sobre o per sota (hi ha una canal que la creua per sota) i es puja per la serra fins a arribar al poble. Es travessa el poble pel mig en direcció nord-oest i, a uns 500 metres de la sortida, s'apleta el ramat en un erm amb una petita edificació. No hi ha cap pleta ni es posa filat elèctric.

Josep Maria de Sarrado i Marian plegant els sacs de dormir, Coscollar, primavera de 2008

Tercera jornada: de Castillonroi als corrals de Saganta

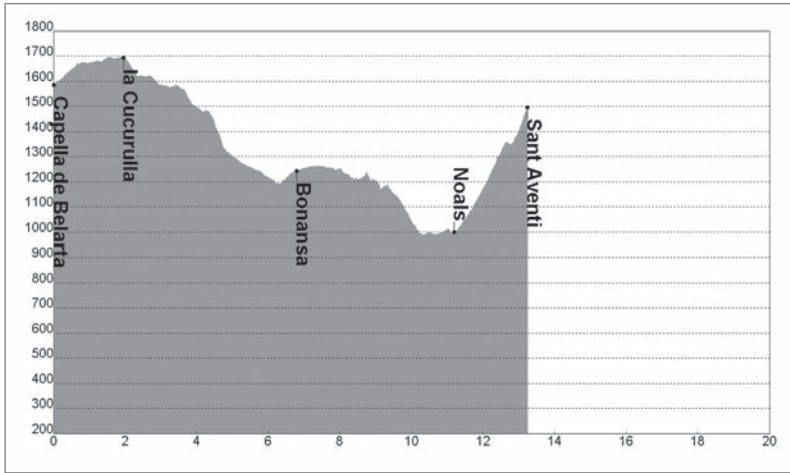
La jornada s'inicia a Castillonroi sortint del lloc on s'ha apletat el ramat. Es creua la carretera A-2218 que va cap a Valldellou per

agafar una pista de terra que es bifurca a 100 metres. S'agafa el ramal de mà esquerra i, a pocs metres, es troba la bassa de la Teuleria, on s'abeura el ramat. El camí continua entre camps d'ametllers i en un erm es para a esmorzar. Poc després es troba una altra bassa i, pocs metres més endavant, uns còms d'abeurada. A partir d'aquí comença la pujada cap al poble de Natjà (Baells, Llitera), que es creua pel mig fins a dalt del poble. Des d'allà fins al Portal del Pirineu, a la N-230, queda poc menys d'una hora de recorregut per un camí que passa entre erms i bosc. Després de creuar la carretera s'apleta el ramat a les alzines per poder anar a dinar al restaurant. A partir d'aquest punt el recorregut és el mateix que el descrit abans. En aquest cas, però, la jornada finalitza als corrals de Saganta, on, l'endemà al matí, abans de sortir, s'esquellen els crestons. Llovetó també esquella els crestons en aquests corrals, tot i que la jornada que fa és diferent.

Ramonet i
Josep Maria
de Sarrado
esquellant
un crestó
als corrals
de Saganta,
primavera de
2006

Setena jornada: de la capella de Belarta a la *montanya* de Sant Aventí

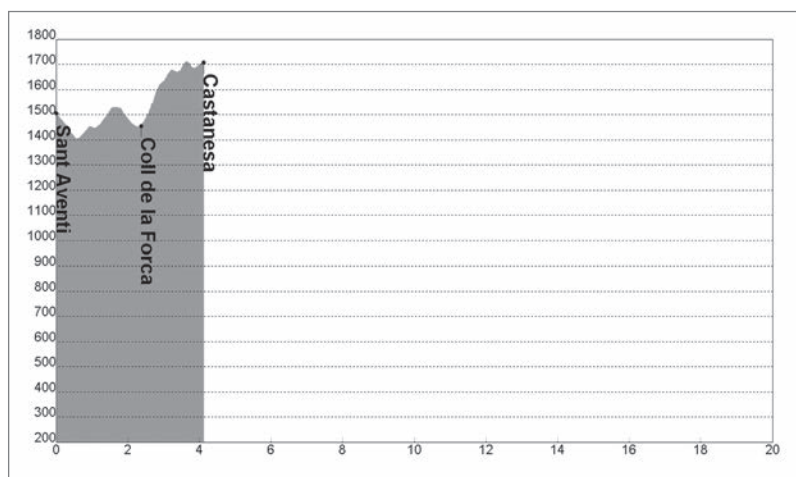
Josep Maria de Sarrado creuant el poble de Bonansa, primavera de 2008

Se surt de la capella de Belarta per la pista en direcció nord. A l'inici del bosc la cabanera es desvia cap l'oest en direcció al cim de la Cucurulla, on es para a esmorzar. Es baixa per la collada de les Tosses, després pel costat del barranc de les Comes fins a creuar la carretera A-1605 i tot seguit es travessa el poble de Bonansa (Ribagorça) en direcció nord. Es passa per la plaça i se surt cap al camí de Bibils, passant pel costat de l'ermita de Sant Roc, i es continua per aquest camí per després desviar-se a mà esquerra i baixar pel barranc de Santa Llúcia fins a arribar

a la localitat de Noals (Montanui, Ribagorça). Allà comença una pujada dreta i amb terreny dolent fins a arribar al cim del tossal de Ginebrell, pertanyent a la *montanya* de Sant Aventí. No hi ha pleta ni es posa filat.

Vuitena jornada: de la *montanya* de Sant Aventí fins a Castanesa

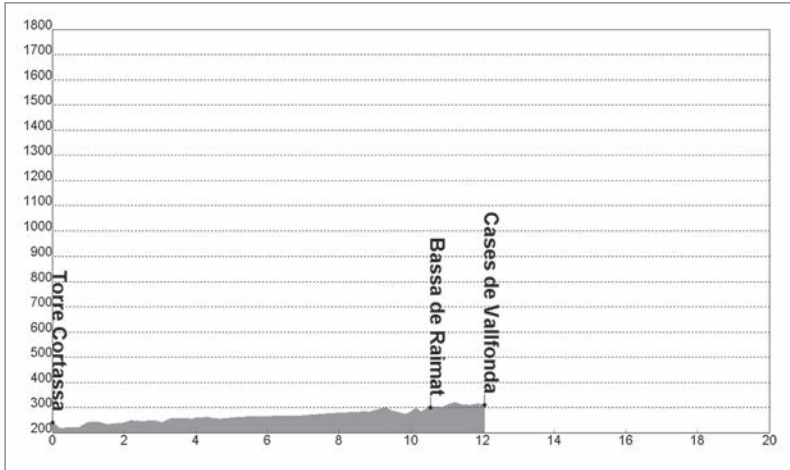

Aquesta jornada dura mig dia. El recorregut consisteix a seguir la carena d'una *montanya* cap a l'altra. Del tossal de Ginebrell es va cap al tossal de les Quatre Bogues. Se segueix cap al coll de la Forca i el Serrat Qüeso. Al davant queda el poble de Castanesa (Montanui, Ribagorça).

9.3.3. La cabanera de Vallmanya a Cardet

Els trams d'aquesta cabanera que no coincideixen amb les dues anteriors són la primera jornada, un bocí de la segona (fins al Coscollar) i la darrera jornada.

Primera jornada: de Vallmanya a les cases de Vallfonda

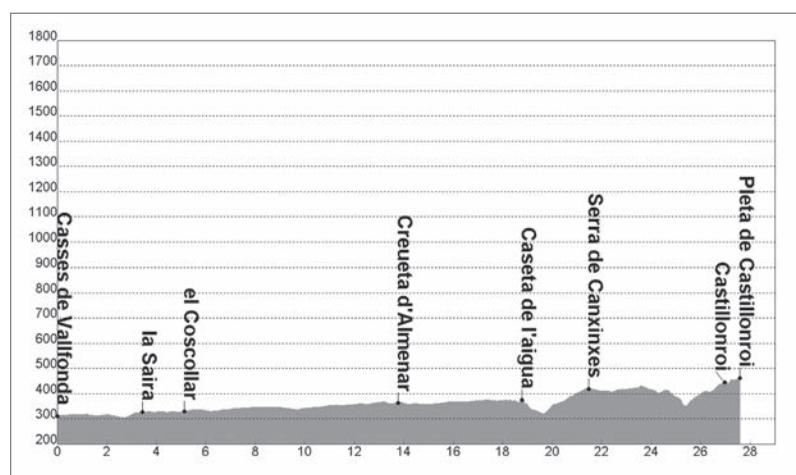

La jornada s'inicia a la finca Cortassa de Vallmanya (Alcarràs, Segrià) baixant des del tossal on està situada. Allà comença una pista de terra que, a pocs metres, es bifurca. Cal prendre el ramal de la dreta i continuar fins a trobar la carretera de Gimenezells, que se segueix pel marge fins a un encreuament que s'agafa en direcció est cap al pla de Raimat (Lleida, Segrià). La pista és plana i recta, es passa la finca Tabac, una zona de vinyes, l'edificació de la Gleva i es continua recte fins a trobar la carretera que porta cap al poble de Raimat. Sense creuar-la, es va cap a l'est travessant el canal de Catalunya i Aragó i es voreja el poble passant per les piscines. Es para a dinar en un erm que hi ha a la sortida del poble. A continuació s'agafa un encreuament en direcció nord i seguint la pista s'arriba al pantà Gran, on s'abeura el ramat. El recorregut continua entre vinyes seguint la pista fins a entrar en una zona boscosa pròxima a la carretera N-240. Allà s'avisa els mossos d'esquadra per poder creuar la carretera nacional a l'alçada de la Saira (Almacelles, Segrià). Uns 700 metres després de creuar-la s'apleta en un erm situat al marge dret de la carretera que va cap a la Saira. No hi ha pleta ni es posa filat elèctric.

Pepito de Lloveto a la finca Cortassa, primavera de 2007

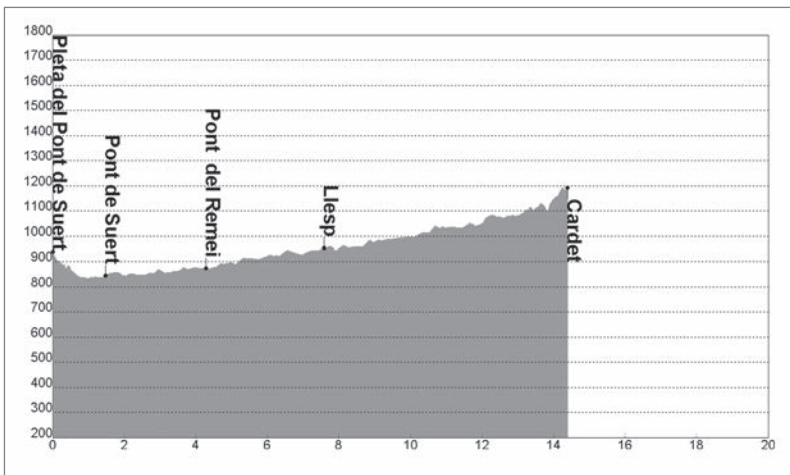
Segona jornada: de les cases de Vallfonda a Castillonroi

El tram des de les cases de Vallfonda fins al Coscollar, on el trajecte s'ajunta amb la segona jornada de la cabanera anterior, es caracteritza

pel fet de seguir el traçat de la carretera. La peculiaritat en aquest punt és que el camí va molt proper al canal de Catalunya i Aragó i això resulta especialment problemàtic, ja que fàcilment poden caure animals al canal. Es creua el canal pel pontet un cop passat el poble de la Saira i s'arriba al Coscollar.

Setena jornada: de la pleta del Pont de Suert a Cardet

Com en el primer trajecte, la jornada surt de la pleta del Pont de Suert, es baixa fins al poble i, amb el suport dels mossos d'esquadra, s'agafa la carretera N-230. En arribar al riu la Noguera de Tor s'agafa el camí que segueix el riu aigües amunt pel marge dret fins a arribar al pont del Remei, davant de Castelló de Tor. Es creua el pont i s'enfila amunt per la carretera de la Vall de Boí (L-500). Pocs metres després es para a esmorzar en un prat que hi ha al costat dret de la carretera. Des d'allà i fins al desviament que puja cap al poble de Cardet (la Vall de Boí, Alta Ribagorça), el trajecte segueix la carretera i es fa acompanyats pels mossos d'esquadra. Es para a dinar al forn de Llesp mentre el ramat es queda en un erm al costat de la carretera.

Ton de Llovetó
creuant el pont
del Remei
amb el ramat,
primavera de
2007

Com hem pogut veure al llarg del capítol, la transhumància és una peça clau en les estratègies productives de moltes explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça. Les maneres de practicar-la, però, són diverses. L'opció per traslladar els animals a peu per la cabanera o fer-ho amb camió depenen de molts factors que varien i entren en joc cada any: la situació de la finca d'hivernada i el trajecte que cal fer, les característiques i les circumstàncies particulars de l'explotació (mà d'obra disponible, calendari de cria i estat sanitari i de salut dels animals), la situació del mercat (preus dels corders i dels costos de producció: transport, pinsos i finques d'hivernada). En tot cas, l'anàlisi ha demostrat que la cabanera, aquesta xarxa de camins mal delimitada i escassament gestionada per les distintes administracions, és una opció ben viva per als ramaders d'oví, i l'utilitzen avui més de la meitat de

les explotacions transhumants de la comarca per desplaçar els seus animals, especialment a la primavera. Fer la transhumància a peu per les cabaneres no és una supervivència del passat ni una pràctica que facin per inèrcia els pastors més vells, sinó una opció que els ramaders prenen a consciència i des de l'òptica de la rendibilitat de l'explotació en un context social, econòmic i polític concret.

10. Els pastors

En capítols anteriors ens hem aproximat a la ramaderia ovina i la transhumància des de l'òptica de les explotacions ramaderes. Així, hem analitzat els factors de producció, les estratègies econòmiques, l'organització de les explotacions i les qüestions legals i administratives. En aquest darrer capítol, en canvi, volem centrar la mirada en els aspectes identitaris i simbòlics dels pastors.¹ En aquest sentit, les idees entorn del treball i el temps i l'espai on es desenvolupa són importants per tractar aquests aspectes.

Històricament, la figura del pastor i el seu ofici han estat motiu d'evocació i reflexió tant positiva com negativa. Aquí, però, no ens interessa saber com han vist els altres als pastors, sinó com avui es defineixen ells a si mateixos com a col·lectiu, i com creuen que són vistos per la resta de la societat. Igualment, també ens volem aproximar a les repercussions que té aquesta feina en els aspectes més relacionals, a com s'articula la pràctica d'aquest ofici amb la vida privada i amb les relacions socials més enllà del treball.

Ja hem esmentat en el capítol 6 que l'ofici de ramader d'oví suposa un tipus de feina que es caracteritza per la gran quantitat d'hores que cal invertir-hi. Tot i amb això, el procés d'industrialització de la societat i la tecnificació de les explotacions ramaderes han contribuït a introduir un canvi en la forma de concebre el treball, de manera que s'ha pogut professionalitzar i segregar en un àmbit a part, si més no conceptualment. Ara bé, fins a quin punt això ha fet que es doni una separació real del temps dels ramaders en temps laboral i temps personal? O, per contra, continua vigent un model de temps únic, un

1. Al llarg d'aquest capítol ens referirem al propietari d'una explotació ramadera com a pastor o ramader indistintament.

temps vital en el qual la sociabilitat i les relacions familiars formen un tot i estan supeditades al temps laboral? Dit d'una altra forma, les característiques intrínseques de l'ofici de pastor i la manera de plantejar l'explotació de cada ramader fan possible una concepció del treball que permeti destinar una part del temps vital a altres aspectes al marge de la feina? O bé l'explotació ramadera i el treball que comporta s'acaben convertint en una forma de vida centrada en el ramat?

De la mateixa manera que el temps disponible, els espais en els quals es treballa també creen uns tipus de relacions socials i de xarxes de sociabilitat. Igualment, en funció del tipus d'aprofitament de les pastures que es fa, de si l'explotació és transhumant o estant i de la manera com es fa la transhumància, la relació que tenen els ramaders amb l'espai que ocupen també és diferent. Entre els ramaders d'oví, el temps i l'espai de treball són viscuts majoritàriament en solitud. Per això ens preguntem: com es viu tot això en el moment d'establir i mantenir relacions socials més enllà del treball?

10.1. EL TEMPS

En la generació de ramaders anterior a la dels que hem entrevistat predominava una idea del que era ser pastor diferent de l'actual. Pastor significava ser, en moltes ocasions, un mosso, un treballador llogat. Altres vegades, el pastor era un dels fills de la casa, normalment un cabaler, gairebé mai l'hereu. Independentment de si era algú contractat o bé un membre de casa, la persona que es feia càrrec dels animals normalment no n'era el propietari. No tenia el poder de decisió final sobre el ramat, però, en canvi, assumia com a pròpia la tasca de fer-se'n càrrec. Això implicava una responsabilitat important, ja que el ramat era una de les manifestacions més importants de la casa, tant en l'àmbit econòmic com simbòlic. El ramat era una entitat, una unitat que representava un col·lectiu, la casa, per sobre dels interessos individuals.

En aquesta manera d'entendre la feina de pastor, el temps de treball i el temps no laboral no es diferenciaven, i els espais de sociabilitat dels pastors es donaven bàsicament dins de l'espai de treball. Una ramada gran era portada per diferents persones que destinaven gairebé tot el temps a estar amb els animals. Això feia que el temps no es percebés de manera fragmentada (temps de treball, de lleure, de vida familiar, etc.), sinó que es veia com un tot. A més, la sociabilitat s'establia dins del treball, les relacions familiars es donaven principalment en el moment en què el pastor tornava a casa quan el ramat anava a la *montanya*, i el concepte de lleure separat no existia i es limitava gairebé exclusivament a la festa del poble.

Aquesta manera d'entendre el treball i el temps dels pastors no impedia la continuïtat ni de les cases ni de la ramaderia, ja que, com hem dit, no eren els propietaris els que habitualment es feien càrrec dels ramats. Els pastors solien ser joves que s'hi dedicaven durant uns anys i després ho deixaven per casar-se i guanyar-se la vida d'una altra manera, o bé eren persones excloses del sistema de reproducció social, els cabalers, i continuaven tota la vida amb l'ofici. A més, el fet que la majoria de cases tinguessin ramats facilitava l'existència de formes d'intercanvi de treball i sistemes de contractació com el conlloc, que feien possible tenir un ramat sense haver-s'hi de dedicar a temps complet.

Les transformacions socials i econòmiques de la societat general i de l'Alta Ribagorça han originat tres canvis fonamentals que afecten la manera d'entendre el treball de pastor: el primer, la tecnificació de les tasques i la millora de les instal·lacions, que permeten reduir el temps de treball dels ramaders. El segon, la idea d'un temps segmentat en laboral i en personal que s'ha imposat de manera general en la nostra societat, el qual també influeix en la visió que tenen els pastors del seu treball. I el tercer, l'aparició de la figura del pastor propietari, ja que la persona que actualment es fa càrrec del ramat en la gran majoria d'explotacions n'és també el propietari.

Josep Maria de Sarrado guardant el ramat a Serra Negra, *montanya* de Castanesa, estiu de 2006

La informació obtinguda durant el treball de camp ens ha permès veure que els dos primers canvis han afectat de manera diferent els ramaders en funció del tipus d'exploració que tenien. La possibilitat de reduir el temps de treball gràcies a la tecnificació de l'exploració va vinculada als ramaders estants, sense comptar les petites explotacions regentades per persones grans, o bé als ramaders transhumants que tenen finques en propietat *pr'avall*. En el pol oposat de tecnificació trobem sobretot els ramaders transhumants que no tenen propietats i que aprofiten les pastures de les *montanyes* i de les finques d'hivern que arrenden. Per a ells el temps de treball és superior que en el cas dels estants, si no és que incorporen mà d'obra contractada perquè els substitueixi. La qüestió que es plantegen és, però, quina mà d'obra i en quines condicions.

Actualment, la demanda de força de treball es cobreix, en molts casos, amb persones d'edat avançada quan es tracta de pastors nacionals, o amb persones més joves immigrades estrangeres, que no sempre tenen experiència ramadera i que molts cops no entenen l'idioma. És aquesta la mà d'obra que ha de permetre o que permet

disminuir el treball dels ramaders? En termes estrictes sí; si no fos així no els contractarien. Hem pogut observar, però, que aquesta opció no és suficient perquè els pastors s'arribin a plantejar fer, per exemple, un dia de festa a la setmana. Els ramaders, que han dedicat gran part de la seva vida a aquesta feina i majoritàriament no n'han fet cap altra, sovint han de contractar pastors sense experiència. Això fa que els vegin com a persones que els ajuden, però que difícilment estaran preparats per substituir-los en una jornada de treball: sempre seran un aprenent, un ajudant més o menys treballador, amb més o menys aptituds, però difícilment algú a qui se li pugui confiar totalment el ramat.

A més a més, en molts d'aquests casos, el plantejament que fa el ramader no té en compte la separació entre el temps i l'espai laboral i el temps i l'espai personal. El pastor contractat ha de treballar moltes hores, generalment ha de viure i menjar a casa del ramader, sense un espai propi per desvincular-se del treball, i amb una remuneració molt baixa per hora treballada. Això fa que molts dels pastors joves busquin ben aviat altres ocupacions en les quals, tot i guanyar un salari similar o inferior, puguin separar la vida laboral de la personal i, per tant, aconseguir un temps i uns espais propis. En canvi, el ramader assumeix aquesta manera de viure: una vida poc desvinculada de la feina i en la qual el treball s'entén com allò que dignifica l'home i orienta la seva vida. Això crea un circuit relacional entre ramaders i pastors contractats que es reitera freqüentment en el seu discurs. En definitiva, la mà d'obra assalariada estrangera no soluciona la dependència dels ramaders respecte al treball a l'explotació. Normalment no entenen d'ovelles, i quan estan mínimament preparats i regularitzats marxen a buscar una feina millor.

L'altra força de treball que poden utilitzar els ramaders per reduir les hores de treball és la familiar; habitualment la proporciona un membre de la família que ja està jubilat. Ells són els representants màxims d'un sistema de transmissió oral de coneixements, són o han

estat els mestres dels pastors actuals i per això, en aquest cas sí, en molts moments poden substituir el ramader en les seves tasques.

– *En què us ajuda el pare?*

– *Ell en manar [riu]. No t'ho perdes, que no és fàcil, no, en guardar-les, en donar menjar, en lo que siga, en tot. És que ell continua, continuen treballant com abans. És que de fet, el cap de l'explotació, encara que hi siguem mon germà i jo, clar, tots hi tenim la nostra part, però el cap d'explotació, diguem-li, continua sent ell, perquè ell és el que més n'hi sap.²*

Mon pare més que jo, moltíssima, contino, contino. Que si parís una ovel·la, que sí... Hi é sempre, bueno contino... Jo no hi sóc tant a damont, perquè bueno, també tinc més tema de tractor... I ell é el que està contino al timó, els guarda, i a més, que no li manes una altra cosa que no sigue anar a rader dels ovelles, ho ha fet tota la vida, i bona sort en tinc.³

L'inconvenient ve donat, però, per l'edat d'aquestes persones, que cada cop es fan més grans i poden ajudar-los menys.

Quan mons tios estaven bé, anava a esquiar, anava aquí, anava allà, dos dies, tres, quatre... Ara res. Bueno, a l'estiu, home sí, però si marxo é per algo, per vindre a arreglar els corrals, per mirar... No és per fer festa, per fer algo. Ara el dia de festa que feva, era el dia que anava a fer la prima, el dia d'anar a arrendar les montanyes, ara ni això, ara em tocarà d'espavilà'm al matí i tornar a baixar a soltar els ovelles.⁴

Així doncs, molts cops la mà d'obra familiar o assalariada no permet solucionar el problema de la manca de temps personal dels ramaders. Podríem pensar que la falta de temps personal no és tant un problema específic dels ramaders d'oví com de la majoria de la societat occidental actual, ja que són moltes les feines que superen les deu hores de jornada laboral. Tot i així, una de les característiques principals de l'ofici de pastor és que depèn d'un sistema de

2. Dona, 31 anys, el Pont de Suert.

3. Home, 37 anys, Montanui.

4. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

transmissió del coneixement extremadament fràgil, la qual cosa afavoreix que els ramaders tinguin una visió d'absoluta dependència de la seva feina.

Qualsevol empresari pot posar-se malalt, agafar la baixa laboral i en el pitjor dels casos tancar les portes de la seva empresa durant un període de temps. En una explotació ovina no es pot penjar el cartell de tancat, ja que hi ha animals que necessiten alimentar-se diàriament. Podem pensar, també, que aquest fet resulta comú a la resta de ramaders, però la diferència rau en el maneig d'unes i altres espècies, ja que l'ovella cal *soltar-la*. A les explotacions grans, transhumants, no tecnificades, qui pot substituir el pastor? Molts dels ramaders creuen que ningú, perquè opinen que ja no hi ha ramats, ni gent que entengui d'ovelles ni bons pastors per llogar. Aquest plantejament els aboca a una forma de vida centrada i justificada freqüentment pel treball, en la qual queda molt poc temps per a la sociabilitat i el lleure.

Perquè açò é una constància absoluta, no é com als vaques... Els vaques fots allà el fil i no te hi cal pensar si no vos hasta l'ondemà. I ja està, i no passe res i después una altra cosa, tes allà un corral de vaques d'hivern, una cosa tan senzilla coma que ti trenques un dit del peu, i qualsevol te hi anirà allà i ti donarà menjar als vaques... Tu tin un ramat d'ovelles i que estiguen parint o que estiguen a la montanya i fes-ti mal tu i veràs quan arribaràs lo que ti trobaràs... No pots estar ni malalt, per ixo motiu perquè é un animal que s'ha d'entendre, se hi ha d'estar contínu a damont i no t'ho pot fer consivol.⁵

A més, aquesta idea de responsabilitat i d'obligació envers l'explotació es reforça en el fet que el ramat és un llegat familiar que molts cops s'identifica amb la persona que els va iniciar en l'ofici i els va transmetre uns sabers i unes aptituds cap al bestiar. Al mateix temps, els pastors són conscients que els coneixements que posseeixen són restringits a poques persones i són el resultat d'un procés d'aprenentatge llarg que generalment s'inicia des de la infància i que

5. Home, 37 anys, Montanui.

no s'ensenyen a cap escola. Tampoc no hem d'oblidar que es tracta d'animals amb els quals es passen moltes hores, d'aquí ve l'expressió tan habitual que «les ovelles enganxen». Tot plegat fa que l'explotació representi molt més que un negoci més o menys rendible; representa un col·lectiu: la casa a la qual pertany. Aquest vincle simbòlic amb la casa el presenten molts dels ramaders, especialment aquells que tenen grans ramats que es mouen per les cabaneres i al seu pas pels pobles se'ls pregunta qui són, si els Sarrado de Castanesa, els Lloveto de Cardet, els Llúcia de Durro, etc. La cabanera també actua com a ritual que reforça aquest vincle identificador i adscriptiu a una casa, a través d'un ramat que passa, que es mira, que es guarneix i que es mostra.

Aquest cúmul de factors contribueix que molts ramaders concebin i parlin del seu treball en termes vocacionals principalment.

Dinou anys teniva jo, vaig plegar els estudis pa dedica'm a n'això perquè m'agrada, i ho faig perquè m'agrada, si no m'agradés no ho faria, açò é vocacional. No pots dir, bueno fai aquesta feina mira per fer-la, no... Açò, si no t'agrada, no ho pots fer, é impossible, has de sacrificar moltes coses pa fer això.⁶

Tot i així, la vocació no és incondicional ni il·limitada. Hi ha dos aspectes que fan trontollar i replantejar el concepte de ramader d'oví a una escala molt més ideològica que pragmàtica: la caiguda de les rendes ramaderes i la pèrdua de la llibertat per moure el ramat.

La primera qüestió és l'efecte que té la davallada de les rendes obtingudes de la ramaderia ovina. Com a exemple donem només una dada, una de les més evidents: un corder val avui gairebé el mateix que fa deu anys. Les subvencions de la PAC es van crear amb la finalitat de compensar la reducció de les rendes, però no han solucionat el problema de fons, un problema que té molt a veure amb els efectes de la globalització. La concepció que els ramaders tenen de les subvencions és que els ajuden a viure, però que, igualment,

6. Home, 32 anys, el Pont de Suert.

ells han perdut el valor del seu treball: el benefici no el produeix el ramader a través d'un bon ramat i el seu treball, sinó que ve donat per allò que els vol donar l'Administració.

Lo de la PAC, pan para hoy y hambre pa mañana, això res. Ta començar ja ti vaig a dir una cosa: tots els negocis que s'han de subvencionar d'alguna manera, no n'hi ha cap que... El negoci que no si te per si sol, ja no é negoci, perquè ja no depens del teu treball o de la teua manera de pensar, depens d'altres. [...] Jo m'estimaria més que anés a vendre un corder i que ti donessen 100 euros, que no que ti vaigues a vendre un corder, i que ti diguen que val 50 euros i lo demás, que te ho arribeguen en subvencions que no sas d'a on vénen i no sas quan s'acabaran.⁷

Com ja hem vist en capítols anteriors, entorn d'un 40% dels ingressos de les explotacions provenen de les subvencions. Per als ramaders això suposa un sistema fràgil, ja que la seva supervivència depèn de lleis que canvien i tenen vigència durant un període de temps concret. Què passarà després de l'any 2013? Aquesta dependència i alhora incertesa provoquen que, molts cops, sentin que una part de la seva feina perd sentit perquè deixen de controlar-la ells mateixos: es decideixen i s'adopten mesures que repercuteixen directament sobre ells i els seus animals sense que el ramader hi pugui fer res.

La segona qüestió que ha fet replantejar el concepte de ramader no té tant a veure amb la pèrdua de valor patrimonial com amb la pèrdua de llibertat de moviment. Això afecta pràcticament tots els ramaders en règim extensiu, però sobretot els transhumants. Els ramaders d'oví també han perdut el poder per decidir com gestionar la seva explotació per les imposicions de l'Administració.

Tot va canviar quan l'Administració va començar les campanyes de sanejament. Mos ho van sacar tot; lo poc que teníem, que era la llibertat de moviment, mos ho han sacat. Per ixa cabanera d'astí puïaven 30.000 ovelles cap a la Vall d'Aran i ara no n'hi puia cap. A Castanosa s'han matat 10.000 ovelles; per què no vacunen les ovelles? La solució é matar; pa n'això no en cal cap de veterinari, qualquiera ho pot fer. El brot no sas mai d'a on ve, el brot està a l'ambient [referint-se a les

7. Home, 37 anys, Montanui.

*espècies salvatges], pots estar completament net i ti pot vindre un brot de brucel·losi, això sempre passa, bueno de fet, està passant. No hi ha res segur, no sas mai lo que podràs fer.*⁸

Com ens explica aquest ramader i hem pogut veure en capítols anteriors, les mesures de control per eradicar les malalties zoonòtiques que imposa la política sanitària tenen un impacte molt fort en la gestió les explotacions. El problema va més enllà de no poder decidir en darrera instància si es podrà marxar *pr'avall* o pujar a la *montanya*, o de l'amenaça d'un buit sanitari com el que hi va haver a Castanesa i que tots els ramaders tenen a la memòria; el problema té una dimensió més gran, ja que aquestes mesures tan rigoroses i dràstiques no donen cap garantia al ramader.

Tot i fer bé les coses i sanejar correctament el ramat, no s'està exempt d'una possible infecció, ja que hi ha espècies d'animals salvatges que també són transmissores del bacteri contagiós. Els ramaders veuen que moltes d'aquestes espècies es protegeixen des de l'Administració, mentre ells es veuen obligats a sacrificar els seus animals perquè el resultat d'una anàlisi diu que cal fer-ho. Amb tot, el més significatiu no és que sacrificuin uns quants animals, sinó que cada any es repeteix aquesta mena de ruleta russa que determina si podran moure els seus animals o no, o si caldrà sacrificar una part del ramat. Davant d'aquesta situació, es poden entendre expressions com: «Naltres no som amos de les ovelles, només som amos de guardar-les.»⁹

Un cop examinades totes aquestes qüestions referides a la concepció que els ramaders tenen de la seva feina, ens podem plantejar què pesa més en la decisió de continuar sent ramader d'oví: l'especialització tan gran en la feina que han fet sempre i el vincle tan fort que els uneix amb la seva explotació, o bé el preu que cal pagar-ne, un preu social.

8. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

9. Home, 51 anys, la Vall de Bofí.

Per concloure, hem vist que tenir una explotació d'oví implica dificultats per disposar d'un temps no laboral i per gestionar-lo. Hi ha factors objectius que fan necessària una dedicació molt gran a la feina, però també n'hem trobat d'altres que tenen a veure amb aspectes més subjectius: la responsabilitat que senten vers el ramat i tot el que representa simbòlicament els impedeix, en molts casos, delegar determinades feines a altres persones implicades en l'explotació. Creiem que, com més pesa aquesta dimensió subjectiva i simbòlica del ramat, més difícil els és als ramaders disposar d'un temps al marge del treball.

10.2. L'ESPAI

Alguns dels elements que molts ramaders valoren de la seva feina són la relativa independència i la llibertat d'horaris i d'organització de l'espai de treball: no els mana ningú, no han de donar explicacions de la seva feina, s'organitzen el treball com els sembla, canvien contínuament de lloc, estan majorment a l'aire lliure i no estan tancats en uns espais determinats. Aquesta llibertat de moviment i alhora dependència del terreny per desenvolupar la seva feina (l'ovella cal *soltar-la*) fa que els ramaders estableixin una relació molt estreta amb l'espai, un espai que sempre varia i que han de gestionar de la millor manera possible. No és el mateix treure el ramat a pasturar a la *montanya* que en una finca d'alfals a la plana de Lleida, o fer-lo péixer pels prats propis a la vora de casa. Cal saber on hi ha herba, en quin moment de creixement es troba i si és l'apropiada per als animals. Cal conèixer també la meteorologia i saber com pot afectar el maneig del bestiar, identificar quan els animals marquen un canvi de temps, o si el vent que bufa en un indret farà girar el ramat en una direcció o en una altra. Aquesta relació constant amb el medi busca el màxim d'aprofitament dels recursos i, en fer-ho, demana al pastor que llegeixi i interpreti un espai viu.

En el cas dels ramaders transhumants, a més, es vinculen i desvinculen cíclicament de l'espai que ocupen, de la *montanya* i de *pr'avall*, gaudint i patint els avantatges i els inconvenients que els proporcionen un i altre indret. D'una o altra manera, aquest moviment constant fa que no arribin a establir un vincle fix amb el territori i amb la resta de gent que l'ocupa. Algunes vegades, un d'aquests espais el senten com a propi i l'altre no; altres cops, el sentiment inclou ambdós llocs.

Les entrevistes ens mostren que, en alguns casos, el vincle amb un dels espais es reforça a través de l'enyorança: la pertinença a un lloc se'ls fa més patent, més nítida, quan l'han d'abandonar. En aquest sentit, un dels pastors afirmava: «Quan passo la baixada de Natja, que ja no trobes més boixos, se mi fica un mal cos...»¹⁰

Per a d'altres, en canvi, el lloc d'hivernada resulta força diferent: no el viuen tant com un espai de desplaçament forçat i obligat, sinó com l'oportunitat de trencar les barreres de la monotonia i la cruesa dels hiverns als pobles de *montanya*. Anar *pr'avall* implica obrir-se a altres experiències que ofereixen les ciutats pròximes a la finca d'hivernada, com Lleida. En altres ocasions, normalment quan la casa i una part de la família resten a la *montanya* mentre l'altra part de la família es desplaça *pr'avall*, el ramader assumeix com a propis ambdós llocs i crea un espai identitari compartit.

Sigui quin sigui el lloc amb el qual s'identifiquen i al qual senten la necessitat d'escapar-s'hi en certs moments, els ramaders extensius d'oví presenten uns trets propis que tenen a veure amb com es relacionen amb l'espai, ja no en termes d'identitat o d'interacció amb el medi, sinó per les relacions socials i econòmiques estructurals que s'hi estableixen. Els conceptes de marginalitat econòmica i liminaritat social ens ajudaran a entendre aquestes relacions i característiques.

Utilitzem *marginal*, no en l'accepció referida a l'exclusió social o a la pobresa, sinó en un sentit més etimològic del terme: «situat al

10. Home, 37 anys, Montanui.

marge de». El bestiar oví s'alimenta en espais situats al marge de les activitats econòmiques centrals. Però, a més, ocupa una posició marginal, que no d'exclusió, entre els usuaris d'aquests espais. Excepte quan aprofiten terres que tenen en propietat, els ramaders d'oví es relacionen i competeixen amb els ramaders d'altres espècies a la *montanya*, i amb els agricultors intensius i les empreses farratgeres a les terres de *pr'avall*. Es tracta d'espais que no són aprofitables per a cap altre ús: els erms que no es poden conrear, les terres on no es poden cultivar farratges o plantar fruiters, els rostolls que desestimen les empreses agropecuàries, les partides d'accés més difícil de les *montanyes* i les herbes que queden a les pastures d'estiu després de passar-hi altres espècies d'animals.

Les finques d'hivernada estan sotmeses a una pressió molt forta per part de les empreses agropecuàries que conreen i compren farratges per a la producció de pinsos. El ramader que vol accedir a aquestes terres per arrendar-les és com una formiga que vol ocupar una cadira que també desitja un elefant. D'una banda, els nous sistemes de reg i la gran maquinària agrícola permeten a empreses i pagesos conrear tot tipus de terres, amb la qual cosa els erms, els rostolls i els guarets que podien aprofitar els ramats s'han anat reduint, i els que queden estan situats als indrets més perifèrics. De l'altra, les fàbriques de pinsos compren els camps de farratges que també podrien arrendar els ramaders, i ho fan a uns preus amb els quals aquests no poden competir. Davant d'això, als ramats només els van quedant les pastures de menor qualitat, les més mal situades i les finques petites i disperses de diferents propietaris.

Igualment, dins de les grans finques, els ramaders ocupen instal·lacions residuals que no són necessàries per al desenvolupament de l'activitat principal de l'empresa: antics corrals i granges de porcs o vaques, habitatges de les antigues colònies agrícoles, etc. Així doncs, els ramaders d'oví accedeixen i usen uns espais situats als límits del sistema econòmic. No estan exclosos del sistema, ja que els aprofitaments que fan d'aquests espais es regeixen per les lleis del mercat,

però la seva activitat es desenvolupa sempre en una franja situada a la perifèria de les empreses agropecuàries, amb unes formes d'accés i de gestió limitades i dependents d'aquestes.

L'accés i l'ús de l'espai a la *montanya*, tot i que és diferent de les finques d'hivernada, també s'estructura als marges. En primer lloc, l'aprofitament de les pastures d'alta muntanya ja és en si mateix l'ús d'un espai residual, amb possibilitats escasses per a altres aprofitaments. Actualment, però, les *montanyes* també s'estan utilitzant des de la indústria del turisme i del lleure i des de les polítiques de conservació de la natura: la construcció d'estacions d'esquí, la creació de parcs naturals, la senyalització de rutes de *trekking*, etc. En si mateixos, aquests nous usos de la *montanya* suposen tant avantatges com inconvenients per a l'aprofitament ramader: per exemple, les pistes obertes per l'estació d'esquí fan possible accedir amb vehicles a les zones de pastura; o la creació d'un parc nacional restringeix l'accés del bestiar i l'aprofitament de determinades àrees. Per això, la posició al marge dels ramaders no es produeix tant per l'existència en si d'aquests nous usos, sinó per la limitació de la capacitat de gestió de les *montanyes*, i la seva subordinació, en darrera instància, a les decisions que prenen altres institucions.

Àngel de Bellita
guardant
el ramat a
Ginebrell,
montanya de
Taüll, estiu de
2006

I, en segon lloc, els ramaders d'oví també ocupen una posició marginal i en competència directa amb els ramaders d'altres espècies d'animals que peixen les *montanyes* de la comarca. L'aprofitament de les pastures d'alta muntanya es regeix per una lògica que implica que les ovelles pasturin les zones més altes i llunyanes, les més obagues i les que tenen herbes de menor qualitat. En general, són partides que les altres espècies d'animals no segueixen i, si ho fan, les ovelles són les darreres a accedir-hi. Si no es fes així, la resta d'animals malviuria després de passar-hi les ovelles. Com ja hem vist en el capítol de les terres, es tracta d'una estratègia per aprofitar millor les pastures relacionada amb la manera d'alimentar-se de cada espècie d'animal.

A més, el bestiar oví està en una posició d'inferioritat respecte al boví i l'equí dins de la ramaderia ribagorçana. Mentre que el nombre de caps d'aquestes dues espècies s'ha mantingut i fins i tot ha augmentat, les ovelles han disminuït des de fa anys. A més, el nombre de ramaders d'oví és molt menor que el dels altres animals, la qual cosa també els situa en una posició d'inferioritat a l'hora de prendre decisions en la gestió de les pastures. Tot plegat fa que vaques i eugues exerceixin una pressió molt més gran que les ovelles sobre les *montanyes*, ja siguin de gestió comunal o veïnal, i que els ramats d'oví quedin relegats a les pitjors pastures, més llunyanes i sovint sense accés amb vehicles.

L'altre concepte que ens ajuda a entendre les relacions dels ramaders d'oví és el de la liminaritat.¹¹ A l'igual que parlàvem de marginalitat per explicar una relació amb l'espai situat en la perifèria econòmica, la liminaritat fa referència a una situació també al marge de les estructures socials, a la frontera d'estructures de gestió de l'espai. Una posició liminar és un espai que marca una discontinuïtat amb el teixit social, un lloc fora dels constreyniments habituals del temps i de l'espai.

11 Seguim aquí els plantejaments de Van Gennep (1986 [1909]), Turner (1980) i Delgado (1999).

Van Gennep (1986 [1909]) va definir el concepte de liminaritat en relació amb els rituals de pas, que s'estructuren en tres fases: la separació, referida a la segregació simbòlica d'una persona d'una posició determinada dins l'estructura social; l'estat liminar, que és la situació en la qual es troba el subjecte que ha perdut els atributs socials anteriors, però encara no ha adquirit els de la nova posició, i l'agregació, que és quan la persona s'integra en un nou espai social i adquireix uns trets que caracteritzen la seva nova posició dins l'estructura social. Així doncs, la liminaritat representa un estar entremig, un estar de pas i, en aquest passar, una reordenació constant dins l'estructura social. A més, segons Turner (1980), la societat és una estructura de posicions, per la qual cosa el període liminar representa una situació interestructural. Alhora, la naturalesa intersticial de la liminaritat implica que les persones que es troben en aquesta situació quedin alliberades dels règims i les pràctiques normatives de la vida quotidiana.

Els pastors transhumants estan en una posició de liminaritat, ja que es troben en un estat constant de transició. El seu model cíclic d'ocupació de l'espai fa que es vinculin i es desvinculin contínuament de les estructures socials existents a la *montanya* i a *pr'avall*: sempre estan arribant per tornar a marxar, sense establir-se mai del tot.

Però si un espai representa de manera clara la liminaritat, aquest és el de la cabanera. No és un lloc per estar-hi sinó per passar-hi, un espai entre dos indrets ben definits i estructurats, les finques d'hivernada i les pastures d'estiu, que no està subjecte als usos i les normes específiques d'aquests.

L'ús de la cabanera està regit per diferents elements: la legislació general, que és la que ha de garantir l'existència de la cabanera i el dret de pas dels ramats; les normes consuetudinàries que segueixen els pastors per transitar pel camí (no es pot tirar endarrere i tornar a passar per un lloc ni es pot avançar el ramat que hi ha al davant), i, finalment, la praxi, que és el que fan els ramaders quan circulen per la cabanera. Però si una característica té aquesta praxi és que

és fugaç, necessàriament mòbil i transeünt. Els ramaders que avui utilitzen aquest sistema de pas, la cabanera, són pocs, i això fa que la llei i fins i tot les normes consuetudinàries es puguin tornar en quelcom tan efímer com el temps que es tarda en passar, de manera que tot plegat queda resumit en la praxi.

La cabanera és un espai que es pretén estructurar a través de la legislació, però que rarament s'aconsegueix, ja que es regeix per unes normes pròpies que alguns dels pastors anomenen *la llei de la cabanera*, al marge de qualsevol llei escrita i, de vegades també, de la norma consuetudinària. També és un espai de conflicte entre agricultors i ramaders, en el qual es representa la figura del pagès com aquell que no cessa en l'intent de prendre terreny a la cabanera, i la figura del pastor com aquell que sempre deixa entrar el ramat als camps. Això fa que aquest espai es converteixi en un escenari amb una forta càrrega simbòlica, ja que és allà on s'estableix el trànsit, en una terra de ningú i de tots. És en aquest espai on les relacions que es produeixen gairebé sempre escapen a la norma, a l'ordre social establert, a l'estructura. Així s'explica que quan apareix un conflicte per l'ús de la cabanera rarament se soluciona a través del sistema formal, avisant la guàrdia civil, els mossos d'esquadra o els agents rurals, sinó que es resol en aquell moment i en aquell espai, entre les parts implicades, de moltes maneres, però sempre espontànies, i al marge, a la perifèria del sistema.

Quan surts de casa, pues ja ho saps lo que hi ha. Después n'hi ha que foten mal i tu a lo millor en fas una mica i pagaràs pel que n'han fet molt i... Per tot pagaràs. Nantres particularment de mal no n'ham fet mai. Jo a n'un tros cultivat no els hi haig fotut mai, el bestiar; als rastolls, tots los que trobo! Però això no és fer mal. De vegades un tindrà ovelles: «m'has fotut això», pues «què val, tant?», pagues i ja està. I si no t'han enganxat... És la llei de la cabanera.¹²

Com ens mostra el fragment anterior, el trànsit per la cabanera suposa una relació de pas amb l'espai i amb les persones, un vincle

12. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

esporàdic, momentani, fugitiu de vegades. En aquest sentit, circular per la cabanera és com passar per una frontera. Com assenyala Delgado seguint M. de Certeau (1990), *«la frontera, cualquier frontera, por definición, no tiene propietario, puesto que es un pasaje, un vacío concebido para los encuentros, los intercambios y los contrabandeos. Toda frontera es eso: un entre deux»* (Delgado, 1999: 123).

La cabanera, una línia invisible als ulls dels que no la transiten, es converteix en un escenari d'anonimat, però alhora és en aquest espai on es reforça més vivament la identitat dels pastors transhumants: al seu pas només són identificats com un pastor amb el ramat, sense més vincles, ja que no s'identifiquen amb cap altra estructura social existent allà. Fent la cabanera, els ramaders es reafirmen en una forma de vida transeünt. En aquest espai carregat de simbolisme en el qual no són reconeguts per ningú, o només per uns quants que els identifiquen no com a individualitats sinó com l'entitat que representen (una casa ramadera dels Pirineus), és on ells es reconeixen nítidament com a pastors.

Per concloure, els ramaders d'oví en règim extensiu estableixen unes relacions força complexes amb l'espai que ocupen. Més encara quan aquests ramaders són transhumants, perquè entren en joc aspectes que varien en funció de l'espai que ocupen. A més a més, la cabanera actua com un espai que reforça la dimensió més simbòlica de la figura del pastor; representa l'espai en el qual han confluït i conflueixen els transhumants a peu, un espai comú que gestionen en els límits però que els pastors entenen com a propi.

10.3. LA SOCIABILITAT

Fins ara ens hem aproximat al temps i a l'espai, dos elements fonamentals per entendre com s'identifiquen els pastors amb el seu treball i la seva manera de viure. A continuació analitzarem com teixeixen les seves relacions socials els pastors, tenint en compte

que dediquen una gran part del temps a l'explotació ramadera i a relacions en l'àmbit del treball. Creiem que l'espai i el temps dedicat al treball determinen en gran manera com es relacionen els ramaders amb l'espai i el temps de la sociabilitat.

Ja hem explicat més amunt que, per a la generació anterior a la dels ramaders entrevistats, el treball i la sociabilitat formaven part d'un mateix sistema. Avui, en canvi, la major part de pastors treballen sols. Encara que l'explotació la portin diverses persones, la majoria de tasques es fan per separat: una persona guarda el ramat gran, una altra es fa càrrec del ramat de cria, etc. Així doncs, com afirma Pallaruelo, «*la ganadería aísla a quien la practica. Por un lado lo aísla físicamente, ya que pasa muchos días solo con sus ovejas; y por otro lado, lo aísla también en sus posibilidades consumistas*» (1988: 221).

Ara bé, tot i que una bona part de la jornada de treball d'un ramader transcorre en solitud, molts cops això no es viu com un inconvenient i una imposició, sinó com un avantatge i una elecció que dóna al pastor un grau molt elevat d'independència i de llibertat:

Algo bo? Estic tot lo dia sol pr'astí xiulant i no m'emprenya digú! [riu]. Bueno, quan crien. No sé, é per tot, no é només marxar pr'astí i fotre-ti a jaure. Estic a l'aire lliure i ni empenyo a digú ni m'emprenyen.¹³

Però cal diferenciar entre triar un treball en solitari que dóna independència, sense que ningú digui què, quan i com cal treballar, i que aquest treball acabi ocupant la major part del dia sense deixar temps per a res més. I això és el que no trien els pastors, el que en molts moments no volen, però que, en canvi, acaba sent en molts casos.

A vegades ho penses. Jo què sé, te pares a pensar i et mires los teus amics i... Lo dia de la mona mateix, pues se troben tots, fan la mona i això, i jo a guardar el bestiar; lo dia de cap d'any, plegues a les set del matí, tots cap a dormir, i jo cap ací a guardar el bestiar. Què et penses, que no ho veus? Dius, què faic?¹⁴

13. Home, 35 anys, Montanui.

14. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

La qüestió que se'ns planteja a continuació és saber de quina manera influeix aquest aïllament en les relacions socials dels pastors i fins a quin punt en determina la sociabilitat. Aquesta és una de les qüestions més complexes i delicades de tractar, ja que, sovint, ha suposat reforçar una imatge dels pastors construïda des dels prejudicis i el desconeixement. El plantejament que hem adoptat en aquesta recerca, la manera com ens hem situat davant de l'objecte d'estudi, ens porta a rebutjar aquestes idees preconcebudes. Per això, a banda d'analitzar a fons aquesta qüestió, presentarem què expressen els ramaders mateixos sobre la seva sociabilitat i com la situen en la seva concepció de vida.

L'estudi dels pastors és força complex: el pastoreig és molt més que un ofici, el coneixement d'unes tècniques o un tipus de producció de carn. Implica un sistema econòmic i social determinat, una manera de gestionar el territori i relacionar-s'hi. Per això, parlar dels pastors no és només fer-ho d'unes persones que desenvolupen un treball, sinó d'un sistema socioeconòmic i d'una forma de vida. Això ha fet que es trobés d'allò més normal explicar com són els pastors, i que molta gent s'atreveixi a fer-ho, però, en canvi, per exemple, gairebé ningú no considera necessari ni es planteja definir com són els metges, els advocats o els lampistes.

Llegint qualsevol llibre o mirant un documental sobre el pastoralisme és molt probable que trobem alguna definició de com són els pastors *de debò*, sobre quin és el seu caràcter, la seva personalitat, com si tots fossin iguals i es comportessin tots de la mateixa manera. De vegades no hi ha una definició de com són els pastors en general, però la presentació que es fa de persones concretes remet de manera directa a aquesta idea del pastor.

El que fan aquests treballs és presentar i reproduir uns estereotips que contenen tant elements positius com negatius. D'una banda, els pastors han estat definits com a honestos, humils, sacrificats, savis i mantenidors de les tradicions. Al mateix temps, però, també s'ha dit que són solters perquè són poc sociables, que estan aïllats del

món, que són immobilitistes o que són pastors perquè no saben fer res més.

La imatge estereotipada dels pastors no s'ha construït a partir de l'observació de la realitat, de les seves característiques i maneres de fer, sinó a partir d'idees preconcebudes i per assimilació de conceptes. Així, com que l'activitat dels pastors està relacionada amb els animals i es basa en l'aprofitament de les pastures que ofereix l'entorn, són definits com a persones pròximes a la natura, i d'aquí que l'estereotip remeti a les idees prèvies que l'observador té sobre què és natural i què implica viure en contacte amb la natura i els animals. Igualment, davant de les transformacions profundes que ha sofert la societat pirinenca, la ramaderia ovina recorda a l'observador el passat agrícola i ramader dels pobles pirinencs. D'aquesta manera, es construeix la imatge del pastor com a darrer representant d'un món antic que desapareix, i es reforcen els trets de l'estereotip relacionats amb la idea d'un món tradicional, local, rural i natural oposat al món modern, cosmopolita i urbà i industrial.

Però els estereotips, més que ajudar a conèixer, a comprendre com són les coses i com actuen les persones, el que fan és amagar la realitat darrere dels prejudicis i les idees prèvies dels qui els creen i els utilitzen. Els estereotips també esborren els matisos i la diversitat de les persones i de les seves accions, de manera que també fan més difícil, si no impossible, un coneixement profund dels fenòmens i de les transformacions socials i culturals.

Tot i que els estereotips no reflecteixin com són les coses, la repetició constant d'aquests i que tinguin com a referents alguns elements de la realitat han fet difícil escapar a la seva influència. En aquest sentit, alguns treballs rigorosos i fins i tot els mateixos pastors han acabat assumint com a certs alguns o molts dels trets d'aquesta imatge del pastor. Severino Pallaruelo, un dels principals investigadors sobre els pastors pirinencs, i que ha constituït un referent per a la nostra recerca, fa unes afirmacions amb les quals no estem totalment

d'acord, o que creiem que no es corresponen amb el que hem trobat en l'àrea del nostre estudi:

Tras visitar docenas de pastores en los puertos pirenaicos, en los montes y campos del Prepirineo y en los pastos de invernada, resulta simple hacer un retrato del pastor altoaragonés, porque se repite una y otra vez el mismo modelo y las variaciones son tan escasas que se convierten en excepciones.

Los pastores son viejos. Rondan los sesenta años. Algunos superan los setenta y muy pocos tienen menos de cincuenta.

Los pastores son solteros. Sobre todo entre los que cuidan ganados que realizan el ciclo trashumante completo es difícil hallar pastores casados.

Los pastores son conservadores. Conservadores en el terreno de las costumbres. En su vida ordinaria, en sus comidas y en el vestido, en su vocabulario y en las creencias que muestran rasgos muy arcaicos que ya están olvidados en la sociedad pirenaica en general.

Los pastores no están contentos con su oficio. En algunos casos hablan de su trabajo como avergonzados del mismo y como si tuvieran que dar explicaciones de por qué realizan una tarea que para ellos tiene poco prestigio social. (Pallaruelo, 1988: 222).

Però les conclusions a les quals hem arribat a partir del nostre treball de camp són força diferents. Els pastors no formen un col·lectiu uniforme del qual es puguin definir les característiques, sinó que són persones molt diverses. A més, la realitat dels pastors no és estàtica, ni configura un tot ordenat i sistemàtic de pràctiques que tots ells segueixin de la mateixa manera. És un cúmul d'accions, estratègies i vivències individuals que es donen en un marc econòmic i social general i a partir de situacions particulars concretes. Creiem que l'anàlisi antropològica s'ha de fer des d'aquestes particularitats i dels seus matisos per poder observar els canvis i les transformacions que expliquen el fenomen estudiat.

Per això, no volem fer el retrat del pastor ribagorçà, una mena de decàleg que ens digui qui i com és un pastor, no volem presentar un esquema de la seva conducta creat a través de l'observació. Per

contra, seguint el concepte de descripció densa de Geertz (1987), volem mostrar la diversitat de situacions i buscar les interpretacions i significats múltiples que els ramaders mateixos donen als esdeveniments que els succeeixen.

Mari Carmen de Ribes guardant el ramat al prat de Comes, Bonansa, tardor de 2009

Per contrastar l'afirmació de Pallaruelo que diu que els pastors són vells i solters, hem analitzat l'edat i l'estat civil dels ramaders d'oví de l'Alta Ribagorça l'any 2007.¹⁵ L'edat mitjana dels pastors de l'Alta Ribagorça catalana és de 47,8 anys i de 50 anys a Bonansa i Montanui. Per grups d'edat, les xifres són les següents:

Taula 17. Edat dels titulars de les explotacions (2007)

Edat	Alta Ribagorça catalana	Bonansa i Montanui
Menys de 35 anys	16,2%	3,5%
Entre 35 i 44 anys	24,3%	32,1%
Entre 45 i 54 anys	24,3%	17,8%
Entre 55 i 64 anys	27,0%	28,5%
Més de 65 anys	8,1%	17,8%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'oficina del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos.

Les dades de la taula 17 mostren que més de la meitat dels ramaders d'oví de la comarca tenen entre 35 i 54 anys, i en el cas dels municipis catalans representen gairebé el 65% del total. Pel que fa als més joves i als més grans, hi ha diferències entre l'Alta Ribagorça catalana i els municipis de Bonansa i Montanui. Als pobles catalans, la presència de pastors més joves de 35 anys és el doble que la dels pastors majors de 65 anys. En canvi, en el cas dels pobles aragonesos, la situació és a l'inrevés, i els ramaders de més de 65 anys tenen un pes superior.

15. Hem obtingut les dades sobre els titulars de les explotacions de l'oficina del DARP del Pont de Suert i de l'OCA de Castelló de Sos. Per evitar resultats esbiaixats hem contrastat aquesta informació amb les dades de cada explotació provinents del treball de camp. Així, quan el titular de l'explotació i el familiar que se'n fa càrrec no són la mateixa persona, hem tingut en compte la persona que realment treballa a l'explotació: per exemple, quan un fill n'és el titular però el pare jubilat és qui fa tota la feina, hem tingut en compte les dades del pare i no del fill. Igualment, quan es tracta de titularitats compartides hem utilitzat la informació de totes les persones implicades en l'explotació i, en canvi, hem desestimat les dades d'aquells que no hi tenen dedicació.

Amb tot, de les dades anteriors es desprèn que, en contra del que afirmava Pallaruelo, no és difícil trobar pastors de menys de 50 anys i, fins i tot, de menys de 40. A més, alguns d'aquests ramaders més joves són els que tenen els ramats més grans.

Pel que fa a l'estat matrimonial, de les 57 persones implicades en les explotacions ramaderes, n'hi ha 34 que tenen parella estable, 2 que estan separades i 21 que són solteres. És a dir, 6 de cada 10 ramaders tenen parella actualment i aproximadament 1 de cada 3 és solter.¹⁶

Es podria pensar que les dades anteriors amaguen la situació dels pastors transhumants i que aquests, per les repercussions que té la transhumància en la vida de les persones, són els que haurien de ser solters i vells. L'anàlisi separada dels ramaders transhumants, però, no va en aquest sentit. Així, l'edat mitjana resultant és de 44 anys, fins i tot inferior a l'edat mitjana general de tots els ramaders. Igualment, de les 20 persones implicades en l'activitat transhumant, sense tenir en compte els ramaders que envien els seus animals a conloc, n'hi ha 10 que tenen parella, 1 de divorciada i 9 que són solteres.

Però amb independència d'aquestes dades, que constaten que els pastors ribagorçans no són vells ni solters, el nostre objectiu és comprendre com afecta fer de pastor a la sociabilitat de les persones i, més en concret, a les relacions de parella i d'amistat. Per això, el que volem és conèixer què en pensen els ramaders mateixos. En aquest sentit, el fragment següent ens mostra molts dels aspectes que envolten la idea de la solteria i els estereotips sobre els pastors:

Jo, en ixo aspecte haig tingut sort perquè la meua dona s'ha adaptat bé. Perquè, bueno, pues ella ni li importe... Home, malea sempre; els dones sempre maleen,

16. Aquestes xifres de solteria no són gaire diferents de les del conjunt de la població. L'any 2001, segons les dades de l'Idescat, el 32,3% dels habitants de l'Alta Ribagorça catalana majors de 20 anys eren solters (el 36,1% dels majors de 15 anys). Pel que fa als municipis de Bonansa i Montanui, segons l'IAEST, els solters representaven el 37% dels majors de 16 anys de Bonansa i el 44,2% de Montanui.

però bueno, encara ho entén. Al principi, perquè ella vivive d'una ciutat i... «Com pot ser que els dumentxes...?» Però, bueno, «o lo tomas o lo dejas»; i ara s'ho ha agafat mitjanament bé. Però é un problema. Els pastors i els dones no lliguen. Ara poder no tant, però, els pastors, solterons ja de sempre. No tenen temps ta dedicar-si a festejar. Els pastors són una raça especial. El que é pastor, jo ja no ho sóc, pastor, a l'estar tantes hores sol, tamé si torna un poc... Si roda alrrededor d'una cortina i poder é això lo que l'impedís a podre trobar dones. Perquè jo veig que hi ha molta tendència... No hi ha cap pastor casat, quatre pastors casats. Una mica de canvi hi ha sigut, pa bé, en ixo aspecte. Perquè de la època de mon pare, el que feva de pastor... una solteronada immensa, i el que feva de pastor i estava casat, uns cristos a casa que ni te cuento. I ara m'istic donant compte que poder la cosa ha canviat. Però, en tot i en això, els pastors, problemes a casa els que vulgues; perquè no pots atendre a la família com s'harie de fer, no disposes de dissabtes... Si tu estàs sol allà a una explotació d'ovelles, dis-mi tu coma vos anar a disposar d'un fin de setmana pa anar on sigue.¹⁷

Aquesta cita ofereix molta informació sobre com alguns ramaders articulen el discurs de les relacions socials, i de com aquest discurs incorpora també els estereotips. Són ells mateixos els que s'inclouen en l'estereotip del pastor o se n'exclouen, els que veuen en les generacions anteriors els veritables pastors per oposició a ells, als quatre que queden, que ja no representen el que un dia va ser l'autèntic pastor. Així, la persona entrevistada dóna per establert que els pastors i les dones no s'entenen. Però, al mateix temps, constata que ell i quatre pastors més estan casats, i conclou que ell ja no és pastor i que s'han produït canvis. Ell ja no és d'aquesta *raça especial* que, com es definia en l'estereotip del pastor, es queda solter perquè no té temps per festejar i, de tant estar sol, es torna un solitari que ja no se sap relacionar i això li impedeix trobar una dona.

Els ramaders que tenen parella insisteixen que, tot i tenir un ramat, cal buscar temps per a la parella i la família, és a dir, cal un canvi d'actitud per part dels pastors.

17. Home, 37 anys, Montanui.

Home, clar que ho comporte [no disposar de temps per a les relacions]; però tamé has de diferenciar la feyna a estar en la família. Lo que no pot ser és sol les ovelles, i per això estan solters la txent. No comporta tindre ovelles sol que els dumentxes no pugues fer festa. Bueno, no podré fer festa tot el dia, però jo me'n vaic a dinar tranquil·lament amb la dona a casa de la família d'ella o la meua i ja està. I si dumentxes, dic tots els dumentxes, pues home, dius algun dumentxe no, però procuro tots els dumentxes, i ja està.¹⁸

Però no n'hi ha prou que els ramaders busquin temps per dedicar-lo a la família. Per poder tirar endavant una relació de parella i una família, també és fonamental l'adaptació de la parella, com explica un ramader transhumant:

Ella, quan em va conèixer, jo ja feva aquesta feina. No é una cosa que li ve de nou; sabeva lo que hi era. Clar, el problema é quan jo sóc aquí i ella allà baix, bueno [...]. Però ella viure aquí l'agrada, així com hi ha gent que puja d'allà baix i diu «Ui, aquí no hi ha res!».¹⁹

Però aquesta adaptació a la falta de temps familiar, al moviment constant d'un lloc a un altre en el cas dels transhumants, no és fàcil i és viscuda per la parella com una renúncia constant a aspectes personals en favor d'un ramat d'ovelles. Per això, els mateixos ramaders defineixen aquesta feina com antisocial i creuen que les ovelles no només exigeixen el seu sacrifici sinó el de tota la família.

Aquesta feina és antisocial. És difícil compaginar la vida familiar amb la vida de les ovelles. Si tinc una família, quina vida els puc oferir? La de les ovelles, res més, sas? Les ovelles sacrifiquen a tota la família, i jo ho dic per experiència, i quan hi ha problemes, al final sempre surten les ovelles.²⁰

En definitiva, no sempre resulten conciliables els interessos de l'explotació amb els d'una vida compartida amb la parella. Alguns

18. Home, 40 anys, Vilaller.

19. Home, 32 anys, el Pont de Suert.

20. Home, 43 anys, el Pont de Suert.

ramaders que han viscut aquests tipus de situacions també expressen que ser transhumant implica sempre una decisió traumàtica: o la parella s'adapta al règim transhumant o han de viure separats bona part de l'any. Per això creuen que voler crear una família exigeix buscar estratègies per poder ser amb ella: deixar de ser transhumant, enviar el ramat a conlloc, contractar un pastor que sigui el que estigui *pr'avall*, reduir el nombre de caps, etc.

La meua intenció é invertir més temps pr'a jo i menos per treballar, perquè considero que amb 26 anys cal viure més la vida. La meua intenció é disminuir el ramat i quedà'm amb unes quantes ovelles a casa i buscà'm un treball estable amb una jornada de vuit hores com fa tothom.²¹

Sílvia de Gironi
al corral de
casa, hivern de
2010

La visió que tenen de tot això les dues dones ramaderes entrevistades resulta fonamental per diferents motius: un, potser el més important, perquè dóna veu a les dones, ja no en una posició secundària d'ajudant al titular, sinó com a ramaderes a títol principal. Aquesta és, a més, una figura desconeguda i gairebé antitètica a la

21. Home, 26 anys, Vilaller.

de l'estereotip, i per això és de gran interès conèixer què en pensa. Un altre motiu és que les dues dones entrevistades són d'edats diferents i tenen una situació familiar també diferent, i això ens permet tenir una imatge més diversa: l'una és ramadera transhumant de 49 anys, casada i amb un fill. L'altra és una ramadera estant, de 31 anys i sense parella.

La mujer del pastor, yo digo que tiene el marido a medias, no vives... ¿Qué es lo que más encuentro a faltar de esta vida? Pues disfrutar un poco más de la vida con mi marido y no tener un día de decir: bueno no pienso nada, hoy me levanto cuando quiero y hago lo que me da la gana.

També ens parla de com influeix a un pastor el fet d'estar casat:

Pues a lo mejor vive la vida de otra manera, también es lo que dices; se mueve también en otro mundete, no como algunos que solo ven ovejas, que no ven nada más... Mi marido, pues hombre, sea porque tiene una mujer, no lo sé; que a lo mejor las mujeres influimos pa que esté metido un poco más en la sociedad, a veces. Sí que se abre, y te digo yo que le gusta, no lo hace muchas veces porque no puede... Un poco de todo puede ir relacionao, ¿no? El oficio te encierra mucho, te ata mucho, te abarca muchas horas y a lo mejor los pastores, cuando son jovencitos, se aguanta todo. Trabajas 12 horas, 14 horas, pero aún me queda tiempo pa irme por ahí, pero si te van pasando los años y no has... Yo es que... Yo no sé lo que piensan esta gente, porque lo que no me creeré que tanto soltero no piense que le gustaría tener una mujer al lao; eso no me lo creo. No sé qué les puede influir pa que, a lo mejor luego te vas haciendo... Bueno ya no tengo tantas ganas de salir, ya no salgo, ya no me relaciono tanto, ya... No lo sé, yo pienso que un poquito todo, el trabajo y ellos, que se tienen que plantear: quiero tener una mujer, quiero tener unos hijos. Es que las ovejas absorben mucho; te lo digo yo, absorben.²²

L'altra ramadera té intenció de casar-se algun dia i formar una família, però destaca que les relacions de parella amb persones que no són ramaderes són difícils.

22. Dona, 49 anys, Bonansa.

*A vere, jo tamé reconec que plantejar-te una relació o formar una família amb una persona que no sigue del gremi pot ser difícil. Perquè, a vere, lo que te deia abans, quan és la temporada de cria, més a l'hivern que ara, és una inversió de temps forta, perquè te hi has d'estar tot el dia.*²³

Veiem que tots els discursos tenen un tret comú: la manca de temps per oferir a la família i com això crea situacions de tensió en les relacions de parella o provoca que aquestes no es puguin mantenir. En el cas dels transhumants, la distància física també és un factor que cal tenir en compte, ja que exigeix a la parella adaptar-se a nous espais si vol seguir el ritme dels desplaçaments, o a la convivència intermitent si manté la residència sempre al mateix lloc. Quan no s'adopta cap de les dues solucions i es vol mantenir la relació, cal buscar estratègies per quedar-se més o menys estant.

També considerem interessant la idea de la figura de la dona com a pont de connexió social. En el cas de les ramaderes, perquè culturalment la dona té assignat aquest paper i és ella la que, malgrat la seva dedicació al ramat, acostuma a mantenir les relacions d'amistat, de veïnatge i de parentiu. I més encara quan la parella no està vinculada directament al treball en l'explotació i té una altra ocupació, ja que això obliga a combinar ambdós treballs, fa que la ramaderia no sigui el centre exclusiu de l'economia domèstica, i la dona aporta altres formes de sociabilitat.

Una altra qüestió que apareix en la cita de Pallaruelo és el desprestigi social de l'ofici de pastor. Sobre si aquesta qüestió, al marge de la manca de temps, pot representar un problema perquè se sent com un estigma social i això dificulta accedir a una parella, la resposta que han donat els ramaders entrevistats és força unànime:

Les relacions socials vols dir; per això, cap problema, pel bestiar. Lo problema és l'obligació, per lo demás cap més problema, cap ni un. Això ho fa la persona, no ho fa la faena; i el que digui que ho fa la faena és que... Ho fa la persona i ja està.

23. Dona, 31 anys, el Pont de Suert.

Home que hi pot ser un desgraciat que... O, de vegades, te faran una broma i no cal pendre-la en serio. [...] Jo n'estic segur que una paia no se'm mirarà amb los mateixos ulls a jo que a un enginyer, això està clar, això ja ho sé. Però bueno, a jo no m'afecta de res, el problema el tindrà l'altra.²⁴

La parella que s'adapta a tu és que té que ser molt, molt, molt... És complicat. És complicat per la feina, no perquè digues que per treballar en les ovelles siga una mala persona...²⁵

Les dues cites mostren una idea clara: no es consideren rebutjats o en condició d'inferioritat pel fet de ser pastors. No es tracta, doncs, d'un problema de prestigi social, sinó que el problema és de temps personal per dedicar-lo a altres qüestions que no siguin el treball. Una dada il·lustrativa sobre aquest aspecte és que gairebé la meitat de les persones entrevistades fa més de cinc anys que no ha fet vacances. Una altra qüestió és, com ja hem dit, trobar algú disposat a renunciar a aquests aspectes de la vida. On sí que hem vist que ells se senten infravalorats com a ramaders o senten que la seva feina és menystinguda, però no en termes d'estigma social, és en l'àmbit laboral, quan no són tinguts en consideració o no senten com a pròpies les decisions que es prenen sobre la gestió ramadera. En aquest aspecte sí que resulta freqüent sentir la frase «som l'últim mono».

Però no tota la sociabilitat es dóna en l'àmbit de la parella i la família. Les relacions d'amistat també es veuen afectades per aquestes limitacions que té el ramader per compartir temps i espais.

Les amistats de quan tu estaves al col·legi, això ho has perdut tot. No veus que si tu em proposes avui de vindre, no puc vindre, demà tampoc... Hòstia ixo tio... Al final ja ti quedas... No pots portar una vida, és clar, si la vols intentar portar, desatens això [l'explotació].²⁶

24. Home, 31 anys, la Vall de Boí.

25. Home, 40 anys, Montanui.

26. Home, 40 anys, Montanui.

Has de canviar de rol. Jo, si quedo amb els meus amics d'allà baix, canvio de rol. Jo no parlo d'ovelles, i a n'ells els agrada. Però has de canviar de rol. I a part, també va bé, si quedes amb els amics pa fer una cervesa, t'oblides dels ovelles i dels que han parit i dels que no han parit. Ells tenen caps de setmana i tu això de cap de setmana no saps lo que é perquè els diumenges has d'anar a aviar i els dilluns has d'anar a aviar. Quan tens parella penses, el cap de setmana la parella està puteada i tu a treballar.²⁷

A partir de totes aquestes cites podem concloure que els pastors no són unes persones conservadores, ni molt menys que s'aver-gonyeixin de la seva professió. Es tracta, ni més ni menys, d'una sèrie de gent que ha optat per un tipus de feina que porta associats aspectes complexos com la transmissió d'un llegat amb una forta càrrega simbòlica, la concepció de l'ofici en termes vocacionals, les característiques concretes de dificultat en el treball, etc.

En definitiva, els ramaders dels quals parlem, els que avui tenen una explotació oberta a l'Alta Ribagorça, són persones que de vegades tenen parella i d'altres no; alguns tenen 30 anys, d'altres 40 i d'altres 70; que juguen a futbol, van a esquiar, els apassionen les motos, van als toros, a la discoteca o els agrada la música *techno*. Els factors que els han empès a dedicar-se a aquesta activitat són molt diversos i els motius concrets i particulars es barregen amb condicionants més generals. Però el més important és que, com la resta de mortals, cada dia fan aquesta feina perquè decideixen fer-la.

27. Home, 32 anys, el Pont de Suert.

Conclusions

Al llarg del llibre hem presentat aspectes diferents de les explotacions ramaderes, de les cabaneres i de la vida dels pastors. A continuació, i com a conclusions del treball, volem reflexionar sobre algunes de les qüestions tractades, per a la qual cosa les agrupem entorn de quatre eixos: la lògica de la ramaderia ovina i la transhumància en una societat com la ribagorçana amb una economia terciaritzada; la importància de les pastures d'alta muntanya i les conseqüències ecològiques, econòmiques i socioculturals de la seva pèrdua; la situació de crisi que viuen avui la ramaderia ovina i la transhumància, i les condicions de treball i la figura dels pastors.

La primera idea que volem destacar és la lògica actual de la ramaderia ovina i la transhumància ribagorçanes. El fet que avui hi hagi pastors a l'Alta Ribagorça, la manera com desenvolupen i com viuen la seva activitat i que una part d'ells practiqui la transhumància s'expliquen en el present. El context econòmic, polític i cultural de la societat globalitzada del principi del segle XXI i les transformacions dels Pirineus els darrers cent anys són el que ens permet comprendre aquestes qüestions.

La ramaderia ovina i la transhumància no són activitats *naturals*. Tot i que els ramats aprofiten la vegetació espontània de les pastures i els seus desplaçaments segueixen els cicles ecològics, la seva pràctica depèn de factors socioeconòmics, demogràfics, polítics i culturals. En concret, està vinculada als sistemes que regulen i organitzen, en cada moment històric, la propietat, els usos i la reproducció dels factors necessaris per a la producció: ovelles, pastures, aigua, cabaneres i força de treball. Avui, les explotacions ovines ribagorçanes estan integrades dins del sistema econòmic global i es veuen afectades per les polítiques

i les normatives de la Unió Europea, l'evolució dels mercats i la revaloració de les zones de muntanya com a espais naturals que cal protegir i com a escenaris per al lleure i el turisme, entre altres factors.

La ramaderia ovina i la transhumància tampoc no són supervivències d'un passat mil·lenari que han sobreviscut a les grans transformacions del segle xx. Tot i que alguns aspectes es practiquin de manera similar des de fa segles, la cria de bestiar oví i el desplaçament dels animals avui són diferents de fa cinquanta, cent o dos-cents anys, i estan associats a altres sistemes socioeconòmics i maneres d'organitzar el territori. Han canviat les dimensions dels ramats, el nombre de pastors que els guarden, els llocs i el calendari dels desplaçaments, els recursos utilitzats i com obtenir-los. També és diferent l'organització del treball, les persones i les institucions implicades, l'orientació de la producció i les formes de vida dels pastors. Però, sobretot, el que ha canviat és la seva vinculació amb les altres activitats econòmiques i la seva influència en la dinàmica de les comarques pirinenques.

La ramaderia ovina ha perdut el paper central que havia tingut en el passat i s'ha convertit en una activitat secundària dins d'una economia comarcal abocada al sector serveis i la construcció. Aquesta posició secundària i el fort desenvolupament turístic i urbanístic de l'Alta Ribagorça està tenint diverses repercussions sobre els ramaders i la ramaderia.

D'una banda, els propietaris dels ramats han de fer un esforç important per adaptar el funcionament de les seves explotacions a aquesta nova realitat: s'han vist obligats a treure els corrals dels pobles i assumir els costos d'unes instal·lacions noves; han de conviure amb altres activitats (turisme, excursionisme, esquí, protecció de la natura i reintroducció de l'ós) amb les quals, de vegades, tenen interessos no coincidents, i han de compartir la gestió de les pastures de muntanya amb l'Administració pública, les estacions d'esquí i els parcs naturals.

Però, d'altra banda, s'han obert noves possibilitats econòmiques per als ramaders i les seves famílies: ha augmentat el valor de les

finques que posseeixen en zones urbanitzables i de les bordes i els corrals dins dels pobles; s'han creat noves activitats econòmiques que els ramaders poden desenvolupar i combinar amb la cria d'animals, com el turisme rural, les activitats esportives i de lleure o el treball per a l'Administració pública. Aquestes noves oportunitats, però, només les poden aprofitar els propietaris d'explotacions estants amb ramats de dimensions petites o mitjanes. Els ramaders transhumants, que estan lluny de la comarca durant més de mig any i tenen un volum de bestiar que els obliga a una dedicació exclusiva, es troben que han de patir les limitacions d'aquestes noves activitats, però gairebé no se'n poden beneficiar: tan sols s'aprofiten dels accessos per a vehicles a les muntanyes construïts i de la revaloració del patrimoni immoble. Només renunciant a la transhumància, reduint el nombre de caps del ramat i fent fortes inversions per convertir en estants les seves explotacions, poden aprofitar la majoria d'aquestes noves oportunitats.

La transhumància ha passat a ser una més de les opcions que tenen avui els ramaders d'oví de l'Alta Ribagorça per organitzar les seves explotacions, i la utilitzen o no segons la seva conveniència. No hi ha un únic factor que porti als pastors ribagorçans a emprendre la cabanera per traslladar els seus ramats entre les pastures d'hivern i les d'estiu. Tampoc no hi ha un sol motiu que els faci carregar tot el ramat dalt dels camions, tornar a fer el trasllat a peu, o abandonar la transhumància i convertir la seva explotació en estant. En cada cas, cada any es combinen diferents aspectes a l'hora de triar fer la transhumància o no i traslladar-se a peu o amb camió: hi ha raons econòmiques i pràctiques com el cost de la mà d'obra o del transport amb camió, el preu de les pastures d'hivern, la burocràcia, els problemes de sanejament, l'organització del desplaçament i el funcionament general de l'explotació. Però també hi ha motius més subjectius, com que a la majoria de pastors els agrada fer la cabanera, o la dimensió simbòlica que suposa pujar el ramat a peu i que reforça la seva identitat com a ramaders.

La cabanera és una realitat viva per als pastors ribagorçans, malgrat que no tots la utilitzen per moure els seus ramats. A més, com dèiem fa un moment, no és solament un factor productiu, sinó que té una dimensió simbòlica molt forta que esdevé clau en la construcció de la identitat dels ramaders, en especial dels que practiquen la transhumància. En aquest sentit, cal considerar la cabanera un element fonamental en la gestió dels ramats ovins i en la vida dels ramaders de l'Alta Ribagorça: no és una relíquia del passat ni un patrimoni que cal rescatar per dedicar-lo a altres usos, siguin compatibles o no amb el seu ús ramader.

Si la ramaderia ovina i la transhumància no són ni una activitat natural ni una reminiscència ancestral, els pastors tampoc no són uns personatges mítics, propers a la natura, que defensen de manera heroica i nostàlgica les essències d'unes formes de vida que desapareixen. Tampoc no són unes persones que es dediquen a aquest ofici perquè no saben fer res més ni tenen cap altra opció a la vida. Els ramaders ribagorçans formen part del segle XXI i és en aquest món globalitzat on viuen i on duen a terme les seves activitats. Si avui hi ha pastors i ramats transhumants és perquè, fins ara, s'han donat unes condicions ecològiques, socioeconòmiques i polítiques que han fet possible aquesta activitat, i perquè hi ha hagut persones que, davant diverses alternatives, han triat lliurement dedicar-s'hi.

La segona qüestió que volem plantejar és la importància de les pastures de muntanya de l'Alta Ribagorça i el procés de regressió i pèrdua d'aquest recurs que s'està produint. Com a la resta dels Pirineus centrals, les condicions físiques, climàtiques i socioculturals han fet que la comarca disposi d'abundants prats alpins: les *montanyes*. El potencial farratger d'aquests prats és un important recurs ramader que permet alimentar durant l'estiu un nombre elevat de caps de bestiar a un cost relativament baix. Però la vàlua d'aquestes pastures no és només econòmica, sinó també ecològica, paisatgística, social i cultural. Malgrat això, aquest recurs avui està infrautilitzat i cada any es desaprofiten herbes per valor de milers d'euros, ja que el nombre i

el tipus d'animals que pasturen les muntanyes és inferior a la càrrega ramadera que aquestes poden suportar.

El problema de la infrautilització de les pastures d'estiu va més enllà del valor econòmic de les herbes que es desaprofiten cada any i afecta la continuïtat del recurs. Les pastures d'alta muntanya no són un ecosistema espontani, sinó el resultat de l'acció de persones i animals sobre el territori durant segles, en el marc d'unes formes d'aprofitament i de propietat col·lectiva de les muntanyes. La qualitat de les herbes i l'existència d'aquestes depenen de la pràctica ramadera i, més en concret, que les peixin un nombre i uns tipus concrets d'animals, seguint uns calendaris concrets i unes maneres específiques d'organització dels ramats.

Els animals que acullen avui les *montanyes* de la comarca no arriben, però, als mínims necessaris per assegurar el manteniment d'aquest ecosistema i aquest recurs es troba en procés de desaparició. La causa principal del problema és la disminució de les activitats agrícoles i ramaderes a la comarca, però també hi tenen a veure les limitacions que imposen els propietaris o els gestors d'aquests espais a la presència d'un nombre major d'animals i, fins i tot, al mateix fet que es pasturin. Igualment, les restriccions al desplaçament del bestiar imposades per l'Administració pública per motius de sanitat animal fan cada cop més difícil, i fins i tot impossible, la presència d'animals a les *montanyes*.¹

Però al mateix temps que abunden les pastures estivals a la comarca, els camps de farratges, els prats de dall i les pastures disponibles durant l'hivern no permeten alimentar el bestiar que les muntanyes ribagorçanes poden acollir durant l'estiu, ni tampoc la càrrega ramadera mínima necessària per mantenir l'ecosistema dels prats

1. Una companyia de ramaders de la Vall de Boí que fins a l'any 2007 portava més de 5.000 ovelles a les pastures d'estiu de la Vall d'Aran, l'estiu de 2008 ja no ha pogut fer-ho per les restriccions sanitàries imposades. Així, s'ha produït una situació paradoxal, ja que les muntanyes de la Vall d'Aran han passat d'acollir 33.000 ovelles l'estiu de 1997 a no acollir-ne cap l'any 2008.

alpíns. Per tant, el problema que es planteja per aprofitar i conservar aquestes pastures és com mantenir durant l'hivern el bestiar necessari per fer-ho. Aquesta és una qüestió fonamental, ja que la rendibilitat econòmica de les explotacions ovines de la comarca depèn, sobretot, del cost de l'alimentació dels animals durant l'hivern. No es tracta, però, d'un problema nou, sinó d'una limitació a la qual han hagut de fer front tradicionalment els ramaders pirinencs i que es troba a la base de la transhumància. El que és nou, però, són les opcions que avui existeixen per fer-hi front i els costos que representen.

Els ramaders que no tenen prou menjar a les explotacions per alimentar el seu bestiar els mesos d'hivern tenen dues alternatives: estabular-lo i comprar farratges i pinsos fora de la comarca, o bé traslladar-lo a altres zones en les quals hi hagi pastures d'hivern. La primera opció té uns costos molt elevats i presenta unes dificultats logístiques importants que la fan difícilment rendible i viable. D'una banda cal tenir uns corrals grans per tancar-hi el bestiar, cosa que és difícil en una comarca en la qual els terrenys aptes per construir-los són escassos. De l'altra, cal fer portar amb camió grans quantitats de farratges i pinsos, la qual cosa encareix encara més el cost. De fet, no hem trobat cap ramader d'oví que mantingui tot l'any el seu ramat a la comarca i compri tot el menjar que aquest necessita durant l'hivern.

La segona opció, la transhumància, ha estat la que s'ha adoptat tradicionalment, però avui també es troba amb limitacions importants: la reducció continuada de les terres utilitzables com a pastures d'hivern i el preu elevat d'aquestes; la duresa de les condicions de vida i de treball que suposa per als ramaders passar més de mig any lluny de casa, i, finalment, les restriccions al moviment lliure del bestiar que imposen les normatives sanitàries i mediambientals i el fet que tant les pastures de muntanya com les d'hivernada es troben a cavall entre dues comunitats autònomes.

Així doncs, tot apunta que, en les condicions actuals, es fa molt difícil aprofitar plenament i mantenir les pastures d'alta muntanya

ribagorçanes. La desaparició d'aquestes pastures no afecta solament la ramaderia, que perd una font d'alimentació abundant, sinó que, com han destacat els treballs d'ecòlegs i geògrafs, també té greus conseqüències ambientals i paisatgístiques. La manca de pasturatge converteix els prats en matollars i boscos, amb el conseqüent increment del risc d'incendis forestals i d'erosió dels sòls, i la reducció de la biodiversitat d'aquests ecosistemes de muntanya.

Però, al mateix temps, aquesta desaparició també té repercussions socials i culturals molt importants. La ramaderia ovina i l'aprofitament d'aquestes pastures d'estiu han estat uns elements claus per frenar l'abandonament de molts pobles d'alta muntanya i per mantenir les activitats agroramaderes en moltes zones que, d'una altra manera, ara restarien despoblades i desertes. Així mateix, durant el treball de camp hem pogut constatar que el teixit social dels pobles en els quals es manté l'activitat agrícola i ramadera i en els quals continuen sistemes col·lectius d'aprofitament de les pastures estivals és molt més dens i estructurat que no pas a les poblacions en les quals les activitats terciàries han substituït per complet l'agricultura i la ramaderia. Per tant, la desaparició de les pastures i de la ramaderia també repercuteix de manera negativa en les relacions socials dels pobles, alhora que suposa la pèrdua de coneixements i maneres d'organització lligats al seu aprofitament. Per això, creiem que fomentar de manera activa o passiva l'abandonament de la ramaderia ovina, les pastures estivals i la transhumància perquè són activitats econòmicament deficitàries des de la perspectiva estrictament econòmica de les explotacions concretes implica ignorar les pèrdues econòmiques, socials i culturals que en representa l'abandonament per al conjunt de la societat.

El tercer tema que volem destacar en aquestes conclusions és la forta crisi a la qual han de fer front, en aquests moments, el sector oví en general i la transhumància en particular. Les condicions en les quals s'ha de desenvolupar actualment la ramaderia ovina a l'Alta Ribagorça fan cada vegada més difícil continuar amb la transhumància i, fins i tot, amb les explotacions d'oví a la comarca. No es tracta

d'una crisi conjuntural motivada per variacions en el mercat, sinó una crisi estructural relacionada amb qüestions bàsiques com els models d'organització de les explotacions i les inversions necessàries perquè siguin rendibles en el context econòmic actual, o les dificultats existents per crear noves explotacions o per assegurar la continuïtat de les que ja existeixen. La paradoxa és que aquesta situació es produeix en un moment en què cada vegada és més freqüent i acceptat el discurs sobre la importància de la ramaderia com a pràctica per mantenir la riquesa ecològica, el paisatge i el patrimoni de les zones de muntanya.

Al nostre entendre, la crisi actual de la ramaderia ovina i de la transhumància té l'origen en diverses causes que repercuteixen de manera distinta i amb un grau d'intensitat diferent a cadascuna de les explotacions. Podem agrupar aquestes causes entorn de tres grans qüestions:

1. La disminució de les rendes ramaderes.
2. Les polítiques agrícoles, ramaderes, ambientals i de desenvolupament rural.
3. L'estructura i el funcionament de les explotacions ramaderes de la comarca.

En primer lloc, els darrers anys s'han donat una sèrie de condicions que han provocat l'enfonsament de les rendes de la ramaderia ovina. Com a conseqüència d'això, els guanys que els ramaders obtenen pel seu treball són cada cop menors i és impensable aconseguir uns rendiments pel capital invertit en l'explotació. És a dir, els diners que els ramaders han hagut d'invertir en les explotacions perquè puguin funcionar només els serveixen per obtenir un salari cada cop més baix pel seu treball i, en alguns casos, ni això.

Els darrers anys la reducció de les rendes de les explotacions ha estat més forta a causa del canvi en l'evolució dels ingressos i els costos de producció. Fins a l'any 2001, el preu de venda dels corders havia anat augmentat lleugerament, tot i que ho feia menys que l'increment de les despeses. D'aquesta manera, les rendes obtingudes es manteni-

en o es reduïen lentament. Des de l'any 2005, però, el preu de venda dels corders no tan sols no ha augmentat o s'ha mantingut sinó que fins i tot ha baixat. I això mentre que no han parat de pujar els preus de l'alimentació dels animals (els pinsos per als corders i, sobretot, les finques d'hivernada), dels salaris i dels altres béns i serveis que consumeixen les explotacions ramaderes per al seu funcionament (instal·lacions, maquinària agrícola, combustible, adobs, transport amb camió i medicaments). Com a conseqüència d'això, la caiguda de les rendes aquests darrers anys ha estat molt forta.

Durant els anys noranta la disminució de les rendes es va veure compensada per l'existència d'ajuts de l'Administració, la qual cosa va permetre a molts ramaders mantenir la seva activitat. Actualment, però, malgrat que les subvencions poden arribar a representar fins al 40% dels ingressos d'una explotació, la reducció de les rendes és tan forta que, de vegades, no s'arriben a cobrir les despeses i es fa difícil continuar amb l'activitat.

En segon lloc, hi ha els efectes de les polítiques promogudes per les diferents administracions públiques que tenen competències en agricultura, ramaderia, gestió del medi i desenvolupament rural. Les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça depenen completament, per al seu funcionament, d'aquestes polítiques i de les normatives que se'n deriven, no només perquè regulen la manera i les condicions en què han de desenvolupar la seva activitat, sinó també perquè complir-les és una condició insalvable per rebre les subvencions. Es dona, per tant, una situació en la qual els ramaders necessiten els ajuts de l'Administració per poder mantenir la seva activitat, però les condicions que els imposen i la dependència que això crea fan cada cop més difícil continuar.

Els plans d'ordenació urbanística municipal (POUM), les normes subsidiàries de planejament de cada municipi i altres directrius comarcals i regionals sobre urbanisme i planejament determinen la disponibilitat de terres per a l'agricultura i d'espais aptes per a la construcció de corrals. La vocació turística i urbana de les polítiques de

planejament dels municipis i la comarca ha restringit, en gran manera, les possibilitats que tenen els ramaders d'augmentar la superfície dels prats de conreu de les seves explotacions (ja sigui per compra o per arrendament) i de disposar de terrenys per a la construcció de nous corrals. Això, a més, succeeix en un moment en què la legislació i el desenvolupament turístic obliguen a treure els corrals dels pobles o de zones qualificades com a urbanes, i en què la disponibilitat de prats de dall per alimentar els animals durant l'hivern és un factor decisiu per a la viabilitat econòmica de moltes explotacions que s'han convertit en estants.

Les polítiques que tenen un impacte més gran sobre la ramaderia ovina i la transhumància són la PAC, les polítiques sobre sanitat animal i les polítiques ambientals. Al llarg d'aquestes pàgines hem mostrat que els ajuts lligats a la PAC i a la normativa ambiental avui són imprescindibles per poder mantenir les explotacions obertes. Però també hem pogut veure que la posició de dependència a la qual aboquen aquests ajuts i la burocratització, de vegades absurda, que ha imposat el sistema, estan creant entre els ramaders un sentiment d'incertesa sobre el futur, de pèrdua del valor del seu treball i de rebuig, ja que veuen que la seva continuïtat depèn més de les decisions polítiques i d'un seguit de tràmits burocràtics que no pas del seu esforç i del treball ben fet. Les mesures derivades d'aquestes polítiques afecten principalment el funcionament diari de l'explotació (llibre d'explotació, sanejament, recollida de cadàvers, gestió de residus, mesures per minimitzar l'impacte visual, condicions dels corrals, etc.) i la gestió de les pastures de muntanya (prohibició de cremar pastures i matolls), les quals, a més, es troben majoritàriament dins d'espais protegits.

També són fonamentals les normes sobre sanitat animal i el maneig dels animals, en especial en el cas de la transhumància. A més de condicionar la percepció dels ajuts al compliment d'una sèrie de requisits sanitaris i de benestar animal, aquesta normativa té un fort impacte atès que controla els desplaçaments dels ramats i determina

la continuïtat de les explotacions: segons la condició sanitària dels animals es pot immobilitzar el ramat, prohibir que vagi a determinats llocs i, fins i tot, sacrificar una part o la totalitat dels animals. Però al fort control que imposa aquesta regulació s'afegeix el fet que la normativa catalana i l'aragonesa són diferents i que cada comarca funciona de manera independent. Com a conseqüència d'això, la transhumància i l'accés a les pastures de muntanya es fan cada vegada més complicades i difícils. Tant és així que els ramats dels pobles de la part catalana de l'Alta Ribagorça ja no van a les pastures d'estiu dels pobles de la part aragonesa ni a l'inrevés, o els ramats de la Vall de Boí que havien anat durant anys a les pastures d'estiu de la Vall d'Aran ja no hi poden anar per la diferent classificació sanitària d'ambdues comarques. Per a molts ramaders, aquestes mesures sanitàries són ineficaces i les senten com un instrument de pressió per eliminar ramaders i per fer desaparèixer la transhumància, ja que la fauna salvatge també és portadora d'aquestes malalties i no està sotmesa a tots aquests controls. Així, encara que ells facin bé la seva feina, sempre estan subjectes a la loteria de la infecció.

Totes aquestes normatives i controls que deriven de les polítiques agrícoles, ramaderes i ambientals han comportat que els propietaris del bestiar cada vegada tinguin menys capacitat de decisió sobre el funcionament de les seves explotacions, i sentin que ells i els seus animals depenen completament de les decisions que es prenen des dels despatxos de Barcelona, Saragossa, Madrid o Brussel·les. Aquest fet, junt amb la reducció de les rendes de la ramaderia, la incertesa del futur per la dependència dels ajuts i pels problemes de sanejament i la pèrdua del valor del treball, aboca els pastors a un sentiment de desànim i a una sensació que no se'n sortiran. Molts ramaders se senten cada cop menys motivats per continuar i fer front a la crisi, tot i ser joves i dedicar-se a la ramaderia ovina per elecció personal. Com a conseqüència d'això, cap dels ramaders que ha hagut de sacrificar el seus animals per problemes sanitaris ha tornat a refer el ramat. Tots ells han canviat d'activitat. N'hi ha d'altres que s'estan plante-

jant disminuir el nombre de caps i compaginar la ramaderia amb el treball en el sector terciari. Aquesta opció, però, tampoc no és fàcil, ja que, en alguns casos, això suposaria passar de ser transhumants a estants, i la necessitat d'inversions elevades per fer aquest pas és un factor que fa difícil el canvi en una situació com l'actual.

Finalment, hi ha factors relacionats amb l'estructura i el funcionament de les explotacions ramaderes que condicionen la manera com s'afronta la crisi actual del sector: la base familiar de les explotacions, les necessitats de força de treball, les condicions laborals i el baix nivell d'inversions. Aquesta estructura basada en el treball familiar i en un nivell baix d'inversió en equipaments i maquinària va donar una capacitat d'adaptació a les explotacions que els va permetre sobreviure a la crisi de les grans cases ramaderes de la segona meitat del segle xx, en un context en el qual la ramaderia ovina era pràcticament l'única alternativa a l'emigració. En canvi, avui, quan a la comarca existeixen altres alternatives laborals a la ramaderia, aquesta mateixa estructura fa més fràgils les explotacions davant la crisi i en dificulta la continuïtat.

Al llarg del llibre hem vist la vinculació entre la casa, la família i les explotacions ramaderes. La casa és la institució que proporciona bona part dels recursos necessaris per a la producció: prats de conreu, corrals i instal·lacions, drets d'accés a les pastures d'alta muntanya, animals, mà d'obra i, molt important, els coneixements necessaris per desenvolupar la feina de pastor. Tots els pastors actuals han après l'ofici amb els seus pares, avis o oncles. La casa també permet accedir a un patrimoni simbòlic que és de gran importància per al desenvolupament de la ramaderia, en el context en el qual es mouen aquestes explotacions: l'adscripció a una casa determinada amb el prestigi que hi va associat, simbolitzada pel fet que l'explotació i els seus titulars s'identifiquen amb el nom de la casa, i les coneixences i les relacions socials de parentiu, veïnatge i amistat (el capital social) amb altres cases ramaderes i amb propietaris de finques d'hivernada.

En relació amb el paper que té la família a les explotacions, apareix la qüestió de les necessitats de mà d'obra, les maneres d'obtenir-la i les condicions de treball. Es tracta d'un dels aspectes que condiciona la manera com els ramaders fan front a la crisi actual de la ramaderia ovina. Les explotacions extensives requereixen una quantitat de treball molt gran, no tant per la intensitat de la feina com pel fet que les ovelles són uns animals que cal treure a pasturar i això requereix que hi hagi algú que les guardi. Aquesta necessitat és més gran quan es divideix la ramada en dos o més ramats per necessitats d'organització de la producció i de disponibilitat de pastures.

Els membres de la casa són la font principal de força de treball de l'explotació que hi està associada. Hem vist que els titulars de l'explotació estan relacionats per parentiu. Igualment, les persones que col·laboren de manera permanent, temporal o esporàdica en les diferents tasques són pares, fills, germans i oncles. Disposar de mà d'obra familiar ha fet possible tirar endavant les explotacions, atès que s'han pogut crear i mantenir grans ramats amb poca força de treball contractada, integrant a l'explotació diferents membres del grup familiar, i s'ha combinat el treball a l'explotació amb altres feines complementàries, en el cas dels ramats estants, gràcies a l'ajut d'algun familiar.

La força de treball familiar permet reduir les despeses de treball. En molts casos, és el que ha fet viable l'explotació. Això és així perquè en aquestes explotacions familiars el cost de la mà d'obra no es comptabilitza de la mateixa manera que l'assalariada. Primer, perquè els membres de la casa tenen l'obligació moral de participar en les tasques sense rebre un salari, ja que a més del deure envers la casa, se suposa que hi són mantinguts i que participen dels beneficis generals. Segon, perquè l'aportació principal de treball la solen fer els seus titulars i aquests, a més de no cobrar un salari, treballen tot el que convingui perquè el ramat tiri endavant.

L'organització de les explotacions entorn de la mà d'obra familiar presenta, però, alguns problemes que poden afectar-ne la continuïtat.

D'una banda, subordina el seu funcionament a les variacions del grup familiar. Una explotació pot haver de tancar o reduir considerablement la seva activitat per la mort o la marxa d'un dels membres del grup familiar que hi participa, davant la impossibilitat o inviabilitat de contractar assalariats que el substitueixin. Igualment, l'abandonament del model de la família troncal com a forma de residència dificulta la presència de grups familiars amplis que donin suport a l'explotació, alhora que propicia la desvinculació de les feines de les persones que no resideixen a la casa.

D'altra banda, les explotacions amb una base familiar sovint porten associada una manera d'entendre el treball i les relacions laborals que xoca amb el model dominant en el mercat laboral, cosa que fa més difícil la continuïtat dels treballadors. La relació que s'estableix amb els assalariats en aquests casos s'aproxima al model dels mossos de les grans cases ramaderes: el pastor llogat s'integra a viure a la casa del ramader, el qual li proporciona la manutenció a més a més del salari. Però a banda d'això, també es reclama al treballador dedicació, sacrifici, obediència a l'amo i fidelitat a la casa, de la mateixa manera que es demana a tots els seus membres. Aquestes exigències, però, van acompanyades de salaris relativament baixos i de la idea que els treballadors contractats no miren prou per la casa (al cap i a la fi, no en són membres), per la qual cosa no se'ls pot encomanar determinades feines i estan sempre en una posició d'inferioritat.

Quan el treball familiar és insuficient, la mà d'obra assalariada és l'alternativa principal, especialment per cobrir necessitats permanents de treball. El problema que han d'encarar els ramaders és el cost dels salaris. En aquest sentit, contractar pastors del país resulta més difícil i car que no pas llogar immigrants. Aquests provenen sobretot de països de l'est d'Europa, en especial de Romania. Tot i això, entre els ramaders hi ha opinions divergents sobre si la contractació d'immigrants és la solució a la manca de força de treball. Alguns consideren que si no fos per aquesta mà d'obra més barata moltes de les explotacions ja no serien rendibles o haurien tancat per falta

de treballadors. D'altres, en canvi, creuen que és una solució a curt termini, ja que molts d'aquests estrangers abandonen l'explotació quan han après a fer la feina, saben l'idioma i han regularitzat la seva situació. Com a conseqüència d'això, el ramader ha de buscar una altra persona, tornar a fer tràmits de regularització i ensenyar-li la llengua i la feina que ha de fer.

Al nostre entendre, la inestabilitat de la mà d'obra té molt a veure amb les condicions en què es desenvolupa el treball del pastor, que afecten tant la força de treball assalariada com la familiar i el ramader mateix: jornades molt llargues, tots els dies de l'any i gairebé sense festes, a la intempèrie, en solitud, de vegades mig any en un lloc i mig en un altre. En definitiva, unes condicions que limiten en gran manera l'existència de temps i d'espais fora de l'àmbit laboral. Són aquestes condicions les que empenyen els pastors contractats a buscar altres feines aviat, tot i que de vegades puguin sortir perdent econòmicament. El ramader, en canvi, és el propietari del bestiar i es veu obligat a triar entre plegar o renunciar a molts aspectes personals en favor del funcionament de l'explotació.

El nivell d'inversions en infraestructures i mecanització és un altre dels trets estructurals de les explotacions que té conseqüències importants en la manera com aquestes fan front a la crisi. En general, les explotacions d'oví de l'Alta Ribagorça s'han caracteritzat pel fet d'haver invertit poc. Com hem vist, la manera de plantejar la ramaderia extensiva i la transhumància no feia necessari, i sovint tampoc possible, disposar d'explotacions mecanitzades i d'instal·lacions tecnificades. El fet que no calgués fer grans inversions va contribuir que els ramaders que van lligar l'augment de la productivitat al creixement del ramat i a un ús més intensiu de la força de treball familiar poguessin sobreviure a la crisi de les grans cases ramaderes de les dècades de 1950 i 1960. Durant els anys vuitanta i noranta, mentre les explotacions transhumants van continuar amb aquesta tendència, els ramaders estants van fer inversions en nous corrals, en tecnologia i en maquinària per treballar els prats de dall.

Tot això els va permetre estalviar mà d'obra, millorar les condicions de treball i configurar explotacions viables amb un nombre més reduït de bestiar.

Els ramaders transhumants es troben cada vegada amb més dificultats per continuar la seva activitat, com a conseqüència de les dificultats per aconseguir pastures d'hivern i el preu que els cal pagar, i pel cost de la mà d'obra necessària per manejar el ramat. Una de les alternatives que tenen aquestes explotacions és reduir el nombre de caps, convertir-se en estants i mecanitzar les tasques per disminuir la força de treball necessària. Aquesta opció, però, és força complicada. Les condicions de l'activitat (sobretot el tipus de maneig que necessiten les ovelles) i les característiques geogràfiques de les localitats en les quals es troben ubicades les explotacions transhumants (a les capçaleres de les valls, amb un clima més dur i sense terrenys aptes per al conreu i la construcció de grans naus) fan difícil tecnificar i mecanitzar el treball, disposar d'herba i farratges per a l'hivern i construir corrals per estabular el bestiar. A més, la conjuntura econòmica tampoc no ajuda a fer grans inversions i la crisi del sector ha provocat que el capital més important dels ramaders, les ovelles, hagi perdut bona part del valor.

El darrer tema que volem destacar en aquestes conclusions fa referència als ramaders, a la seva feina i als estereotips sobre la figura del pastor. En diversos capítols hem parlat de les condicions laborals dels ramaders d'oví i de les dificultats que tenen per compaginar el temps de treball amb la vida familiar i la sociabilitat. Hem vist que això està relacionat amb característiques intrínseques a la feina (el tipus de maneig que requereixen els animals i els espais que aprofiten), però també amb la dimensió simbòlica de l'explotació i de l'ofici de pastor, que resulta d'una transmissió de l'explotació i dels coneixements vinculada a la casa i la família. Tot plegat aboca els ramaders a una forma de vida centrada i justificada pel treball, on queda molt poc temps per a la sociabilitat i el lleure. Hem vist també que les idees sobre la vocació professional i la dependència cap a la

feina (les ovelles enganxen, diuen) són fonamentals en l'explicació que fan de per què assumeixen aquestes condicions de treball i aquest temps que gira al voltant del ramat. Aquesta manera de gestionar el temps, junt amb les característiques dels espais que ocupen (finques d'hivern, cabanera i *montanyes*) i el tipus de relació que hi estableixen, condicionen les relacions socials dels ramaders i la manera com es veuen ells mateixos i construeixen la seva identitat com a pastors.

Però la imatge que els ramaders tenen d'ells mateixos també incorpora, de vegades, trets de la figura estereotipada del pastor. Segons aquest estereotip els pastors són vells, solters, conservadors i poc sociables. L'experiència del treball de camp i les dades recollides han mostrat la inconsistència d'aquests estereotips i han tret a la llum la diversitat de les persones que fan de pastors, dels contextos en què desenvolupen la seva feina i de les seves situacions particulars. De ramaders d'oví de l'Alta Ribagorça, n'hi ha de vells, de joves i de mitjana edat; en trobem de casats, de solters i de divorciats; alguns són més tradicionals i conservadors i d'altres van a la discoteca i els agraden les motos; n'hi ha que són poc sociables i d'altres que són divertits i acollidors. La diversitat de persones i d'explotacions donen com a resultat una varietat de maneres d'entendre i de practicar la ramaderia ovina i la transhumància, i això és el que hem volgut reflectir en el títol d'aquest llibre: *Transhumàncies del segle XXI*.

No sabem si els pastors i els ramats transhumants tenen gaire futur a l'Alta Ribagorça. La crisi a la qual han de fer front i el context i les condicions en què han de desenvolupar avui la seva activitat no els són gaire favorables. Ara bé, tot i que hem vist algunes explotacions que tancaven i d'altres que abandonaven la transhumància, no ens atrevim a pronosticar la desaparició dels ramats transhumants. Molts autors han anunciat la mort d'aquesta activitat des de fa molts anys, però la realitat s'ha encarregat de desmentir-los. La continuïtat de la transhumància i de la ramaderia ovina a l'Alta Ribagorça depèn que es donin les condicions socials, econòmiques i polítiques necessàries per practicar-les. Una part d'aquestes condicions és difícil de contro-

lar, per exemple l'evolució dels preus i dels costos d'explotació, però també n'hi ha unes altres que depenen de l'Administració pública i dels ramaders mateixos. En aquest sentit, és important que totes les institucions i les persones implicades prenguin consciència de la situació i posin mesures perquè l'activitat pugui continuar: la desaparició dels ramats i de la transhumància tindria unes conseqüències ecològiques, econòmiques, socials i culturals negatives que la gent de la comarca i la societat en general no es poden permetre.

Tot i que les dades que hem anat desgranant al llarg d'aquestes pàgines ens poden fer pensar en un futur difícil per a la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça, volem tancar aquestes conclusions insistint que es tracta d'una realitat econòmica, social, cultural i simbòlica ben viva i diversa. I si això és així és, en part, perquè els ramaders, lluny de viure en el passat, de representar el paper de darrers supervivents d'un món que ha desaparegut i d'assumir els estereotips de la figura del pastor, són homes i dones que han triat lliurement la seva activitat davant d'altres opcions econòmiques i laborals que tenien al seu abast. Són persones que assumeixen el que comporta ser ramader i transhumant avui en una comarca integrada plenament en un món globalitzat, i lluiten cada dia per continuar amb una feina que els agrada i amb la qual s'identifiquen.

Bibliografia

ABELLA, Jordi (1994). «Pròleg», a Lluís, Joan. *Records de la meua vida de pastor*, pàg. V-XIII. Tremp: Garsineu.

ABELLÁN, Antonio; OLIVERA, Ana (1979). «La trashumancia por ferrocarril en España», a *Estudios Geográficos*, 156-157: 385-413.

AJUNTAMENT DE LA VALL DE BOÍ (2004). *Projecte d'ordenació forestal. Forests UP 212, 213, 214, 215, 216*. La Vall de Boí: Ajuntament de la Vall de Boí.

ALDEZABAL, Arantza; GARCÍA-GONZÁLEZ, Ricardo; GÓMEZ, Daniel; FILLAT, Federico (2002). «El papel de los herbívoros en la conservación de los pastos», a *Ecosistemas*, 11(3).

ANTÓN, Francisco Javier (2004). «La trashumancia en España, hoy», a CASTÁN, José Luis; SERRANO, Carlos (coord.). *La trashumancia en la España mediterránea. Historia, antropología, medio natural, desarrollo rural*, pàg. 481-494. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses, CEDDAR, Centro de Estudios de la Trashumancia.

ARGUDO, José Luis; LÁZARO, Gonzalo (2003). «Trashumancia, vías pecuarias y otros caminos en Aragón», a *Temas de Antropología Aragonesa*, 13:27-59.

AVELLANET, Rosa (2006). *Conservación de recursos genéticos ovinos en la raza Xisqueta: caracterización estructural, racial y gestión de la diversidad en programas in situ*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral presentada a la Facultat de Veterinària.

BELTRAN, Oriol (1993). «El marc social de l'adaptació: casa i organització comunal a l'Aran», a COMAS D'ARGEMIR, DOLORS; SOULET, Jean-François (ed.). *La família als Pirineus. Aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*, pàg. 76-91. Andorra: Govern d'Andorra. Conselleria d'Educació, Cultura i Joventut.

BELTRAN, Oriol (1994). *Es aranesi. Adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu central*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral presentada al Departament d'Antropologia.

BELTRAN, Oriol (2003). «Els béns comunals a l'alta muntanya. Processos històrics i dinàmiques ambientals», a MARUGÁN, Carme Maria (dir.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu Català*, pàg. 99-114. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

BORDESSOULE, Éric (2006). «Qualité, patrimoine et environnement : de nouveaux atouts pour la sauvegarde et la reconquête du domaine pastoral français?», a LAFFONT, Pierre-Yves (ed.) *Transhumance et estivage en Occident. Des origines aux enjeux actuels*, pàg. 385-400. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail.

CASTÁN, José Luis (2002). *Pastores turolenses: Historia de la trashumancia aragonesa en el Reino de Valencia durante la época foral moderna*. Saragossa: Centro de Estudios sobre la Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales.

CASTÁN, José Luis (2004). «Introducción: Los estudios y la investigación sobre la trashumancia. Una visión interdisciplinar», a CASTÁN, José Luis; SERRANO, Carlos (coord.). *La trashumancia en la España mediterránea. Historia, antropología, medio natural, desarrollo rural*, pàg. 15-21. Saragossa: Rolde de Estudios Aragoneses, CEDDAR, Centro de Estudios de la Trashumancia.

CASTILLO, Arcadi; MATEU, Xavier (1981). *El Pallars Jussà. Estructura socioeconòmica i territorial del Pallars Jussà i l'Alta Ribagorça*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.

COLLANTES, Fernando (2001). «La montaña española en el desarrollo capitalista, 1860-1991: periferización segura, difusión condicionada», a *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 1:9-46.

COLLANTES, Fernando (2004). «La evolución de la actividad agrícola en las áreas de montaña españolas (1860-2000)», a *Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 201:79-104.

COLLANTES, Fernando (2006). «Élevage extensif, industrialisation et économies montagnardes en Europe occidentale : Un schéma comparatif», a LAFFONT, Pierre-Yves (ed.). *Transhumance et estivage en Occident. Des origines aux enjeux actuels*, pàg. 355-366. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1984). «La familia troncal en el marc de les transformacions socioeconòmiques en el Pirineu d'Aragó», a *Quaderns de l'ICA*, 5:44-68.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1987). «Rural crisis and the reproduction of family systems. Celibacy as a problem in the Aragonese Pyrenees», a *Sociologia Ruralis*, 27 (4):263-277.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1994a) [1983]. «Ganaderos, boyeros, pastores, obreros... Formas de subsistencia y estrategias económicas», a PUJADAS, Juan José; COMAS D'ARGEMIR, Dolors. *Estudios de antropología social en el Pirineo aragonés*, pàg. 37-55. Saragossa: Govern d'Aragó. Departament d'Educació i Cultura.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1994b) [1989]. «Las explotaciones ganaderas familiares en el proceso de integración capitalista», a PUJADAS, Juan José; COMAS D'ARGEMIR, Dolors. *Estudios de antropología social en el Pirineo aragonés*, pàg. 57-78. Saragossa: Diputació General d'Aragó.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1994c) [1991]. «Casa y comunidad. Ideales culturales y reproducción social», a PUJADAS, Juan José; COMAS D'ARGEMIR, Dolors. *Estudios de antropología social en el Pirineo aragonés*, pàg. 107-126. Saragossa: Govern d'Aragó. Departament d'Educació i Cultura.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; PUJADAS, Juan José (1985). *Aladradas y güellas. Trabajo, sociedad y cultura en el Pirineo aragonés*. Barcelona: Anthropos.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors; SOULET, Jean-François (1993). *La família als Pirineus. Aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*. Andorra: Govern d'Andorra.

COSTA, Ernest (1987). *Viatges amb els pastors transhumants per les cabaneres de la Catalunya nord-occidental, entre l'Éssera i el Segre*. Barcelona: Editorial Montblanc Martín; Centre Excursionista de Catalunya.

DAUMAS, Max (1961). «Le régime pastorelle du Haut Aragon oriental», a *Études Rurales*, 3: 5-20.

DAUMAS, Max (1976). *La vie rurale dans le Haut Aragon Oriental*. Madrid: Instituto de Estudios Oscenses y de Geografía Aplicada.

DE CERTEAU, Michel. (1990). *La invention du quotidien*. París: Gallimard.

DELGADO, Manuel (1999). *El animal público*. Barcelona: Anagrama.

DIVERSOS AUTORS (2003). *Un camino de ida y vuelta. La trashumancia en España*. Barcelona: Lunwerg Editores.

FERRANDO A.; PARÉS P. M.; MARMÍ, J.; AVELLANET, R.; JORDANA, J. (2007). «Estudio de la diversidad y relaciones genéticas entre cinco razas ovinas del Pirineo oriental», a *ITEA*, 28: 516-518.

FILLAT, Frederic (1980). *De la trashumancia a las nuevas formas de ganadería extensiva. Estudio de los valles de Ansó, Hecho y Benasque*. Madrid: Universidad Politécnica. Tesi doctoral presentada a l'Escola de Ingenieros Agrónomos.

FILLAT, Frederic (2003). «La intensificació ramadera i l'abandó, dues tendències dels pirineus espanyols al començament del segle XXI», a *Espais*, 49:8-14.

FILLAT, Frederic; GARCÍA-GONZÁLEZ, Ricardo; GÓMEZ, Daniel (1995), a «Importancia de la ganadería en la conservación del paisaje pirenaico». *Quercus*, 107: 24-26.

GARCÍA MARTÍN, Pedro. «El patrimonio viario de la trashumancia española», a GARCÍA MARTÍN, Pedro; SÁNCHEZ BENITO, José María (comp.) (1996). *Contribución a la historia de la trashumancia en España*, pàg. 135-154. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

GARCÍA MARTÍN, Pedro; SÁNCHEZ BENITO, José María (comp.) (1996). *Contribución a la historia de la trashumancia en España* (1996). Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

GARCÍA PASCUAL, Francisco (1993). *La ramaderia a Lleida*. Lleida: Pagès editors.

GEERTZ, Clifford (1987). *La interpretación de las culturas*. Barcelona: Gedisa.

GIRARD, Nathalie *et al* (2001). «Categorising combinations of farmers' land use practices: an approach based on examples of sheep farms in the south of France», a *Agronomie*, 21: 435-459.

HERRANZ, Alfonso (2002). «Infraestructuras y desarrollo económico en el Pirineo central», a *Ager: Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2: 197-226.

IDESCAT (2006). *Anuari estadístic de Catalunya, 2006*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya.

IRIARTE, Iñaki (2002a). «Common lands in Spain, 1800-1995: Persistence, change and adaptation», a *Rural History*, 13(1): 19-37.

IRIARTE, Iñaki (2002b). «Derechos de propiedad y crisis de las economías pirenaicas. Una visión a largo plazo», a *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2: 139-171.

JORDANA, Jordi (2004). *Les races domèstiques autòctones de Catalunya* [en línia]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. <<http://www.rac.uab.es/>> [Consulta: 1 abril 2009]

KLEIN, Julius (1979) [1920]. *La Mesta: Estudio de la historia económica española (1273-1836)*. Madrid: Alianza.

KRÜGER, Fritz (1995-1997) [1935-1939]. *Los Altos Pirineos* (6 vol.). Osca; Tremp: Diputació General d'Aragó; Diputació d'Osca; Garsineu Edicions.

LAFFONT, Pierre-Yves (2006). «Transhumance et estivage : quelques conclusions», a LAFFONT, Pierre-Yves (ed.). *Transhumance et estivage en Occident. Des origines aux enjeux actuels*, pàg. 401-366. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail.

LEFEBVRE, Thierry (1928). «La transhumance dans les Basses-Pyrénées», a *Annales de Géographie*, 37(205):35-60.

LLOBET, Salvador; VILÀ, Joan (1951). «La trashumancia en Cataluña», a *Comptes Rendues du XVIe Congrès International de Géographie, 1949*, vol. III, pàg. 36-47. Lisboa.

LLUÍS, Joan (1994) [1955]. *Records de la meva vida de pastor*. Tremp: Garsineu.

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1921). *Costumari català, vol. 2: Costums sobre terrenals, camins i aigües, en terres de pagès*. Barcelona: Mancomunitat de Catalunya, Oficina d'Estudis Jurídics.

MANGAS, José Manuel (2005). «Un patrimonio único en Europa. I Congreso Nacional de Vías Pecuarias», a *Ambienta*, 48: 66-72.

MILAN, María José; ARNALTE, Eladio; CAJA, Gerardo (1999). «Resultados económicos y tipología de las explotaciones ovinas de raza ripollesa en Cataluña», a *Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 185: 109-129.

MIRALLES, Ferran (2005). *Mil anys pels camins de l'herba. El llegat d'un món que s'acaba*. El Papiol: Efadós.

MONESMA, Eugenio (1991). «Diario de una ramada», a ELÍAS, Luis Vicente; GRANDE, Julio (coord.). *Sobre cultura pastoril*, pàg. 237-253. Sorzano: Centro de Investigación y Animación Etnográfica; Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales.

MONTERRAT, Pere (1964). *Ecología del pasto*. Jaca: Publicaciones del Instituto de Biología Aplicada.

MONTERRAT, Pere (1984). «Els ecosistemes pastorals», a *Quaderns d'Ecologia Aplicada*, 7: 7-29.

MONTERRAT, Pere; FILLAT, Frederic (1984). «La ramaderia intensiva i la cultura rural», a *Quaderns d'Ecologia Aplicada*, 7:81-92.

NADAL, Elisabet (2005). *Transhumants. Estudi d'una explotació ramadera a la Vall de Boí*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d'Antropologia.

Treball de recerca de segon any del Programa de Doctorat en Antropologia social i cultural.

NAREDO, José Manuel (1974). *La evolución de la agricultura en España. Desarrollo capitalista y crisis de las formas de producción tradicionales*. Barcelona: Laia.

NAREDO, José Manuel (1986). «La agricultura española en el desarrollo económico», a GARRABOU, Ramon; BARCIELA, Carlos; JIMÉNEZ, José Ignacio (ed.). *Historia agraria de la España contemporánea: 3. El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*, pàg. 455-498. Barcelona: Crítica.

OLIVER, Josep (dir.) (2008). *Anuari econòmic comarcal 2008. Estimació del PIB comarcal 2007*. Barcelona: Caixa Catalunya.

PALLARUELO, Severino (1988). *Pastores del Pirineo*. Madrid: Ministerio de Cultura.

PALLARUELO, Severino (1993). *Pirineo aragonés. Cuadernos de la trashumancia*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, ICONA.

PÉREZ BERDUSÁN, Abel (2004). *Los pastores de Fago*. Fago: Ajuntament de Fago.

PÉREZ ROMERO, Emilio (2006). «L'historiographie sur la transhumance en Espagne, 1983-2003», a LAFFONT, Pierre-Yves (ed.). *Transhumance et estivage en Occident. Des origines aux enjeux actuels*, pàg. 97-108. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail.

PLA TERRITORIAL (2006). *Pla territorial parcial de l'Alt Pirineu i Aran*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

PUJADAS, Juan José; COMAS D'ARGEMIR, Dolors (1994). *Estudios de antropología social en el Pirineo aragonés*. Saragossa: Govern d'Aragó. Departament d'Educació i Cultura.

RIEUTORT, Laurent (2006). «Transhumance et gestion des territoires montagnards : l'exemple des hautes terres lozériennes», a LAFFONT, Pierre-Yves (ed.). *Transhumance et estivage en Occident. Des origines aux enjeux actuels*, pàg. 367-384. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail.

ROIGÉ, Xavier et al (1995). *Pirineo catalán. Cuadernos de trashumancia*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, ICONA.

ROIGÉ, Xavier; BELTRAN, Oriol; ESTRADA, Ferran (1993). «Propiedad comunal e identidad local. El pueblo como organización económica política y social en el Val d'Aran (Pirineos)», a PASCUAL, José (coord.). *Procesos de apropiación y gestión de*

recursos comunales, pàg. 73-90. Santa Cruz de Tenerife: Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.

ROIGÉ, Xavier; ESTRADA, Ferran; BELTRAN, Oriol (1997). *Era casa aranese. Antropologia de l'arquitectura a la Val d'Aran*. Tremp: Garsineu.

ROS, Ignasi (2001a). «La vida pastoral al Pallars dins l'obra de Violant i Simorra», a VIOLANT, Ramon. *La vida pastoral al Pallars. Edició d'Ignasi Ros*, pàg. 9-34. Tremp: Garsineu.

ROS, Ignasi (2001b). «El món pastoral i transhumant pallarès d'abans i després de l'obra de Ramon Violant i Simorra», a VIOLANT, Ramon. *La vida pastoral al Pallars. Edició d'Ignasi Ros*, pàg. 375-409. Tremp: Garsineu.

ROS, Ignasi (2004). *La transhumància andorrana al llarg del segle XX*. Barcelona: Altafulla.

ROS, Ignasi; ABELLA, Jordi (1999). «Transhumant, entre la muntanya i la plana», a *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 14:154-155.

SÁNCHEZ VILANOVA, Llorenç (1991). *L'aventura hidroelèctrica de la Ribagorçana. ENHER i la seva influència en la transformació socioeconòmica de l'Alta Ribagorça*. Lleida: Associació d'Amics de l'Alta Ribagorça.

SÁNCHEZ VILANOVA, Llorenç (1998). *L'Alta Ribagorça. Estudis i anàlisi històrica*. El Pont de Suert: Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça.

TURNER, Víctor (1980). *La selva de los símbolos*. Mèxic: Siglo XXI.

VAN GENNEP, Arnold (1986) [1909]. *Los ritos de paso*. Madrid: Taurus.

VEGAS, José Ignacio (1991). «Acercamiento a las culturas pastoriles prehistóricas a través de los datos etnográficos actuales», a ELÍAS, Luis Vicente; GRANDE, Julio (coord.). *Sobre cultura pastoril*, pàg. 395-409. Sorzano: Centro de Investigación y animación etnográfica; Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales.

VILÀ, Joan (1950). «Una encuesta sobre la trashumancia en Cataluña». *Pirineos*, IV(17/18):405-445.

VILA, Marc Aureli (1990). *La comarca de l'Alta Ribagorça*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

VILA, Pau (2003) [1929-1936]. *Resum de geografia de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Societat Catalana de Geografia.

VILARRASA, Salvador (1981) [1938]. *La vida dels pastors*. Ripoll: Maideu.

VIOLANT, Ramon (1948). «Notas de etnografía pastoril pirenaica. La trashumancia», a *Pirineos*, VIII: 271-286. [Reeditat a VIOLANT, Ramon (1979). (*Obra oberta*, 2. Barcelona: Altafulla].

VIOLANT, Ramon (1985) [1949]. *El Pirineo español*. Barcelona: Altafulla.

VIOLANT, Ramon (2001). *La vida pastoral al Pallars. Edició a cura d'Ignasi Ros*. Tremp: Garsineu.

ZAPATA, Javier (1991). «Tipos de trashumancia y estructuras ganaderas de la comunidad de Villa y Tierra de Ayllon», a ELÍAS, Luis Vicente; GRANDE, Julio (coord.). *Sobre cultura pastoril*, pàg. 411-432. Sorzano: Centro de Investigación y Animación Etnográfica; Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales.

Annexos

ANNEX I. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ (1887–2007)

Municipi de la Vall de Boí¹														
Barruera	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Barruera	1.130	225	219	234	233	209	202	173	183	165	129	143	162	204
Boí	1.240	197	157	194	197	181	182	165	193	158	138	152	202	219
Caldes de Boí (balneari)	1.480	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-
Cardet	1.193	55	55	68	64	59	63	73	55	32	19	8	9	12
Cóll	1.180	180	141	150	145	107	103	86	69	24	6	23	34	38
Erill la Vall	1.250	124	84	130	122	116	121	113	137	79	68	72	81	101
Pla de l'Ermita (Taüll)	1.615	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	60	111
Taüll	1.520	349	267	367	371	336	301	258	219	152	112	117	218	258
Altres nuclis i disseminat	s. d.	24	-	20	19	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Barruera		1.159	923	1.163	1.151	1.023	972	868	856	610	472	529	769	944

Durro	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Durro	1.386	439	388	277	319	309	262	252	227	168	107	103	100	97
Sarais	1.337	76	64	89	84	57	90	21	21	14	4	5	9	8
Total Durro		515	452	366	403	366	352	273	248	182	111	108	109	105
Total la Vall de Boí		1.674	1.375	1.529	1.554	1.389	1.224	1.141	1.104	792	583	637	878	1.049

1. Dins de cada municipi actual, els nuclis de població estan agrupats pels municipis anteriors a la fusió municipal de la dècada de 1960.

Municipi del Pont de Suert														
Llesp	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Artiga	1.020	13	-	-	22	22	15	-	-	-	-	-	-	-
Borda de Ramon	s. d.	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Casós	1.250	33	-	-	29	29	16	-	-	20	12	2	6	9
Castilló de Tor	900	52	39	36	33	35	37	42	175	12	20	11	12	7
Gotarta	1.195	75	60	78	70	61	60	54	57	30	9	4	3	6
Igüerri	1.321	27	-	-	22	14	14	-	-	-	10	4	10	7
Iran	1.288	40	35	26	38	30	20	18	18	-	6	6	11	9
Irgo de Tor	1.382	75	80	66	57	62	58	48	42	36	4	-	7	4
Llesp	994	88	67	73	95	90	74	56	71	61	51	52	62	66
Sarroqueta	1.140	52	44	38	41	43	33	27	25	25	3	3	2	5
Viuet	1.040	37	46	35	44	33	35	68	49	-	-	-	-	-
Altres nuclis i disseminat	s. d.	8	54	66	9	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Llesp		500	425	418	460	422	364	313	437	184	115	82	113	113

Municipi del Pont de Suert														
Malpàs	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Castellars	1.220	21	-	-	18	10	6	-	-	-	-	-	8	9
Erillcastell	1.441	52	48	30	42	39	40	34	24	9	-	-	-	-
Eрта	1.430	40	28	-	40	40	48	30	39	4	4	2	4	2
Esperan	1.460	17	-	-	15	16	14	-	-	-	-	-	-	-
Gironella	1.000	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malpàs	1.090	106	133	114	96	97	134	350	376	124	55	61	54	48
Massivert	1.305	35	42	49	23	22	6	-	-	-	-	-	-	-
Montiberrí	1.122	24	-	-	21	22	11	-	-	-	-	-	-	-
Peranera	1.320	55	52	57	50	46	48	22	20	15	6	-	2	2
Raons	1.120	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Altres nuclis i disseminat	s. d.	18	75	114	41	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Malpàs		381	378	364	346	322	307	436	459	152	65	63	68	61

El Pont de Suert	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Les Bordes	870	-	-	-	-	-	-	-	-	19	20	12	10	14
Campament de Tor	850	-	-	-	-	-	-	-	-	34	1	-	-	-
El Pont de Suert	838	441	444	458	435	410	467	1.701	3.449	2.527	2.722	2.104	1.925	2.184
Ventolà	1.000	15	-	-	25	23	22	24	53	-	-	1	1	-
Altres nuclis i disseminat	s. d.	4	37	31	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Total el Pont de Suert		460	481	489	460	439	489	1.725	3.502	2.580	2.743	2.117	1.936	2.198

Municipi del Pont de Suert														
Viu de Llevata	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Abella d'Adons	1.200	45	24	32	31	32	29	29	26	17	1	0	1	2
Adons	1.326	71	40	50	64	56	70	38	5	7	-	4	3	4
Bastideta de Corroncui	1.167	27	-	-	25	19	16	14	9	-	-	-	-	-
Beguda d'Adons	1.326	32	22	28	34	30	29	31	33	8	-	-	1	4
Cases de Malet	s. d.	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Corroncui	1.271	67	46	49	44	45	59	-	-	32	-	3	10	8
Mas del Gras	s. d.	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Perves	1.209	102	80	70	100	92	91	100	77	24	15	7	7	6
Pinyana	1.225	79	52	38	55	52	47	31	23	14	-	-	-	4
Pla de Corroncui	1.260	36	20	15	44	40	17	66	48	-	-	-	-	-
Tossal de Corroncui	1.290	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Viu de Llevata	1.234	219	175	176	173	185	154	128	97	38	22	9	11	18
Altres nuclis i disseminat	s. d.	4	39	34	48	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Viu de Llevata		750	498	492	618	566	512	437	318	140	38	23	33	46
Total el Pont de Suert		2.091	1.782	1.763	1.884	1.749	1.672	2.911	4.716	3.056	2.961	2.285	2.150	2.418

Municipi de Vilaller

Municipi de Vilaller	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Cierco	1.050	9	-	-	-	-	-	48	14	34	-	-	-	-
Senet	1.109	204	168	208	200	123	171	132	103	97	182	43	43	108
Vilaller	981	537	415	582	548	476	437	774	742	848	823	549	546	548
Altres nuclis i disseminat	s. d.	5	13	6	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Vilaller		755	583	803	754	607	608	954	859	979	1.005	592	589	657

Municipi de Bonansa

Municipi de Bonansa	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Bíbils	1.204		69	72	82	77	75	60	48	10	-	-	2	3
Bonansa	1.250		193	192	151	148	156	151	119	81	60	61	59	65
Buira	1.175		25	31	25	27	24	21	15	-	-	6	13	18
Espolla	1.110		-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	1	1
Gavarret	1.200		-	-	23	21	19	18	7	7	1	-	-	-
Sitès	1.060		65	86	80	67	69	61	66	18	5	3	3	4
Torre de Buira	1.130		32	-	24	20	24	22	21	2	-	-	-	6
Altres nuclis i disseminat	s. d.		37	62	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Bonansa		424	421	443	398	375	367	333	276	118	66	70	80	97

Municipi de Montanui														
Bono	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Aneto	1.340		147	139	115	112	106	75	76	58	43	36	33	30
Bono	1.063		62	64	58	62	55	70	64	26	20	14	6	7
Estet	1.170		70	75	66	51	55	52	41	18	11	8	8	10
Forcat	1.040		61	56	41	50	40	33	27	16	13	10	10	7
Total Bono		268	340	334	280	275	256	230	208	118	87	68	57	54
Castanesa	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Ardanui	1.335		-	-	26	29	30	23	22	16	7	7	6	9
Castanesa	1.502		339	312	308	286	269	204	187	85	46	26	37	45
Fontjanina	1.390		81	56	54	43	50	49	50	18	10	10	9	6
Ribera de Castanesa	1.120		12	-	-	22	19	14	11	10	7	3	2	2
Siscarri			-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Castanesa		477	432	368	388	391	368	290	270	129	70	46	54	62

Municipi de Montanui

Montanui	Altitud	1887	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1981	1991	2001	2007
Benifonts	1.194	-	57	62	55	80	79	79	55	43	32	16	15	14
Casterner de Noals	1.044	69	83	84	79	74	68	73	73	45	24	22	20	15
Escané	1.269	48	49	42	47	55	42	32	32	17	16	13	9	8
Ginast	999	60	83	73	74	65	63	40	40	40	37	26	20	21
Herbera	1.180	-	22	22	18	-	-	-	-	-	-	9	9	9
Montanui	1.205	180	187	171	197	197	164	145	100	71	62	59	63	63
Noals	1.028	95	138	144	132	125	88	79	76	54	42	40	40	40
Senyiu	1.270	36	46	48	43	47	36	44	23	21	17	18	19	19
Vinyals	1.040	-	-	23	24	29	30	26	12	10	6	4	3	3
Altres nuclis i disseminat	s. d.	88	42	16	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total Montanui		619	576	707	685	682	672	570	494	356	265	213	194	192
Total Montanui		1.364	1.348	1.409	1.353	1.348	1.296	1.090	972	603	422	327	305	308
TOTAL ÀREA ESTUDI		6.308	5.509	5.947	5.943	5.468	5.267	6.429	7.927	5.548	5.037	3.911	4.002	4.528

Font: Elaboració pròpia a partir dels nomencladors de població (INE).

Nota: Dins de cada municipi actual, els nuclis de població estan agrupats pels municipis anteriors a la fusió municipal de la dècada de 1960.

ANNEX II. CARTOGRAFIA DE LA CABANERA

En el disc que acompanya el llibre s'adjunta la cartografia digitalitzada del recorregut per les cabaneres de tres explotacions transhumants estudiades amb profunditat. Els mapes recullen el trajecte de Llúcia de Durro des de Binaced (Cinca Mitjà) a Durro (la Vall de Boí, Alta Ribagorça) la primavera de 2004; el recorregut de Sarrado de Castanesa des de Montagut (Alcarràs, Segrià) a Castanesa (Montanui, Ribagorça) la primavera de 2006 i la primavera de 2008, i la cabanera des de Vallmanya (Alcarràs, Segrià) fins a Cardet (la Vall de Boí, Alta Ribagorça) de Lloveto de Cardet la primavera de 2007. S'hi han inclòs dos trajectes més: un, el desplaçament de Lloveto de Cardet des de Cardet fins a la *montanya* de Montoliu (Naut Aran, Vall d'Aran), que acompanyarem en el tram inicial l'estiu de 2007; l'altre, la baixada de Sarrado de Castanesa a una finca d'hivernada a Ventafarines (Tamarit de Llitera, Llitera), que acompanyarem en el tram final la tardor de 2007.

Les dades sobre el recorregut i els punts d'interès es van recollir durant el desplaçament a peu acompanyant els ramaders i els seus ramats, i es van enregistrar sobre mapes topogràfics d'escala 1:25.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya i de l'Institut Geogràfic Nacional i mitjançant un GPS. Posteriorment, la informació s'ha editat sobre els plànols topogràfics de l'Institut Cartogràfic de Catalunya i de l'Institut Geogràfic Nacional mitjançant el programari ArcGIS Desktop 9.1 de ESRI.

La cartografia digitalitzada de les cabaneres es presenta en format SHP, GPX i KML (GoogleEarth) i és consultable amb la majoria de visors de cartografia. Igualment s'inclou una versió digital de la cartografia impresa en format PDF. Per cadascun dels trams s'inclou el nom, la longitud, l'alçària màxima i l'alçària mínima, i per als punts d'interès s'inclou el nom, el tipus, la jornada del camí i una fotografia.

QUIN SENTIT POT TENIR QUE, en un món globalitzat on Internet i els vols de baix cost han fet desaparèixer les distàncies, milers d'ovelles es desplacin cada any seguint les cabaneres entre les *montanyes* de l'Alta Ribagorça i les finques de *pr'avall* a la Plana de Lleida i la vall de l'Ebre? Qui són els ramaders que practiquen la transhumància? Com veuen ells la seva professió? Els pastors d'avui no són com els de fa cent o cinquanta anys. Viuen i regeixen la seva explotació a partir dels coneixements transmesos pels seus avantpassats, però també per les lleis de mercat i les normatives vigents. Descriure'ls o analitzar la seva professió com un acte d'immortalització d'un món que s'acaba hauria estat, des del nostre punt de vista, una perspectiva allunyada de la realitat. Fruit d'una recerca de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya que impulsa el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC), aquest treball ofereix pistes per comprendre i conèixer millor la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça avui, a través d'una aproximació detallada i basada en les vivències dels seus protagonistes. El llibre també inclou un DVD que conté el documental *Transhumants*, resultat d'una beca concedida pel CPCPTC, així com la cartografia digital dels recorreguts per la cabanera ribagorçana de tres ramats transhumants a escala 1:25.000, en format per a GPS i per al Google Earth.

Els autors del llibre són **ELISABET NADAL SUBIRÀ**, llicenciada en antropologia social i cultural per la Universitat de Barcelona i Diploma d'Estudis Avançats en antropologia social i cultural per la mateixa Universitat; **JUAN RAMÓN IGLESIAS RICO**, llicenciat en filosofia per la Universitat de Barcelona, i **FERRAN ESTRADA BONELL**, doctor en antropologia social i cultural per la Universitat de Barcelona i professor d'aquesta Universitat.

